

MATT PERRY

Marksizm ve Tarih

ÇEVİREN: GÜL TUNÇER

İletişim

MATT PERRY • **Marksizm ve Tarih**

MATT PERRY lisans ve doktora eğitimini University of Wolverhampton'da tamamladı. 1995'ten beri University of Sunderland'de öğretim görevlisidir. Yazarın *Bread and Work: The Experience of Unemployment 1918-1939* bir kitabı bulunmaktadır.

Marxism and History
© 2002 Matt Perry
Bu kitabın yayın hakları Palgrave MacMillan'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 1503 • Başvuru Dizisi 54
ISBN-13: 978-975-05-0792-2
© 2010 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2010, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Nurgül Şimşek
DÜZELTİ Siyami Kuzu
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MATT PERRY

Marksizm ve Tarih

Marxism and History

ÇEVİREN *Gül Tunçer*

i l e t i ş i m

İçindekiler

Giriş ... *9*
Marksizmin temelleri ... *12*
Marksist tarihin üç nesli ... *14*
Sonuç ... *21*

BİRİNCİ BÖLÜM
Marksist Tarihin Geniş Panoraması ... *23*
Eski ve yeni tarih ... *23*
Uzun sözün kısası ... *30*
Devrimler ... *35*
Kavramlar ve teori ... *39*
Marksizmin tahrifatı ... *44*
Stalinizm ve Marksist tarih ... *47*
Sonuç ... *57*

İKİNCİ BÖLÜM
Marx ve Engels'in Tarih Anlayışı ... *59*
Giriş ... *59*
Tarih ve aydınlanma ... *60*
İnsanlık tarihi bilimsel olabilir mi? ... *64*
İnsan emeğinin biricikliği ... *68*
Üretim güçleri ... *69*
Üretimin sosyal ilişkileri ... *71*

Üretim ilişkileri ve üretim güçleri arasındaki çatışma ... 73
Altyapı ve üstyapı ... 76
Tarihte bireyin rolü ... 80
Sınıf ve tarih ... 83
Sonuç ... 87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Marx ve Engels'in Tarih Yazıları ... 89
Marx ve *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* ... 91
Engels ve *Almanya'da Köylü Savaşı* ... 99
Kapital, 1. cilt ... 107
Engels ve *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar* ... 113
Sonuç ... 118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İkinci Kuşak, Tarih Felsefesi ve Tarih Yazımı ... 121
Troçki ve *Rus Devrimi'nin Tarihi* ... 122
Gramsci'nin katkısı: Hegemoni, folklor ve antropoloji ... 133
Hegemonya ve toplumsal bilinç üzerine Gramsci ... 135
Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* ... 142
Şeyleşme ve burjuva tarihi ... 145
Marksist tarih olanakları ... 151
Sonuç ... 156

BEŞİNCİ BÖLÜM
"Zavallı Çorapçıyı Kurtarmak": Aşağıdan Tarih ... 157
Komünist Parti Tarihçiler Grubu (1946-56) ... 158
Christopher Hill ... 167
İngiltere'nin burjuva devrimi ... 168
"Devrim içinde başkaldırı" ... 171
E.P. Thompson ... 177
18. yüzyıl İngiliz kültürü ... 181
Thompson'un derin etkisi ... 184
Sonuç ... 190

ALTINCI BÖLÜM
Marksizm, Yapısalcılık ve Hümanizm ... 191
Yapısalcılık ve Marksist tarih ... 193
Thompson'ın yapısalcılık eleştirisi ... 198
Değerlendirmeler I: Altyapı ve üstyapı ... 211
Değerlendirmeler II: Bilim ... 217

Değerlendirmeler III: Sınıf ... 221
Sonuç ... 223

YEDİNCİ BÖLÜM
Marksizm ve Tarihte Postmodernizm ... 225
Postmodernizm nedir? ... 227
Postmodernist meydan okuyuş ... 231
Postmodern yöntem ... 232
Postmodern bilgi ... 238
Postmodern tarih yazmak ... 243
Marksizm ve postmodernizm ... 245
İdealizmin Marksist eleştirisi ... 245
Marksizm ve dil ... 247
Marksizm ve bilgi ... 251
Postmodernizmin Marksist eleştirisi ... 255
Sonuçlar: Bütünlük, karşıtlar ve praksis ... 264

Sonuç ... 271

Ek Okumalar ... 281
Sözlük ... 287
Kaynakça ... 299

Yayınevinin Notu: Metinde geçen eserlerden çevrilmiş olanlar kitabın sonundaki Türkçe kaynakçada belirtilmiştir. Dipnotlardaki tarih ve sayfa numaraları yazarın kullandığı orjinal metinlere aittir.

Giriş

"Marx her şeyden önce bir devrimciydi... Ve bu nedenle, zamanının en nefret edilen ve çamur atılan insanıydı... Burjuvazi, ister muhafazakâr ister ultra-demokrat olsun, onu karalamak için adeta yarıştı. O tüm bunları, sanki bir örümcek ağıymış gibi bir kenara itti, görmezden geldi ve ancak kaçınılmaz olduğu zaman cevap verdi... Adı da tıpkı eserleri gibi çağlar boyu yaşayacaktır."

F ENGELS'in Marx'ın ölümü ardından mezarı başında yaptığı konuşma (1883)[1]

BBC'nin bir anketinde, "Binyılın en büyük düşünürü kimdir?" diye sorulmuş ve Karl Marx, listenin en başında yer almıştı.[2] Yine dünyanın en geniş kütüphanesi Library of Congress'in yaptığı başka bir ankette, Karl Marx'ın, hakkında en çok yazı yazılan –yaklaşık 4.000 çalışma ile– altıncı kişi olduğu ortaya çıkmıştı (İsa birinci, Lenin dördüncü sıradaydı).[3] Tüm bu şöhretine rağmen, Karl Marx bugün hâlâ bir muamma; Engels'in methiyesindeki ifadeyle, dikka-

1 K. Marx ve F. Engels, *Selected Works in One Volume* (1991), s. 412.

2 http://bbc.com/news, BBC online haberler (1 Ekim 1999).

3 M. Ketle, "When Fame is an open book", *The Guardian*, 14 Eylül 1999.

te alınamanın çok zor olduğu, zamanının "en nefret edilen" insanı: bazılarına göre bir dahi, diğerlerine göre bir canavar. Mirası, anlaşılması zor bir bilmece, ya Orwelci bir kâbus ya da sömürü ve zulümden kurtulmuş bir dünya; fikirleri ya iflas etmiş ya da tam tersi örtük bir biçimde hâlâ geçerli.

Marx'la ilgili görüşleri ne olursa olsun, çok az kişi geçmiş birkaç onyılın en büyük tarihçilerinden bir kısmının kendini Marksist olarak tanımladığını ve Marksist felsefenin, tarih ve sosyal bilimler alanında derin bir etki yarattığını inkâr edecektir. Marx hep var olagelmiştir. George Iggers'ın da belirttiği gibi, Marx'ın tarihe katkısı, tek başlarına Marksist tarihçilerin çalışmalarıyla ölçülemez. Belki de daha fazlası Weber gibi kendini Marx'ın karşısında tanımlayan modern sosyal teorisyenlerden gelmiştir.[4] Dünyanın en ünlü tarihçilerinden Eric Hobsbawm da (ki kendisi de Marksisttir) Marx'ın "tarih yazımını 'modernleştirmede' temel etken" olduğunu öne sürmüştür.[5] Aynı zamanda Marx, kuşkusuz akademik tarihin de "en nefret edilen" düşünürü olmaya devam etmiştir.

Günümüzde Marksist tarih yazımını ele alan az sayıda çalışma var. Üniversite kütüphanelerinin rafları, Marx'a giriş kitapları ya da yabancılaşma, ekonomi, sınıf ve daha pek çok Marksist toplum kuramı tartışmalarını içeren kitapların ağırlığı altında eziliyor. Ama yine de özellikle Marksist tarih yazımına ilişkin üretilmiş çok az şey var. Stephen Rigby'nin *Marxism and History*'si Marx'ın tarih yazımına yeterince dikkat etmeden tarih kuramını inceler. Benzer şekilde, Alex Callinicos'un *Making History* adlı yapıtı Marx'ın tarih felsefesini ayrıntılı bir şekilde incelerken, Marx'ın tarihi yazımıyla daha az ilgilidir. Harvey Kaye'in iyi bilinen giriş kitabı ise Britanyalı Marksist tarihçiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu

4 G. Iggers, *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to Postmodern Challenge* (1997), s. 78-9.

5 E. Hobsbawm, *On History* (1997), s. 223.

kitapların hiçbiri, son 20-30 yılın Marksist akademik tarihçilerinin yanı sıra önemli erken dönem Marksistlerinin tarihi yazımını incelememektedir. Bundan dolayı, Marksizm ve tarih alanında önemli bir eksiklik vardır.

Eğer Marksizm, kendini Marksist olarak tanımlayanların bir toplamı olarak değerlendirilirse, o zaman bu kitap imkânsız bir proje olacaktır. Oysa bu çalışma en yetkin kimi örneklerden yola çıkarak Marksist tarihi eleştirel ama yapıcı bir sentezle tartışma denemesidir. Marksist tarih, her biri etraflıca açıklanması imkânsız çok geniş bir yelpazeyi oluşturan yazarları içine alır. Bundan dolayı seçim yapmak kaçınılmazdır ama sadece eldeki materyalin idaresi açısından değil, Marksizmin ruhunu Marksistmiş gibi görünenlerden korumak için de gereklidir.

Bu kitap, hem Marksist tarih görüşüne hem de Marksist tarih yazımına bir giriş sunmaya gayret etmektedir. Bu çalışma esasen, böyle bir metni, Marksizmin sosyolojik ve felsefi yorumlarından daha yararlı bulacak tarih öğrencileri hedef alınarak yazılmıştır. Meseleyi çok basitleştirmekten ya da jargon ve teknik kısaltmalara dalmaktan kaçınmaya niyetliyim. Özel terminoloji kullanıldığında, her bölümde bu ilk referans kalın yazı tipiyle gösterilmiş ve anılan sözcük ile ifadeler Sözlük bölümünde açıklanmıştır.

Amacım, okuyucunun Marksist tarih yazımındaki ana tema ve konulara aşina olmasını sağlamaktır. Tarafsızlığın kolay olmadığı bu alanda, objektifmiş gibi görünecek değilim. Bir Marksist, tarihçi ve eğitimci olarak, kendi pozisyonum beni bu ekol içinde küçük, önemsiz bir katılımcı olarak konumlandırıyor. Buradaki avantajım, kitapta yer alan temaların düzenli olarak kafa yorduğum temalar olmasıdır. Zayıflığım da şu ki, Marksizme dalkavukluk yaptığım eleştirisine açığım. Bu suçlamayı öngörerek iki noktanın üzerinde duracağım. İlk olarak Marx'ın metodu, eğer sadakatle uygulanır-

sa, önermelerini şüphenin ve pratiğin sınamasına tabi tutan eleştirel ve şüpheci bir yöntemdir. İkinci olarak, temelde saldırgan bir entelektüel çevreye gerçek olmayan, idealize edilmiş bir Marksizm yorumu sunmakta Marksist açıdan bir erdem bulunmamaktadır. Bundan dolayı hedefim ders kitabı formatının sınırlamaları içersinde, Stalinizm ve postmodernizm gibi sınamaları da ele alarak, eleştirel ve özenli bir tavırla Marksizmi anlatmaktır.

Marksizme girişte genelde hep ilk izlenimlere itibar edilir. Çoğu kez, öğrenciler karanlık ve uğursuz bir labirentte kalakalırlar. Gölgeler içinde, tanıdık olmayan terminoloji ve berbat çeviriler gizli gizli dolaşır ve siluetler halindeki figürlerin egzotik isimleri açıklanmadan fısıldanır. Marksizm, son derece karmaşık ve teknik bir hale getirilebilirken, esası nispeten açıkça ifade edilebilir ve hayat tecrübelerimizle ilişkilendirilerek tartışılabilir. İkinci Bölüm'de derinlemesine ele alınacaksa da, bu noktada, Marx'ın toplum üzerine görüşlerinin kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Marksizmin temelleri

Marx'ın temel gözlemi, emeğin insanı hayvanlar âleminden ayırdığıdır. Dünyadaki çoğu kişi için yetişkin hayatı alışılmış günlük bir dizi uğraştan oluşmuştur. Fransız tekerlemesi "*métro, boulot, dodo*" (metro, çalış, uyu) bunu modern biçimde yansıtır. Kim olarak ve nasıl algılandığımız, büyük ölçüde ortaya koyduğumuz emekle sarmalanmıştır. Örneğin, "Ne yapıyorsun?" sorusu, işte ne yaptığını ("Ben bir öğretmenim") ya da neden çalışmadığını ("Öğrenciyim" ya da "Emekliyim") açıklayan bir cevap gerektirir. Çalışma biçimleri günümüzde ve geçmişte çok çeşitli olsa da emek, insanlık tarihinin her zaman mevcut, fark edilmeyen biçimde toplumu yeniden ve yeniden şekillendiren DNA'sı gibidir.

Emek insanlık tarihinin önemli bir bölümünde, küçük eşitlikçi gruplar arasında avcılık, toplayıcılık ve yağmacılıktan oluşmuştur. Tüm bunlar tarihin belirli bir noktasında değişmiştir. Yerleşik tarıma geçiş, hayvanların ehlileştirilmesi gibi yenilikler sayesinde emeğin daha üretken hale gelmesiyle, topluluklar, yemek, barınak, giysi vb. basit ihtiyaçlarının ötesinde bir artı değer üretebilmişlerdir. Bu andan itibaren, artık herkes çalışmak zorunda değildir, çünkü bazı bireyler veya gruplar diğerlerinin çalışmasıyla yaşayabilmektedir. Bu esaslı geçişten sonra, toplum hükmedenler, hükmedilenler, sömürenler, sömürülenler olarak ayrılmış ve böylece sınıflı toplum ortaya çıkmıştır.

Toplumsal sınıf, öylesine yaşantımızın bir parçası haline gelmiştir ki, durup düşünmeyiz bile ya da düşünsek bile, insan doğasının bir parçası olarak kabul ederiz: işte patron, zengin ve yoksul arasındaki katı ayrılıklar, sosyal ast-üst düzeni, hatta üniversitede rektörün, okulda müdürün otoritesi. Tüm bunlar sınıflara ayrılmış bir toplumun göstergesidir. Sömürüye ilişkin olarak da sıradan bir işgünü, diğerlerinin kâr, hisse, prim, ikramiye olarak bizim uğraşlarımızdan ne şekilde yararlandıklarını gizler. 'Sömürü' sözcüğü bile, normun dışında kalan istisnai derecede düşük ücretler için ihtiyatla kullanılır. Marx için sömürü gerçek anlamıyla, maskeli haydutlar tarafından değil, ancak her bir işveren, her bir malikâne sahibi ve her bir efendi tarafından gündüz vakti yapılan bir soygun gibidir. Ancak, sömürü sürecine er geç bir gün meydan okunacaktır. Bundan dolayı sınıfların birbiriyle çatışan çıkarları vardır. Tarihte hâkim sınıflar düşük ücretler, daha yüksek haraçlar ve çiftliklerde daha zorlu çalışma isterken, sömürülenler tam tersini ister. Sınıf çatışması bundan dolayı sınıflı toplumun tabiatında vardır ve *Komünist Manifesto*'nun o ünlü başlangıç cümlesi gibi: "Şimdiye kadar var olan tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelesinin tarihidir."

Ancak işler her zaman bu şekilde yürümemiştir. Günümüz küresel kapitalizmi, Eski Roma ya da Ortaçağ Fransası'ndan oldukça farklıdır. Teknoloji, bilgi ve beceriler geliştikçe, toplum çok daha karmaşık ve uygar hale gelmiştir. Bu dönemsel değişiklikleri anlamak için Marx, emeğin, sömürünün ve üretimin doğasına yönelmiştir. Eski Roma'da köle emeğinin sömürüsü hâkimdir; Ortaçağ Fransası'nda feodal derebeyleri serfleri (hizmetçi statüsündeki köylüler) sömürür; modern kapitalizmde ise kapitalist işverenler, kişisel olarak özgür ancak ücret için çalışmak durumunda olan kişileri sömürür. Farklı sınıfsal ayrışmalar, çatışmanın farklı biçimleri, üretkenliğin farklı düzeyleri ve tarihsel imkânlar, sosyal ve ekonomik gelişimin farklı devrelerine aittir. Tarih üretim biçimlerine göre bölümlere ayrılabilir: eski ya da köleci biçim, feodal biçim ve kapitalist biçim. Uzun ve serüvenli insanlık yolculuğundan sonra, pek çok farklı yolu denedikten ve gelişimin farklı aşamalarını atlattıktan sonra en sonunda modern kapitalist topluma ulaşıldı. Kapitalist toplum tarafından yaratılan refah nedeniyle, Marx ve Engels bu üretim biçiminin sınıfsız bir toplum imkânının önünü açacağını iddia etmiştir: o da sosyalizmdir. Marx ve Engels tüm hayatlarını bu hedefin gerçekleştirilmesine adamıştır.

Marksist tarihin üç nesli

1840'larda aktif siyasete atılan Marx ve Engels, Marksizmin her biri kabaca bir insan ömrü kadar süren üç ana neslinin ilkine mensuptur. Marksist geleneği üç dönemde değerlendirmenin tarihsel ve entelektüel bir mantığı vardır. Farklı çağları farklı olaylar biçimlendirir. Her dönemin kendine ait yanılsamaları ve ruhu vardır. Marx ve Engels, Avrupa'da imparatorlukların hüküm sürdüğü bir dünyada uzun fabrika bacalarının ve demiryolu kapitalizminin görülmeye değer

gelişimine tanık olmuşlardır. Sosyalizm siyasette en dikkate değer devrimci ideoloji olarak liberalizmin yıldızını söndürmüş ve kitlesel sendikalar ile sosyalist partiler Avrupa'da çoğalmıştır. Orta kuşaktan Lukács, Troçki ve Gramsci'ninse aşırılıklar çağında oldukça farklı sorunlarla uğraşmaları gerekmiştir. Bu kuşaktakiler iki Dünya Savaşı, Rus devrimi (aynı zamanda dejenerasyonu) ve 1930'lardaki buhrana tanık olmuşlardır. Tam tersine, Üçüncü kuşak ise Marksizmi, Soğuk Savaş döneminde kamplaşmanın hâkim olduğu bir dünyayla, ekonomik patlamayla, 1960'ların radikalliği ve 1980'lerin buna tepkisiyle ilintilendirmek durumunda kalmıştır. Üçüncü kuşağın sona ermesi, Komünizmin çöküşü ve küresel kapitalizmin sembolleri neo-liberallerin zafer çığlıklarıyla imlenmiştir. Üçüncü kuşağın alacakaranlığı bizi dördüncü ve yeni bir Marksist tarihçi kuşağın şafağı olup olamayacağına, bunun hangi koşullar altında gelişip, zenginleşeceğine ve bugünden ne gibi işaretleri olacağına dair merak içinde bırakmaktadır.

Bu kitap, bir düşünce sistemi olarak Marksizmin son 150 yılda dünya tarihinin değişen tempo ve doğasıyla başkalaşma biçimine değinecek şekilde tasarlanmıştır. Tüm bu evrime rağmen, Marksizm, güçlü entelektüel devamlılık öğeleri barındırmaktadır ve tarihsel metotları ile analizleri kuşaklararası tutarlılık sergilemektedir. Birinci bölüm, salt bu alandaki çalışmalarda olduğu kadar konu, biçem ve yöntem olarak büyük zıtlıkları da, başarılarının en can alıcı noktalarıyla birlikte teşhis ederek, Marksist tarihin haritasını göstermektedir. Genelde bu metindeki gibi en iyi örnekler seçilmiş ve kitap daha derin bir bilgi kaynağına geçit olarak düşünülmüştür. Sadece bu çalışmalar üzerinden analitik tartışmaların hakkını vermek ve aynı zamanda böylesine geniş bir yazı yelpazesine rehberlik etmek imkânsız olacaktır. Birbirini takip eden bölümlerin çoğu belirli metinler üzerinde yo-

günlaşırken, bu bölüm Marksist okulun boyutlarını bir bütün olarak göstermek için tasarlanmıştır. Bu boyutlar önemlidir çünkü tarihsel araştırmada bir araç olarak Marksizmin değerini ve esnekliğini ortaya çıkarmaktadır. Bazı Marksistler, tarihsel araştırmanın geleneksel biçimlerinde üstünlük sağlamış, diğerleri ise yenilikler getirmişlerdir. Marksist tarihçiler, tarihi hem en yukardan ele almış ve bu çerçevede önemli insanların tarihini derinlemesine incelemiş, hem de sıradan insanlara kulak vererek geleneksel tarihin yüzünü onlara çevirmiştir. Marksist tarihçiler, hem uzun hem kısa vadeli gelişmeleri makro ve mikro düzeylerde dikkatle gözden geçirmişlerdir. Öncü saha araştırmaları yürüttükleri gibi, tarihin bir disiplin olarak teorik ve kuramsal gelişimine de katkıda bulunmuşlardır. Bu çeşitlilik, araştırma projelerinin rastgele seçiminden çok, insanlık tarihinin çatışan unsurlarının önemini ve bağını vurgulayan Marksizmin tam da kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Marksist tarihin son dönemdeki hastalığı esasen araştırmasının tatmin edici olmayan sonuçlarına yüklenemez. Bu daha çok, değişen entelektüel iklimle, esasa ait bağlamla ve (en önemlisi) Stalinizmin yan etkileri ve Doğu Bloğu'nun çöküşüyle ilgilidir. İlk bölümde bu meselelere, özellikle de Stalinizmin Marksist tarihle ilişkisine değinilmiştir ve ilerdeki bölümlerde bunlara tekrar dönülecektir.

Birinci bölümün açılışından sonra, daha ayrıntılı bölümler Marx ve Engels'in eserleriyle başlamaktadır. Tarihin Marksizmle olan bağını azımsamak hatalı olacaktır. Marx ve Engels, tarihi, düşüncelerinin bağımsız bir alt bölümü olarak görmediler; onların dünya görüşü zaten özünde tarihseldi. Yani, tüm insan hayatını tarihsel bir anlamda kuramsallaştırmayı ve açıklamayı denediler bundan dolayı tarihsel materyalizm Marksizmle eşanlamlı hale geldi. Akademik tarihte 'teorisyen' ve 'eylemci' arasındaki modern ayrım o ka-

dar kanıksandı ki Marx ve Engels'in çalışmalarındaki bu iki boyut arasındaki bağı görmezden gelmek artık çok kolaydır. İkinci bölüm bunu akılda tutarak, Marx ve Engels'in tarih kuramının taslağını çıkarmaya çalışmaktadır ve bu girişin ilk kısmındaki özet taslağı geliştirmektedir. Bu tartışmayı meydana getiren unsurlar olan diyalektik, emeğin rolü, sınıf çatışması, tedricilik ve devrim, gelişimin ilerici aşamaları, yapı ve özneler, Marx ve Engels'in entelektüel zeminidir.

Üçüncü bölüm, teori/tarih denkleminin diğer yüzüne, Marx ve Engels'in tarihsel yazımına yönelmektedir. Marx ve Engels'in yapıtlarında bulunan tarihin teori ve pratiği arasındaki bağ çok ilişkili bir husus olmasına karşın çoğu kez ihmal edilir. Çoğunlukla, muhalifler veya sempatizanlar diğerinden yalıtarak birine yoğunlaşırlar. Marksist tarihin içinden çıkılmaz bir durum halini alması belki de bir kuşağın Britanyalı Marksist tarihçileri, bilhassa E.P. Thompson'ı başlangıç noktası olarak kabul etmesidir. Söz konusu kuşak bunu yaparak, Marksist teorinin tam bilgisinden ve onun tarih pratiğine uygulanmasından uzak durmuştur. Teorinin tarihsel pratiğe nasıl uyarlandığını görmek, Marx ve Engels'in tarihe yaklaşımını anlamak için esastır. Pek çok takipçilerinin aksine ve diğer pek çok şaşırtmacaya rağmen, tarihsel materyalizmin iki kurucusunun çalışması, hem teoriyi hem de tarihsel pratiği somutlaştırır. Tüm zamanlarını alan siyasi çalışmalara ve Marx'ın ekonomi alanındaki tezine rağmen, her ikisi de daha çok tarih yazma arzularını ifade etmişlerdir ancak yine de onlar tarafından yazılmış daha doyurucu tarihsel yazılara sahip olabilirdik. Görmek istediğimiz yöne bakmak yerine dikkatle değerlendirildiğinde, Marksizmin kaba eleştirisinin çoğu buharlaşıp gitmektedir. Bu bölümde, Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'ı, *Kapital*'in birinci cildi, Engels'in *Almanya'da Köylü Savaşı* ve *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar* adıyla derlenen son dönem Marksizm ve

tarih üzerine yazışmaları seçilmiştir. Bunlar seçilmiştir çünkü Marx ve Engels'in tarihsel yazılarının en önemli meselelerini oluşturmaktadırlar. Bu kapsamlı bir liste olmaktan uzaktır ve daha geniş bir çalışma, Marx'ın *Fransa'da Sınıf Savaşları*, Hindistan, İrlanda ve Amerika üzerine yazıları ile Engels'in Almanya, askerî tarih ve Hıristiyanlık üzerine yazılarını da kapsamalıdır. Bu çalışmaların çoğu, Marx ve Engels'in sadece soyut olarak tarih üzerine derinlemesine düşünmediğini aynı zamanda teorilerini tarihsel yazıma ve araştırmaya uyguladıklarını göstermektedir ki gerçekte bu iki yön de birlikte gelişmiştir. Tarih sadece uzak geçmiş değil, aynı zamanda Marx ve Engels'in şekillendirmeye çabaladığı çağdaş bir süreçtir. "Yaşayanların zihnine bir kâbus gibi çöken" geçmişle yüzleşmek, miras kalmış çekingenliği yok etmek, bugünün devrimci dönüşümü için elzemdir.

Dördüncü bölümde, ikinci kuşak Marksist tarihçilerin en iyileri tartışılmaktadır. Söz konusu tarihçiler –Leon Troçki (1879-1940), Antonio Gramsci (1891-1937) ve George Lukács (1885-1971)– tarihî araştırmanın yeni alanlarıyla uğraştılar, savaş ve devrime dair kendi tecrübeleri ışığında Marx'ın asli tarih tasavvurunun ana unsurlarını daha rafine hale getirdiler. Yine bu dönemde Marksizme özgün katkıda bulunan ancak bu bölüme dâhil edilmemiş –Plekhanov (1856-1918), V.I. Lenin (1870-1924), Rosa Luxemburg (1871-1919), Walter Benjamin (1892-1940), C.L.R. James (1901-89) ve W.E.B. Du Bois (1868-1963) gibi– başkaları da vardır. İnceleneceklerden üçü, hem süregelen mirasları, hem de tarihin şu anki gündemine hâkim olan meselelere ilişkin kavrayışları anlamında, bugünkü geçerlilikleri bakımından seçilmişlerdir. Sadece bu üçünü dikkate aldığımızda bile acımasızca seçici olmalıyız ki mesela Troçki'nin 1930'ların çağdaş tarih yazımını ya da kültür ve günlük hayat üzerine tartışmasını ele almayalım. Belki de bu kuşak salt gözden

kaybolması dilenemeyecek kuramsal ve tarihsel bir mesele halini alan Stalinizmin yükselişiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu üçünün de Stalinizmle farklı ilişkileri olmuş; hepsi de farklı biçimlerde Stalinizmin en kötü çarpıtmalarından uzak durmuştur. Gramsci, sınıf bilinci, antropoloji ve kültür gibi kuramsal meselelere esaslı katkılar yapmıştır. Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) ve *Lenin*'i (1924) Marksist tarih kuramına yapılan başlıca katkıyı meydana getirdi ve fikirler tarihinin topluca sistematik felsefi ele alınış tarzını oluşturmuştur. Troçki'nin *Rus Devrimi'nin Tarihi* (1930) o ana kadar ve hatta (kimilerinin öne süreceği üzere) bugüne kadar Marksist gelenek içinde yazılmış en etkili tarihsel yazıdır.

Beşinci bölümde, Marksist tarihçilerin İkinci Dünya Savaşı'nın küllerinden doğan üçüncü kuşağıyla karşılaşıyoruz. 1946 yılında Komünist Parti Tarihçiler Grubu kuruldu. Burası hem kendi kuşağının hem de bir bütün olarak Marksist geleneğin en yetenekli tarihçilerini bir araya getirdi. Yaratıcı imgelemleri yeni yaklaşım ve metotlarla toplumsal tarihi zenginleştirdi. Bu noktada, grubun en çok göze çarpan iki üyesi, Christopher Hill ve Edward Palmer Thompson üzerinde yoğunlaşacağız. Her ikisi de, aşağıdan tarihin gelişimine şekil veren bir rol oynadılar ve her ikisi de kendi alanlarında emsalsiz bir konum kazandılar. Hem altıncı hem de bu bölümde, E.P. Thompson'a kayda değer hatta belki de gereğinden fazla bir dikkat gösterilmiştir. Bu yapılması gerekli birşeydir. İngilizce konuşan akademide Marksist tarih düşüncesi, son 30-40 yılda büyük ölçüde Thompson tartışmasına indirgenmiştir. Thompson'ın niyet ettiğinin aksine ve onun bir Marksist tarihçi olarak başlı başına parlaklığını da teslim ederek söyleyebiliriz ki Thompson eleştirilerinin çoğunun bir bütün olarak Marksist tarihle ciddi bir angajmanın yerine geçmesi büyük bir talihsizliktir. Marksist tarihin halen içinden çıkılmaz durumu aşması için E.P. Thomp-

son tartışmasında yöneltilen soruların anlaşılır olması gereklidir. Sorunlar karşısında adil davranmaya çalışıp, kendi çözümümü önereceğim. Bu her şeyiyle bir uzlaşma çağrısı değildir elbet ama en azından pek çok kişi Thompson'dan post yapısalcılığa giden bu büyük savruluşa itirazımı paylaşacaktır.

Altıncı bölüm, Britanyalı Marksist tarihçiler arasında ortaya çıkan tartışmayı incelemektedir. Thompson ve sosyalist hümanistler (aşağıdan tarihin savunucuları), kendilerini kısmen Louis Althusser'den esinlenilmiş yapısalcılığın karşısında konumlandırmışlardır. Bu tartışmalar, 1970'lerin sonunda daha dramatik bir şekilde yeniden kızıştırılmak üzere ilk olarak 1960'ların ortasında su yüzüne çıkmıştır. Çekişmeli pozisyonların Marksist tarih yazımını biçimlendiren sonuçları olduğundan ana sorunları kapsayan dünden bugüne bir değerlendirme yapılmıştır. Marksist tarihin şu anki sıkıntısının doğrudan bu hakaretlere geri götürülebileceğini düşünmek baştan çıkarıcıdır. Bu dönem kesinlikle Marksist tarihte yara bırakmış ancak daha büyük nedenler devinimini kaybetmesine sebep olmuştur. Asıl neden Thatcher, Reagan ve yeni sağın yükseliş döneminde, kış koşullarına maruz kalan entelektüel ve akademik iklimin Marksizmden uzaklaşmasında aranmalıdır. Yapısalcı-hümanist ittifakı, postmodernizm kisvesi altında 1980'ler ve 1990'larda, Marksist tarihe karşı daha büyük bir saldırıyı başlatmıştır.

Yedinci bölüm, tarihin postmodern sınamasına Marksizmin verdiği tepkiyi gözden geçirmektedir. 1970'lerden itibaren post-yapısalcılık, dilin rolü, temsil ve tarihsel bilginin imkânlarına dair yakından ilgisiyle tarihsel gündemi etkilemiştir. Bazen, bu yeni gündem dilbilimsel dönemeç olarak ifade edilir. Teorisyenlerin cesur, görünüşte yıkıcı önermeleri ile birtakım tarihçilerin yeni kuramsal yaklaşımlarını bir araya getirir. İronik bir şekilde, Marksizm postmodernizmin

hem başlıca hedefi hem de atalarından biridir. Ancak, postmodernizmin ateşe verdiği alan Marksist tarihten çok daha geniş bir alandır; bir disiplin olarak tarih, çapraz ateş altındadır. Alex Callinicos ve Bryan D. Palmer gibi Marksistler, tarihte gerçekçi yaklaşımların (Marksist tarih de dâhil olmak üzere) savunulması için öne atılmışlardır. Esasen, belki de çok sık hedef gösterildikleri için, postmodernizmin kuramsal savlarına ilişkin en etkili karşı hamleleri gerçekleştirmiş olanlar Marksistlerdir.

Sonuç

Tarihsel bilginin izinde, hiçbir şey sorgusuz sualsiz kabul edilemez. Marksist tarih yazımına ilişkin bir araştırmanın başında, en temel soru en dikkate değer sonucu verebilir. Zaman ekseni, coğrafi dağılım ve araştırma sahası göz önünde tutulursa, Marksist tarih okulu ya da klasik Marksizmi konuşmanın değerini hiçbir suretle sorgulamamalıyız. Bunun faydası tecrübe edilmelidir. Aynı zamanda okulun bir dereceye kadar iç tutarlılığı olduğu da gösterilmelidir. Bu ortak damarın ne olduğu ve süregelen bir geçerliliğinin olup olmadığını açıklığa kavuşturmak bu kitabın başta gelen görevleri arasındadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Marksist Tarihin Geniş Panoraması

"Aynı zamanda bir barbarlık belgesi olmayan hiçbir kültür ürünü yoktur. Ve bu barbarlıktan kültür ürününün kendisi gibi, elden ele aktarılma süreci de nasibini alır. Bu yüzden tarihsel materyalist, kendini bundan olabildiğince uzak tutar. Kendine biçtiği görev, tarihin havını tersine taramaktır."

WALTER BENJAMIN, *Tarih Felsefesi üzerine Tezler* (1940)[1]

Eski ve yeni tarih

Marksist tarih yazımını incelemek, 20. yüzyıl tarih araştırmasında Marx'ın devamlılığını göstermektir. Çoğu zaman indirgemecilik ve determinizmle suçlanan bir tarih okulu için, Marksizm (sadece Annales Okulu aşağı yukarı karşılaştırılabilirdir) herhangi bir diğer okuldan daha geniş bir dizi yaklaşım ve konuyu barındırır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, Britanyalı Marksist tarihçiler 'yeni tarih'le özdeşleştirildikleri için, Marksizmin biyografik, politik, entelektüel sözlü tarih gibi geleneksel biçimleri reddettiğini dü-

1 W. Benjamin, *Illuminations: Essays and Reflections* (1973), s. 248.

şünmek yanıltıcı olacaktır. Marksist tarihçiler, tarihin geleneksel biçimlerinde olduğu kadar yenilikçi olanlarında da ileri gittiler. Isaac Deutscher'in *Stalin*'i (1967, ilk basım 1949) ve Troçki üzerine çok ciltli çalışması, Marksist biyografilere bir model sunar.[2] Paul Frölich'in Rosa Luxemburg, Tony Cliff'in Lenin, Christopher Hill'in Cromwell ve Milton ve George Lefebvre'in (1874-1959) Robespierre ya da Napolyon'u gibi çok sayıdaki Marksist biyografik portre bir araya getirilebilir. Troçki üçlemesinin son cildinin önsözünde Isaac Deutscher önemli olaylar ve bireyler arasındaki etkileşimi şöyle açıklar: "Muazzam bir tarihsel ihtilaf sanki iki adam (Troçki ve Stalin) arasındaki husumet ve çekişmeye sıkıştırılmış gibiydi." Deutscher, devrimcinin sevdiklerine yazdığı 'dramaya karanlık bir derinlik katan' mektuplarına dayanarak Troçki ailesinin gördüğü zulmün trajik hikâyesini anlatır.[3] Marksist biyografiyi ayırt eden, Marksizmin biyografiyi reddetmesinden öte her biyografi yazarının çözmesi için her daim en büyük yapbozu oluşturan bireyin tarihteki rolü hakkındaki kuramsal açıklıktır. Aslına bakılırsa Marksist olmayan Ian Kershaw Hitler biyografisinde, bireyin tarihte oynadığı rol üzerine yazdıklarını Marx'tan ödünç almıştır. Gerçi, Kershaw Hitler'in her biyografisi Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'indeki şu pasajla başlamalı diyen Tim Mason'un tavsiyesine uyuyordu: "İnsanlar, tarihlerini kendileri yaparlar. Ancak, istedikleri gibi, kendi seçtikleri koşullar altında değil, geçmişte tesadüf etmiş, belirlenmiş ve geçmişten aktarılmış koşullar altında yaparlar."[4]

Anlatı tarzı açısından, geleneksel tarihin kaygısı olan an-

2 I. Deutscher, *Prophet Armed: Trotsky, 1879-1921* (1954), *Prophet Unarmed: Trotsky, 1921-1929* (1959), *Prophet Outcast: Trotsky, 1929-1940* (1963); I. Deutscher, Stalin: *A Political Biography* (1967; ilk basım 1949)

3 I. Deutscher, *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-40* (1963), s.vii-viii.

4 T. Mason, Marx'tan alıntı J. Caplan editörlüğünde *Nazism, Fascism and the Working Class: Essays by Tim Mason* (Cambridge, 1995), s. 226.

latıcının ustalığı ve edebi akış çoğu Marksist eserde mevcuttur. C.L.R. James'in *Black Jacobins* (1938) ya da Leon Troçki'nin *Rus Devrimi'nin Tarihi* (1930) adlı yapıtları edebi duyarlılığın jargon uğruna kurban edilmesiyle suçlanamaz. Marksist tarih, anlatı sanatı ya da biyografi gibi yüksek siyaset ve yukardan tarih tetkiklerinde de parlak örnekler içerir. Kendilerince farklı biçimlerde, Tim Mason'ın *Social Policiy in Third Reich*'ı (1977) ve John Saville'in *1848*'i (1987) sınıf mücadelelerinin doğasına ışık tutarken, birisi Hitler dönemine, diğeri Chartizm zirvesine ait olmak üzere, seçkinci bir perspektifi benimser. Biyografide olduğu gibi bunlar da kuramsal çerçevelerinde geleneksel yaklaşımlardan farklıdır. Devlet adamlığından çok, sınıflar arası fikir ve strateji savaşında ana karakterler olarak yönetenlerin, devletlerin ve hükümetlerin eylemleriyle ilgilenirler.

Marksizme yöneltilen en yaygın suçlamalardan biri iktisadi tarihi fazla önemsediğidir. O halde, Marksizmin bu alanda çok önemli ve popüler çalışmalar üretmesi sürpriz olmamalıdır. 1930'ların anlaşılmaz görünen buhranını açıklayan Leo Huberman'ın *Man's Worldly Goods* (1936) adlı yapıtı çok okunan bir Marksist iktisadi tarih çalışması oldu ve burjuva ekonomisinin 'doğal yasalarının' bir eleştirisini sundu. Harry Braverman'ın çok sözü geçen *Labor and Monopoly Capital* (1974) adındaki çalışması kapitalist toptan üretimin hem fabrikada hem büroda vasıfsızlaştırma ve yabancılaşma süreçlerinin üzerinde durdu. Her iki çalışma da, ekonomi politik ve tarih anlamında kapitalizmin yeni dünyasının işleyişini açıkça ortaya koyan Marx'ın *Kapital*'ine çok şey borçludur. Marksist çalışmanın etkili bölümü iktisadi tarih içinden ortaya çıktı.[5] Marksist tarihçiler, en dikkate değer olanı feodalizmden kapitalizme geçiş ve yaşam standardı tartışma-

5 J.S. Cohen, "The Marxsist Contribution to economic history", *Journal of Economic History*, 38 (1978).

sı gibi tarihin ekonomik veçheleri hakkındaki başlıca tartışmalara dâhil olmuşlardır.

Geçtiğimiz asırda Marksist tarih geleneksel yaklaşımları reddetmeden en yenilikçi olanlardan da yararlandı. Aşağıdan tarih sıradan insanları ve onların mücadelelerini tarihsel incelemeye konu etti. George Rude'un *The Crowd in the French Revolution* (1959), E.P. Thompson'ın *Making of the English Working Class* (1963), Christopher Hill'in *The World Turned Upside Down* (1972) ve Rodney Hilton'ın *Bond Men Made Free* (1973) adlı yapıtları bu yaklaşımın başlıca örneklerindendir. Çok sayıda diğer çalışma da bu önemli çalışmalara eşlik etti ve hep birlikte toplumsal tarihin yönüne ilişkin derin bir etkileri oldu. Halkın belleğinde muzafferin geçmiş mücadeleleri bilerek bastırmasına karşı savaşan John Saville Chartizm konusunda aşağıdan tarihin görevini şöyle özetliyor:

> Radikal bir hareket asli geçimini geçmiş mücadelelerinden ve kahramanlarından aldığı ilhamdan elde eder; Kennington Avamında ahmak takipçilerine yol gösteren zavallı yarı deli O'Connor'ı kim alay etmek ve bela okumak için onurlandıracaktı? 10 Nisan olaylarını takip eden aylarda tamamen unutulan ise, toplu tutuklamaların ve hapse atmaların anısı ortak hafızadan silindiğinde bile Chartizmde devam eden direnme gücüydü. Medyanın çağdaş aktörleri, 19. yüzyılın bu en büyük kitle hareketini karalamada olağandışı ölçüde etkiliydi. Ancak her şeyden önemlisi, Chartizmin yüzyılın ortalarında halkın bilinçaltından neredeyse tamamen silinmesi dikkate değer bir fenomen olarak kalır.[6]

Feminist ve siyah milliyetçi tarihçilerin hiddetli eleştirilerine rağmen, netice olarak Marksistler kadınların ve siyah-

6 J. Saville, *1848: The British State and the Chartist Movement* (Cambridge, 1987), s. 202.

ların tarihinin öncüleri arasındadır. Sheila Rowbotham'ın *Hidden from History*'si (1973), radikal kadın tarihi sahasını başlatırken, Marksist C.L.R. James, Eric Williams ve Eugene Genovese'nin siyahi kölelik üzerine çalışmaları ile Peter Fryer'ın Britanya'da siyahi yaşantı üzerine yazdığı *Staying Power* (1984) adlı yapıtı siyahların tarihinde benzer bir rolü oynadı. W.E.B. Du Bois ABD'de siyahi yaşantının erken bir tarihçisi olarak göze çarptı.[7] Du Bois'nın *Black Reconstruction*'ı (1935) Amerikan İç Savaşı'nın serbest bıraktığı ırkçılık karşıtı dinamiği inceledi. O zamanlar, beyaz Amerikalı tarihçiler siyahlar Güney'de oy hakkı elde ettiği zaman radikal yeniden yapılanmanın (1867-77), fırsatçı kuzey kinciliğinin devri, Güney'in özerkliğinin eski haline getirilmesini sona erdiren Kuzey'den gelen vurguncuların, ciğeri beş para etmeyenlerin devri olduğunu zannettiler. Du Bois, bu çalışmanın ırkçı önermelerini parça parça etti. Bu önermeler yerine, eylemleri savaş sonrası ABD'yi birleştiren Amerikalı siyahların rolü sayesinde Kuzey'in İç Savaşı kazandığını, özgür siyahların vatandaşlık haklarının tanınmasının tarihte demokrasi yönünde atılmış en önemli adımlardan biri olduğunu ve güneyli siyahların karşı-devrimci biçimde vatandaşlık haklarından mahrum edilmesinin ırkı 20. yüzyıl Amerikası'nın en büyük sosyal sorunu yaptığını açıkladı. Bu çalışma, bir klasikti ve Herb Apetheker ve Eric Foner gibi Marksistlere ilham kaynağıydı. Marksistler, aşağıdan tarihin içinde ortaya çıkan sözlü tarihin gelişmesinde de rol oynadılar. Marksist tarihçiler Ronald Fraser ve Luisa Passerini, İspanya İç Savaşı ve İtalyan Faşizmi üzerine basmakalıp fikirlere tazelik ve yeni bir anlayış getirmek için, ilkinde yaşantının duygulu akışını canlandırarak, ikincisinde ra-

7 W.E.B. Du Bois, *Black Reconstruction in America, 1860-1880* (Cleveland, 1969; ilk basım 1935); Marksist olmadan önceki tarih çalışmaları için ayrıca bkz: W.E.B. Du Bois, *The Suppression of the African Slave-Trade to the United States of America* (New York, 1969; ilk basım 1896).

zı olma ve karşı koyma arasındaki karmaşık sınırı açığa çıkararak sözlü tarihi kullandılar.[8]

Atlantik'in her iki tarafı da aşağıdan tarih yaklaşımını esas aldı.[9] Sivil haklar hareketi ve Vietnam bir kuşak tarihçiyi radikalleştirdi. Bunların çoğu Marksist değildi, diğerleri de ya açıkça Marksist ya da Marksizmden etkilenmiş ancak Amerikan yaftası 'radikal'i tercih edenlerdi. Sivil haklar hareketi katılımcısı Howard Zinn, "isyanı olduğundan hafif gösteren ve devlet adamlığını mübalağa eden ve böylece yurttaşlarda iktidarsızlığı himaye eden" mevcut tarihe karşı çıkmak için, *A People's History of the United States* (1980) adlı "hükümetlere hürmet etmeyen ve halkın hareketine saygı duyan" tarih kitabını yazdı.[10] Belki de bu tarihçiler içinde en çok dikkate alınmış olanı siyah kölelik üzerine çalışması Thompson'un altyapı ve üst yapı, hegemoni ve sınıfa yönelik tutumuna ayna tutmuş Eugene Genovese'dir. Genovese'nin ABD'de köleliğin tarihi olan *Roll, Jordan, Roll* (1974) adlı eseri aşağıdan tarihin geleneksel emek hareketinin sınırlarının ötesine nasıl geçebileceğine ilişkin erken örneklerden biridir. Herbert Gutman'ın *The Black Family in Slavery and Freedom 1750-1925* (1976) adlı kitabı da Thompsoncı çizgideki Amerikalı bir Marksistin yazdığı çığır açan diğer bir örnektir. David Montgomery'nin Amerikan istisnacılığma karşı çıktığı *Fall of the House of Labor* (1987) adlı yapıtı 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başında Amerikan işçi sınıfının militanlıkta yükselişini ve 1920-1922'den sonra düşüşünü gözler önüne serer.

Sanattan günlük hayata her şeyi içine alan tarihin kültürel boyutu, 1960'lardan itibaren artarak tarihsel incelemede mer-

---

8 R. Fraser, *The Blood of Spain* (1979); L. Passerini, *Fascism and Memory* (Cambridge, 1987). R. Fraser'ın editörlüğünü yaptığı bir diğer iyi sözlü tarih örneği *1968: A Student Generation in Revolt*'ta (1988) birlikte çalıştılar.

9 Marksist tarihçilerin erken kuşağı için bkz. P. Buhle, "American Marxist historiography, 1900-40", *Radical America*, Kasım 1970.

10 H. Zinn, *A People's History of the United States* (1980), s. 570-4.

kezî bir konum edinmiştir. Burada yine Marksistler iz bırakmıştır. F.D. Klingender'in *Goya and the Democratic Tradition*'ı (1947) Goya'nın resimlerinin, resimlerin içinde oluştuğu Aydınlanma ve devrim bağlamının büyüleyici bir açıklamasıdır. Yine Paul Siegel ve Victor Kiernan, William Shakespeare'i tarihsel bir perspektiften yorumlayan birkaç Marksist arasındaydı.[11] Hem E.P. Thompson hem de Christopher Hill, zamanın duyarlı nabız ölçerleri olarak büyük şairleri –Milton, Marvell, Blake– incelemişlerdir. Hilton, 1958'de Robin Hood efsanesini, İngiliz folklorunun bu motifini elverişli bir çalışma konusu yaparak ve canlı bir tartışmayı tahrik ederek yeniden inceledi. Bugünün mit ve tarihte temsil kaygılarını öngörerek, Hilton önemli olanın Robin Hood'un gerçekte var olup olmadığı değil ancak daha çok "İngiltere'nin en bilinen edebi kahramanının halkına kendini en sevdiren hareketlerinin, soygun yapması ve toprak sahiplerini, özellikle de kilise topraklarının sahiplerini öldürmesi ve şerif tarafından temsil edilen kurulu otoriteye karşı yürüttüğü gerilla savaşını sürdürmesi" olduğunu belirtmiştir.[12] 13. ve 14. yüzyılların tarımdaki yetersizliği nedeniyle İngiliz köylüleri Robin Hood hayali kurdu. Kendi liderini seçen ve bedenen yorucu toprak işlerinin rutininden uzak duran Robin'in çetesinin eşitlikçiliğine talip oldular. Christopher Hill'in *Liberty Against the Law* (1996) adlı yapıtı daha yakın zamanda 17. yüzyılda Robin'in popülaritesinin yeniden canlanmasını, yasa ile özel mülkiyetin yaratılması hareketinin kendi hak ve özgürlüklerini ayaklar altına alınması olarak görenlerle ilişkilendirdi.

---

11 V. Kiernan, *Eight Tragedies of Shakespeare: A Marxist Study* (1996); P. Siegel, *The Gathering Storm: Shakespeare's English and Roman History Plays, a Marxist Analysis* (1992); P. Siegel, *Shakespearean Tragedy and Elizabethan Compromise* (Washington, DC, 1983); P. Siegel, *Shakespeare in his Time and Ours* (Notre Dame, 1968); V. Kiernan, *Shakespeare, Poet and Citizen* (1993).

12 R. Hilton, "The origins of Robin Hood", *Past and Present*, 14 (1958), S.Knight editörlüğündeki makale derlemesinde yeniden basıldı, *Robin Hood: An Anthology of Scholarship and Criticism* (Cambridge, 1999), s. 192.

E.P. Thompson kültürün tanımı ve bu tanımın daha genişletilmesine olan ilgisiyle ilişkilendirildi. Kadın mezadı ve kaba müzik gibi 18. yüzyılda aşağı tabakadan olanların adetlerine ilişkin çalışmaları ile (antropoloji ile diyalog halinde) yeni kültürel tarihe giden köprünün kurulmasına yardım etti. Fransız Marksist tarihçi Michel Vovelle de ölüm, devrimci festivaller ve Fransız Devrimi'nin iki yılında (1793-4) Hıristiyanlıktan çıkma kampanyası gibi çalışmalarıyla inanç (zihniyet) tarihiyle ilgilendi. *Mentalities and Ideologies* (1990) adlı kitabı, Marksizm ve inanç tarihi arasında üretken bir diyalog gerçekleşebileceğini gösterdi. Vovelle'in dediği gibi, Marksist Georges Lefebvre'in 1789'da ilerleyen aristokrasi karşıtı histeri dalgasını inceleyen *Great Fear* (1932) adlı eseri popüler inanç tarihinin erken örneklerinden biriydi. Kuramsal bakış açısından, Fransız AnnalesciRobert Mandrou'nun "dünya tasavvuru" olarak zihniyet tanımı, Gramsci'nin popüler ve folklorik "dünya mefhumu" nosyonuyla benzerlikler taşımaktadır. Marksist tarih, yeni tarihsel yaklaşımlar üzerinde üretken bir diyalogla durabileceğini ve yenilik getirebileceğini kanıtlamıştır. Marksizm ve yeni tarih ilişkisinde, Guy Bois, dikkati doğru noktaya çekmiştir: "Bu bir birlik meselesidir, aynı zamanda da bir çarpışma meselesi."[13]

Uzun sözün kısası

Bazı Marksistler kültürel tarih ve mikro çalışmalara yöneldilerse de, diğerleri daha uzun bir zaman uzun vadeli süreçlere odaklanmaya devam etmişlerdir. Bu ayrılıklar, Marksist tarihin hümanist ve yapısalcı yorumları arasında görülen (hatta bazen abartılan) farkları etkilemiştir. Marx'ın üretim biçimleri kavramı bu son çalışmalar üzerinde fikir veri-

13 G. Bois, "Marxisme et nouvelle histoire" J. Le Goff (ed.), *La Nouvelle Histoire* (Paris, 1988), s. 271.

ci bir rol oynadı. Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nin (1884) çok etkisi altında kalarak, arkeolog Gordon V. Childe'ın *What happened in History?* (1942'de yazılmıştır) adlı kitabı medeniyetin kökeni, tarımın gelişimi ve sınıflı toplumun ortaya çıkışı üzerine klasik bir metin oluşturmuştur. Chris Harman, *The People's History of the World* (1999) adlı çalışmasında Marksist perspektiften daha iddialı bir dünya tarihi projesiyle uğraştı. D.D. Kosambi'nin *Hindistan Tarih İncelemesine Giriş* (1956) adlı çalışması tarihe Marksist yaklaşımı alt-kıtada sosyal gelişimin geniş alanına uyguladı. Geoffrey De Ste Croix'nın *Class Struggle in the Ancient Greek World* (1981) ise Kadim Yunan ve Roma'nın Marksist yorumlanışının incelikle işlenmesidir. Kullandığı temalar –sınıf ve sınıf çatışmasının önemi ve tanımı, Marx ve Weber karşılaştırması, köleliğin doğası, belirli üretim biçimlerinin dinamikleri ve Marksizmin açıklayıcı gücü– eseri kendi belirli inceleme döneminin ötesiyle bağlantılı bir çalışma olarak diğer çalışmalardan ayırmıştır.[14] De Ste Croix'nın ilerlettiği tez, Edward Gibbon'ın 18. yüzyıl klasiği *The History of Rise and Fall of Roman Empire*'ınm (1776-88) önemli sorununa dönüşmüştür. De Ste Croix'ya göre Roma, köle sömürü sisteminin sınırları yüzünden krize girmişti. Köle emeği maliyetinin artması sonucu zamanla mevcut yeni köle rezervi tükenmiştir. Bu, Romalı hâkim sınıfın temel zenginlik ve güç kaynağını zayıflatmıştır. Roma uygarlığının tüm yapısı çökmeye başlamıştır.

Bir uygarlığın çöküşünden, bir diğerinin yükselişine, Chris Wickham, Perry Anderson ve Guy Bois, Avrupa feodalizminin yaratılışı üzerine önemli incelemeler kaleme aldılar.[15]

---

14 G. De Ste Croix, *Class Struggles in the Ancient Greek World* (1981).

15 G. Bois. *The Transformation of the Year One Thousand: The Village of Lournand from Antiquity to Feudalism* (çev. J.Birrell) (Manchester, 1992; ilk Fransızca basım 1982); P. Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism* (1974).

Chris Wickham, Marx'ın Asyatik üretim biçimi kavramına ilişkin tartışmasıyla olduğu kadar 1990'larda *Past and Present* dergisinde 'feodal devrim tartışması'nda da dikkate değer bir rol oynadı.[16] İki eleştiri makalesinde, Marksist tarihçilerin, tarih sosyologları Michael Mann ve W.G. Runciman'ın işaret ettiği uzun vadeli ve karşılaştırmalı konu türleriyle daha fazla ilgilenmelerini istemiştir.[17] Ancak, herhangi bir Marksisten daha fazla Ortaçağ Avrupa çalışması yapan Rodney Hilton olmuştur. Araştırmaları, köylü ayaklanmalarından, feodal üretim biçiminin doğasından, feodalizmin krizine (kapitalizmin ortaya çıkışında sıklıkla ihmal edilen bir bileşen) kadar uzanır. Guy Bois da, 14. ve 15. yüzyıl Normandiyası'na ilişkin çalışmasında feodal krizi klasik Marksist terimlerle üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki ihtilafla açıklamaya çalışmıştır.[18] Bu çalışmalarda, 14. yüzyıl Avrupa toplumunun çöküşünün demografik (ya da 'Malthusyen') ve mali yorumlanışına karşı koymuştur.[19]

Maurice Dobb'un çığır açan *Studies in the Development of Capitalism* (1946) adlı yapıtından bu yana pek çok Marksist tarihçi, feodalizmden kapitalizme geçişi tartışmıştır. Perry Anderson'ın devlete odaklanan *Lineages of the Absolutist State* (1974) adlı kitabı Marx'ın mutlakiyet hakkındaki zeki yorumları üzerine inşa edilmiş ve mutlakiyetin tarihsel iş-

16 C. Wickham, "The other transition", *Past and Present*, 103 (1984); C. Wickham, "The uniqueness of the East", *Journal of Peasant Studies*, 12 (2 ve 3) (1985). Wickham Marx'ın Asyatik üretim biçimi kavramının hatalı olduğunu iddia etmiştir çünkü bu uygarlıklar çoğunlukla bağımlı (yani köylü sınıfını vergilendiren hayli merkezi bir devlet modeli) ve feodal üretim biçimlerini kullanmıştır. Bu toplumlar ne durağandı ne de sınıf mücadelesinden muaftı.

17 Wickham'ın Michael Mann görüşü için bkz. C. Wickham, "Historical materialism, historical sociology", *New Left Review*, 171 (1988); W.G. Runciman görüşü için bkz. C. Wickham, "Systactic structures: social theory for historians", *Past and Present*, 132 (1991).

18 Bois, *The Crisis of Feudalism*; Anderson, *Passages from Antiquity*.

19 J. Day ve G. Bois, "Crise du féodalisme: et conjuncture des prix: un débat", *Annales*, 34 (2) (1979).

levi, Roma hukukunun rolü, Batı ve Doğu Avrupa mutlakiyeti arasındaki temel farklılıklara dair açıklamaların taslağını hazırlamıştır.[20] Marx ve Engels, mutlakiyetin burjuvazi ve aristokrasinin çıkarlarının dengelendiği bir devlet biçimi olduğuna işaret ederken, Anderson onun soyluluğu muhafaza etmesini vurguladı. Odak noktasını daha daraltarak aynı temalar üzerinden devam eden David Parker, *The Making of French Absolutism*'de (1983) Marksist mutlakiyet görüşünü Fransız devletine uyarlamıştır.

Geçişle ilgili ciddi tartışma Paul Sweezy'nin Maurice Dobb'un açıklamasına itirazıyla ortaya çıktı. Sweezy, Dobb'un üretim ilişkileri vurgusuna karşı koyarak, kapitalizmi kasabaların ve pazarların ortaya çıkışıyla açıkladı. Marksist ortaçağ uzmanı Rodney Hilton, bu tartışmaya yapılan başlıca katkıların bazılarını bir araya getiren bir cilde editörlük yaptı.[21] Bir diğer Amerikalı Robert Brenner, Avrupa'da toprak sahibi-köylü sınıf çatışmalarının farklı biçimlerinin kapitalist gelişmenin sürat ve konumunda tayin edici bir etkisi olduğunu öne sürerek bu tartışmayı yeniden alevlendirdi (Brenner tartışması). Brenner'in açıklamasında sınıf çatışması, geçişe sürükleyen belirli üretici güçler fikrine karşı çıkarak, geçişe ilişkin Marksist açıklamanın diğer esaslarının yerine geçti.[22] İngiliz İç Savaşı'nda Londralı tüccarların daha uzun geçiş sürecinde devrimci moment olarak oynadığı rolün de temel açıklamasını yaptı.[23] Peter Kriedte ve Hans Medick gibi Marksistler de ilk-sanayileşme nosyonuna (fabrika öncesi toptan sanayinin ilk aşaması) katkıda bulunmuştur. Immanuel Wallerstein ise, gelişmiş Batı Avrupa merke-

20 P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State* (1974). Anderson da Asyatik üretim biçimi kavramını eleştirmektedir.

21 R. Hilton (ed.), *Transition from Feudalism to Capitalism* (1978).

22 T. Ashton ve C. Philpin (editörler), *The Brenner Debate* (Cambridge, 1987).

23 R. Brenner, *Merchants and Revolution: Commercial Change, Political Conflict, and London's Overseas Traders, 1550-1653* (Princeton, NJ, 1993).

zi ve eşmekezli coğrafi çevreleri ile yeni ortaya çıkan dünya düzeni olarak kapitalist piyasaların genişlemesini anlama çabasındaydı. Tüm bu araştırmacılar, Marksist tarihçi saflarının hayli önesinde bir etkiye sahipti.

Üretim biçimleri ve sosyal oluşumlar, çok sayıda çalışmayı tetiklerken, üretim güçleri nosyonu da Marksist tarihsel çalışmalara sebep oldu. Bahsedilen çalışmaların çoğu, üretim güçleriyle üretim ilişkilerini kısmen bir ikili olarak kullanır. Bilim tarihi gibi diğer çalışmalar ise, üretim güçlerini öne çıkarır. Engels'in 1920'lerde *Doğanın Diyalektiği* adlı eserininin sonunda keşfedilmesi ve yayımlanması bilim ve Marksizm üzerine uzun süren bir tartışmayı kışkırttı. Bu eser, doğanın kendisinin bizatihi diyalektik olduğunu öne sürdü, sonra bilimsel keşifler üzerine yorum yapmaya gayret etti ve bunların kuramsal kusurlarını göstermek için tasarlandı. Bu, Marksistleri bilim tarihi çalışmak için cesaretlendirdi. Britanya Komünist Partisi'nin popüler bilim yazarları, bunların iki klasik örneğini J.D. Bernal'in *Science in History* (1954) ve Joseph Needham'ın *Science and Civilisation in China* (1954) çalışmalarında sundu. Marksizmin kendisinin deiçinde olduğu bilim üzerine yapılan tartışmaların tarihi ginse, Helena Sheehan'ın *Marxism and Philosophy of Science* (1993) İkinci Dünya Savaşı'na kadar yapılan tartışmaları özetler. Anlaşmazlıklar, bu konuları kuşatmıştır. Bazıları, üretim güçlerinin kaçınılmaz olarak kaba determinist Marksizme yol açtığını iddia etmiş ve Marx ile Engels'i yada bu noktada Marx'ın farklı yüzlerini birbirinden ayırmaya çalışmıştır. Diğerleri, kimi Marksistler de dâhil, Marksizmin ya da tarihin bilimsel statüsünü kabul etmemişlerdir.

Devrimler

Çok açık nedenlerle, Marksist tarihçiler büyük devrimlerin tarihine ilgi duymuşlardır. Hem Chris Harman hem de Pierre Broué 1918-23 yılları arasında Almanya'da başarısız olmuş devrim hakkında yazmışlardır.[24] Troçki'nin en önemli tarihsel çalışması 1917'yi konu alır. C.L.R. James, Haitili köle isyanını (1791-1804) tekrar canlandırmıştır. Christopher Hill ve Brian Manning, İngiliz İç Savaşı üzerine zengin ve çeşitli yazılar ortaya koymuştur. Marx'ın kendisi de, en önemli eserlerinden bazılarını zamanının devrimleri üzerine yazmıştır: 1848 Devrimi, 1871 Paris Komünü, 1854 İspanya Devrimi ve Amerikan İç Savaşı. İkinci bölümde ele alman Friedrich Engels'in *Almanya'da Köylü Savaşı* (1850) adlı çalışması 1525'teki devrimci olayları tartışmıştır. Fransız Devrimi, başka hiçbir olayın olmadığı kadar, Marksist tarihçilerin ilgisini çekmiştir. Neden böyle olduğunu anlamak zor değildir. Fransız Devrimi, önemli bir tarihsel dönüm noktası, olası küresel sonuçlarıyla birlikte büyük bir olay, Fransız kimliği ve takip eden devrimlerin analizi için devam eden çağdaş bir referans noktasıydı. Marx, epey bir zamanını bu devrimin incelenmesine adamış ve kendi Konvansiyon (devrimci meclis) tarihini yazmayı dilemiştir. Bu çalışma Adolphe Thiers (1797-1877), François Mignet (1796-1884), Augustin Thierry (1795-1856) ve François Guizot (1787-1874) gibi 1789-1815 arasındaki olayları sınıf çatışması olarak analiz eden tarihçileri ona tanıttı. Weydemeyer'a yazdığı bir mektupta, Marx, sınıfları ve sınıf çatışmasını kendisinin değil, bu burjuva tarihçilerin keşfettiğini teslim eder.

20. yüzyılın büyük bölümünde, Fransız Devrimi'nin –hükmedenlerin kontrol edilemez krizi, olayların sınıfsal

24 C. Harman, *The Lost Revolution: Germany 1918-23* (1982); P. Broué, *Révolution en Allemagne* (Paris, 1971).

doğası ve bu devrimlerin derin sonuçlarını vurgulayan– sosyal yorumu, tarihsel yazma hâkim oldu. Sosyal yorum geniş çevrelerce kabul görse de, başta gelen uygulayıcılarından bazıları Marksistti ve analitik kategorileri Marx'a çok şey borçluydu. George Lefebvre ve Albert Soboul (1914-82) (her ikisi de Fransız Komünist Partisi üyesiydi) 1920'lerden beri devrimin yetkin 'sosyal' açıklaması olarak dikkate alınanların ayrıntılarına indiler. Lefebvre'in *The French Revolution* adlı yapıtının 1964 tarihli İngilizce çevirisinin önsözünde, Lefebvre kışağının önde gelen ve "tarihçiler arasında ihtilafa nadiren konu olan" entelektüeli olarak dahi tanımlanmıştır.[25] Artık Devrim tarihi salt önemli insanların –Robespierreler, Dantonlar, Napolyonlar– eylemleriyle belirlenmiyor, sosyal güçlerin gelişen dengesiyle belirleniyordu. Britanyalı muhafazkâr Edmund Burke'ün (1729-97) düşündüğü gibi, şehirli avallılar, köylüler ve kalabalıklar, artık 'domuz yığını' değil fakat devrimci olayların ardındaki gerçek güçlerdi.[26] Anak bu sosyal yorum şimdi şiddetli bir karşı atağa maruz kaldı. Revizyonist hücum ciddi olarak 1970'lerin ortasında başadı.

60 yılı aşkın akademik çalışmada bulunan, Georges Lefebvre, Albert Soboul, George Rude ve Michelle Vovelle, Fransız Devrimi'nin genel tarihini açıkça Marksist perspektiften yazmıştır. Devrim süreci içinde daha dar kapsamlı hususlarda kendi katkılarını da yapmışlardır. Georges Lefebvre 1789'da kısaltı radikalleştiren paniğin incelenişi *Great Fear* (1932) ile anılanmıştır. Lefebvre'in gözetiminde, Albert Soboul, *The Parisian Sans Culottes and the French Revolution*'da (1964) devrimci şehirli yoksulların hikâyesini yazar. Soboul, öndeki gelen devrim tarihçisi olarak hocasının yerini

25 J. Stewart'ın önsözü G. Lefebvre, *The French Revolution*, 2 cilt, (1964), s.ix.

26 E. Burke, *Reflections on the Revolution in France* (Harmondsworth, 1968; ilk basım, 1790).

alır. George Rude, devrim zamanı Parisi'nde şehirli yoksullara yakıştırılan ismiyle külotsuzların (*sans culottes*), yığınların rolünü inceledi. Rude ve Hobsbawm, Lefebvre'in aşağıdan tarihin öncüsü olduğunu ve Lefebvre'in açtığı yoldan, Rude'un Fransa'daki yığınlar ile John 'Liberty' Wilkes (1727-1797) hakkındaki çalışmalarının ve Hobsbawm'ın *Primitive Rebels* (1959) adlı çalışması ile birlikte Marksizm içinde bu perspektifin İngilizcedeki ilk önemli uygulamaları olduğunu ileri sürdüler.[27] Diğer bir Britanyalı Marksist olan Richard Cobb'un *People's Armies* (1961-3) adlı yapıtı popüler devrimci orduları devrimin en radikal döneminde 1792-4 oluşturulmuş terör araçları olarak inceleyen muazzam bir çalışmadır. *Police and People*'da (1970) ise Cobb, protesto ile baskı, popüler hareketler ile devletin baskıcı güçleri, tabandan gelen hareket ile gelişen ekonomik durum ya da kendi ifadesiyle "yokluk, açlık ve sıradan insanlar" arasındaki etkileşimi inceledi. *Police and People*, 'popüler tarih'in ne şekilde yeni araştırma malzemelerinden söz açtığını ve tarihçi ile kaynaklar arasındaki ilişkiyi ne şekilde değiştirdiğini aydınlatmaya çalıştı. *Paris and its Provinces* (1975), ulusun devrimci başkentiyle artalanı arasındaki haydutluk, coğrafya, yönetim, gıda temini ve teröre ilişkin zor ve karmaşık ilişkileri gözden geçirdi. Devrimin herkesçe itibar edilen tarihine ek olarak, *The Fall of French Monarchy 1787-92*'de (1972) Michel Vovelle 1793-4 yıllarındaki Hıristiyanlıktan çıkma kampanyası ve devrimci dönemi karakterize eden yaygın popüler festivalleri analiz etmeyi denemiştir.[28]

---

27 G. Rudè, *The Crowd in the French Revolution* (Oxford, 1959); G. Rudé, *Wilkes and Liberty: A Social Study, 1763 to 1774* (Oxford, 1962). John Wilkes önce Aylesbury sonra Middlesex milletvekiliydi daha sonra da Londra Belediye Başkanı. Kalabalıklar 1760'lar ve 1770'lerde "Wilkes ve özgürlük" diye bağırdıklarında çalkantının odağıydı.

28 M. Vovelle, *Religion et Révolution: la Déchristianisation de l'An II* (Paris, 1976); M. Vovelle, *La Révolution contre L'église: de la Raison a l'être Supreme* (Paris, 1988).

1970'lerden itibaren, François Furet, Marksist etkili ortodoksiye karşı revizyonist bir muhalefete liderlik etti. Bu, odağı sosyal yorumdan siyasi yoruma, yani burjuva devrimi olarak 1789 yerine bir dizi tesadüfî olaya kaydırdı. 200. yıldönümü yaklaşırken, Fransız Devrimi'nin Marksist tarihine yapılan saldırılar en yüksek perdeye ulaştı. Muhafazakâr tarihçi Jonathan Clark, gizleyemediği bir zevkle devrimin siyasi yorumunun geri dönüşüne işaret etti: "Bu arada, infaz arabaları sokağın bir başından öbür başına [tarihçilerin] eski muhafaza alayını toplamak için dolaşırken, Marx'ın mızrağa saplanmış başı ayaktakımı tarafından yukarda taşınıyordu."[29] (Hazır değinmişken, Christopher Hill ve İngiliz İç Savaşı'nın paralel revizyonist eleştirilere maruz kaldığını belirtmekte fayda vardır.) Eric Hobsbawm'ın *Echoes of the Marseillaise* (1990) adındaki çalışması Fransız Devrimi'nin yerini dünya tarihinde tayin etti ve bu olayların Marksist yorumlarının revizyonist eleştirisine yanıt verdi. McGarr ve Callinicos'un *Marxism and the Great French Revolution* (1989) kitabı da, sosyal yorumun yeniden doğrulanmasıyla revizyonist konsensüse karşı Marksist bir karşılık ve burjuva devriminin kuramsal, karşılaştırmalı bir savunmasını teşkil etti.

Fransız Devrimi, Eric Hobsbawm'ın gözler önüne serdiği Avrupa tarihinin de başlangıç noktasını oluşturdu. Geç 18. yüzyılın 'ikili devrimi'nden (Sanayi Devrimi ve Fransız devrimi) günümüze değin, bu çalışma, modern tarih yazımının önemli başarılarından birini meydana getirmiştir. Hobsbawm, Avrupa ve dünya kapitalizminin birbirini izleyen çağlarının ruhunu yakalamaya çalıştı: devrimler çağı, sermaye çağı, imparatorluk çağı ve aşırılıklar çağı.

Tarihçiler, devrimler Marksist tarih açıklamasında özel bir yer işgal etse de, hem karşı-devrimci yenilgiler anlamında hem de sınıf mücadelesi daha alçak perdedeyken, meseleden

29 *Sunday Times*, kitap eki, 21 Mayıs 1989.

nin öbür yüzünü de anlamak için çaba sarf etmişlerdir. Karşı-devrimci yenilgiler anlamında derken, Christopher Hill'in *Experience of Defeat* (1984) adlı çalışması radikal Düzleyicilerin (Levellers) ve kıyametten önce barışın geleceğine inanan dindarların, İngiliz Devrimi'nin en heyecanlı noktası geçtikten sonra, bozguna uğrayan umutlarını inceledi. Benzer şekilde, John Saville'in *1848*'i de, İngiliz devleti epey bir askerî gücünü bu hareketi yok etmek üzere seferber edebildiğinde gerçekleşen son büyük Chartizm dalgasını inceledi. Sınıf mücadelesi bu kadar açık olmadığı için aşağıdan tarihin daha önce de bahsedilen çoğu çalışması kuramsallaşmak ve bunu gizlemek zorundaydı.

Kavramlar ve teori

Tüm Marksist tarih, üretimin sosyal ilişkileri, sınıf mücadelesi, üretim biçimleri ve hegemonya gibi bir dizi kavramla bilinir. İkinci Dünya Savaşı'yla beraber akademik Marksizmin gelişmesiyle, Marksist ve Marksist olmayan tarih arasındaki sınırlar dikkate değer şekilde bulanıklaştı. Hatta 1960'larda, muhafazakâr tarihçilerin bazıları kullanışlı bir araç olarak Marksizmi benimsedi. Kavramsal düzeyde, Marx'tan devşirilen eklektik alıntılar hiç olmadığı kadar fazlaydı. Birçok tarihçi, belirli Marksist kategorileri seçici bir şekilde, hipotezlerini formüle etmek veya tarihsel açıklamada kullanmak için verimli araçlar olarak benimsediler. 'Üretim biçimi' kategorisi bize böyle bir örnek sunar. Fransız Marksist Guy Bois, üretim biçimini Marksist tarihin temel kavramı olarak tanımlar ve bu fikrin Annales Okulu'nun önemli ortaçağ uzmanları olan George Duby ve Jacques Le Goff üzerinde derin bir etkiye sahip olduğuna dikkati çeker. R.S. Neale de üretim biçimini Marksist tarihin ana kategorisi olarak değerlendirmiştir. Diğerleri, özellikle E.P. Thompson

ve Robert Brenner, sınıf mücadelesi kavramının kavramsal önceliğinin teslim edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hatta Thompson, sınıf mücadelesinin, sınıflardan bile daha önemli olduğunu öne sürdü. Belirli kavramların dışarıda bırakılmasıyla seçicilik daha bir telaffuz edilir oldu. Bu tarihçilerden sınıf mücadelesine öncelik veren birkaçı altyapı ve üstyapıyı (altyapı ve üstyapı, sosyo-ekonomik ilişkilerin siyaset ve düşünce alanından daha önemli olduğu ve bunlara bizzat tesir ettiği görüşü) reddetti.

Marksist kavramlar, bazen eski araştırma sahalarında tarihçilerin yeni sorular sormasına yardım etti. Ancak, bu kavramsal gündem durağan olmamıştır. Örneğin, 1980'lerin milliyetçiliğe dair çalışmalarında yenilikler gözlemlenebilir. Benedict Anderson, Victor Kiernan ve Eric Hobsbawn'ın milliyetçiliğin doğuşu ve ulusçu mitlerin yaratılmasına ilişkin çalışmaları, ulusal kimlik incelemeleri üzerine o ana kadar yapılmamış olanı başarmış ve uzak geçmişe ışık tutmuştur. Bu 'geleneğin icadı', tören, milli marş ve bayrak gibi görünüşte eski semboller, seremoniler ve pratikler silsilesi üzerinden eski ve yeni kurumlara süreklilik payesi verilmesiyle modern ulus-devletlerin meşruiyet arama biçimlerinin yerini tayin etmiştir.[30]

Marksistler, tarih kuramına parlak katkılar yapmaya devam etmişlerdir. Marx ve Engels'in bu konudaki yazıları hem kapsamlı hem de çok anlamlıydı. *Alman Ideolojisi* (1845-6), *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, *Komünist Manifesto* (1848), *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm* (1880), *On Sekiz Brumaire* (1852) ve yazışmalarının hepsi de belirgin şekilde tarih yazımına dair meseleleri, tarihsel teori ve metoda ilişkin soruları içerir. Marksistlerin orta kuşağı, çoğu kez hafife alınan bir Marksist tarih felsefesi klasiği olan Lukács'ın *History and*

30 B. Anderson, *Imagined Communities* (1983); H. Kaye (ed.), *History, Classes and Nation-States: Selected Writings of Victor Kiernan* (Oxford, 1988); E. Hobsbawm ve T. Ranger (editörler), *Invention of Tradition* (Cambridge, 1983).

Class Consciousness (1923) adlı çalışmasında en sistematik ele alınışını sunduğu bu soruları mesele edindiler. Daha yakın zamanda, bu araştırma konusu farklı biçimlerde yeniden ele alınmıştır. Birtakım tarihçiler, Marksizmin geçerliliği ve yararlılığına dair derinlemesine düşünmüştür. Diğerleri arasında R.S. Neale, Christopher Hill ve Victor Kiernan ise, tarihsel inceleme ve analiz aracı olarak Marksizmin değerini yeniden ifade etmeye çalışmışlardır.[31] Bu tarihçiler, Marksizmin 20. yüzyıl tarih yazımına katkılarını da aydınlatmaya gayret göstermişlerdir. Eric Hobsbawm'ın *On History* (1997) adlı eseri postmodernizmden Rus Devrimi'ne uzanan tarih yazımına ilişkin soruları tetkik eden daha önemli bir deneme oluşturmuştur. Hobsbawm'a göre, Marx, bir bütün olarak tarihe metodolojik yaklaşımı formüle etme, insanın sosyal evriminin tüm sürecini tasavvur etme ve açıklama yolundaki eşsiz çabası nedeniyle, tarihsel tetkikin 'asli temeli'ni sundu.[32] Geoffrey de Ste Croix da benzer şekilde Marksizmin faydasını alışılmadık Eski Yunan ve Roma bağlamında gözlemledi:

> Marx'ın toplum analizi 19. yüzyıl ortalarındaki kapitalist dünyayı anlama çabasıyla birlikte geliştirilmiş olsa da, Yunan ve Roma dünyasına uygulandığında bile, gayet iyi çalışan ve bu dünyanın özelliklerini ve gelişimini *açıklamak*ta kullanılabilecek bir dizi kavramın tertibiyle sonuçlanmıştır. Örneğin, 5 ya da 6 asır boyunca Yunan demokrasisinin tamamen yok edilmesi ve yine asırlık bir sorun olan 'Roma İmparatorluğu'nun gerileyişi ve çöküşü' ya da daha başka bir ifadeyle '4. ve 8. asırlar arasında Roma İmparatorluğu'nun büyük bölümünün dağılması'.[33]

---

31 R.S. Neale, *Writing Marxist History: British Society, Economy and Culture since 1700* (1985); Kaye, *History, Classes and Nation-States*'de "History" bölümü.

32 E. Hobsbawm, *On History* (1997), s. 221.

33 G. De Ste Croix, "Class in Marx's conception of history, ancient and modern", *New Left Review*, 146 (1984), s. 110

E.P. Thompson'un *Poverty of Theory*'de (1978) Althusserciliği ve yapısalcılığı 'hümanist' suçlamasında ya da Richard Johnson'la *History Workshop Journal*'ın sayfalarındaki aleni tartışmasında olduğu gibi kuramsal tartışmaların zaman zaman polemik halini aldığı olmuştur. Buna karşın, Thompson bir noktada kendini 'Marksist deneyci' olarak tanımlayarak ve Marksist tarihçilerin eylemcilerin tarafında oldukları için mutlu olmaları gerektiğini belirterek teoriye yönelik belli bir şüpheciliği olduğunu açıkça beyan etmiştir. Thompson'un sahnedeki kahramanlarından Perry Anderson, teori ve pratiği herkesten çok bir araya getirdi. Feodalizmin ve mutlakiyetçi devletin ortaya çıkışı gibi uzun zaman dilimlerini kapsayan yapısal tarihçelerinin yanında, Marksist tarih felsefesi üzerine önemli birkaç kuramsal inceleme daha yazmışır.

Tarih felsefesi üzerine yazan Marksist teorisyenleri tarihçilerden ayırt eden çok ciddi bir yazın vardır ancak burada çok azından bahsedilebilir. Marksizmin orta kuşağında, Lukács, Gramsci ve Benjamin bu örneklerden üçüdür. Benjamin'in *Tarih Felsefesi Üzerine Tezler*'i (1940) sosyal demokrasi ve tarihselciliğe (historicism) karşı şaşılacak derecede şiirsel ve provokatif bir hücumdur. Benjamin, Marksist tarihin amacının işçi sınıfına 'tehlike anında birdenbire akla gelen bellek' sunmak olduğunu iddia etti. Bu tehlikeler, gerçekleşmemiş devrimler ve Hitler'in gücünü pekiştirdiği Benjamin'in Almanyası'nda çok aşikârdı. Marksist olmayanlar, Marksist tarih kuramıyla büyük çekişmeye girdiler. Karl Popper'ın *Poverty of Historicism* (1957) adlı çalışması Marksizmin dikkatli bir deneyci eleştirisiydi, Geoffrey Elton'un *Practice of History* (1967) adlı çalışması 'yeni' olana ve Marksist tarihe karşı bir saldırı başlattı. Soğuk Savaş döneminde diğer muhalifler daha az etkiliydi. Daha yakın zamanda, Marksist tarih kuramı, Anthony Giddens, W.G.

Runciman ve Michael Mann gibi tarih sosyologları ile Hayden White, Jacques Derrida ve Michel Foucault gibi postmodernistler tarafından eleştirilmiştir. Stephen Rigby'nin *Marksizm ve Tarih*'i (1987) edebi eleştiriden ödünç aldığı tekniklerle ve Marksizmi dikkatli bir incelemeye tabi tutmasıyla belki de Marksist tarihin en önemli özgün eleştirisiydi. Rigby'ye göre, "metin olarak resmî birçok Marks" vardı.[34] Bizden "Marx'ın gerçekte ne düşündüğünü" keşfetmek için çırpınıp durmaktan vazgeçmemizi diliyordu. Marksistler buna, Marx'ın çalışmalarının su götürmez biçimde bir amaç için olduğunu bilmezden gelmek anlamına geldiği yani Marx'ın eserlerinin insanlığın kurtuluş dramasına rehber olduğu yönünde cevap verebilirler. Marksist kamptan G.A. Cohen'in *Karl Marx's Theory of History - A Defence* (1978) başlıklı çalışması Marx'ın tarih kuramını tekil ve tutarlı bir görüş olarak yeniden inşa etmeye çalıştı. Bu ortodoks pozisyon, akademik dergilerde Cohen'in teknolojik determinizm ve Marx'ın dogmatik savunuculuğuyla paylandığı dikkate değer bir tartışmaya neden oldu. Perry Anderson'ın *Arguments within English Marxism* (1980) adlı çalışması ise daha önce bahsedilen Thompson-Johnson tartışmasında yöneltilen sorulara geri döndü. Anderson *Arguments*'da Marksistler için (ve Marksist olmayanlar için de) esas meseleler olarak diğerlerinin içinde ortaya çıkan yapı ve özne, altyapı ve üstyapıya ilişkin soruları yöneltti. *Considerations of Western Marxism* (1976) adlı çalışması, geç İkinci Enternasyonal'de hak iddia edenlerle Stalinizmi özenle dışarıda bırakarak, klasik Marksizmin soyağacını tasvir etmeye gayret gösterdi. Alex Callinicos da *Making History*'de (1987) Marksist tarih görüşüne yapılan başlıca kuramsal itirazları ele alıp tartıştı.

34 S. Rigby, *Marxism and History: A Critical Introduction* (1987); L. Althusser ve E. Balibar, *Reading Capital* (1970), N. Levine, *The Tragic Deception: Marx contra Engels* (1976).

Cohen'den analitik Marksizme dek hem Marksizmin kendi içindeki hem de başlıca rakip teorik okulların (deneycilik, tarih sosyolojisi ve postmodernizm) eğilimlerini dikkatle inceledi. Callinicos zihnini meşgul eden bu meseleyi, gittikçe kendine güvenen bu tarih yazımı eğilimine karşı vakitli ve etkili hamleler olan *Against Postmodernism* (1989) ve *Theories and Narratives* (1995) ile yeniden ele aldı. Diğerleri de –Bryan D. Palmer, Frederick Jameson, Perry Anderson ve Terry Eagleton– (her zaman tarihsel olmasa da) Marksist perspektiften bu tartışmalara dâhil olmuşlardır.

Marksizmin tahrifatı

Marksist tarih, Marksist tarih yazımıyla çok az benzerlik taşıyan teorik karikatürü tarafından çoğu kez kötü temsil edilmiştir. İngiliz Rönesans uzmanı Geoffrey Elton'a göre bir doktrin olarak Marksizm "tarihi, tasavvur olunan düzeni desteklemek için seçilen ya da tahrif edilen örneklerin arşivine indirgeyerek, tarih incelemesine ket vurur."[35] Atlantik'in karşı yakasında ise Gertrude Himmelfarb, Marksistlerin "tüm devirlere ve tüm olaylara uygulanabilen önceden belirlenmiş bir şema" olarak hareket eden "ideolojinin korkunç yükü"ne esir edildiğinden endişe ediyordu.[36] Ampiristlerden postmodernist cenaha kadar, Marksizm ekonomik indirgemecilik, determinizm, şematik olmak ve hatta (postmodernistlerin yaptığı gibi) ampirizmle suçlanmıştır. Muhalifler, eleştirilerini Marksist teori olarak kabul ettikleri genellikle bir avuç kabalaştırılmış varsayıma dayanan zandan çıkarsamışlardır. Marksizmin en ehil tarihçilerinin bu teoriyi duyarlı bir şekilde kullanıp geliştirmiş olmalarını takdir etmezler. Böyle eleştiriler, Michel Vovelle'in

35 G. Elton, *The Practice of History* (Glasgow, 1982; ilk basım 1967), s. 53.

36 G. Himmelfarb, *The New History and the Old* (Cambridge, MA, 1987).

özlü bir şekilde ortaya koyduğu gibi "kaba Marksizmin kaba eleştirileri"nden başka bir şey ifade etmez. Bu nedenle, Marksist tarih yazılarının analizi, Marksizm ve tarihyazımı arasındaki ilişkinin vazgeçilmez ama ihmal edilen kısmıdır.

Batı Marksizmi referans çerçevesini gitgide kendisi oluşturdu. Marksizmin kurucularının yeniden değerlendirilmesi, kutsal kitabın dogmatik uygulamaları olarak çok kolay yabana atılır. Bazı düşünürler, Marx'ın aslında ne söylediğini reddettikten sonra post Marksizm havarisine dönüşmüşlerdir. Bu kısmen komünizmin çöküşüne uyum sağlamaktır ve kısmen 1970'lerin ortasında sönmeye başlayan '68 coşkusunun ardından solcu akademisyenlerin iklimi de değişmeye başlamıştır. 20 yıl boyunca açıkça Marksist ilkeler çerçevesinde çalışanlar saldırı altında kalmışlardır. Postmodernizm, tarih sosyolojisi ve ampirizmin hepsi de Marksist tarih yazımına ciddi itirazlar yönelttiler ve tarih dergileri 'toplumsal tarihin krizi' ya da 'emek tarihinin sonu' üzerine özel ciltler yayınladıklarında, bu zımnen meydan okunan Marksist tarihin etkisidir. Marksizmin bazı eğilimleri, hem siyasi pratik anlamında hem de tarihsel metot olarak esasını tanımlayan özelliklerini terk etmiştir. Kendini Marksist ilan edenlerin yıldırdığı Marx, herhalde "Tüm bildiğim Marksist olmadığımdır" diye haykırırdı. Marksist tarih geleneğinin önemli bir boyutu, eşsesli olup anlamdaş olmayanların atılımlarından kaçınmak için, yeniden Marx'ın metodu üzerinde durmak olmuştur.

Marksist geleneği değerlendirmek metodolojik bir sorun arz eder. 'Düşünce tarihi' yaklaşımını benimsemek, arı düşünce düzeyini, tarihî olayların karışıklıklar, rastlantılar ve beklenmedik olaylarla lekelenmemiş gelişimini tetkik etmek doğal görünecektir. Ancak tarihe böylesi bir idealist yaklaşım entelektüel geleneğin evrimini açıklayamayacaktır ve bu özellikle Marksizm söz konusu ise doğrudur. Entelektüel ta-

rihi değişen tarihsel bağlamdan ayırıp, bir düşünürü diğerine iliştirmek cazip görünebilir. Biyolojik evrim kavramını ilk dile getiren Charles Darwin'in (1809-82), en güçlü olanın yaşamını sürdürme ilkesi olan evrimci fikri topluma aktaran Herbert Spencer'dan (1820-1903) sorumlu tutulamayacağı gibi, Marx'ın da en azından adil yargılama olmaksızın Stalin'in tarihteki rolünden dolayı kabahatli bulunamayacağının farkında olmalıyız. Özgün düşünürleri sonradan değerlendirmek görüşlerini kabalaştıran ve tahrif edenlerle onları tehlikeli biçimde eşit kılar. Bu ihtiyat uyarısıyla birlikte tıpkı bir sanat uzmanının özgün bir eserin hakiki olup olmadığını anlaması gibi, entelektüel bir geleneğin kökeninin ve tutarlılığının hakikatini tasdik etmek gerekir. Bu yaklaşım Marx'ın tarih yazımına katkılarını değerlendirmemize izin verir. Gerçi bu hususta yalnız değilim ama kanımca kıymeti kendinden menkul bazı 'Marksizm yorumları' (bilhassa Stalinist yaklaşımlar olmak üzere) dışarıda bırakılacak şekilde ölçütler tayin edilirse, Marksizmin kendi ayakları üzerinde durabilen bir gelenek olması mümkündür. Stalinist rejimlerin, partilerin ve tarihçilerin temrinleri aslında Marksizmin temel önermelerine tezat oluşturmaktadır. Marksizmin anlamlı olması için, bu yaklaşımlar dışlanmalıdır.

Eğer bu noktada birbirlerine ayak uydurmak zorunda değillerse siyaset ve tarih el ele yürür. Marx'tan siyasi sapmalar alışıldığı şekilde tarihsel metottan sapmayı da gerektirir. Kendini en belli eden örnekler İkinci Enternasyonal'in dejenerasyonu, Rus Devrimi'nin ardından gelen süreç ve post Marksizmin ortaya çıkışıdır. Marx ve Engels'in etkisi, İkinci Enternasyonal'le birlikte söndüğü için, tarihsel materyalizmin biyolojik ve teknolojik açıdan determinist versiyonu, H.M. Hyndman (1842-1921), Karl Kautsky (1854-1938) ve Eduard Bernstein (1850-1932) gibi düşünürler yoluyla Avrupa sosyalist partilerinde yayıldı. Stalin'in yükselişiyle bir-

likte, Marx'ın özgün tarih görüşü de anlaşılmaz bir şey halini aldı. Troçki bu gelişmeyi 'Stalin tahrifat ekolü' olarak tanımladı.

Stalinizm ve Marksist tarih

Marksizm diye bilinen şey, Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa, Çin ve dünyanın çeşitli yerlerinde resmî din halini aldı. Emek hareketinin ve ensesine binilen devrimcilerin esin kaynağı olmaktan çıkıp bunun tam karşıtına, bir devlet ideolojisine dönüştü. İngiliz sosyalist George Orwell *1984* (1949) adlı romanında Sovyetler Birliği'nin utandıran bir hicvini yazdı. Hiçbir şey tam olarak Stalin hâkimiyeti altındaki tarihin sosyal fonksiyonunu onun sözlerinde olduğu gibi özetleyemez: "Her kim geçmişe hükmeder, geleceğe de hükmeder ve her kim bugüne hükmeder, geçmişi de kumanda eder."

Stalinizmden oldukça etkilenmiş tarih anlatımı ile yetkin Marksist eserler arasında sert antitezler doğmuştur. Her ne kadar hızları farklı olsa da, Marksist tarihin Sovyetler Birliği'nde çaptan düşmesiyle, Stalin'in yükselişi çakışır. 1920'lerde Lenin'in halefinin kim olacağı konusu çözülmemişken, Sovyetlerde tarih gelişti. Yeni İktisadi Politikalar (NEP) döneminde, entelektüel ve kültürel hayat, savaşın, devrimin ve iç savaşın tahribatında yeniden canlandı. Durum, Stalin'in 1930'larıyla ilişkilendirilen tahammülsüz dogmatizminde ise oldukça farklıydı. 1920'lerde Parti tarihçileri Marksist olmayan tarihçilerle birlikte çalışmaya çok istekliydi. Rusya'nın önde gelen Bolşevik tarihçilerinden Mihail Nikolayeviç Pokrovskiy'nin belirttiği gibi, Marksist olmayanlar komünist kültürün inşasında yardım edecekti. Buna rağmen, 1922 gibi erken bir tarihte bile Pokrovskiy, eninde sonunda Stalin'in diktatörlüğünün pekişmesiyle sonuçla-

nacak bir hizip kavgasına çekildi. Pokrovskiy'nin müdahalesinin hedefi Rus mutlakiyetçiliği hakkında anlaşmazlığa düştükleri Troçki'ydi. Merkez Komite'nin 'sağ' kanadına ve Buharin'e yakınlığıyla bilinen Pokrovskiy, 1905-1917 arasında Lenin'in devrim teorisinin Troçki'nin sürekli devrim teziyle olan ilişkisine dair tartışmayı yeniden başlattı.

1924 yılı sonlarında, Pokrovskiy, Lenin'in sosyalizmin tek bir ülkede kurulabileceğine inandığına dair Stalin'in hilekârlıkla ortaya attığı iddiayı teyit etti. Ertesi yıl, Merkez Komite, Pokrovskiy ve Kızıl Profesörler Enstitüsü'nü 1927 yılında yayımlanmak üzere Rus devrim tarihi konusunda çalışmaya davet etti. Pokrovskiy'nin biyografisinin yazarı, açıklamalarında barındırdığı çelişkileri vurguladı. Lenin'i yorumlayış tarzı şüpheli ve tartışmaya açık, Troçki hakkındaki sözleri de kaba sabaydı. Lenin'i anti-Troçkizmle ve Stalin'in 'tek ülkede sosyalizm' savıyla bağdaştırmaya çalışırken, Lenin'in 1905-1917 yılları arasındaki tutumunun değişimine gölge düşürdü. Lenin'in sonunda Rusya'da sosyalist devrimin mümkün olabileceğini 1917'de tespit ettiği ve Bolşevik liderin bunun parti içinde yol açtığı keskin anlaşmazlıkları açıklamayı başaramadığı zaman karşı karşıya kaldığı entelektüel dönüm noktasını yok saydı.[37] Stalin'in Lenin'in devamı olduğu izlenimini yaratmak için, Rusya'da sosyalizmin yaşayabilmesi için Batı'da devrimin gerçekleşmesinin zorunlu olduğuna ilişkin Lenin'in yazdığı pasajları da aktarmayı atlamıştır.

Ekim Devrimi üzerine tartışmalar 1931 yılına kadar sürdü ve bu dönem Stalin'in iktidarı sıkıca kavramasının emarelerini de gösteriyordu. Stalin'in Lenin'i tahrif ettiğine dair en ufak bir itiraz Troçkist bir sapkınlık addediliyordu. Stalin

37 G. Enteen, *The Soviet Scholar-Bureaucrat: M.N. Pokrovskii and the Society of Marxist Historians* (University Park, 1978), s. 62; ayrıca bkz. N. Troitski, "The first period of soviet historiography", *Russian Studies in History*, 32 (1) (1993); J. Barber, *Soviet Historians in Crisis*, 1928-32 (1981).

'susturulması'nı istediği ve 'çürümüş liberalizm'le özdeşleştirdiği bu tarihsel tartışmayı ağır hakaretlerle kesti. Stalin'in öfke patlamasının hedefi, Lenin'in savaş öncesi Alman Sosyal Demokrasisi'nin ılımlılığını küçümsediği malumunu ilam etme cüretini gösteren talihsiz Slutskiy'di. Stalin'in sözleri bizzat tarihin temelleri karşısındaki yerini aldı ve klasik Marksist yaklaşımın da ölüm fermanını yazdı.

> Slutskiy'nin belgelerinin yetersizliği hakkında konuşmasından onun sözde iddiasının yanlışlığı ve düpedüz yetersizliğini örtbas etmeye çalıştığı çok açık değil mi? Varsayalım ki, mevcut belgelerin yanı sıra, Bolşevikleri merkezciliğin yok edilmesi lüzumuna sevk eden daha fazla karar içeren bir yığın belge bulundu. Yalnızca belgelere güvenebilen çaresiz bürokratları kim kurtaracak? Arşiv farelerinden başka kim, bir parti ve liderin beyanlarıyla değil, esasen icraatlarıyla sınanması gerektiğini kavrayamaz?[38]

Diktatörün isteği doğrultusunda, kitleler kendi tarihlerini kendileri yapanlar olarak 1917'den silindi, George Orwell'in *Animal Farm* adlı fablında Lenin ve Parti tarafından koyun sürüsü gibi güdüldükleri zaman görünür oldular. Fotoğraflar üzerinde oynandı, tarih anlatıları değiştirildi ve tarihçiler sıkı sıkıya denetlendi. Stalin bizzat tarihi çalışmaları sansürledi ve olayların düzmece anlatılarını yazdı. Tarihsel yorumlama, hizip kavgalarında ya da *kulak*ları (daha zengin köylüler) kötülemek üzere tarihten emsal bulmak için kullanılan körelmiş bir alet oldu. Daha da şaşırtıcı olanı, Sovyet tarihçilerinin Deli Petro ve Korkunç Ivan gibi Çarlık döneminde sahip oldukları Rus tarihinin 'önemli şahsiyetleri'ni övmeleriydi. Rus milliyetçiliğine bu tersten dönüş, büyük sinemacı Sergey Eisenstein (1898-1948) örneğinden yola çıkarak gösterilebilir. Eisenstein, *Potemkin Zırhlısı* (1925), *Grev*

38 Enteen, *The Soviet Scholar-Bureaucrat*, s. 151-2.

(1925) ve *Ekim* (1927) gibi erken dönem filmlerinde işçilerin, denizcilerin ve Petrograd güruhunun devrimci eylemlerini belgeledi ve onları kahramanlaştırdı. *Alexander Nevski* (1938) ve *Korkunç Ivan* 1. Bölüm (1945) gibi daha sonraki epik filmlerinde ise, Vatanseverlerin Yüce Savaşı* ve Stalin'e saygı amacıyla, eski milliyetçi efsaneler canlandırıldı. Yerinde sürekli kıpırdanan Bolşoy balerinleri gibi, tarihçiler de istikrarsız ve değişen parti ilkelerine bağlı kalmak zorundaydılar. Gittikçe uzayan doktrinlere aykırı sapkınlıklar listesinden yani objektivizm, romantizm, dünya vatandaşlığı, burjuva metodolojisi ve idealizmden sakınmak ve uzak durmak zorundaydılar. Hata yapmak insana mahsustu, Genel Sekreter'in buna yanıtı da "Gulag'a sürgün" yönünde oluyordu. 1930'lar zarfında, Pokrovskiy'nin ortodoksisi de altüst oldu, hatta anti-Marksist olarak nitelendirilerek ihbar edildi.

Stalinist düzen Doğu Avrupa'da yayıldıkça, Marksist tarihin kötü versiyonları da türedi. Örneğin, Demokratik Alman Cumhuriyeti (DDR) tarihçilerden, rejimi meşru kılmak ve Almanya'yı günbegün sosyalist geleceğine daha da yaklaştıran tarihi olayları vurgulayan bir ulusal bilinç aşılamak için tarihî kullanarak siyasi olarak geçerli malzemeler yazmalarını istedi. Tarihin bilimsel yasalar olarak resmen yürürlüğe koyulması, tarihsel açıklamaların yerini aldı. Doğu Alman tarihçiler, ulusal tarihin Batı Alman yorumlarına meydan okumaya ve Batı Alman işçi sınıfını etkilemeye de gayret ettiler. Ancak bunda olağanüstü ölçüde başarısızdılar.[39] Ortaya çıkan sonuç, esas meselenin sosyo-ekonomik dönemselleştirmenin ince ayarından ve tarih yasalarının po-

(*) 1941-1945 yılları arasında Nazi Almanyası'na karşı yapılan savaşın adı. Bu adlandırma Sovyetler Birliği dışında kullanılmazken, Batı cephesini ve Sovyetlerin Japonya ile yaptığı harbi de kapsamamaktadır – ç.n.

39 A. Dorpalen, *German History in Marxist Perspective: The East German Approach* (1985).

zitivist incelemesinden başka bir şey olmayan sönük, katı bir teleolojiydi. Aynı şekilde, Komünist Çin'de de yönetenler sosyalizmin kapitalizme karşı kaçınılmaz zaferini ve Çin Devrimi'nin gereğini muştulayan bir dünya tarihi tertip ederek, geçmişe yoğun ilgi duydular. Örneğin Çin-Sovyet ayrışmasının ya da kültür devrimi olaylarının rasyonalize edilmesi gibi tarihsel yorumlardaki değişiklikler, politikadaki değişikliklerle denk düşüyordu.[40] Sovyetlerde glasnost zamanında bile eski alışkanlıklar zor bırakıldı, Bolşevik lider ve iktisatçı Nikolay Buharin'in (1888-1938) iyileştirme çalışmaları Gorbaçov'un piyasa sosyalizmi reformlarına tarihten emsal olarak gösterildi.

Witold Kula ve Boris Porshnev gibi tek tük Doğu Avrupalı Marksist tarihçi Demir Perde'nin ötesinde ün kazanırken, 20. yüzyıl Marksist tarih yazımının –Troçki'nin *Rus Devrimi'nin Tarihi* (1930) adlı yapıtından E.P. Thompson'ın *Making of the English Working Class*'ına (1963) kadar– en yetkin örnekleri Stalinizmin reddini metodolojik başlangıç noktası olarak aldılar. Britanyalı Komünist Parti Tarihçileri grubu ya da Georges Lefebvre veya Eric Hobsbawm'da olduğu gibi zaman zaman Stalinizmin etkisi top yekün hissedilmese de belirgin olduğunda, Stalinist-Marksist ayrımı daha az keskin hale geldi. Bu tarihçiler en azından Sovyetler Birliği'nin sınıf doğasına ilişkin yeterli bir analiz sunma konusundaki başarısızlıklarından dolayı, 1989-91 olaylarının ardından Marksizmin öldüğü ithamına karşı, Marksist tarihi yanıtsız bırakmışlardır. Stalinizmin ahlaki kusurlarını bilhassa bağıra çağıra dile getiren Thompson bile, bu konuda kabahatlidir. Sovyetler Birliği'ni bir nevi 'asalaklık' olarak göstermesi, hiç de sağlam bir açıklama teşkil etmemektedir. Bazıları, bu gibi Marksist tarihçilerin çalışmalarında arta ka-

40 D. Martin, *The Making of a Sino-Marxist World View: Perspectives and Interpretations in the People's Republic of China* (Armonk, NY, 1990).

lan tahrifatların izini sürmüştür. Örneğin, kimileri aşağıdan tarih ve Komünist Enternasyonal'in popüler cephe stratejisi arasındaki bağlantıya dikkat çekmiş, diğerleri de Stalinist determinizmle Althusserci yapısalcılık arasındaki bağlantıyı gözden geçirmiştir.[41]

Stalinizmin Marksizmin dışında tutulması, Marksizm içinde birtakım anlaşmazlıklar olduğunu yadsımak anlamına gelmediği gibi, Marksizmin kendi içinde evrilemeyeceği anlamına da gelmez. Marksizmin teorik ve ampirik sınırı, bilimde de olduğu gibi, geniş bir cephe üzerinde ilerliyor. Mutlak doğruyu sağlamıyor ancak gerçekliğe yaklaşıyor. Lukács Marksizmin içindeki yenilik ve gelenek arasındaki ilişkiyi uygun bir şekilde betimlemiş:

> Ortodoks Marksizm bu nedenle Marx'ın incelemelerinin sonuçlarını eleştirmeden tasdik etme anlamına gelmez. Diyalektik materyalizmin gerçeğe giden yol olduğu ve yönteminin ancak kurucularının belirlediği sınırlar dâhilinde keşfedilip, geliştirilebileceği ve derinleştirilebileceği bilimsel bir hükümdür. Hatta diyalektik materyalizmi aşmak ve iyileştirmek için tüm çabalar aşırı basitleştirme, önemsizlik ve eklektisizme yol açmıştır ve yol açmalıdır.[42]

Klasik Marksist geleneğin mevcut tarih akımlarına doyurucu bir alternatif oluşturan tarih felsefesi ve tarih yazımı örnekleri içerdiğini ileri sürmek mümkündür. Marx ve takipçilerinin kültür, dil, idealizm, bütüncül tarih ve sınıf gibi günümüzde karşılaştığımız temel konular hakkında söyleyecek çok şeyleri vardır. İşte bu nedenle Marksizm, tarihsel araştırmada en etkili kuramsal bütün olmuştur. Dahası Mark-

41 E.P. Thompson, *The Poverty of Theory and Other Essays* (1978), s. 270-6 ve 324-34; S. Ashman, "Communist Party Historians' Group", J. Rees (ed.), *Essays on Historical Materialism* (1998), s. 154-7.

42 G. Lukács, *History and Class Consciousness* (1971), s. 1.

sizm, ampirizm, postmodernizm ve yeni-Webercilik eleştirileri yapmaya başlayabilir. Çünkü tarihin kendisi saldırı altındadır. Richard Evans'ın da etkileyici bir şekilde adlandırdığı *In Defense of History* kitabında (1997) gözlemlediği üzere:

> Tarihin postmodern eleştirisinin gücü ve etkisi o kadar büyük oldu ki, gittikçe daha çok sayıda tarihçi gerçeği aramayı, objektiviteye olan inancını ve geçmişe bilimsel yaklaşım arayışını terk etti. Birçok tarihçinin disiplinlerinin geleceği hakkında endişelenmeleri hayret verici değildir.[43]

Marksist tarihçiler acaba Stalinizm tecrübesiyle nasıl baş ettiler? İlk olarak, bazı tarihçiler Stalinizmi resmen kabul ettiler ancak buna rağmen Marksist tarih çalışabildiler. Bunu yapabilmeleri koşullara ve inceleme alanlarına bağlıydı. 1940 ve 1950'lerdeki Britanya Komünist Parti tarihçileri (sonradan açıklanacak) belirli bazı nedenlerden dolayı bu kategori kapsamına girer. Gramsci de bu başlığa dâhil edilebilir. O hiçbir zaman Stalinizmle köprüleri tam anlamıyla atmasa da hapiste oluşu nedeniyle Stalin'in etki alanı dışında çalışabilmiştir. Yine de, Stalinizm ve Marksist tarih yazımının besbelli uzlaşamayacağı konular vardır, buna tipik birer örnek Rus Devrimi ve Hitler-Stalin Paktı'dır. İkinci olarak, Stalinizmi açıkça reddetseler de, bu fenomeni tam açıklayamayan bazı Marksist tarihçiler vardır. Aşağıdan tarih ile ilişkilendirilen tarihçilerin çoğu bu kampta sayılabilir. Thompson şöyle der:

> Komünist Parti'de çok aktiftim ve 1956'ya kadar da bu böyle devam etti. Ama bu gizli kuşkuların bulunmadığı ve Stalinizmin doğasında reddedilmesi gereken şeyleri örtbas eden pek çok safsata hakkında suçlu olunmadığı anlamına gelmez. Hem, tarihsel gelişimin tüm merhalelerini ve çeşit-

43 R.J. Evans, *In Defence of History* (Londra, 1997), s. 4.

li biçimlerdeki popüler girişimler ile kendiliğinden eylemliliğin ve kahramanlığın sahici yönlerini Stalinist olarak addedip bertaraf eden geçmişin Troçkist yorumunu kabul etmeye hazır değildim. Komünist aktivizmin popüler boyutu, o zaman da ve halen bugün de pek çok örnekte olduğu gibi, bu tip bir akla, mantığa büründürmeyi engelleyecek cinstendi.[44]

Thompson, komünist teşkilatın yönetilen üyelerine olan sempatisini (tam da aksi tarafı tuttuğu Troçkistlerin de paylaştığı bir sempatiydi bu) ve komünist partilerin Stalinizmin entelektüel ve siyasi geleneğinden kökten kopmaya duyduğu ihtiyacı birleştirmişti. Amerikalı Marksist emek tarihçisi David Montgomery de tıpkı Thompson gibi, Komünist Parti üyesiydi ve benzer çelişkili duygular içindeydi. İşin iyi tarafı, Amerikan Komünist Partisi üyelerini hakiki siyah-beyaz işçi sınıfı mücadelesiyle temasa zorluyor ve günden güne üyeler bir nevi Marksist bakış açısından dünyayı anlamlandırmaya çalışıyorlardı.

İşin kötü tarafı da önemliydi elbet. Düşündüğünüz insanların yaratıcı çalışmalarının asıl dallanıp budaklanması Parti'den ayrılmalarından sonraya denk gelir. Partideki resmî entelektüel hayat oldukça... boğucuydu. "Marksizm eylem için rehberdir, dogma için değil!" diye bilinen sloganın aksine, teori hareketin bu noktasında resmî metinlerin bir açıklaması ya da yapılan eylemlerin *ex post facto* gerekçelendirmesinden ibaret olup, sosyal gerçeklikleri analiz etme ve değiştirme için kullanılan titiz bir yöntem değildi.[45]

Üçüncü olarak, Stalinizmi reddeden ve Sovyetler Birliği'nin karakterine ilişkin sistematik bir açıklama getiren

44 H. Abelove ve diğerleri (editörler), *Visions of History* (Manchester, 1983), s. 11.
45 Abelove ve diğerleri, *Visions of History*, s. 170.

Marksistler vardı. Leon Troçki bu kategoriye açıkça adaydır. Bu tipolojinin önemi, Stalinizm ve Marksizm arasındaki karmaşık ilişkiyi tarihsel yazımda açıklamasından da öte, Marksist tarihçilerin komünizmin çöküşünden ne şekilde etkilendiğini ve Marksist tarihin kendini yenileme kabiliyetini açıklamaya yardımcı olmasından ileri gelmektedir. Bu yenilenmeyi tetiklemek için çalışan, incelemeleri Stalinizmin yükselişine tarihsel materyalist bir açıklama getiren Marksist tarihçiler vardır. Hobsbawm bu gibi konuları *Age of Extremes* (1994) adlı eserinde unutulmaya yüz tutmuş ve geçersiz argümanlar olarak reddetse de, yeni bir Marksist kuşak oluşacaksa bu konu son derece önemlidir. Hobsbawm'ın bu noktada tatsız bulduğu, bu olayların en berrak analizinin dünyadaki komünist partilerce Hitler'in ajanları olarak yerilen Troçkist kamptan gelmesidir. Bu gelenek içinde, Moshe Lewin'in *Lenin's Last Struggle*'ı (1968) bir dizi ölümcül suikast girişimi ve saldırıyla engellenmek istenen Lenin'in gittikçe artan Stalin karşıtlığına ışık tutmaktadır. Isaac Deutscher'in Stalin ve Troçki biyografileri, aralarındaki çekişmenin kişilik çatışmasından da öte, siyasi ilke ile etkin sosyo-ekonomik güçleri kapsadığını da göstermektedir. Burada bu konunun ayrıntılarına girmemiz için zaman olmasa da, devrimin izolasyonu, Avrupa'da umut vaat eden devrim sürecinin yenilgisi, Rus işçi sınıfının savaş, iç savaş ve kıtlık boyunca kırılması, yükselen hâkim bürokrasinin ağırlığını ortaya koyması gibi pek çok hususun bu gidişatta payı olmuştur.

İronik bir şekilde, Stalinizmi ve Marksizmi birbirine eş görenler, Orwell'in *Animal Farm* anlatısındakine benzer bir teleolojik mantığı benimsiyorlar. Eğer totaliteryanizm Lenin'in *What is to be done?* (*Ne Yapmalı*) (1902) adlı kitabında işlendiyse, o zaman tarihsel olayların beklenmedik yönlere evrilmesinde bir açıklama arama ihtiyacı gerek-

sizdir. Bu teleolojinin en koyu versiyonu, Aydınlanma ve Rousseau'nun düşüncelerinin Rusya'daki terör ve diktatörlükten sorumlu tutulduğu Talmon'un *Origins of Totalitarian Democracy* (1966) adlı eserinde gözlemlenebilir. Stalinizmin yükselişini anlatan tarihsel materyalist açıklamalar yapıldığı gibi, Stalinizmin Marksizmden neden ayrıştırılması gerektiğinin nedenlerini ortaya koyan, Sovyetler Birliği üzerine sınıf analizleri de yapılmıştır. Bunlar da yine Leon Troçki'nin çalışmalarıyla oluşmaya başlamış, birçok yazarı ve pozisyonu barındırmıştır. Bunlar arasında, Leon Troçki'nin *Revolution Betrayed* (1937) ve Tony Cliff'in *Russia: Marxist Analysis* (1947) adlı çalışmaları öne çıkar.[46] Stalinist olmayan başka bir perspektiften Doğu Avrupa'da sınıf analizi için, Rudolph Bahro ve Milovan Djilas'a başvurulmalıdır.[47] Chris Harman'ın *Class Struggles in Eastern Europe* (1988) çalışması aşağıdan tarihin tekniklerini Doğu Avrupa'da hükümranlara karşı işçilerin, öğrencilerin ve köylülerin başkaldırılarını –Doğu Almanya 1953, Macaristan ve Polonya 1956, Çekoslovakya 1968, Polonya 1980/1– anlatmak için kullanır. Bu Marksistlere göre, böylesi başkaldırı dönemleri, Doğu Avrupa'da hâkim sınıfın gaddarlığını ve düzenbazlığını herhangi bir Soğuk Savaş propagandasının gösterebileceğinden daha fazla göstermiştir. 1989'daki köklü değişimler üzerine, Alex Callinicos'un *Revenge of History* (1991) çalışması Sovyetler Birliği ve uydularının devlet kapitalizmi görüşünün pozitif ve akıllıca bir analizini sunmuştur.

---

46 Sonraki basımları yeniden gözden geçirildi ve adlandırıldı: T. Cliff, *State Capitalism in Russia* (1974).

47 R. Bahro ve D. Fernbach, *Alternative in Eastern Europe* (1978); M. Djilas, *New Class: An Analysis of the Communist System* (1957); M. Djilas, *Unperfect Society: Beyond the New Class* (1969).

Sonuç

Marksist tarihçilerin bir dereceye kadar zayıflamış etkisine karşın, çalışmaları yine de hatırı sayılır bir yekûnu oluşturmaktadır ve hâlâ çok sayıda tarihçi üzerinde etkilidir. Bu tarihçilerin çabaları iki soruya yol açmıştır. İlki, bu yazarları bu denli harekete geçiren Marx'a dair anlayışları neydi? İkinci olarak, Marksist tarih projesi neden bir çıkmaza sürüklenmiştir? Bu sorular, bu kitabın önemini belirtir.

Marksizmin bu derece geniş bir alana yayılan tarihsel konuları ve yaklaşımları içine alması kazara değildir. Eski ve yeni yaklaşımlar, uzun ve kısa dönem tarih, teori ve saha araştırması, bunların hepsi Marksist tarihin panoramik perspektifinde önemli rol oynar. Marx'a göre, tarih anlayışı kendi bütünlüğünü ve karşıt kutuplarını kucaklamalıdır. Marx'ın diyalektik metodu, sonraki bölümde de göreceğimiz üzere, daha büyük bir bütün içinde birlikte hareket eden zıtların ilişkisine dayanmaktadır. Marksist tarih yazımının çeşitliliğine karşın, Stalinizm örneğinde de açıkça görüldüğü gibi, Marksizm her şeyi alenen kapsayan bir etiket değildir. Stalinizm ve Marksist tarih arasındaki bağdaşmazlığın açığa vurduğu şey, Marksizmin temel prensip ve yöntemlerinin tersini, yani aslında Marksizmin tam da ne olmadığını anlatmasıdır. Bundan sonra gelen Marx ve Engels üzerine iki bölüm, klasik Marksist gelenek ile bu gelenekten doğmuş tarih yazımını inşa eden unsurların taslağını çıkarmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

Marx ve Engels'in Tarih Anlayışı

"Marx'tan feyz almış tarihçinin her zaman göz önünde tuttuğu sınıf mücadelesi, kaba ve maddi şeyler için yapılan bir mücadeledir. Bunlar olmadan incelmiş ve manevi şeyler de olamaz. Yine de sınıf mücadelesinde bu değerler, galibin payına düşen bir ganimet gibi çıkmaz ortaya. Umut, cesaret, mizah, kurnazlık ve azimkârlıkta hayat bulurlar. Geçmişin derinliklerine uzanır etkileri: Hâkim olanın her zaferini yeni baştan sorgularlar. Çiçeklerin yüzlerini güneşe dönmesi gibi, geçmiş de gizemli bir güneş tutkusunun verdiği şevkle, tarihin ufkunda yükselen güneşe uzanmak için çabalar. Tarihsel maddeci, bu göze görünmez dönüşümün farkında olmalıdır."

WALTER BENJAMIN, *Tarih Felsefesi Üzerine Tezler* (1940)

Giriş

İşçi Partili Eski Başbakan Harold Wilson bir zamanlar, Marx'ın anlaşılamaz ve artık geçersiz olduğunu ima ederek *Kapital*'in ilk sayfasından öteye gidemediğinden dem vurmuştu. Marx okumanın zor olduğu düşüncesi yaygındır. Ancak, Marx'ın temel önermeleri oldukça basittir. Ne de olsa, bu önermeler, işçi sınıfına mensup milyonlar için yazıl-

mış ve yine onlar tarafından en popüler haliyle *Komünist Manifesto*'da (1848) özümsenmiştir. Bu bölüm, Marx'ın tarih anlayışını lüzumsuz jargona başvurmadan açıklama çabasındadır. Aynı zamanda, Karl Marx'ın (1818-83) ve yapıtlarına ömür boyu katkıda bulunan Friedrich Engels'in (1820-95) kullandığı kilit nitelikteki teknik terimlere de değinilecektir.

Marx'ın tarih düşüncesi, kendi adlandırdığı üzere tarihsel materyalizm, üzerinde durulması gereken bir dizi kapsamlı kavramdan oluşur. Bu kavramlar, üretimin sosyal ilişkileri ile üretim güçlerini, materyalizmi, sınıf mücadelesini, altyapı ve üstyapıyı ve diyalektiği içine alır. Marx şu soruyu yanıtlamak için yola çıkmıştır: insanlık tarihinin ortak özellikleri neydi? Tarih bilimsel midir? Gelişme, ilerleme nasıl meydana gelir? Marx bu soruları yanıtlamaya yardımcı olması için bu kavramları kullanmıştır. Ancak önce, Marx'ın bu denli iddialı bir vazifeyle neden uğraştığını anlamak için entelektüel geçmişini gözden geçirmek gerekir.

Tarih ve aydınlanma

Karl Marx, Avrupa Aydınlanmasının ikinci kuşağının eseri olarak değerlendirilebilir. Marx'ın fikirleri, Aydınlanmadan gelen üç ana bakış açısının yani Fransız ütopyacı sosyalizmi, Britanya ekonomi politiği ve Alman felsefesinin eleştirel harmanından doğmuştur. Aydınlanma, genç Marx'ın tesadüf ettiği çeşitli tarih anlatılarını ve tarih felsefesini de beraberinde getirmiştir.

Tarihçilerin ufkunun savaş, kraliyet ve Kilise anlatılarından, uygarlıkların neden geliştiği ve er geç neden yıkıldığı gibi daha esaslı meselelere doğru genişlemesi 18. yüzyıldadır. Bir hayli farklı alanlarda da olsa, bu tarih incelemeleri, evrenin hareket yasalarını açığa çıkarmak için çalışan

ve kendilerinden önce gelen Newton (1642-1727), Galileo (1564-1642) ve Kopernik'in (1473-1543) de sahip olduğu, uygarlıkları sosyal dinamiklerinin perspektifinden kavrama arzusunu paylaşıyorlardı. Aydınlanma çağı, Giambattista Vico'nun *New Science* (1725-44) ve Edward Gibbon'un (1737-94) *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776-88) gibi tarih başyapıtlarını da miras olarak bırakmıştır.[1] Vico, tüm insan topluluklarının tarihinin ortak gelişim evrelerinden (ilk başta kültürün şiirsel ya da ilahi, daha sonra hamasi ve en sonunda da insani olduğu) geçtiğine inanıyordu.[2] Aydınlanma düşünürlerince, tarih döngüsel sayılmıştır çünkü tarih, aklın hayal gücü pahasına yavaş yavaş evrimine tanıklık ederken, rasyonel insan neslinin ahlaken bozulması eninde sonunda çöküşü getirmiş ve insanları başlangıç mertebesine geri döndürmüştür. Öte yandan, Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünü Hıristiyanlığın emperyal devlet üzerindeki aşındırıcı etkisiyle açıklamaya çalışmıştır. Gibbon'ın tarihi kapsamlı ele alışı, çağlar boyu devam eden kadim tarihin altında yatan süreçleri kavrama teşebbüsü, anlatıyla açıklamayı iç içe geçiren tarzı *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* adlı yapıtı tarih yazıcılığının bir klasiği haline getirmiştir. Marx'ın zaman içinde değişimi açıklama arzusunu bu eserlerden edindiğini görebiliriz.

Aydınlanma, aynı zamanda dünyanın egzotik yerlerinde Avrupalılar ile Avrupalı olmayanların karşılaşmalarından doğan canlı tartışmalara sahne olmuştur. Bazı Aydınlanma düşünürleri, basit toplumlarda doğa kanunlarına göre ya-

---

1 E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, 2 cilt (1994; 1. basım 1776); G. Vico, *The New Science of Giambattista Vico: Unabridged Translation of the Third Edition* (1984); 1. basım 1744).

2 G. Tagliacazzo (editör), *Vico and Marx: Affinities and Contrasts* (New Jersey, 1983); L. Simon, "Vico and Marx: perspectives of historical development", *Journal of the History of Ideas*, 42 (1981), s. 317-31.

şayan 'soylu vahşiler'in yani ilk insanların 'doğal durumları' hakkında spekülasyonlarda bulunmuşlardır. Adam Ferguson (1723-1816) ve Georg F.W. Hegel (1770-1831) gibi diğerleri ise, bu toplumları, bir dizi ara safhadan geçen ve günbatımını sürdüğü düşünülen insanlık tarihinin ve Avrupa toplumunun şafağı olarak gördüler. Hegel'in 'Tarih Yapan Şahsiyetler' kavramı, Vico'nun döngüsel görüşünü paylaşsa da, Afrika'daki uygarlıklara pek önem atfetmemiştir. Ferguson, değişik soyların avcılık, hayvancılık, tarım ve ticaret gibi farklı tarihsel çağlara ait olduğuna inanıyordu. Irka ilişkin kategorilerine karşın, Marx'ın da izniyle onun burada denediği, üretim süreçlerindeki farklı aşamalar aracılığıyla dünya tarihinin haritasını çıkarmaktır. Benzer şekilde İskoç ekonomi politikçi ve *Wealth of Nations* (*Ulusların Zenginliği*) (1776) kitabının yazarı Adam Smith (1723-90) de aynı toplumsal aşamaları benimsemiş; geçim şeklinin savaş ve adaletin doğasını belirlediğini savunmuştur.[3]

İdealist Alman düşünür Hegel, genç Marx üzerinde bilhassa etkili olmuştur. Hakikaten, Hegel'den uyarladığı haliyle diyalektik, Marx'ın metodunun en temel unsuru oldu. Hegel ve ardından Marx, insanlık tarihinin karmaşık süreçlerini tanımlamak ve açıklamak için diyalektikten faydalandılar. Bu metot, aşağıdaki önermelere dayanır:

1. Her şey kendi içinde çelişkilidir. (Sözlükte zıtların birliği maddesine bakınız.)

2. Çelişki tüm değişimin esasıdır.

3. Tekil şeylere odaklanırsak, birbirleriyle olan ilişkilerini değil ancak aralarındaki farklılıkları görürüz.

4. Dünya ancak, şeylerin süreç olarak görülmesiyle kavranabilir. Nicelikte değişim, nitelikte değişime yol açar.

5. Şeyler, değişim sürecindeki anlar olarak kavranırsa an-

3 A. Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (Oxford, 1976; ilk basım 1776), s. 689-723.

cak anlam kazanırlar. (Sözlükte olumsuzlamanın olumsuzlanması ve dolayımlama maddelerine bakınız.)

6. Şeyler, daha büyük bir tamın, bütünlüğün parçası olarak anlaşılmalıdır.

Diyalektiğin merkezî rolünü takdir etmekteki başarısızlık, birçoklarının determinist ve kaba Marksizm yorumlarına meyletmesine yol açtı. Hegel'e göre tarih, dünyamıza ve kendimize dair artan farkmdalığımız aracılığıyla düşünce ve zihin üzerinden gelişirken, Marx insanlık tarihini maddi dünyayla ilişkisi çerçevesinde gelişen bir şey olarak değerlendirmeyi yeğler. Marx, "Hegel'i baş aşağı durmaktan kurtarmış", diyalektiği sahiplenerek, materyalist tarih kavrayışı için idealizmi reddetmiştir.

Son olarak, Fransız Devrimi'nin sosyal tarihçileri, Marx'ın tarih okumalarını derinden etkilemiştir. 19. yüzyılın ilk zamanlarında, Fransız sosyal tarihçiler, 1789-1815 olaylarını sınıf çatışmasının bir sonucu, burjuvazinin yükselişi ve feodal aristokrasi tarafından hâkim olunan eski rejim karşıtlığının yaygınlaşması olarak yorumladılar.[4] Marx, Aydınlanmadan çok şey miras alsa da, tarih görüşü daha farklı ve özenliydi. Aydınlanma düşüncesi gibi Marx da tarih ve bilim arasındaki bağ ile ilgilendi. Tarihteki büyük muammaların perdesini aralayacak insanlık tarihinin ardındaki gizli yasaları veya değişkenleri keşfetmek için uğraştı: uygarlıklar neden yükselir ve çöker? Farklı tarihsel çağların ayırıcı özellikleri nelerdir? Tarihsel gelişimi ne körükler? İnsanları hayvanlar âleminden ayıran nedir? Tarih bilimsel olabilir mi?

---

4 F. Engels, "*Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*", K. Marx ve F. Engels, *Selected Works in One Volume* (1991), s. 614; D. McLellan, *Karl Marx: His Life and Thought* (St. Albans, 1976), s. 95; M. Löwy, "The poetry of the past: Marx and the French revolution", *New Left Review*, 177 (1989).

İnsanlık tarihi bilimsel olabilir mi?

Marx da Engels de sosyalizm anlayışlarının ütopik olmayan bilimsel temellere dayandığına inandılar. Engels, Charles Darwin'in (1809-82) evrim alanında yaptığına yakın keşifleri Marx'a atfetti. Marx ve Engels, tarihsel değişim tasavvurlarının (tarihsel materyalizm) bilimsel olduğu kanaatindeyseler de, tarih ve toplum çalışmalarının bilimsel olup olamayacağı uzun zamandır bir tartışma konusu. Daha yakın zamanda ise postmodernistler, bilimin ve tüm bir rasyonalist geleneğin muazzam bir anlatı, insanlık tarihinin kurgusal bir hikâyesi olduğunu ve 'kuşkuyla' ele alınması gerektiğini ileri sürdüler.[5]

Marx, çalışmasının bilimsel doğasını vurgulamak için çoğu zaman doğal bilimlerin dilini kullandı. Tıpkı Newton'un evrenin hareket yasalarını kaleme aldığı gibi, Marx da tarihsel gelişim yasalarından bahsetti. Bu retorik, çoğu insanın Marksizmi (değişmez yasalar tertip ederek, tarihte özgür irade ve açık uçluluğu reddeden) determinizmle suçlamasına yol açtı. Marx ve Engels, tüm bunların yanı sıra, doğal tarihle insanlık tarihinin düpedüz eşdeğer olmadığının da tamamen farkındaydılar. Her ne kadar diyalektik her iki alanda işlese de, tercih etmeye muktedir insanoğlundan dolayı beşeri bilimlerde bu esas körü körüne işlemez.[6] Sonuç olarak, beşeri tarihte belirlilik daha azdır ve alternatiflerin keskinliği daha fazladır, yani devrim ve karşı-devrim mücadelesinde olduğu gibi ya/ya da ikilemleri çok daha fazladır.

Marx modern bilimin gelişimini coşkuyla karşılasa da, aynı zamanda onun en sivri dilli eleştirmeni de oldu. Modern bilimin insan zenginliğine muazzam bir katkıda bulundu-

5 F. Lyotard, *The Postmodern Condition* (Minnesota, 1984), s. xxiv.

6 J. Rees, *Algebra of Revolution: The Dialectic and the Classical Marxist Tradition* (1998), s. 75-8.

günu ancak çoğunluğu da yoksulluğa mahkûm ettiğini, insanların üretim potansiyelini artırsa da geniş kaynakları yıkım silahlarına çevirdiğini, insanlığı angaryadan kurtarınayı vaat etse de, milyonları düşük maaş ve bitip tükenmeyen iş döngüsüne esir ettiğini belirtti. Marx ve Engels bu son noktayı öne sürerken sadece İngiliz Sanayi Devrimini değil, içinde oldukları çağın tümünü etüt ettiler.[7] Marx ve Engels'in bilimsel sosyalizme evrilen savı, birtakım esaslara dayanır: ampirik inceleme ve araştırma, bilimsel kuşkuculuk ve diyalektik materyalizm. Marx, insan kavrayışının sınırlarını genişleten keşiflerle bilimin açıklamalarının ilerici olduğuna inanıyordu. Bu nedenle, her devirde bilimsel bilgiyi çevreleyen ama gelecekte aşılabilecek sınırlar olacaktı. Engels, Marx'ın tam da böylesi iki keşifte bulunduğunu söyler: kapitalizm etkisinde sömürünün asıl doğası ve tarihin materyalist tasavvuru.

Bilimsel bilginin kısıtları, tek başına doğrudan gözlemin – ampirizm– doğal fenomenleri açıklamakta aciz kalmasından ileri geliyordu. Gözlemin açıklamadaki sınırlılığı, din, mistisizm ve animizm için de önemli bir dayanak sağlıyordu; bilim adamının görevi maddenin derinlerinde yatan gizi açığa çıkarmaktı. Marx'ın bilimi tarihin gizli işleyişini açığa çıkarma savıyla ya batacak ya da çıkacaktır. Bu önermeye göre, toplumun gelişimi açıklanamaz değildir ancak uygun bilimsel görüş açısından tetkik edilirse kavrayışımız dâhilindedir. Yeni bilim dallarının, mesela depremin gizini çözmesi gibi, aynı şekilde, tarihsel materyalizm de insan toplumunun doğasını açıklayacaktır.

Marx tarih tetkikinin kesinkes bilimsel olabileceğine inandı ve devamlı olarak fikirlerini çağın son düşüncesine dayandırmaya çabaladı. Buna ek olarak, Marx'ın uğraştığı her alanda olağanüstü bir ampirik araştırma yeteneği var-

7 F. Engels, *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* (Oxford, 1993).

dı. Aynı zamanda yeni çalışmalara eleştirel yaklaşılmasının gereğinin çokça farkındaydı ve gösterilebilir kanıtın bilimsel ilerlemenin zorunlu eşlikçisi olduğunu teslim ediyordu (en gözde şiarı da "her şeyden şüphe et"ti.) Benzer şekilde, Engels de hakiki tarihî araştırmadan uzak durmak için teoriyi oyuncak eden 'sözde Marksistler'i paylıyordu.[8] Marx'a göre, diyalektik, teori ve kanıtın her ne kadar zıt olsalar da, yakından ilintili olduğunu telkin etmekteydi. Tarihin bilimsel niteliğini reddeden günümüz modasına rağmen tarih, doğrulama, yanlışlama süreçleri ile akla yakın en kesin sonuçlara yönelmemize izin veren metotları kabul etmekteydi.

Daha temelde, toplumun bilimsel incelemesi için kendine epistemolojik dayanak sağlayan Marx'ın felsefesi, bilimin din ve sihir karşısındaki uzun mücadelesinin doruk noktasıydı. Teoloji, önceleri üniversitelerde ve manastırlarda bilimi gölgelemiş, yanı sıra bilim Kilise tarafından ağır bir sansüre tabi tutulmuştur. Engels'in ortaya koyduğu üzere, bilimsel bilgi Katolik Kilisesi'nin aciz kulu olarak kalmıştır.[9] Bilimin kendi başına ortaya çıkabilmesi için, eski feodal düzene karşı savaşın kaderine de yakından yansıyan bir dizi fikir mücadelesi meydana geldi. Reformasyon ve burjuva devrimlerinin bilimsel sorgulama için Roma'nın denetiminin ötesinde alan yaratması nedeniyle ilim ve öğrenme giderek manastırın sınırlarından kurtuldu. Katolikliğin büyü ve mucizelerini reddiyle Protestanlık, Sir Francis Bacon (1561-1626) ve Thomas Hobbes'un (1588-1679) 17. yüzyıl materyalizmine ilk adımı attı. Bu materyalizm maddeyi dine ve mistisizme başvurmadan açıklama arzusunu aksettirdi ve böylece Newton'un fizik, anatomi ve kimya çağında büyük keşiflerle el ele gitti. Bu materyalizm henüz sınırlı, statik bir

8 F. Engels, *Letters on Historical Materialism 1890-4* (Moskova, 1980), s. 7-8.

9 Marx ve Engels, *Selected Works*'de F. Engels, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, s. 367.

entelektüel sistem olduğundan, bilim ve materyalizmin evrenin *tarihsel süreci* ve maddenin bütüncül evrilen tabiatıyla bir ilgisi yoktu. Darwin'in evrimi keşfiyle, Engels, "doğanın, diyalektiğin kanıtı" olduğunu ifade etti. Marx ve Engels, bilim ile felsefenin hayat ve evrenin tarihsel ya da evrimsel karakterini tanıdığı bir çağda yaşadılar. Her ne kadar bunlara nüfuz etse ve bilimsel bir paradigma da olsa, diyalektik materyalizm, bu bakımdan laboratuar çalışması ya da istatistiksel bağıntı anlamında bir yöntem değildir (az sayıda günümüz bilim adamı tarafından benimsenmiştir).[10]

Belki de Marx'ın tarih görüşünün bilimsel olduğu argümanı için en inandırıcı destek, *Kapital*'de (1867) ortaya koyduğu üzere kapitalist gelişimin yasalarını öngörmesindeki üstünlüktür. Nice doğal bilimin ayırt edici özelliği olarak öngörü niteliği vardır. Kimyagerler asit ve alkaliyi karıştırmadan çok önce de birbirlerine eklendiklerinde nasıl bir tepkimeye gireceklerini bilirler. Ancak, Marx'ın eleştirmenleri ona biçilen peygamber rolünü çok vurguladılar. Marx'm kendisi de gelecek hakkında sonradan fikir yürütmenin sınırlarını kabul etti ve hakikaten de bazı öngörülerinde yanılgıya düştü. Bilhassa ekonomik krizleri önceden görme ve kapitalist sistemin hastalığı atlatma ve kendini iyileştirme gücünü hafifseme eğilimindeydi. Yine de, Marx kapitalist dünyanın bugün aşina olduğumuz pek çok özelliğini (ücretli emeğin genelleşmesi, sermayenin yoğunlaşması, uluslararası sermaye, ekonomik patlama-gerileme döngüsü vs.) tarif etmişti. Marx endüstriyel kapitalizmin iç yüzünü iyice kavradığında, yeni fabrika sisteminin Lancashire, Belçika'nın bir bölümü ve Franko-Alman sınırının küçük bir bölgesinden biraz daha fazlasını etkisi altına alması da epey dikkate değer.

---

10 R. Levins ve R.C. Lewontin, *The Dialectical Biologist* (Cambridge, MA, 1985); S.J. Gould, *An Urchin in the Storm* (1990), s. 153-4; R.C. Lewontin, S. Rose ve L.J. Kamin, *Not in our Genes: Biology, Ideology and Human Nature* (New York, 1984).

İnsan emeğinin biricikliği

Marx ve Engels, Darwin'in evrim kuramını büyük bir heyecanla karşıladılar ve beşeri tarihe uyarlamaya çabaladılar. Engels'in *Maymundan İnsanlığa Geçişte Emeğin Rolü* (1876) adlı kitapçığına göre, bilinçli emek, elin benzersiz fizyolojisi ve alet yapabilme yetisi insan türünün gelişiminde saik oluşturmuştur: "Ağaca tırmanan maymunlar kumpanyasının insan toplumuna dönüşmesinden önce şüphesiz yüz binlerce yıl geçti ve nihayet insan vücut buldu. Ve bir kez daha maymun topluluğuyla insan toplumu arasındaki belirgin farkın ne olduğunu buluyoruz. *Emek*."[11] Atalarımız ağaçlardan indikçe, bir dizi başkalaşım geçirdiler: ön ayakları serbest kaldığı için el becerisi arttı; giderek daha dik durmaya başladılar; hem etçil hem de otçul oldular ve artan protein alımının sonucu beyinleri ve ses telleri gelişti sonunda da konuşmaya başladılar. Bu fizyolojik gelişmeler insanlık tarihinin er geç alacağı seyir için gerekliydi.

Engels'in Darwin'in teorisini uyarlamasından önce bile, Marx ve Engels emek ile üretimi insan doğasının ayırt edici özelliği olarak üstün kıldılar. Emeğin rolü idealizmi çürütmelerinin dayanağını oluşturdu. Marx ve Engels için emek bizi insan yapan şeydir, çünkü insan düşüncesi değil ama maddi ihtiyaçlar, insan üretiminin gerekli koşulu bilinçlilik haliyle birlikte, gelişimimizin esas nedenidir. Ancak, Marx ve Engels, Feuerbach'ın (1804-72) kaba materyalizmini reddettiler. Marx ve Engels'e göre, zihin edilgen olarak maddi dünyayı yansıtmaz, biz emek aracılığıyla etrafımızdaki dünyayı değiştiririz. Bu süreçte, zihin ve madde öznel planları nesnel araçlara dönüştürerek etkileşir. İnsan emeği ile hayvanlar âleminin karşılaştırması bu farkı gösterir. Örümcek

11 Marx ve Engels, *Selected Works*'de F. Engels, *The Part Played by Labour in the Transition from Ape to Man*, s. 342.

ağı ya da tırtıl kozası gibi hayvan türünün inceden inceye işlenmiş en karmaşık eserleri bile içgüdüsel olarak yapılmıştır; bunlar o türlere ve evrimlerinin doğrultusuna özgü birörnek niteliklerdir. Diğer hayvanlardan farklı olarak insanlar, bir barınak yaparken ya da kumaş dokurken, zihinlerinde canlandırabilirler, tasarlayabilir, geliştirebilir, tabiatını öngörebilirler: kısacası bilinçli olarak üretirler. Diğer türler değişen şartlara yavaş ve gözü kapalı ayak uydururken, emek sayesinde insan toplumu dinamiktir.

Emeğin katkısını takdir etmeksizin insan toplumunun başarısını hatta hayatta kalışını açıklamak zordur. Marksist arkeolog Gordon V. Childe, ilk bakışta insanların çeşitli evrimsel dezavantajlara sahip olduğuna değinir. Çıplaktık ve soğuk iklimlerde anadan doğma halimizle hayatta kalmamız mümkün değildi; bir yırtıcının pençe ya da sivri dişleriyle donatılmamıştık; sadece bir midemiz olduğundan geviş getiremiyorduk; yetişkin insan beyninin büyüklüğü nedeniyle de uzun süren bebeklik–çocukluk dönemimizde istisnai şekilde savunmasızdık. Tür olarak insan evriminin ve kazanımlarımızın bu şekilde olması, ancak insan üretiminin ayırt edici niteliğiyle açıklanabilir.[12] Marx ve Engels üretimin insan doğasına üstünlüğünü bir kez ortaya koyduktan sonra, tarihi özelliklerini detaylandırmaya başladılar: üretim ilişkilerini ve üretim güçlerini ilk olarak birbirlerinden ayırdılar.

Üretim güçleri

Üretim güçleri, üretim bilgisi, araçları ve (doğal ve insani) üretim kaynaklarının toplamıdır.[13] Bu güçler sayesinde üre-

12 G. Childe, *What Happened in History?* (Harmondsworth, 1946), s. 7-13.

13 Üretici güçlerin rolü hakkında tartışma vardır. Rigby muhtemelen Marx'ı "üretici güç deterministi" olarak görür: S. Rigby, *Marxism and History: A Critical Introduction* (1987), s. 27-55; A. Callinicos, *Making History: Agency, Structure and Change in Social Theory* (1987) s. 42-64; G. Cohen, *Karl Marx's Theory*

tim gerçekleşir hatta artar. Teknoloji ve becerilerin gelişimi, üretime yönelik amaçlar için doğadan faydalanılması gibi hayatın çeşitli veçhelerini kapsar. Belirli insani ihtiyaçların karşılanması yeni ihtiyaçları beraberinde getireceğinden, genellikle üretici güçler, katlanarak ve giderek ilerleyen şekilde gelişir. Üretimde artan gereksinimlerin tarihte en yaygın örneği doyurulacak nüfus sayısındaki artıştır.

Teknoloji, beceriler, ulaşım, lisan ve düşünce düzeyindeki ilerlemeler –özet olarak tüm üretim güçlerinin bir araya gelmesi– gerçekten şaşırtıcıdır. Uzun zamandır var olan insan yaşamında üretici güçlerin şaşırtıcı ölçüde gelişmesinin anlamlı bir göstergesi nüfus artışıdır.

Viktorya Britanyası'nda yaşayanlar üretim güçlerinin gelişimine dair yeterli kanıta tanık olmuşlardır; Marx'ın dediği üzere, onlar antikitenin ve Ortaçağın en muazzam kazançlarını bile gölgede bırakan mühendislik başarılarıyla hayret uyandırmışlardır. Buhar gücü, bir asır içinde tüm dünyayı saran demiryolu çağı, buhar gemileri ve fabrikaların habercisiydi.

İnsanlık tarihi doğal çevreyle bitmez tükenmez bir mücadele olarak nitelendirilmiştir. Sel, fırtına, kuraklık, insan yiyen yırtıcılar, zehirli bitki örtüsü güçsüzlüğümüzü açığa vurur, ama yine de doğanın bu potansiyel yıkıcı gücünü üretim gücüne dönüştürmeyi başarabilmişizdir. Doğanın her yeni manipülasyonu üretim güçlerini ve insanların maddi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetlerini geliştirmiştir. Barınak, gıda kaynakları ve insan hayatını yok etmeye muktedir ateşi düşünün, eski dinlerdeki ateş tanrıları buna yaraşır şekilde tehditkâr, tehlikeli ve kaprisliydi. Ancak, deneme yanılma, taklit ve nihayet bilinçli tasarlama yoluyla, ateş hayatta kalmaya karşı bir tehditken yaşamlarımızı kolaylaştıran bir şeye dönüştürül-

---

of History: A Defence (1979); H. Kaye, *The British Marxist Historians* (Londra, 1995), s. 232-41.

müştür. Ateş, sindirimi olanaksız eti yenebilir kılar, tarlaları parselleyip anız yakma gibi tekniklerle ilkel tarım yöntemlerini kolaylaştırır, soğuk iklimlerde ve karanlıkta yaşamaya izin verir ve son olarak fosil yakıtlarının yakılması yoluyla endüstriyel kapitalizmin erken dönem teknolojik ilerlemelerine imkân sağlar. Doğanın aşamalı olarak işlenmesi üretici güçleri tasarrufumuz dâhilinde muazzam biçimde geliştirmiştir. Zamanla, insan toplumları doğanın merhametine boyun eğmekten ziyade, barajlar yaparak, ırmakların akış yönünü değiştirerek, çorak arazileri sulayarak, yelkenliler, su ve rüzgâr değirmenleri inşa ederek, balçık, kaya, kayrak taşı ya da tuğladan binalar dikerek doğanın efendisi haline geldiler.

Bu değişiklikler insanın sosyal davranışını etkiledi. Üretici gücün gelişmesi, ölüm oranlarının düşmesine, serbest zamanın artmasına ya da daha kapsamlı bir işbölümüne neden olabileceğinden toplumun doğasını değiştirecektir. Üretim güçleri geliştikçe, insan toplumları dönüşecek veya Marx'ın öne sürdüğü gibi, üretim ilişkileri başka türlü hale gelecektir: yani bir köy şehre dönüşürken, sık ormanlık bir alan tarım arazisi haline gelebilir. Tüm bunlar insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin evrimiyle sonuçlanır.

Üretimin sosyal ilişkileri

Üretim sürecinde insanlar birbirleriyle ve doğayla etkileşirler. Marx bu etkileşimi üretim ilişkileri olarak adlandırır. Üretim ilişkileri bir toplumdan diğerine, tarihsel gelişimin bir evresinden başka bir evresine değişiklik gösterir. Altın ve gümüşün para olarak kullanılır hale gelmesi, gelgit akıntılarının ticari yolları belirlemesi, siyah erkek ve kadınların esir edilmesi ve toprağın klanın av sahası kılınması ya da buğday tarlalarının özel mülkiyete girmesi vb. üretimin özel sosyal ilişkileri arasında sayılabilir.

İnsanlar arasındaki etkileşim üretimin sosyal ilişkileridir. Karmaşık fakat sabit işbölümüne sahip arı kovanının tersine, insan toplumunun süratle gelişme kabiliyeti vardır. Her ne kadar, tarihin büyük bölümünde insan toplulukları güdük bir teknoloji ve çok az mülkle çoğu kez göçebe hayatı içinde ufak eşitlikçi avcı-toplayıcı klanlar halinde yaşasalar da, üretimin sosyal ilişkileri sınıfsal ilişkiler oluşturacak şekilde de gelişebilir. Son onbin yılda çeşitli sınıf toplumları ortaya çıktı. İşbölümünde fikri ve maddi üretim, artı değere ve özel mülkiyete izin veren, dinin onayı ve fiziksel zorlamayla başkalarının emeğinden geçinen zümrenin önünü açan şekilde zamanla giderek ayrıldı. Her sınıflı toplumda, üretimin sosyal ilişkileri sömürüyü de beraberinde getirir ki bunun yardımıyla hâkim sınıfın kendine özel yetkileri, nüfuzu ve ayrıcalıkları olsun ve çoğunluğun emeğinin semeresini sürebilsinler.

Sınıf ilişkilerinin biçimi tarih boyunca çeşitlilik gösterir. Bu, Eski Roma'da efendi ile köle, Ortaçağ Avrupası'nda derebeyi ile serf, atölyede lonca ustası ile kalfa olurken, günümüzde kapitalist ile ücretli emekçi olabilir. Bu sömürü ilişkileri, sınıf çatışmasına yol açar ve Marx'ın *Komünist Manifesto*'da mükemmel şekilde ortaya koyduğu üzere, "kesintisiz, kimi zaman üstü örtülü, kimi zaman açık bir savaş" halini alan insanlık tarihinin temel lokomotiflerinden birini oluşturur.[14]

Bir bütün olarak bakıldığında, toplum üretimin sosyal ilişkilerinden meydana gelir. İnsan toplumları doğal kaynaklarla (bitkiler, hayvanlar, iklim ve toprak) kurdukları ilişkilerle biçimlenir; bu ilişki her ne kadar gelişmekte olsa da, zamanla krize varabilen özel sosyal ilişkileri de içerir. Bir zamanlar yerleşik tarımın geliştiği Ortadoğu'nun Bereketli Hilali'nde bugün sıcaktan toprağın çatladığı bir çöl bulunur.

14 Marx ve Engels, *Selected Works*'de K. Marx ve F. Engels, *Komünist Manifesto*, s. 36.

Doğal kaynakların tüketimi, ormandan yoksun kalma, toprak erozyonu ve iklim değişikliğinin birleşmesi, insanlık tarihinin Cennet Bahçesi'ni çorak bırakmıştır. Üretim ilişkileri ve güçleri arasındaki bu çatışmalar, büyük uygarlıkların çöküşüne ve açıklanamaz gibi görünen devrimci krizlerin zamanlamasına dair bir ipucu taşır.

Bu noktada, *An Essay on the Principle of Population* (1798) gibi son derece etkili bir risale yazmış öncü demografiardan muhterem Thomas Robert Malthus'la (1766-1834) bazı ilginç paralellikler kurmak mümkündür.[15] Malthus, nüfusun gıda üretiminden daha hızlı arttığını, bu nüfusun feci kıtlıklar ve salgınların baş gösterdiği (nüfus üzerinde 'pozitif denetim' sağlayan) bir kriz noktasına sürükleyebileceğini ileri sürüyordu. Hem Marx hem de Malthus, apaçık gelişim ve kriz döngüsünü materyalist bakımdan açıklamışlardır. Ancak şu noktada ayrılmışlardır ki, Malthus nüfus ve tarımı yalıtılmış iki tarih dışı değişken olarak ele alırken, Marx yeni üretim biçimlerine geçişi ve bunun verimlilik üzerindeki devrimci etkisini kavramıştır. Malthus, Marx'ın tersine, modern toplumlar için öngördüğü kıtlık tehlikesini giderek bertaraf eden teknolojideki yenilikler ve tarımda yeterlilikleri hesaba katmamıştır.

Üretim ilişkileri ve üretim güçleri arasındaki çatışma

Üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin birleşimi, Marx'ın ya felaketle sonuçlanan çöküşler ya da ileriye doğru atılan adımların arttığı uygarlıkların çığır açan dönüşümlerini açıklamasına yardımcı olur. Üretim güçleri geliştikçe, hem işbölümü anlamında hem de insanı çevreleyen ortamda üretim ilişkilerinde değişiklikler meydana gelir. Mızrağın ucun-

15 T. R. Malthus, *An Essay on the Principle of Population* (1996; ilk basım 1798).

da demir kullanılması, öldürme edimini daha kolay, güvenli hale getirirken, avlanma biçimlerini de değiştirdi ya da sulama sayesinde belirli bir toprak parçasının doyurduğu boğaz sayısı arttı; günümüzde tıptaki gelişmeler ve doğum kontrol yöntemlerinin ortaya çıkması cinsel normları farklılaştırdı. Üretimdeki yeni sosyal ilişkiler üretici güçlere ivme kazandırabilir. Ancak bazı dönemlerde, mevcut sosyal ilişkiler üretici güçlerin ilerlemesinin önünde bir engel de oluşturabilir:

> Kalkınmanın belli bir evresinde, toplumun maddi üretici güçleri mevcut üretim ilişkileriyle ya da –bu sadece aynı şeyin hukuki olarak söylenişi olsa da– başından beri içinde bulundukları çerçeve içinde mülkiyet ilişkileriyle çatışabilir. Bu ilişkiler, üretici güçlerin kalkınma biçimi olmaktan çıkarak onların ayağına vurulan zincir haline gelir. O vakit, sosyal devrim dönemi başlar.[16]

Bu, çevresel veya sosyal kısıtlar şeklinde de olabilir ya da bu etkenlerin birleşmesi şeklinde de ortaya çıkabilir. Üretici güçler ve üretimin sosyal ilişkileri çatıştığı zaman, toplumun mevcut yapısı, insanlığın maddi ihtiyaçlarını karşılama yetisini köstekleyerek gelişimin önünü tıkar. Bu dönemlerde sosyal sistemler "toplumun devrimci şekilde yeniden tertibine ya da çekişen sınıfların karşılıklı mahvına" neden olabilecek bir krize girerler.[17] Bir zamanların büyük uygarlıklarının kalıntıları tekerrür eden bu tarihî probleme tanıklık ederler. Eski Roma'nın çöküşüyle, üretim güçleri ve ilişkileri arasında böylesi bir çatışma insanlık tarihinde daha ileri bir dönemin başlamasıyla sonuçlanmamış, durgunluk, dağılma ve gerileneyle sonuçlanmıştır. "Çöküşe geçen Roma İmparatorluğu'nun son asırları ve barbarlar tarafından istila-

16 Marx ve Engels, *Selected Works*'de K. Marx, "*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı'ya Önsöz*", s. 173-4.

17 Marx, *Komünist Manifesto*, s. 36.

sı bazı üretici güçleri yok etti; tarım geriledi, bir pazar yaratmak uğruna sanayi çöktü, ticaret hayatı yavaş yavaş sönüp gitti ya da askıya alındı, kır ve şehir nüfusu azaldı."[18]

Bu modelin eski Mısır, İslam ve Çin'de, Amerikan yerli uygarlıkları ile Afrikalılarda defalarca tekrarlandığını gözlemleyebiliriz. Polinezya'da, Antlar'da ve Büyük Zimbabwe bölgesinde yabanda harap olmuş anıtlar dünyanın içinden geçtiği bu sürece tanıklık ederler. 1000 ile yaklaşık 1350'li yıllar arasındaki dönem sonrası, Avrupa feodalizmi bazı teknik yenilikler ve yavaş da olsa artan bir verim elde ettiğinde, nihayetinde feodalizmin yerine endüstriyel kapitalizmin geçeceği zamana dek bir dizi kriz içindeydi. 16. yüzyılın ilk dönemlerinden 18. yüzyılın son dönemlerine değin, üç büyük yangın –Reformasyon, İngiliz İç Savaşı ve Fransız Devrimi– üretim güçlerinin üretim ilişkilerinin feodal prangasından kurtulmasına izin verdi. Bu iki etkenin birbirleriyle ilişkisi, Marx'a göre geçmişin muazzam dönüşümlerini, uygarlıkların yükseliş ve çöküşünü, kalkınma ve gerileme gibi gelişimin yeni evrelerini ve insanlık tarihinin tam kalbindeki çelişkileri açıklamıştır.

Marx'a göre, üretim güçlerinin gelişimi ekonomik gelişimin belirli bir evresine tekabül eder ki Marx buna üretim biçimi adını vermişti. Ona göre, çağların belirleyici özelliği, üretim ve sömürünün niteliğiydi: Kadim dünyada kölelik, feodal düzende serflik, kapitalizm hükmünde ücretli emek. Marx'ın yazılarında yer alan başlıca beş tarihsel üretim biçimi şunlardır:

- İlkel komünizm
- Eski üretim biçimi
- Asyatik üretim biçimi
- Feodalizm
- Kapitalizm

18 Marx ve F. Engels, *Alman İdeolojisi* (öğrenci basımı, 1991), s. 45.

Sosyalizm ve komünizm, üretici güçlerdeki genel iyileşmeyi yine genelin iyiliği için kullanarak insanlığı sömürü ve baskıdan kurtaracak gelecekteki üretim biçimleri olarak tasavvur edilmiştir.

Altyapı ve üstyapı

Marx'ın idealizmi reddi, emek ve üretime dair görüşleri tarih anlayışının materyalist olduğunu göstermiştir. Düşünceler, siyaset ve devlet, tarihten bağımsız olarak yazılamaz ancak maddi temellere dayanan bir üst yapı olduğu düşünülür. Bu üstyapı bağımsız olarak ortaya çıkmaz ancak belirli bir dönemde ekonomik olarak istenen ya da en azından mümkün olan tarafından belirlenir. Marx bunu *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın (1859) önsözünde şöyle özetlemiştir:

> Yaşamlarının sosyal üretiminde, insan kaçınılmaz şekilde, iradesinden bağımsız olarak belirli ilişkilere girer, yani üretimde maddi güçlerin gelişiminin belli bir evresine uygun üretim ilişkilerine girmek durumundadır. Bu üretim ilişkilerinin bütünlüğü, toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuki ve siyasi üstyapının baş gösterdiği, toplumsal bilincin belirli biçimlerine karşılık gelen hakiki esası oluşturur. Maddi dünyanın üretim biçimi, toplumsal, siyasi, entelektüel hayatın genel gidişatını belirler. İnsanın toplumsal varlığını belirleyen bilinçliliği değildir, toplumsal varlığı bilincini belirler.[19]

Fikri, hukuki ve siyasi üstyapının doğası iktisadi gelişmenin aşamasına tekabül eder. Örneğin, modern dimağlara ters düşen fikirler (yeni doğanların öldürülmesi ve yamyamlık gibi) hayatta kalmaları bu gibi pratiklere bağlı olan top-

19 Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, "önsöz", s. 173.

lumlarda oldukça normal görülür.[20] Irkçılık da maddi nedenlerden dolayı ortaya çıkmış başka bir düşünceler kümesidir. Bir yanda Avrupa ve Amerika'da insan hakları evrensel beyannamesinin diğer yanda da köle ticaretinden elde edilen muazzam kâr ile Avrupa ticaretinin ucuz malları ve bu hakların siyah Afrikalılara tanınmasına karşı çıkan düzenin çatışması sonucu 18. yüzyılda yaygın hale gelmiştir.[21]

Altyapı ve üstyapı ilişkisi devlete dair Marksist anlayışı açıklar. Evvela, birbiriyle bağdaşmayan maddi çıkarları bulunan sınıfların varlığından dolayı devlet ortaya çıkmaktadır. Engels devletin ortaya çıkışını *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde (1884) ilk sınıflı toplumların belirmesiyle ilişkilendirir. Liderlerin, onların adamlarının ve silahlı grupların görünüşte toplumun üzerinde duran kamu otoritesi (din ve silahlar) bu bölünmüş çıkarları düzenler:

> Devlet sınıf karşıtlığını kontrol altında tutmak için ortaya çıktığından ve aynı zamanda tam da bu sınıfların çatışmasının ortasında belirdiğinden, kural olarak, en kuvvetli, iktisadi bakımdan egemen sınıf, devlet aracılığıyla siyasi bakımdan da egemen sınıf haline gelir ve böylece baskı altındaki sınıfı aşağıda tutmanın ve sömürmenin yeni yollarını da bulur.[22]

Devletin üstyapısı ve toplumda 'hâkim düşünceler' olmaksızın, sömüren azınlık hâkimiyetini sürdüremez. Marx ve Engels'in belirttiği gibi:

> Hâkim sınıfın düşünceleri her çağda hâkim düşünce olagelmiştir yani, toplumun egemen maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen entelektüel gücüdür de. Maddi üretim

20 J. Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fate of Human Societies* (1997), s. 149.

21 P. Fryer, *Black People in the British Empire* (1989), s. 61-5.

22 Marx ve Engels, *Selected Works*'de F. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 577-8.

araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçlarının denetimine de sahiptir, öyle ki üretim araçlarından yoksun olanların fikirleri bile buna tabidir.[23]

Devletler ekonomik temelin şekline göre biçimlendirilir. Örneğin, Modern Avrupa'nın erken dönem mutlak monarşileri, keskinleşen askerî ve iktisadi rekabete karşılık vermek için devletin feodal aristokrasi ve yükselen burjuvazi arasında denge kurduğu feodalizmden kapitalizme geçiş safhasına denk gelmiştir.[24]

Marx ve Engels toplum ve düşünce arasındaki ilişkiyi de altyapı ve üstyapı metaforuyla açıklar. Dinler tarihi Marx'ın maddi temel ve düşünce arasındaki ilişkiyi nasıl kavradığını da gösteriyor.[25] İlk etapta din, tanrının varlığını aksettirmekten başka insanın bilmezliğini ve doğa, ölüm ve ahlaki değerleri açıklamadaki acizliğini düşündürtüyor. Bilinmeyenin bu mistik açıklamasına göre, ekinin olgunlaşması Tanrının takdiridir ve merhum atalarımız da spritüel bir diyara geçmişlerdir. Marx, dinî öğretilerin değişen maddi ve sosyal koşullara kendini uydurduğunu, aksi takdirde şaşırtıcı tutarsızlıklar ve dinî düşüncedeki değişikliklerin açıklanamaz hale geleceğini göstermiştir.

On the History of Early Christianity (1894) adlı kitabında Engels Hıristiyanlığın değişen karakterinin ve tarihsel bağlamının taslağını çıkarmıştır. Bu yeni din ilk yıllarında, Stoacılık, Musevilik ve pagan inancı gibi farklı birçok geleneği bir araya getirerek kaynaştırmıştır. Başlangıçta, Roma denetimindeki Filistin topraklarında bulunan isyancı Yahudilerin, sonradan da şehirli pasif Roma kölelerinin dini olmuştur. Hıristiyanlığın egemenlerle barış içinde yaşadığı dö-

23 Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 64.

24 Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 578.

25 Genel bir Marksist din tarihi için bkz. P. Siegel, *The Meek and the Militant: Power and Religion across the World* (1985).

nemler olduğu gibi egemenlerden zulüm gördüğü dönemler de vardır, ta ki hâkim Romalı sınıfın resmî dini olarak kabul edilene kadar. Toplumsal bağlamındaki her değişmeyle birlikte, Hıristiyan dini de kendini dönüştürdü. Geçmişte bir zamanlar Roma devletinin mahşerî yıkımına ilişkin kehanette bulunabildi başka bir zamanda da toplumsal uyumdan dem vurup, "Sezar'ın hakkı Sezar'a" buyurabildi. Ortaçağda Kilise, feodal toplumun başlıca ideolojik desteği, Avrupa'daki en büyük toprak sahibi ve hiyerarşinin bir parçası olarak yerini iyice sağlamlaştırıp bir kez daha kendini dönüştürdü. Kasabaların büyümesi ve bunun feodalizm için teşkil ettiği zorluk, zincirleme dinden sapmaların ortaya çıkışıyla Hıristiyanlığın parçalara bölünmesine neden oldu. Bireyciliğe, çok çalışmaya ve mevcut din otoritesinin reddine dayanan Protestanlık, Engels'e göre, burjuvaların menfaatine "dinin kılık değiştirmiş" hale gelmesiydi. Kalvenizm Hollanda'da burjuva devrimine esin verdi, İngiliz İç Savaşı ise Püritenliğin 'ideolojik kostüm'üne büründü.[26] Dinin sancağı, binlere burjuva devrimlerindeki savaşların yolunu açtı ki bu savaşlar olmadan kapitalizme geçiş gerçekleşemezdi.

Hıristiyanlık örneği de gösteriyor ki, Marksizm iktisadi altyapıyı, üstyapıdaki değişikliklerden etkilenmeyen tarihteki yegâne fail olarak görmemektedir. Burjuva devrimleri örneğinde, fikirler (Protestanlık, liberalizm ve milliyetçilik) pratik eylem aracılığıyla toplumun üretici gücünü yeniden şekillendirdi. Hegel'in solcu yandaşlarının eylemsizliğini eleştirirken Marx, fikirler ve gerçekler arasındaki ilişkiyi şöyle ortaya koyuyordu: "Eleştiri silahı, hiç kuşkusuz, silahların eleştirisinin yerine geçemez, maddi güç yine bir maddi güç tarafından alaşağı edilmelidir. Ancak teori de kitlele-

26 Marx ve Engels, *Selected Works*'de F. Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, s. 614.

ri kavradığında maddi bir güç olacaktır."[27] Altyapı ve üstyapı ilişkisi tek yönlü bir yol değildir ve olsa olsa en genel düzeyde ve son kertede temel belirleyici olabilir.

Marx'ı eleştirenler Marx'ı indirgemecilikle suçladılar (maddenin kendisinin, maddeyi oluşturan parçalardan yalnızca biri tarafından belirlenmesi fikri; bu durumda iktisadi bileşenden bahsediliyor). Klasik Marksizm için, indirgemecilik özellikle de bu yaklaşıma yabancıdır, çünkü diyalektik zıtların birliği (iktisadi ve iktisadi olmayan arasındaki dinamik etkileşim) ve bütünün (toplum) her zaman parçaların (bunlardan biri ekonomik bileşen) toplamından daha büyük olduğu kavramına dayanır. Marx ve Engels'e atfedilen durağan ve doğrusal yönde gelişen materyalizm tam da bu iki genç devrimcinin 17. yüzyıl İngiliz (Hobbes, Bacon ve Newton), 18. yüzyıl Fransız –Diderot (1717-84), Helvetius (1715-71) ve d'Holbach (1723-89)– ve 19. yüzyıl Alman (Feuerbach) materyalizminin eserlerinde reddettiği, yerine başkasını koyduğu şeydi.

Tarihte bireyin rolü

Erken modern dönem Avrupası'nda, etkili sosyal, kültürel ve tarihsel güçler giderek bireyin tarihteki rolünün son derece önemli olduğunu gösteriyordu. Fransız ve Amerikan devrimleri, daha önce Protestanlığın her bireyin Tanrıyla kişisel ilişkisini yeniden yorumladığı gibi bireyin vazgeçilemez ve devredilemez haklarını ilan etti. 18.-19. yüzyıl İskoç ve İngiliz ekonomi politikçileri bu bireyciliği ekonomik hayata dair görüşlerinde yansıttılar. Kişisel gelişim ve bireyler arası ilişkilere odaklanan modern roman 18. yüzyılın son dönemlerinden itibaren en yaygın edebi tür haline geldi. Biyogra-

27 D. McLellan (editör), *Karl Marx: Early Texts*'de (Oxford, 1971) K. Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, s. 122-3.

fi ve önemli olayların tarihî anlatılarının burjuva tarihinin ana unsuru olmasıyla birlikte, tarih yazıcılığı kraliyetin propaganda ve efsanelerinden ibaret olmaktan çıkarak önemli insanların tarihine dönüştü. Tarihçiler, müstesna isimlerin eserlerini, büyük buluşları ve bilimsel keşiflerini, çalışmalarındaki başarıları, önemli savaşları ve seferberlikleri, siyasetçilerin ve iktidar sahiplerinin devlet adamlığını anlatmada ustalaştı. Viktoryen orta sınıf dünyasının ruhunu temsil eden Samuel Smiles kendini geliştirmek üzerine kurulu ahlak felsefesini bu kişisel başarı örneklerine dayandırdı.

Marx'ın görüşleri bunun tam da zıddıydı: "gerçek ilişkileri görmezden gelen, kendini prenslerin ve devletlerin cafcaflı dramına hapseden bugüne kadar gelebilmiş tarih anlayışı ne kadar da saçma."[28] Tarihteki 'büyük adamlar' görüşü yayılan bireyciliğin bir rolüydü. Marx, "çağın bu büyük yanılsamasının 16. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan burjuva toplumunun –ki bu serbest rekabet toplumunda yer alan birey doğal bağlarından kopmuş görünüyordu– beklentisinden" kaynaklandığını gözlemledi.[29] Hayatın tüm veçheleri metalaştıkça, insanlar geçimlerini doğayla, mutat ve çoğu zaman kişisel yükümlülük ve tüketim biçimleriyle olan geleneksel münasebetleriyle değil, insani nitelikten yoksun piyasa üzerinden bireyler olarak sağladılar. Marx, onunla aynı kuşağa mensup, kendi kendini yetiştirdiğine, kendine yettiğine inanan ve kendini bağımsız 'Robinson Crusoelar' (Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* adlı 1719 tarihli romanına kendi ismini veren kahramanının nitelediği şekliyle Aydınlanmana birey kültünün eleştirisi) olarak görenleri gülünç buldu. *Feuerbach Üzerine Tezler*'de (1845) Marx insan doğasının her bir bireyde doğuştan var olmadığını ancak sosyal ol-

---

28 Marx ve Engels, *Alman Ideolojisi*, s. 59.

29 Marx ve Engels, *Alman Ideolojisi*'nde K. Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Giriş*, s. 124.

duğunu ve bu nedenle bireysel bilincin 'sosyal ilişkileri oluşturanların bir bütünü' olduğunu öne sürer.[30] Marx, tarihin tekil bireylerden oluşan bir soyutlamaya dayanması durumunda anlaşılamaz olacağını varsayar. Önemli ya da önemsiz her insan, tarihi şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda tarih tarafından şekillendirilir de; Marx'ın *Alman Ideojisi*'nde ortaya koyduğu gibi, "Koşullar insanı yarattığı gibi, insan da koşulları yaratır."[31]

Bu, Marx ve Engels'in bireylerin eylemlerini önemsiz saydıkları anlamına gelmez. İşçi sınıfının kurtuluşu için yaptıkları çağrılarda ya da aşağıdakine benzer muhtelif ifadelerinde tarihte insanların eyleminin rolünü vurguladılar:

> Tarih *hiçbir şey* yapmaz, 'sınırsız zenginliklere *sahip değildir*', 'savaş *vermez*'. Tüm bunları yapan, sahip olan ve savaşan, yaşayan gerçek *insanlar*dır; tarih sanki bir insanmış gibi *kendi* amaçlarına ulaşmak için insanları vasıta olarak kullanan ayrı bir mevcudiyet değildir; tarih amaçlarının peşindeki insanların etkinliğinden *başka bir şey değildir*.[32]

Marx bireylerin eylemlerinin toplamının, tarihi oluşturduğuna itibar etmiştir ancak bireylerin her şeye kadir birer tarihsel kuvvet olduğuna inanmamıştır. Tarihsel koşullar Napolyon (1769-1821) veya Bismarck (1815-98) gibilerini belirli bir mertebeye ulaştırmış fakat aynı zamanda da kibirlerini kırmış ve küçük düşürmüştür. Napolyon kendinden önceki Avrupa'nın tamamını silip süpürmüştü ancak hayatı, bozguna uğramış ve çökmüş halde Saint Helen adasında son bulmuştur. Önemli insanların alt üst olmuş talihlerine hükmeden olaylar bile diğer insanların bir dizi eylemlerin-

30 Marx ve Engels, *Selected Works*'de K. Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler*, s. 29.

31 Marx ve Engels, *Alman Ideolojisi*, s. 59.

32 K. Marx ve F. Engels, *Collected Works*'de cilt 4: 1844-45 (1975), K. Marx ve F. Engels, *Kutsal Aile veya Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, s. 93.

den kaynaklanır. Bireyleri yönlendiren dürtüler ve niyetleri üzerinde durmak, tarihe dair sadece sınırlı bir anlayış elde etmemizi sağlar, çünkü diğer bireylerin eylemleri bir araya gelince murat edilmemiş sonuçlar ve birtakım tesadüfler ortaya çıkar.[33]

İşte bu da bazı tarihçilerin –örneğin A.J.P. Thompson (1906-90) gibi– tesadüf ve beklenmedik ihtimallere tarihsel öncelik isnat ettikleri rastlantının açık önemini gösteriyor. Oysa Marx tarihsel olaylarda kaos değil bir düzen gördü, çünkü rastlantı ve bireylerin etkileşimi kısıtlanmış ve belirlenmişti. Her ne kadar bazen bir kapris sonucu yönlendirilseler de, insanlar normalde idealleri, belirli gaye ve arzuları doğrultusunda hareket ederler. Marx kitlelerin ve liderlerinin amaçlarını şekillendiren tarihî gücü keşfetmekle ilgiliydi. Bireylerin sosyal pozisyonları onlara hareket etmeleri için belli fırsatlar ve kabiliyetler sağlıyordu. Farkında olsalar da olmasalar da, maddi çıkarları düşüncelerini şekillendiriyordu. Farklı sınıflara ait maddî çıkarlar, sınıf çatışmasını doğuruyordu ancak bu öyle ille de besbelli ve kendiliğinden bir süreç değildi çünkü bir dizi müdahil aşamadan geçiyorlardı: çıkarların günün düşüncesine aktarılması gerekiyordu, düşünceler ise bireyleri gerçek dünyada harekete geçmeye sevk eden saikler ve bilinçli amaçlardan devşiriliyordu. Özet olarak, bireyler kendi sınıflarının çıkarlarına tercüman olan düşüncelerin peşinden gidiyor ve sınıflarındaki diğer insanlara benzer şekilde hareket ediyorlardı.

Sınıf ve tarih

Sınıf mücadelesi Marksist tarih görüşünde merkezî önem taşır. Tarihte en beğendiği figür sorulduğunda, Marx, Eski Roma'da en büyük köle isyanının lideri Spartaküs'ün adını

33 Engels, *Ludwig Feuerbach*, s. 612.

vermişti. Modern dünyada yaşayan herhangi biri için eşitsizlik –enginlik ve yoksulluğun varlığı– herkesin malumu olsa da, sınıf ilk başta göründüğü kadar anlaşılması kolay değilmişti. Marksist sosyolog Huw Beynon, sınıfın "tarihçiler için en kullanışlı ama aynı zamanda en sorunlu kavram" olduğunu öne sürmüştür.[34] Marx'a göre, bireyin sınıfsal durumu sözümona gelişigüzel olan düşünce ve davranışlarını şekillendirir çünkü sınıflar sürekli olarak diğer sınıflarla ihtilafa düşerler ve kendi içlerinde çekişmeye girişirler.

Marx için sınıf, üretimin ve sömürünün yarattığı sosyal ilişkilerin bir yüzüydü. Çünkü sömürü en temel haliyle herhangi bir toplumda sömüren ve sömürülen arasında iki yönlü bir ilişkidir. Marx belirli maddi çıkarlara sahip farklı sınıfların varlığına inanıyordu ve bunun sınıf çatışmasına yol açtığını söylüyordu. 18. yüzyılda bir Polonyalının mülkündeki köylüyü düşünün: sömürü efendinin toprağında zorunlu ve ücretsiz emek halini almıştı. Köylüler muhtemelen haftada üç gün kendi arazilerinde değil efendilerinin toprağında çalışmaya mecbur bırakılıyordu. Robot gibi efendilerine hizmet ederken, toprağa bağlı köleler kendi topraklarına ayırdıkları zamandakinden daha yavaş çalışıyorlardı; "ayaklarını sürüyecek" ve belki de hasta ya da sakat numarası yapacaklardı. Efendilerinin de kölelerini daha sıkı çalıştırmaktan besbelli bir çıkarı vardı ve bunu başarmak için kâhyalar, tehditler, mükâfatlar ile gelenek ve dini de kullanıyorlardı.[35] Sömürü biçimleri her ne kadar birbirinden ayrılsa dal, tüm sınıflı toplumların kumaşı bu tür acımasız ve dile getirilmeyen çatışmalarla örülüdür. Tam da bu sömürü süreci –hâkim sınıf tarafın-

34 M. Bush (editör), *Social Orders and Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification*'da (1992) H. Beynon, "Class and historical explanation", s. 232.

35 J. Kochanowicz, "Between submission and violence: peasant resistance in the Polish manorial economy of the Eighteenth Century", F. Colburn (editör), *Everyday Forms of Peasant Resistance* (1989), s. 34-63.

dan çalışan çoğunluktan vergilendirme, zorla çalıştırma, kâr elde etme, kira, haraç veya herhangi bir ödemeye zorlama yoluyla emek fazlasının çekip çıkarılması– doğasmda var olan çıkar çatışmasını sergiler. Marx'a göre sınıf başlangıçta subjektif değildir ancak sömürünün maddi sürecinde yerleşiktir. Tüm bunlar hakikaten de belirli bir sınıfın emarelerinden sayılsa bile, sınıf sadece belli birtakım hayat tarzı, algılama biçimi, tüketim alışkanlıkları ya da takınılan tavırlara dair bir şey değildir. Bu, ana akım sosyolojinin toplumların en güçlüden en güçsüze birçok katmandan oluştuğuna işaret eden sosyal katmanlaşma görüşüne dair tercihiyle çelişir. Marx'ın kültür ve statüye dayanan sınıf görüşünü reddi sosyal tarihçiler arasında sonradan birçok tartışmaya yol açmıştır.

İster gündelik hayatın bir parçası olsun ister büyük devrimlerde patlak versin, sömürüye direniş farklı biçimler almıştır.[36] Tarihte kaydedilen ilk grev 3000 yıl önce 3. Ramses için piramit inşa eden kalifiye işçiler arasında olmuştur. Modern sanayide ücret grevleri ve işçi hareketleri sömürünün düzeyine dair çekişmelere örnektir, ancak, 18. yüzyılda Batı Avrupa'daki ekmek isyanında isyancıların ekmeklere el koyup adil olarak gördükleri bir fiyattan satmaları da esasında aynı sürecin bir parçasıdır. Her ne kadar tarihçiler önceki vakaların kapsamını sorgulayıp, sınıf hareketi olarak kabul etmekte tereddüt etseler de tarihi, vergi ayaklanmaları, başkaldırılar, köle isyanları ve devrimlerle dolduran bu olaylar esasen sınıf hareketiydi. Çok açık ki, bu hadiselerin bazılarında sınıf mücadelesi yalnız sömürünün derecesi üzerinde pazarlık yapılmasından öteye daha büyük siyasi ve ideolojik meselelere taşınmıştır. Örneğin, İngiliz emperyalizmi hâkimiyetinde Hindistan'daki yiyecek ayaklanmaları ulusal bilinç ve köylü ile şehirli yoksullar arasındaki çekişmelerle karmaşık ve iki yönlü ilişkidedir.

36 G. Brown, *Sabotage: A Study in Industrial Conflict* (Nottingham, 1972).

Aslında sınıf olgusu bu bakımdan objektifken, bir sınıfın kendi çıkarlarının farkına varma ve bilinçli olarak çıkarları uğruna mücadele etmesinin derecesi açıkça subjektiftir. Marx bunu aklında tutarak nesnel anlamda sınıf olan kendinde-sınıf ile kendi maddi çıkarlarına dair bir takdir edinebilmiş kendisi-için-sınıf arasında bir ayrım yapmıştır. Hâkim sınıf ideolojisinin ve devletinin üstyapısının varlığı, sömürü sürecinin kamu yararı kılıfı altında yürütülmesine olanak sağlar. Sınıf çatışması ve sömürünün tecrübelenmesi hâkim sınıf düşüncesinin yaygınlığını ve devletin meşruiyetini zayıflatır.

Devrimler esnasında, bu farkındalık irtifa kazandı, devrimci sınıf kendi potansiyelinin giderek bilincine vardı ve kendi çıkarlarını toplumun bütününün çıkarları olarak sundu. Devrimci krizler sınıf çatışmasını herkesin fark edebileceği bir zemine sürükledi ve devrimci sınıfın zaferi ya da başarısızlığı toplumu ya ileri götürdü ya da Marx'ın öngördüğü üzere toplumun tarihsel durgunluk ve gerileme batağına saplanmasına neden oldu. Bunun için Marx 17. yüzyıl İngiliz Devrimini İngiltere'de ticari, zirai ve nihayetinde endüstriyel kapitalizmin dizginsiz gelişimine izin veren başarılı bir burjuva devrimi olarak gördü. Marx'ın analizine göre devrim, Stuart hanedanının ticari faaliyetlerin tepesinde boğmak için bekleyen varlığı, ilkel yabancı politikaları, kapitalist toprak mülkiyetine yavaş geçiş ve aristokrasiyi kayıran vergi yapıları ile ayrıcalıklar gibi, üretici güçleri baltalayan sosyal ilişkileri silip süpürecek kabiliyetteydi.

Sosyalizm hakkında felsefe yapmalarının yanı sıra Marx ve Engels işçilerin sosyalist devrim amacıyla örgütlenme çabalarıyla da (öncelikli olarak Komünistler Ligi ve Uluslararası Emekçiler Derneği) aktif olarak meşguldü. Bu dalga, kapitalist sistem kocadıkça ve üretici güçlerin günbegün ilerleyen gelişiminin önünü tıkadıkça daha da kabaracaktı. Onla-

rın sosyalizm vizyonu eski ütopik sosyalistlerinkinden farklı olarak insanlar için kusursuz arı kovanı misali bir tasarıma dayanmamakta ancak Marx'ın 1871 Paris Komünü'nde bir anlığına tanık olduğu gibi işçi sınıfının devrimci gücünü ifa etmesiyle (proletarya diktatörlüğü diye adlandırdıkları süreç) gerçekleşecektir. Tüm bu yaşadıklarından sonra Marx ve Engels sosyalizmin demokratik olabileceğini, "büyük çoğunluğun hareketi" olabileceğini ve kapitalizmin rekabetçi keşmekeşinin yerine kârdan ziyade insani ihtiyaçlar için planlı akılcı üretimi ikame edebileceğini belirtiyorlardı. Eninde sonunda, "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar" prensibinin işleyeceği sınıfsız toplum yani komünizme giden yol açılacaktı ve insanlar mecbur bırakıldıkları diyardan çıkıp özgürlük ülkesine geçeceklerdi.

Sonuç

Marx ve Engels'in tarih görüşünün önemi ve hakkındaki uyuşmazlıkların nedeni, Marksizmin tüm insanlık tarihinin dinamiklerini bilimsel olarak açıklayabileceği ve bu anlayışın insanlığın kurtuluşunu mümkün kılacağı iddiasında yatmaktadır.

Marx'ın kendine biçtiği görevin cesur ve ihtiras dolu olduğunu söylemek yetersiz kalır. Bu entelektüel cüret diğer düşünürlerin teşebbüs etmediği şekilde Marx'ın ufkuna açılım kazandırıyor ve bunun sonucu olarak da en sert muhalifleri tarafından bile entelektüel anlamda yok sayılmasını imkânsız kılıyor. Weber ya da Braudel gibi en tanınan karşıtları bile Marx'ın düşüncesine çok şey borçludur ve birçokları onun kategorilerini ve kavrayışını ödünç almıştır. Aynı zamanda Marx'ın çalışmasının devrimci sonuçlarına takılıp kalmış diğerleri de onun düşüncesini aklından çıkarnamış ya da karikatürize etmiştir.

Diyalektik materyalizm aşağıdaki gibi özetlenebilir:

1.Emek insanın ayırt edici özelliğinin sırrıdır ve üretim beraberinde belli bir derecede üretici güçleri ve kimi sosyal ilişkileri getirir.

2. Bu üretim ilişkileri ve güçleri, insanlık tarihinde farklı dönemleri ayırt etmemizi ve bu dönemlerin gitgide artarak göz önüne serildiğini anlamamızı mümkün kılar. Üretim ilişkileri ve güçleri arasındaki çatışma devrimci krizleri kışkırtır.

3. Toplumun maddi temeli, altyapısı genelde daha büyük önem taşır ve her ikisi arasında bir etkileşim olmasına rağmen, hukukun, siyasetin, fikrin ve devletin üstyapısını belirler.

4. Sömürücü sosyal üretim ilişkilerinin bir neticesi olan sınıf çatışması insanlık tarihine özgüdür ve bilhassa devrim kabilinden tarihsel olayların ortaya çıkmasında belirleyici rol oynar.

İşte bu kavram Marksizmin iki kurucusunun tarih yazımına ilişkin bilgiyi sağlar ve bu, karşılığında bizim Marx ve Engels'in entelektüel çerçevelerinin tarihin yazımına pratikte ne şekilde uygulandığına dair anlayışımızı keskinleştirmemize izin verir. Bu ikilinin tarih felsefelerini asıl tarihe nasıl tercüme ettikleri, Marksizmin ne determinist ne de indirgemeci olan tek ve tutarlı bir tarih görüşü sunduğu önermesini sınar. Hem de diğer Marksist tarihçilerin değerlendirilebileceği standartları oluşturur ve Marksist ile Marksist olmayan tarih arasındaki karşılaştırmayı mümkün kılar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Marx ve Engels'in Tarih Yazıları

"Köleliği inceledi, Ortaçağı inceledi, ticari kapitalizmi inceledi ve nihayet zamanının kapitalizmini inceledi. Tüm bunları geçmişinde saklı tutarak gelecek kuşakta ne olacak, ona bakabildi. Şimdiye kadar gördüğüm en mükemmel tahrir *Kapital*'in 1. cildinde sondan bir önceki –Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi– bölümdür. Gelecek için çıkarımları özetleme ve dikkati çekme konusunda bir başyapıttır. İşte ben de aynısını yapmaya çalıştım."

C.L.R. JAMES, bir röportajdan[1]

İkisi de klasik anlamda tarihçi olmadığı halde, Marx ve Engels'in tarih yazıları oldukça önemli yapıtlardır.[2] Üstelik bir bütün olarak çalışmaları tarihsel analizlerle doludur. Örneğin, feodalizmden kapitalizme geçişe dair tartışmalar popüler yapıtlarında (*Alman İdeolojisi*, *Komünist Manifesto*, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*) tekrar tekrar belirir. Onlara göre, bu geçiş hem dönemlerinin tarihsel gelişiminin bir göstergesi hem de gelecekte dünyayı bekleyen değişikliklerin bir işaretçisiydi. Çoğu zaman ağır ekonomi politik bir kitap olarak al-

1 H. Abelove ve diğerleri, *Visions of History* (Manchester, 1983), s. 271.

2 Engels, *Almanya'da Köylü Savaşı*; *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*.

gılanan *Kapital* bile, kapitalizm analizini gerçekleştirmek için zaman zaman tarihsel koşulları anlamaya yönelir.

Marx bitip tükenmez bir tarih merakıyla yanıp tutuşmuştu. Bazı tarihçileri beğenip övüyor diğerlerine karşı da iğneleyici bir tutum sergiliyordu. Toplu eserleri çağdaş ve klasik tarihçilere göndermelerle doluydu. Marx'ın tarihçilerle diyalogu büyüleyiciydi. Gibbon, Livy, Ranke, Guizot ve Thiers üzerinde fikir yürütüyordu. Fransız Devrimi'ni sınıf mücadelesi olarak tanımlayan restorasyon dönemi Fransız tarihçilerine hayranlık duyuyordu. Buna karşın, profesyonel burjuva tarihinin babası ampirist Leopold von Ranke'yi (1795-1886) tarihteki büyük olayları "çok küçük ve bayağı nedenlere" bağlayan "sadece kökleri eşeleyen bir tarihçi" olarak küçümsüyordu. Bunlar çoğunlukla dağınık gözlemler olsa da, tarihin ne olduğuna ve nasıl yazılması gerektiğine dair Marx'ın tutumunu ortaya koyan bir resim meydana çıkıyor. Kuramsal çalışmasının işaret ettiği yalın ana hatları gözümüzün önüne getirebilmek için, Marx'ın tarih görüşünü irdeleyerek sosyal teorisine daha fazla ışık tutabiliriz. Bu yazılardan elde ettiğimiz bir dizi sonuç çok açıktır. Tarih, Marx'ın düşüncesinin olgunlaşmasında merkezî önemdedir. Bu (örneğin Hegel'de olduğu gibi) şeklî ve soyut bir teslim etme değildir fakat ciddi bilimsel araştırmayla tarihin hakiki eserlerini ortaya koymak için gösterilen bağlılıktır. Marx ve Engels'e göre, felsefe ya da ekonomi tek başına insanlık durumunun daha derinden anlaşılmasını sağlayamaz: ikisi de tarihsel bağlama muhtaçtır. Bu bölümde Marksist geleneğin kurucularının tarih yazılarından dördünü inceleyeceğiz: *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, *Almanya'da Köylü Savaşı*, *Kapital* ve Engels'in tarihsel materyalizmi esas alan son mektupları.

Marx ve *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*

Marx'ın eserlerinden *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* klasik tarih yazımına en yakın olandır. 1848 Şubat devrimi ile 2 Aralık 1851'de Louis Bonaparte'ın hükümet darbesi (*coup d'état*) arasındaki (Bonaparte'ın meşhur amcasının 1799'da iktidarı ele geçirmesine atıfla Marx'ın Fransız devrim takviminde 18 Brumaire* olarak adlandırdığı olay) Fransız tarihinin oldukça kısa bir dönemine değinir. Kısa süren bir olayı konu edinmesine karşın *On Sekiz Brumaire*, olayları Fransız tarihinin uzun vadeli bağlamı içinde işler. Bu olaylar burjuva devriminin gelişiminde 1789'da Bastille Hapishanesi baskınıyla başlayan farklı bir evreye işaret eder. Tarihin Marx'ın tarihî materyalizmini göstermek için kullanıldığı çoğu çalışmasının aksine, burada tam tersi geçerlidir: tarihsel materyalizm bir dizi özgül olayı açıklamaya hizmet eder. Bu haliyle, onları izleyen Marksist tarihçi kuşağına örnek olması bakımından Engels'in *Almanya'da Köylü Savaşı* ve Troçki'nin *Rus Devrimi'nin Tarihi* adlı eserleriyle yan yana konulabilir.

On Sekiz Brumaire 3 ana bölümden oluşur: giriş bölümü konuyu özetler ve Marx'ın genel yaklaşımını tesis eder, 5 parçadan oluşan takip eden bölümde anlaşılır bir sınıf analiziyle mahir bir biçimde birbirine bağlanmış olayların anlatısı yer alır; son bölümde ise Bonapartist rejimin sosyal karakteri tartışılır. Sıklıkla determinizmle suçlanan ve genellikle tarihsel genellemelerle ilgilenen biri için, bireylere ve olaylara dair bu inceleme Marx'ın kendi tarih görüşüne ilişkin çetrefilli bir sınav olmuştur. Giriş bölümü, bireyin tarihteki rolü, sembolizm ve dil meselesine dair arkasında durmakta güçlük çekmeyeceğimiz şekilde ve benzersiz bir kavrayışa sa-

(*) Fransız Devrim takviminde Ekim-Kasım aylarına denk gelir. Kökeni fr. *brume* olup sis, pus anlamı taşır – ç.n.

hiptir. Bu meseleler, günümüz tarihçiliğinin tam kalbindeki tartışmalara o kadar yakındır ki tarihçilerin bu pasajları görmezden gelmesi imkânsızdır.

Marx'ın açılış sözleri, 1848-51 ve 1789-99 olaylarının kahramanları arasındaki paralelliklere dair okuyucunun derhal dikkatini çeker. Devrimci liderler, arkadan vuran ve işleri kolaylaştıran mihraklar ve henüz yetişmekte olan diktatör temaları tekrarlanmaktadır. Önemli bir noktaya mim koymak için nükteyi işe koşarak söylersek, birincisinde trajedi olan oyuncuların kostümü ikinci seferde farsa kaçmıştır. Marx, bu rollerin tam da tekrar tekrar yinelenmesinin tarihte özgür iradenin olup olmadığına dair bir soru işaretine neden olduğunu gözlemlemiştir. Ama bu rolleri dağıtan kader değildir. Bireyler tercihlerini yerine getirir ancak aynı zamanda tarihsel koşullarla sınırlanmışlardır. Bu formülleştirme Marksizmin determinist olmayan doğasının belli başlı ifadesi olmuştur: "İnsanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar, ancak kendi isteklerine göre ya da kendi seçtikleri koşullar altında yapmazlar; doğrudan karşı karşıya kalınmış, tayin edilmiş ve geçmişten aktarılmış koşullar altında yaparlar."[3]

Bir Marksist olmayan H.C.G. Matthew'un Gladstone biyografisinde Marx'ın yukarıdaki sözünü alıntılaması oldukça öğretici çünkü Matthew, bireyler ve içinde bulundukları tarihsel bağlam arasındaki biyografiye has gerilimi tam olarak dile getirmiştir. Matthew şöyle devam eder:

> Marx'ın beylik sözlerinden pek azı William Ewart Gladstone'unkilerden daha klişe, basmakalıp olabilir. Kamudaki destansı kariyerinde –1834'de iktidardayken başlayan, 1894'te sonlanan– ilk sınaî toplum olan Britanya'nın

3 K. Marx ve F. Engels, *Selected Works*'de (1991) K. Marx, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, s. 93.

altın çağıyla yüz yüze geldi. Serbest ticaret ve emperyalizmin gündemi bu sıfatla hareket eden bireylerin denetiminin çok ötesindeki güçler tarafından dikte ediliyordu. Yine de bu gündemin yorumlanması ve yerine getirilmesi bireylerin kararları ve eylemleriyle gerçekleştiriliyor; konuşma ve yazılarında açıklanıyordu. Tüm bu yorumlama, uygulama ve açıklamalarda Gladstone'un kariyeri merkezî bir yer tutar. İngiliz yönetici sınıfının ticari ve sınaî alanda yeni kaderiyle uzlaşması sürecinde Gladstone hayati bir aktördü.[4]

Bireyin tarihteki rolüyle yüzleştikten sonra Marx, 1848 devrimcilerinin geçmişin sembolizmi ve dilinde kapana kısılmış göründükleri paradoksunu tartışmaya açtı:

> Tüm geçmiş kuşakların geleneği bir kâbus gibi yaşayanların zihnine çöker. Ve tam da kendilerini ve şeyleri dönüştürmekle, daha önce var olmamış bir şeyler yaratmakla uğraşır göründüklerinde, özelikle de devrim buhranlarında kaygıyla geçmişin ruhlarını vazifeye çağırır, geçmiş ruhların isimlerini, savaş naralarını, kılıklarını ödünç alır ve tarihin yeni sahnesini sunmak üzere eskiden kalma bu eğreti kılık içinde kendilerine mal ettikleri bu dille ortaya çıkarlar. İşte Luther, Havari Paul'ün maskesini böyle takındı... ve 1848 devrimi, kimi zaman 1789'un kimi zaman da 1793-1795 arasındaki devrimci geleneğin parodisi olmaktan öteye geçmeyi bilemedi. Keza yeni bir dil öğrenen de önce yeni dili kendi anadiline çevirir ve ancak eski olanı anımsamadan ve yeniyi kullanmak için kendi anadilini unutarak, yeni dilin özünü sindirebilir ve kendini rahatça ifade edebilir.[5]

Bu nokta yine burada günümüz tarih tartışmalarının tam hassas yerine değiniyor. William Sewell ve Gareth Stedman

---

4 H.C.G. Matthew, *Gladstone 1809-1874* (Oxford, 1986), s. 1.

5 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 93.

Jones gibi tarihçiler, dilin sırasıyla Fransa ve Britanya'daki 1840'ların devrimcilerine sekte vurduğunu iddia ediyorlardı. Dil, semboller, ikonlar ve ritüeller üzerine taze bir ilgi uyandıran çalışmaları, Marksist etkili sosyal tarihten uzağa düşen linguistik (dilbilimsel) sapmanın köşe taşıdır. Marx'ın 1848 devrimini tetkik ederken bu ilgi odağını 150 yıl önceden sezinlemesi oldukça ironik. Geçmişin sembollerini benimseyen sadece 1848'in devrimcileri değildi, "Romalı kılığında Roma'ya özgü deyimleri ağızlarından düşürmeden çağının ödevini yerine getiren, modern burjuva toplumunu zincirlerinden kurtarıp kurma görevini ifa eden" 1789'un devrimcileri de aynısını yaptı.[6] Klasik antikiteye yapılan bu paradoksal anıştırma kaynağını, burjuva toplumuna ulaşmak için gereken kahramanca gayret ve doğuştan kahraman olmayan bu toplum arasındaki çelişkide bulur. "Kendi yalın gerçeğinde burjuva toplumu, Saylar, Counsinler, Royer-Collardlar, Benjamin Constantlar ve Guizotların kişiliğinde kendi tercümanını ve sözcülerini yaratmıştı; ... Tamamen servet üretmeye ve barışçıl rekabet mücadelesine dalmış burjuva toplumu Roma'dan kalan hayaletlerin beşiğinin başında bekleyip ona göz kulak olduğuna daha fazla akıl erdiremedi."[7]

Emekçilerin devrimini ümit eden Marx, bunun geçmişin imgelerinin dayattığı sınırların ötesine geçmesi gerektiğini öne sürüyordu. 1848'de burjuva devrimcilerinin sözleri eylemlerinden daha çok ses getirdi çünkü hareketlerinin esas anlamını gizlemek için geçmiş zamanların retoriğine ihtiyaçları vardı. Buna karşın, işçiler kazanmak için pratik eylemlerle devrimlerinin asıl anlamının açıklamasını bir araya getirmeliydi.

Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'inin başlangıç satırları geçmi-

6 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 93.

7 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 94.

şin dilinin ve sembolizminin 1848 devrimcilerinin yerine mevzilenmesinin getireceği sıkıntıların altını çizmekteydi:

> 19. yüzyılın toplumsal devrimi şiirini geçmişten değil ancak gelecekten devşirebilir. Geçmişin hurafelerinden sıyrılmadan öylece kendi kendine başlayamaz. Daha önceki devrimlerin kendilerini devrimlerinin içeriğine karşı körleştirmek için geçmişin anılarına ihtiyacı vardı. 19. yüzyılın devrimi ise kendi anlamını bulmak için ölülerini gömmeye izin vermeli, geçmişe sünger çekmelidir. O zamanlar söz içeriği aşıyordu; şimdi içerik sözü aşıyor.[8]

Marx ulaşmak istediği iki hedef için ayrıca çabalıyordu: olayların analizini yapmak ve Louis Bonapart'ın İkinci İmparatorluk döneminin toplumsal karakteri üzerine derinlemesine düşünmek. 'Halk cumhuriyeti' vaat eden Şubat 1848 devrimi emekçiler için yeni bir dünya sunuyor gibi görünüyordu. Ama 1848 Haziranı'nda Paris işçi sınıfı çalışma hakkını savunmak için ayaklandığında bu ifade, "Paris proletaryasının kanında boğuldu". Ancak bu vefasızlık "dramın ilerleyen bölümlerinde de tıpkı bir hayalet gibi musallat oldu", bunu peş peşe gelen ihanetler ve rejimin dayanağının tekrarlanan sınırlanması izledi.[9] Marx burjuva felaket tellallığının anarşi korkusunu körüklediğini, tam da bu gerici pratik ve sözlerin Bonaparte tarafından aleyhe döndürüldüğünü, bu ironik geri tepmeyi tespit etti. Burjuvazi, jüri ve toplantıları yasakladığı, muhalifleri sürgün ettiği, Ulusal Muhafızları lağvettiği, basını kontrol altında tuttuğunda, Bonaparte da aynı yöntemleri onlara karşı kullandı. Solu yerinden etmek için 'mülkiyet, aile, din, düzen' çağrısı yaptıklarında Bonaparte da onlara aynısını yaptı:

---

8 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 95.

9 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 160.

> O (burjuvazi), toplumdaki en ufak kıpırtıyı devlet eliyle bastırmıştı, onun (burjuvazi) toplumundaki en ufak kıpırtı da (Bonaparte'ın devleti) devlet zoruyla bastırıldı. Cüzdanı için kaygılandığından, kendi siyasetçilerine ve edebiyatçılarına başkaldırınışu; siyasetçileri ve edebiyatçıları bir kenara atılmakla kalmadı, cüzdanı yağmalandı ve şimdi ağzı tıkalı, kalemi kırık kaldı.[10]

Burjuvazi işçi korkusu yüzünden, farkında olmadan Bonaparte'ın lumpen proleter hareketinin iktidarı ele geçirmesine izin verdi. Marx o vakit Avrupa solunun dilinin ucuna kadar gelen bir soru sordu: Nasıl oldu da Paris işçi sınıfı darbenin başarıya ulaşmasına razı oldu? Kısmen, orta sınıf müttefiklerinin, esnafın ve burjuvazinin ihanetine uğramışlardı; kısmen de baskı çok can yakmış ve sonunda işçi sınıfının ilen gelen kadroları, siperdeki kumandanları Bonaparte'm tevkifleriyle kırıp geçirilmiş ve önceki yenilgilerinden dolayı moralleri bozulmuştu.

Bonaparte'm 2 Aralık 1851'deki darbesini tartıştıktan sonra Marx, Bonaparte rejiminin benzersiz ve yeni yönlerini analiz etmeyi denedi. Bonapartizmin bu detaylı ele alınışı istisnai devlet yapılarıyla boğuşan Marksistler için özellikle de faşist rejimleri yorumlamada adamakıllı düşünmeye sevk edicidir.[11] Rejimin göze çarpan ilk özelliği sınıf tabanından uzak görünmesidir. Burjuvazi ve proletarya askeri baskıya dayanamayıp boyun eğmiş, tükenmiş ve devlet erkini kullanmada aciz görünmüşlerdir. "Çatışma yatışmış görünüyordu öyle ki tüm sınıflar aynı şekilde aciz ve sessiz, dipçik önünde diz çökmüşlerdi."[12] Devletin yasama organı, Bonaparte'm ta kendisinde cisimleşen mutlak güce sahip yö-

10 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 160.

11 D. Renton, *Fascism: Theory and Practice* (1999); D. Beetham, *Marxists in the Face of Fascism: Writings from the Inter-War Period* (Manchester, 1983).

12 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 162.

neticinin karşısında yitip gitti. İdari otoritesi, askerler, devletin bürokratik çarkı ve rahipler tarafından desteklendi. Darbenin "elle tutulur ilk sonucu Bonaparte'ın parlamentoya karşı, yürütme gücünün yasama gücüne karşı ve salt şiddetin sözün şiddetine karşı zaferiydi."[13] Devlet bağımsız ve toplumsal bir temelden yoksun görünüyordu. Gerçekte ise, Bonaparte lumpen proleter odaklı kendi hareketinden ve küçük toprak sahibi muhafazakar köylüden devlet için bir toplumsal temel devşirebilirdi. Bu toplumsal güçleri kendi gerici amaçları doğrultusunda saptırdı. Bazı çevreler tarafından kibirli Marx'ın yoksullara sempatiyle bakmadığı yollu hatalı eleştirilere yol açan lumpen proletaryaya karşı Marx'ın kızgınlığı vardı.[14] Küçük toprak sahibi köylüleri tanımlarken Marx en meşhur sosyolojik tanımlamalarından birini yapıyordu. Birbirine bağlı bir sınıf gibi davranmıyor, bir çuvaldan saçılan patateslere daha çok benziyorlardı:

> Milyonlarca aile hayat tarzını, çıkarlarını ve kültürünü diğer sınıflarınkinden ayıran ve onları diğer sınıflarla karşı karşıya getiren ekonomik koşullarda yaşadıkları ölçüde, bir sınıf meydana getirirler. Bu köylüler arasında yalnız yerel bir bağ olduğu takdirde çıkarlarının özdeşliği bir topluluk meydana getirmediği, ulusal bir bağ ve siyasal bir örgütlenme oluşturmadığı ölçüde de bir sınıf teşkil etmezler."[15]

---

13 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 161.

14 D. LaCapra, *Rethinking Intellectual History: Texts, Contexts, Language* (Ithaca, NY, 1983), s. 268-90; H. White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe* (Baltimore, MD, 1973), s. 320-7; *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism* (Baltimore, MD, 1985), s. 15 ve 67-8; *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Baltimore, MD, 1990) s. 46-7 ve 101. Marx'ın suçlamasının 1848-51 olaylarında lumpen proletaryanın gerici rolünden kaynaklandığı gerçeğini gözden kaçırmak hatadır. Marx'ın alternatifi işçi sınıfı mücadelesi için partizanlığını koruyarak yoksulu küçümseyen şekilde romantikleştirmek olurdu.

15 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 164.

Marx'a göre, hem küçük toprak sahibi hem de Bonaparte birbirlerinin psikolojik gereksinimlerini karşıladılar: birincisi ulusal kurtarıcısına diğeri de muhteşem amcasına öykünme fırsatına kavuştu. Bonaparte onların sınıf bilincine –evrimci yanlarına– hitap etmiyor, onları sersemleten toplumdan yalıtan, kapalı, korunmuş hayatlarına sesleniyordu. Tabiatlarının en temel yanından, hurafelerinden, önyargılarından ve sürekli geçmişi hatırlayıp dillendirmelerinden faydalanıyordu. İlk devrimden sonra yeni olanakların önünü açan ve köylüleri zenginleştiren küçük toprak mülkiyeti şimdi toprağın yeniden taksimi ve ağır ipotek borçlarıyla sonuçlandı. Köylüler kendilerini temsil edemediklerinden bir temsilciye ihtiyaçları vardı ve bu temsilci de Bonaparte'ın suretinde göründü. Bu edilgen, tarihsel olarak lanetlenmiş toplumsal yapı İkinci İmparatorluğa bağımsızlık yanılsamasını getirdi.

> Bonaparte'ın kendine biçtiği bu tutarsız görev, hükümetinin çelişkilerini, kafası karışık bir halde kimi zaman şu ya da bu sınıfı kazanmak, kimi zaman da aşağılamak için bir o yana bir bu yana koşturmasını ve hepsini önünde tek tip sıraya dizmesini açıklıyor. Pratikteki bu kararsızlığı, emirlerinin buyurgan, kati üslubuyla, sadakatle amcasından kopya ettiği üslubuyla son derece komik bir karşıtlık meydana getiriyor.[16]

Burjuvazi siyasi iktidarı bir macerapereste terk ederken, bunu ekonomideki saltanatını korumak için yaptı: "Hükümet darbesinden sonra Fransız burjuvazisi haykırdı: Yalnız 10 Aralık derneği başkanı burjuvaziyi kurtarabilir! Yalnız hırsızlık, mülkiyeti kurtarabilir; yalnız yalan yere yemin dini; yalnız piçlik aileyi; yalnız kargaşa düzeni kurtarabilir!"[17]

16 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 169.

17 Marx, *On Sekiz Brumaire*, s. 168.

Böylece Marx'ın tarih anlatısı etkileyici bir üslupla, siluet biyografi, uzun vadeli ulusal kalkınma, dil ve sembolizm tartışması, olay örgüsü ve İkinci İmparatorluk döneminin karmaşık sınıf analizi gibi devrim sürecinin alışılmışın dışında unsurlarını bir araya getirmiştir.

Engels ve *Almanya'da Köylü Savaşı*

1848-9 Alman Devrimi'nin başarısızlığı Engels'i *Almanya'da Köylü Savaşı* adlı incelemesini *Neue Rheinische Zeitung* için kaleme almaya sevk etti. 1848'in ilk zamanlarında devrimci bir dalga Rusya ve İber yarımadası hariç tüm kıtayı kasıp kavuruyordu. Ne var ki altı ay içinde gerileme başladı ve birbiri ardına devrimci kurumlar (Frankfurt Meclisi gibi) başarısızlığa uğradı. 1525'teki Büyük Köylü Savaşı, Avrupa'nın bozguna uğramış devrimcilerinin karşılaştığı durumun kavranması için uygun ipuçları sunmaktaydı. Yazar, Almanya'nın birleşmesi sırasında Almanya'daki uzun vadeli kapitalist gelişimin anlaşılmasında bu olayların öneminin altını çizmek için bir de önsöz ekledi. Keza, 1525'in göz alan ve esin dolu kıvılcımı, 1850'de devrimciler arasındaki moral bozukluğuyla tezat oluşturuyordu: "İki yıllık bir mücadeleden sonra nerdeyse her yerde baş gösteren mevcut gevşeme haline karşı Alman halkına silkinmeleri için Köylü Savaşının hantal ama kuvvetli ve inatçı figürlerini bir kez daha takdim etmenin zamanı geldi."[18]

Derken 19. yüzyıl ortalarında Alman burjuvazisi devrimi tetikleyecek olayların gerektirdiği kararlılıkla hareket etmeyi başaramadı. Sözüm ona bu kadar zayıf devrimci tarihi olan bir ülkede, şehirli yoksulların ve köylülerin 1525'teki

18 F. Engels, *Almanya'da Köylü Savaşı* (Moskova, 1977), s. 27. İlk olarak 1850'de *Neue Rheinische Zeitung*'da dizi olarak yayınlandı ve yeni bir önsözle 1870 ve 1875'de yeniden basıldı. İngilizcede ilk olarak 1926'da yayınlandı.

radikal fikirleriyle eylemleri zengin bir devrimci mazi oluşturuyordu. Diğerlerinin vardığı kötümser sonuçlarla kuşatılmış bir halde, Engels, 1849'daki başarısızlığın Alman burjuvazisinin ödün veren karakterinde yattığını ve Alman işçi sınıfına özgü bir zayıflıktan kaynaklanmadığını açıklıyordu. Engels ayrıca Alman köylüsünün Alman işçi sınıfının kendini verebileceği tarihi birtakım dertleri olduğunu üstü kapalı söylüyordu, böylece güçlü bir müttefiki kendi tarafına çekmiş olacaktı.

Marksist olmayan tarihçiler bile Engels'in çalışmasından "devrim üzerine modern tartışmanın başlangıç noktası" olarak bahsederler.[19] Köylü Savaşı'nı araştıran bir diğer tarihçi Janos Bak ise Engels'in çalışmasını "sosyal bilim prensiplerinin belirli bir olaya uygulanmasının klasik bir örneği ve hatta bizatihi diyalektik ve tarihsel materyalizmin gelişiminin önemli bir kanıtı" olarak betimler.[20] Engels, Marx'ın ve kendisinin nadiren salt tarihi yapıtlar yazdığının farkındaydı. *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* ve *Fransa'da Sınıf Savaşları* yapıtlarında, bir tarih okuması elde etmek için tarihsel materyalizm uygulandığına işaret etmiştir.[21] *Almanya'da Köylü Savaşı* yapıtı Engels'in, genel kanıya göre birbiriyle bağdaşmaz bir terkip olan bilim ve taraftarlığın tarihsel materyalizm tarafından aynı potada eritildiği görüşünü yansıtır. Engels'in, Köylü Savaşı'nın solcu tarihçisi Zimmerman'a olan tutumu tarih yazımına ilişkin Marksist yaklaşımın bu özelliğini gösterir niteliktedir. Marx'ın yol-

19 P. Blicke, *The Revolution of 1525: The German Peasant' War from a New Perspective* (Baltimore, MD, 1981), s. xii çevirenin önsözünde (T. Brady ve H. Midelfort).

20 J. Bak (editör), *The German Peasant War of 1525* (1976), s. 89. Bu *Journal of Peasant Studies*'in Engels'in yapıtının 125. ve savaşın 450. yıldönümünü anmak için çıkardığı özel bir sayıdır. Birtakım tartışmacılarla Engels'in eserinin tartışması bu eserin önemli bir bölümünü oluşturur. Ayrıca bkz. E. Wolf, "Peasant War in Germany: Engels as social historian", *Science and Society*, 51 (1) (1987).

21 Engels, *The Peasant War*, s. 8.

daşı, Zimmerman'ı ampirik katiliği ve konusuna gösterdiği devrimci ilgisi nedeniyle övmüştür:

> Zimmerman'ın takdimi her ne kadar bazı bağlantılardan yoksunsa da, politik-dinî çekişmeleri zamanın sınıf çatışmasının bir tezahürü olarak göstermeyi beceremiyorsa da, bu sınıf çatışmalarında sadece zalim ile mazlumu, kötüyle iyiyi ve kötünün nihai zaferini görüyorsa da, bu çatışmanın ortaya çıkmasını ve sonuçlarını belirleyen sosyal koşulları açıklaması fazlasıyla noksan olsa da, bu, kitabın meydana geldiği dönemin kabahatidir. Tam tersine kendi zamanına göre, bir hayli gerçekçi yazılmış ve tarihe dair Alman idealist yapıtlar arasında takdire layık bir istisnadır.[22]

Engels'in kendisinin de kabul ettiği üzere *Köylü Savaşı* adlı yapıtının Zimmerman'ınkinden farkı, yeni bir ampirik araştırma içermesi değil, kuramsal çerçevesi ve metodolojisidir. Engels, millenarian* (binyılcı) düşüncelerle sınıf çatışması arasındaki 'içsel bağlantıları' göstermeye ve 16. yüzyılın ilk dönemine dair sosyal koşulları tam olarak tarif etmeye çabaladı. Köylü Savaşı henüz kuruluş safhasında olan işçi hareketi için bir ders oldu. Engels'e göre, eğitimlerine tarihsel materyalizm şekil vermeliydi, bu nedenle ne bir hamaset güncesi ne de bir kıssadan hisse yazdı. Salt maddi hayatın incelenmesi bile bilimsel tarihî bir kavrayış kazandırabilirdi. Engels bundan dolayı uzun erimli sosyo-ekonomik kalkınma ile farklı sınıflar, bunların durumları ve çatışmalarıyla ilgilendi.

Troçki'nin *Rus Devrimi'nin Tarihi* yapıtında Rusya'nın "eşitsiz ve bileşik" gelişimine ilişkin bölümdekine benzer şekilde Engels de kitabının ilk bölümünde Almanya'nın kal-

---

22 Engels, *Köylü Savaşı*, s. 7-8.

(*) Binyılcı: Bin yıllık barış ve refah döneminin hüküm süreceğine inanan kimse ve bunu savunan fikirler için kullanılır – ç.n.

kınmada kat ettiği uzun yolu ustalıkla özetlemiştir. 14 ve 15. yüzyıllarda sanayi, yıldızı yeni parlayan ve geniş bir pazar sunan şehir loncaları sayesinde gelişti. Augsburg ve Nuremburg, iyi kalite kumaş ve kuyumculukla lüks üretimin merkezi haline geldi. Ticaret de eşzamanlı olarak Hansa Birliği (Hamburg, Lübeck ve Bremen'in başını çektiği kuzey ticaret kentlerinin federasyonu) suretinde gelişti. Bu kentler, Hollanda ve İngiliz rekabeti yüzünden Baltık ve Kuzey Denizi pazarlarını kaybetmelerine kadar olan dönemde iyice büyüyüp gelişti. Buna karşın, Almanya'nın güneydeki ticari merkezleri çoğunlukla İtalya ve Doğu Akdeniz ülkeleriyle ticaret yaptı. Bu sınaî ve ticari ilerleme, şehirlerin çevresinde tarım ve hammadde (madencilik ve kök boya) üretimine teşvik etti. Ancak büyüyen bu ticari ve sanayi merkezlerinin doğusunda ve batısında kalan küçük şehirler baypas edildi ve taşra miskinliğine gömüldü. Ticaret, İngiltere ve Fransa'da siyasi ve iktisadi merkezileşmeyi beraberinde getirse de, gelişmenin yöresel doğası Almanya içindeki merkezkaç kuvvetlerini artırdı. Hollanda, Fransa ve İngiltere ile karşılaştırıldığında taşralılık ve ekonomik durgunluk Alman tarihinde ve burjuvazisinin gelişiminde iz bıraktı.

Burjuva devrimi *Almanya'da Köylü Savaşı*'nda başlıca kuramsal konudur. Engels'e göre, Köylü Savaşı Almanya'nın birleşmesine ilişkin büyük paradoksun altını çizmiştir. Fransa'da –monarşinin yıkıldığı ve eski hâkim sınıfın politik gücünden yoksun bırakıldığı– büyük toplumsal devrim devleti birleştirip modernleştirirken, Almanya'da şaşırtıcı şekilde Prusya monarşisinin gerici güçleri ve Junkerler* tarafından bu görev icra edilmiştir. 1525'in Köylü Savaşı, Bismark'ın Almanya'yı birleştirmesi sırasında (1866-71) Junkerler ve büyük burjuvazi arasındaki tarihî pazarlığaki bu pazarlıkta burjuvazi ürkekçe Gayzer'e ve aristokrat-

(*) Prusyalı toprak sahibi aristokrat sınıfın üyeleri için kullanılır – ç.n.

lara boyun eğmişti- ışık tutmuştur. Alman burjuvazisi, Alman tarihinin önemli dönüm noktalarında kendinden aşağıda yer alan toplumsal güçlere düşmanca bir tavır takınırken, kendinden yukarıdakilere bel bağlamıştır. Bu Ortaçağın sonlarına değin geri götürülebilecek, bir sınıf olarak oluşumunun bodur bırakılmış, taşralı doğasından kaynaklanmaktadır.

Avrupa'daki burjuva devrimlerinin tamamı feodalizmin uzun dönemdeki genel krizinden kaynaklandı ve benzer toplumsal güçleri (her ne kadar farklı olgunluk devrelerinde ve biçimlerde olsa da) içerdi. *Eski rejim*deki karşı-devrimci kötüleme ve toparlanmalara karşın, kapitalist üretimin topluca güçlerinin eylemleri, bu başkaldırıların etkilerinin giderek arttığı ve birbirine bağlı olduğu anlamına geliyordu. Her nevi uluslararası veya iç savaş, muhalif dinî hareket ve başkaldırı, burjuvaların Avrupa'yı dönüştürmesinde rol oynadı ve bunların hepsi de burjuva devriminin bir parçası olarak sayılmalıdır:

> 16. yüzyılın sözde din savaşları bile olumlu anlamda maddi sınıf kaygısı içeriyordu; bu savaşlar aynı zamanda sınıf savaşlarıydı da, tıpkı daha sonra İngiltere ve Fransa'daki iç çatışmalarda olduğu gibi. Her ne kadar o zamanın sınıf mücadelesinin üstü, dinî parolalarla örtülmüşse de, muhtelif sınıfların kaygıları, ihtiyaçları ve talepleri dinî bir perde ardına saklanıyorsa da bu hiçbir şeyi değiştirmez ve zamanın koşullarınca açıklanabilir.[23]

Bu olayların çapraşık sonuçları burjuva devriminin karmaşıklığına biraz daha katkıda bulundu. Alman Köylü Savaşı'nın sonucu ise bunun tam aksiydi. Manastırlar yanıp kül oldu, toprakları alındı ve rahiplerin burnu sürtüldü; köylüler kesin biçimde, birçoğu perişanlık içinde yenil-

23 Engels, *Köylü Savaşı*, s. 41.

di ve doğuda kimileri köleliğe sevk edildi; şehirlerin direnci kırıldı ve bağımsızlığı alındı. Taşradaki kraliyet merkezileşmesi neticesinde Alman prensleri tek bariz galipti. 30 Yıl Savaşları'nın da (1618-48) paradoksal sonuçları olmuştur. Ekonomik açıdan ilerlemiş Hollanda Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını pekiştirirken, orta Avrupa'nın bazı bölümlerinde gelişmeyi engelledi buna ek olarak Elbe'nin doğusunda köleliğin geri getirilmesini hızlandırdı. Sırası gelmişken, Engels'i Alman Demokratik Cumhuriyeti'nin Doğu Alman tarihçilerinin şematik anlatılarıyla karşılaştırdığımızda –ki onlara göre Köylü Savaşı 'sosyalist cennet'le son bulacak çetin bir süreci başlatmıştı– Engels'in ince zekâsı tespit edilmeye değer niteliktedir.[24]

Engels, Köylü Savaşı zamanında sosyal yapının karmaşıklığını da tarif etti. Sosyal düzeni (soyluluk, rahip sınıfı, şehir halkı, köylü sınıfı) inceledi. Bunların toplumsal konumlarını, içindeki bölünmeleri de açığa çıkaracak şekilde sırasıyla irdeledi. Soylular içinde prensler savaş, vergiler ve haraç yoluyla giderek artan şekilde nüfuzlu hale gelmişlerdi. Orta düzey soyluları, zorla askere alarak kuvvetten düşürdüler. Bunun karşılığında şövalye ve baronlar da köylü sınıfının sırtına daha fazla yüklenerek yaşam biçimlerini sürdürmeyi denediler. Soyluların bazı kesimlerinin prenslerle mücadeleye giriştiği von Hutten ve von Sickingen'in Schwaben Birliği ayaklanması (1524) soyluların azalan varlıklarına askerî bir anlam kazandırdı. Benzer şekilde ruhban sınıfı da lüks içinde yaşayan aristokrat piskoposlar, başpiskoposlar, başrahipler ve Kilise'nin zenginliğinin dışında kalan pleb (avam) köylü ve kentli vaizler arasında toplumsal olarak bölünmüştü. Avam papazlar arasında Köylü Savaşı en radikal liderini, Thomas Münzer'i buldu. Şehirlerde en zengin taba-

24 A. Dorpalen, *German History in Marxist Perspective: The East German Approach* (1985).

ka, soylu statüye sahip kentli eliti meydana getirdiğinde, daha az zenginlerden orta sınıf kasaba sakinlerine kadar olan tabaka daha ılımlı bir karşıtlık sergilerken, en yoksullar daha radikal bir karşıtlık sergiledi. Köylü Savaşından etkilenen yerlerde, bu çatlaklar toplumsal düzendeki sözde uyumu bozdu. Engels, 19. yüzyıl Almanyası'nın toplumsal sınıflarının daha karmaşık ve daha az kaynaşmış olduğunu tespit etse de, yine de Köylü Savaşı'nı sınıf mücadelesi olarak gördü. Zimmerman'ın aksine, Engels köylülüğü romantikleştirmeden, durumlarının bilimsel bir analizini yapmaya çalıştı:

> Korkunç yükün ağırlığı altında dişlerini gıcırdatsalar da köylüler için başkaldırıya geçmek zordu. Çok geniş bir alana dağılmışlardı ve bu onların ittifakını son derece güçleştiriyordu. Eski alışkanlıkları olan boyun eğme kuşaktan kuşağa aktarılmıştı. Pek çok bölgede silah kullanmadaki tecrübesizlikleri ve efendilerinin şahsına bağlı olarak değişen raddelerde sömürülmeleri, bunların tamamı köylünün uslu durması için birlik oldu.[25]

Köylü Savaşı tarihsel olayların en karmaşığı olan devrim dinamiklerini hikâyeleyen bir tarih anlatısını meydana getirdi. Engels toplumsal güçlerin karşılıklı ilişki parçalarını bir araya getirdi, dinsel sapmaların toplumsal içeriğinin izini sürdü; ideoloji ve savaş arasındaki evrim geçiren ilişkinin ana hatlarını çizdi, isyancıların ve askerî başarılarının toplumsal temellerini betimledi. Reformasyonla birlikte, Alman toplumu kendi içine döndü ve köylü isyanı sırasında üç kamp belirdi: Kilisenin zengin tabakasının başını çektiği Katolik gerici kamp, kendi kendine yeten orta sınıfların ılımlı reformist Luteryen kampı ve kentli yoksullar ile köylülerin alt sınıf devrimci kampı. Engels sadece dinî bir ihtilaf gören tarihçileri şiddetle eleştirmişti:

25 Engels, *Köylü Savaşı*, s. 39-40.

> En son yaşananlara rağmen Alman ideolojisi hâlâ Ortaçağı sonlandıran çatışmalarda şiddetli teolojik ağız dalaşından başka bir şey görmüyor. O devrin insanları, diyelim buralı tarihçiler ve bilgeler sadece ilahi meselelerle ilgili fikir birliğine varmış olsalardı, dünyevi meseleler hakkında atışmak için hiçbir neden kalmayacaktı. Bu ideologlar, bir dönemin kendisine dair ya da bizzat o devrin ideologlarının o döneme dair yarattığı tüm yanılsamaları sorgulamadan kabullenecek kadar safdillerdi.[26]

Ortaçağa özgü dinsel sapmaların tarihini resmeden Engels onların toplumsal içeriğini de gösterdi. Entelektüel egemenliğin Kilisede olduğu bir dünyada köylülerin ve alt sınıfların taleplerinin dinî deyimlerle ifade edilmesi şaşırtıcı değildi. Münzer vakasında bu, İncil'in otoritesini reddeden ve bunun yerine asıl aklın gerçek vahiy olduğunu ileri süren binyılcı komünizm şeklindeydi. Din yoluyla isyanın radikal liderleri mücadelelerine sağlam bir ideoloji ve liderlik sunuyorlardı. Ancak bu köylülerin karşıtlarıyla yürüttükleri aldatıcı pazarlıklar sırasında tekrar tekrar kandırılıp ihanete uğradıklarında çoğu kez yokluğunu çektikleri bir şeydi.

Hayranlık uyandıran anlatım becerisiyle Engels savaşın ve devrimci sürecin farklı unsurlarını, askerî kuvvetin dengesiyle ordunun sahip olduğu kaynakların etkileşimini, gittikçe keskinleşen ideolojileri, radikalleşen zaferden çaresiz yenilgiye giden döngüyü bir ağ gibi ördü. Değişen bu koşullar mevcut dinî düzenin eleştirmeninden azılı karşı-devrimciye dönüşen Luther'deki bu metamorfozu açıklamaktaydı. Toplumsal güçlerin değişken dengesine karşın Engels, köylülerin davasının yön değiştiren yazgısını, birbirini hızla izleyen zaferlerin durdurulmasından ve soylularla prensler arasında yenilenen ittifak tarafından eninde sonunda bastırılmasından anlamıştı.

---

26 Engels, *Köylü Savaşı*, s. 41.

Engels son bölümlerde tekrar bu çatışmanın uzun dönemli etkilerine döndü. Savaşın bitişi köylülüğün acımasızca ezilişinin işaretini veriyordu. Pek çok köylü perişan oldu ve daha da sefil bir konuma mecbur edildi. Din adamları da Kilise topraklarına el konması ve manastırların yakılmasıyla müşkül durumda kaldı. Yıkıntılar içinde ayakta kalan şatolarından soyluların acizliği görülüyordu, son olarak da orta sınıfın direnci kırıldı. Geçmişin izlerini taşıyan savaş alanını teftişe çıktığımızda, gücü kendi kalelerine toplayan ve Avrupa'nın başka yerlerinde olduğu gibi kraliyet merkezileşmesinin modernleştirici etkisinin aksine Alman topraklarının ayrılığını destekleyen prenslerin esas galipler olduğu anlaşılır.

Kapital, 1. cilt

Karl Marx henüz olgunlaşmamış kapitalist sistemin muazzam bir analizi olan *Kapital: Ekonomi Politiğin Bir Eleştirisi* adlı yapıtıyla ünlenmiştir. İlk cilt, en sonunda 1867 yılında neredeyse bu projeye girişti̇ğinden 20 küsur yıl sonra yayımlandı. Anlaşılmaz, soyut ve sıkıcı olduğuna dair hiç de hak etmediği bir şöhreti vardır. Üç dönem Başbakanlık yapmış İşçi Partili Harold Wilson kitabın ilk birkaç sayfasından öteye geçemediğiyle böbürlenmişti. Ancak daha yakından bakınca eserin epey önemli bir bölümünün esasen kapitalizmin doğuşuna dair tarihsel anlatılardan ibaret olduğu keşfedilecektir. Bu yapıta harcadığı emeğin Marx'ın hayatının merkezinde olması ve konunun önemi göz önüne alındığında *Kapital*'e önem vermemek hata olacaktır. Bir tarih yapıtı olarak değilse bile, kuşkusuz epeyce tarihî içeriğe sahip bir yapıt olarak görülmelidir. Bu Marksist tarihçilerin gözünden kaçmamıştır. Kimileri Britanya'daki kapitalist gelişme sürecini anlayabilmek için *Kapital*'in birinci cildine geri döndü. Maurice Dobb'un çığır açan *Studies in the Development of Ca-*

pitalism (1946) adlı yapıtı, vulgar* Marksizmin savunduğu kapitalizmin kökenine yaptığı itirazda *Kapital*'e çok şey borçludur. John Saville ve E.P. Thompson yapıtın yabana atılan tarihsel zenginliğini yücelttiler. David McLellan birinci cildin tarihî kısımlarını "kapitalizmin doğuşunu, Marksist yaklaşım ve yöntemdeki herhangi bir yapıttan çok daha iyi tanımlayan mükemmel bir tarihsel anlatı" olarak nitelendiriyordu.[27] Tasarımcı ve İngiliz devrimci sosyalist William Morris de aslında (1834-96) Marx'ın hakkından geldiğini söylese de "*Kapital*'in tarihsel bölümlerinin tadını adamakıllı çıkardığım halde itiraf etmeliyim ki bu muazzam eserin katıksız iktisadi bölümlerini okumaktan bulanan beynimin ıstırabını çektim" demiştir.[28]

Kapital'in ilk cildinde Marx, bazı ayrıntılarıyla İngiltere'de kapitalist tarımın kendini tesis ettiği süreci anlattı. Burada kölelik 14. yüzyılın son döneminde ortadan kalkmıştı. Zamanla, küçük toprak sahibi bazı köylüler işleyecekleri toprakları sahibinden kiralayan çiftçilere dönüşerek daha zengin hale geldiler, diğerleri de özel bir sınıfı, ilkin kalabalık olmayan gündelikçi tarım işçileri sınıfını oluşturdular. 7. ve 8. Henry'in hükümdarlığında büyük toprak sahibi İngilizler hizmetlilerini işten çıkardı ve kiracıları da çiftlik sakinlerini bu topraklardan sürdü. Hamilik, serflik ve hizmet etmenin eski biçimleri yitip gittiğinden, çok sayıda yoksul topraksız, mülksüz kaldı ve ellerinden sadece dilencilik, serserilik ya da karın tokluğuna ağır işçilik yapmak geliyordu.

28. Bölüm 'Mülksüzleştirilenlere Karşı Kanlı Yasalar'da Marx, İngiliz devletinin toprak sahibi olmayanları ücretli işe mecbur etme yöntemlerini ayrıntılarla anlattı. 8. Henry'den

---

(*) Kaba.

27 D. McLellan, *Karl Marx: His Life and Thought*, (St. Albans, 1976), s. 347.

28 G.D. H. Cole (editör), *William Morris: Selected Writings*'de (1946), W. Morris, "How I became a socialist" s. 565.

Anne'e kadar yasa otoriteye hapse atma, kırbaçlama, dağlama, esir etme ve hatta "bunlara dayanan serserileri" infaz etme yetkisi tanıyordu.[29]

> Alışageldikleri yaşam tarzından birdenbire kopartılan bu insanlar, yeni durumlarının gerektirdiği disipline aynı hızla kendilerini uyduramazlardı. Bunlar, bazen eğilimlerine uyarak, ama çoğu zaman da koşulların baskısıyla, toptan dilenci, hırsız, serseri haline geldiler. Bundan dolayı, 15. yüzyılın sonuyla 16. yüzyıl boyunca Batı Avrupa'nın her yanında serseriliğe karşı kanlı yasalar çıkartıldı. Bugünün işçi sınıfının ataları, zorla serseri ve yoksul hale getirildikleri için cezalandırılmış oluyorlardı. Yasa onları, 'gönüllü' suçlular olarak ele almış ve artık mevcut olmayan eski koşullar altındaymış gibi çalışmaya devam etmelerini, onların iyi niyetine bağlı bir şey olarak kabul etmişti.[30]

Reformasyon bu kırsal dönüşümü manastır topraklarına el koyulması ve kırsal gelenekçiliğin kale duvarının yıkılması sürecinde manastırların tasfiyesiyle hızlandırmıştı. İngiltere'nin Avrupa ekonomisine dâhil olması da bunda rol oynadı. Flaman tekstil sanayi için büyük miktarda saf yün üretiliyordu ve bu da giderek çoğalan koyun sürülerine sahip toprak sahiplerine köylüleri tahliye etme ve umumi arazileri kapatmak için bir saik oldu. Bu sürüler kırsaldaki sosyal ilişkileri bozdu ve değiştirdi. İngiliz ekonomisinin gelişimine kanıt olarak, İngilizler, 16. yüzyılda salt hammadde üreticiliğinden ziyade yünlü dokuma üreticisi haline geldi. Marx, İngiliz İç Savaşı döneminde kırsal nüfusun çoğunluğunun varlıklarını hâlâ sürdüren yeomenler* (bağımsız

---

29 K. Marx, *Kapital*, 3 cilt: I (1954), s. 686-93 (aksi belirtilmediği takdirde bu basım kullanılmıştır).

30 Marx, *Kapital*, s. 686.

(*) Yeomen: Küçük çiftçi – ç.n.

köylüler) olduklarını gözlemledi. Yüzyıl sonra küçük çiftçiler, aynen köylülerin umumi arazilerinin akıbeti gibi, neredeyse ortadan kayboldular. Aradan geçen yıllarda bu arazi ve mülklerin kapatılıp insanların uzaklaştırılması hızla yaygınlaştı. Çiftlik sakinlerinin topraklardan sürüldüğü bu tahliyelerin en çarpıcı ve sistematik olanı 2. James taraftarlarının 1745'teki yenilgisinden sonra Highland İskoç klanlarına karşı gerçekleştirildi. Marx kapitalizmin Britanya kırsalını ele geçirdiği tüm bu süreci şöyle özetledi:

> Kilise mallarının yağmalanması, devlet mülkünün hileyle devredilmesi, kamu arazilerinin peşkeşi, feodal ve klan mülkünün gasp edilmesi ve pervasız tedhiş koşulları altında modern anlamda özel mülkiyete dönüştürülmesi, ilkel birikimin pek çok yönteminden sadece birkaçıdır. Kapitalist tarım için tarlaları ele geçirdiler, toprağı sermayenin ayrılmaz bir parçası haline getirdiler ve böylece sanayi için gereken şeyi yani 'özgür' ve kanunsuz* proletaryayı yarattılar.[31]

Marx'ın *Kapital*'i, Marksist tarihi Marx'ın yaklaşımını, yöntemini ve ilmini gerçekleştirmesiyle zenginleştirdi. Yönteminin can alıcı noktası soyutla (teori) somutu (ampirik kanıt ve araştırma) birleştiriyordu. Ampiristlerin yaptığı gibi sadece teoriye uysun diye kanıt seçilmiyordu. Bunun yerine teori ve karinenin kesintisiz diyalogu gitgide daha ustalıklı ve rafine bir kapitalizm analizini beraberinde getirdi. British Museum'da doymak bilmeden okuyarak geçirdiği yılların sonucu olan bu yapıtın içerdiği ampirik dayanakların yani doğrudan kanıtların kapsamı, büsbütün sarsıcıydı. Kabinenin resmî raporları, eski ve modern tarih eserleri, önemli ya da pek

(*) Outlawed: (Yasadışı, kanunsuz): İngiltere'de bir zamanlar belirli suçları işlemeleri nedeniyle kanunun korumasından çıkartılan kimseler için kullanılır – ç.n.

31 Marx, *Kapital*, s. 685.

tanınmayan ekonomi politikçiler bu analize şekil verdi. Ayrıntıya, ciddi ampirik araştırmaya, teori ve kanıtın müşterek bağımlılığı inancına gösterdiği özen, Marx'ın bilginin nasıl üretildiğine ilişkin anlayışını göstermektedir yani *Kapital*'in yazılışı Marx'ın epistemolojisini açığa çıkarır. *Kapital*'de Marx, teorinin bilgiyi doğurduğu spekülatif yaklaşımdan da, bilginin karinenin nesnel birikiminden doğduğu ampirist yaklaşımdan da kaçınmak için çok uğraştı. Marx teori ve kavramlarını karineyle sürdürdüğü kuşkucu bir diyalogla test etti ve arılaştırdı. Bu bakımdan, kuşkuculuk ile aklın ve bilimin, bilgi ve hakikate giden evrensel yolu sunduğunu savunan Aydınlanma görüşünü takip etti. Şimdinin postmodernistleri ve bazı feministler, beyaz, erkek Batı kapitalizminin hükmettiği dünyada bu bilimsel/gerçekçi epistemolojinin evrenselliğini kodamanın partizan silahı olmakla itham ederek reddettiler. Marx'ın *Kapital*'inin bunun tam aksini gösterdiği akla yakın bir şekilde tartışılabilir. Aklın Aydınlanmacı epistemolojisi tahakkümün kurbanlarına karşı da onlar için de eşit biçimde kullanılabilir. Doğrusu Marx da kendi devrinde benzer epistemolojik eleştiriler yöneltenleri Aydınlanma öncesi mistisizmine, idealizmine geri dönenler olarak görmüştü.

Marx'ın bilimsel ilkelere olan bağlılığına dikkat çekmek başka, nesnellik namına bilimsel tarafsızlık pozunu takındığını söylemek çok başka bir şeydir. Yönteminin ayrılmaz bir parçası araştırma ve ateşli bir partizanlığı birleştirmesiydi. Hâkim sınıf mensuplarının zalimliği, yakıcı bir şekilde açığa vuruluyordu. Glasgow'da işe koşulacak emekçiler bulunabilsin ve zenginlerin geyik avlayıp, koyun yetiştirebileceği emre amade bir kırsal olabilsin diye 3.000 Highland ailesinin silah tehdidiyle topraklardan sürülmesi, köylerinin yakılıp talan edilmesi de dâhil Sutherland Düşesinin işlediği tüm suçlar ayrıntılarıyla sayılıp dökülüyordu. Düşese duyduğu sır olmayan nefretle, "Fazlasıyla deha bahşedilmele-

ri yüzünden ayıplanamayacak olan" İngiliz hâkim sınıfının kaymak tabakası Britanyalı milletvekillerini küçük görmesi birbirini tutuyordu.[32]

Onun ilmi ne sanatın reddini ne de tamamıyla tarihin anlatı niteliğinin değerlendirmesini içeriyordu. Bu metinden yola çıkarak bir yargıya vardığımızda Marx'ın tarih yazımına hem bir bilim hem de bir edebi sanat olarak yaklaştığı açıktır. Marx'ın metaforik hayal gücü gotik kurgu ve klasik mitolojiden figürlerle dolu şenlikli bir dünyaydı. İşgününün uzatılmasıyla birlikte kapitalizm "kör, dizginlenemez hırsı ve artı-emeğe kurt gibi aç olmasının" esiri olmuştu.[33] Başka bir yerde kapitalizmi, emekçiyi kanının son damlası için ağma düşürmek isteyen açgözlü bir Drakula figürü olarak betimlemişti: "Sermaye, ölü emektir ve ancak vampir gibi canlı emeği emmekle yaşayabilir ve ne kadar çok emek sömürürse, o kadar çok yaşar." Ve daha doğarken "sermaye tepeden tırnağa her gözeneğinden kan ve pislik damlayarak gelir."[34] Başka bir yerde sermaye, tekerleklerinin altına alıp kurbanlarını ezen, yuvarlanan mistik yapı Juggernaut* idi. Yukarda söz edilen metaforlara ve iğneleyici nüktelere ek olarak Marx bilinçli bir şekilde önemli noktaları vurgulamak için çeşitli edebi teknikler –eğretileme, oksimoron, leitmotif, epigram, aliterasyon– kullanmıştır. Servetlerini köle ticaretine borçlu Liverpool'un zenginleri "saygıdeğer ikiyüzlülüğü" sergilediler. Aşağıdaki alıntıda Marx dünyaya medeniyet getirdiği söylenen sisteme hücum ederken bu tekniklerden birkaçını kullanmıştır:

32 K. Marx, *Kapital*, I (Harmondsworth, 1976), s. 606-7.

33 Marx, *Kapital*, s. 252.

34 Marx, *Kapital*, s. 712.

(*) Sözcük Sanskritçe Jagannatha'dan (anlamı: kâinatın efendisi) türemiştir. Jagannatha Hindu Tanrısı Krishna'nın pek çok isminden biridir. Jagannatha tapınağında düzenlenen festivalde devasa tapınak arabalarının kontrolden çıkıp festivale gelen inananları ezmesinden dolayı Britanyalıların ezici, kontrol edilemez güçlere gönderme yapmak için uydurduğu bir sözcük – ç.n.

Amerika'da altın ve gümüşün keşfi, yerli halkın kökünün kazınması, köleleştirilmesi ve madenlere gömülmesi, Doğu Hint Adalarının ele geçirilmeye ve yağmalanmaya başlanması, Afrika'nın kara-deri ticaretinin av sahası haline getirilmesi, kapitalist üretim çağının al şafağını bildiriyordu. Bu gelişmeler, ilkel birikimin belli başlı adımlarıydı. Bunu, dünya sahnesinde, Avrupalı ulusların ticaret savaşı izledi. Bu savaş, Hollanda'nın İspanya'ya karşı başkaldırmasıyla başlar, İngiltere'de Jakobenlere karşı savaşta muazzam boyutlara ulaşır ve Çin'e karşı afyon savaşları ile hâlâ sürer gider, vs.[35]

Engels ve *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar*

Yaşamının sonuna doğru Avrupa'da sosyalist hareketin geliştiği sırada Engels, Marx'ın (ve kendisinin) tarih görüşünü yeniden ortaya koyup açıklık getirmek ihtiyacı hissetti. Sosyalist meslektaşlarına neden sonuç ilişkisi, bireyin rolü, tarihte ekonominin rolü gibi konular hakkında Marksist tarih kuramının ana hatlarını çıkaran bir dizi mektup yazdı. Bu mektuplar bir araya getirildiğinde Marksizmin tarihsel metoduna dair en zengin kavrama imkânlarından bazılarını sunmuştur. Engels, tıpkı ondan önce Marx'ın yaptığı gibi, yanlış arkadaşlık tehlikesine dikkat çekmişti. Sözümona tarihsel materyalizmi rehberleri kılarak kimileri birkaç Marksist cümleyi zihinlerinde tartıp, mantığa vurup "tarih üzerine çalışmamak için bahane" çıkarsadılar. Bu Engels için müsaade edilemez bir şeydi çünkü teori gerçek tarihsel kanıtlar karşısında test edilmeliydi. Marksistlerin her şeyi soyut ilkelerden çıkarsayamayacağında ısrar ediyordu. Bu tutumuyla, Engels Marksist tarihte teori ve pratiğin birliğini tekrar beyan ediyordu. Ağustos 1890'da Con-

35 Marx, *Kapital*, s. 703.

rad Schmidt'e yazdığı mektubunda şöyle diyordu: "Bizim tarih anlayışımız her şeyden önce araştırma için bir kılavuz... Bütün tarih yeni baştan araştırılmalı, toplumun farklı oluşumlarının varoluş koşulları siyasi, medeni hukuk, estetik, felsefi, dinî vesaireye karşılık gelen görüşlerde mutlaka incelenmedir."[36]

Engels o yüden sadece ekonomik boyutla değil tüm veçheleriyle toplmların bütünlüğüyle ilgileniyordu. Yeni kuşak Marksistlrin ekonomik determinizmi besbelli Engels'i ilgilendirmiştr. Bu ne de olsa, Almanya'da Kautsky olsun, İngiltere'de Hndman, Fransa'da Guesde olsun, 2.Enternasyonal sosyalis parti liderlerinin Marksizmin bir nevi vülgarize edilmesi,kabalaştırılması demek olan determinist tarih görüşüne arkıçıktıkları bir çağdı. Joseph Bloch'a yazdığı bir mektubunda,Engels dildeki hafif bir değişiklikten ortaçağ Almanyası'ndki küçük devletlerin oluşumuna kadar her şey için ekonmik bir neden bulma çabasıyla eğlenmiştir. Keza, ConracSchmidt'le bir yazışmasında eski zamandan kalma çok özl dinî inançlar için ekonomik nedenler arayıp bulmanın kılıkırk yarmak olacağını belirtmiştir. Bu, her şey için her durıda ekonomik neden-sonuç ilişkisi geliştirme fikri saçmalıkı. Marx'ın ve kendisinin teori düzeyinde idealistlerle girdıleri polemikte galip gelmek için tarihin ekonomik unsurlrına aşırı vurgu yapmak zorunda kaldıklarını iddia etmişti.\ncak iş asıl tarih yazmaya gelince, yani teori pratiğe dökülnce bu bambaşka bir şeydi ve böylesi bir aşırı vurgu müsaae edilemez bir hataydı.

Bu iki mektup aynı zamanda çok daha hassas bir sebep sonuç ilişkisi mfhumunu gözler önüne seriyordu. Tarih akışı çok yönlü edenlerle, bireylerin türlü türlü eylemlerinin değişik tarihsl olaylarla sonuçlandığı karmaşık bir süreçti.

36 K. Marx ve F. hgels, *Selected Letters* (Pekın, 1977), F. Engels'den C. Schmidt'e. 5 Ağustos 189! s. 72-3.

"Tarihimizi kendimiz yaparız ancak öncelikle çok belirli koşullar ve kabuller altında" diyerek insan ve bireyin aktörlüğünü tekrar belirtip, Marx'ın *On Sekiz Brumaire*'deki sözünü başka sözcüklerle yeniden biçimlendirdi.[37] İnsan özneliğinin altı çizilmiştir. Ancak eylemlerimiz çok özgül bir tarihsel bağlamda meydana gelir. Eline çabuk ve becerikli bir terzi gibi tarih, öznelik ve yapıyı defosuz şekilde birlikte dokur. Bir anlamda tarih birçok insanın eylemlerini bir araya getirir:

> ...tarih öyle bir şekilde gelişir ki nihai sonuç birçok bireyin iradesinin çatışmasından ortaya çıkar, bunların her biri de sırayla çok çeşitli yaşam koşulları tarafından hazırlanmıştır. Nitekim pek çok kesişen güç ve sonsuz bir paralelkenar dizisi oluşturan güçlerin sonucunda ortaya çıkan tarihsel olay mevcuttur.[38]

Bireyler eylemlerde bulunurlar ama başkalarıyla birlikte ve sonuç da çoğu zaman hedeflenmemiş neticelerden herhangi biri olur. Sistemin bir noktasına uygulanan basınç bu paralelkenarın uzak bir kısmında gerilmeye neden olur. Bu basitçe birbiriyle ilgisiz parçaların rastgele karmaşası olarak düşünülmemeli, ancak şifresi çözülemeyen belli prensipler doğrultusunda gelişen rastgele izlenimi veren tekil parçaların dinamik bir bütünü oluşturması olarak görülmelidir:

> Bu da tabii yine bir bütün olarak *bilinçsizce* istem dışı işleyen bir gücün ürünü olarak addedilebilir. Ne olursa olsun her bir bireyin iradesi diğerleri tarafından engellenmiş ve ortaya çıkan sonuç da kimsenin niyet etmediği bir şey olmuştur. Öylelikle tarih de şimdiye kadar doğal bir sü-

37 F. Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-4* (Moskova, 1980), F. Engels'den J. Blocha, 21-22 Eylül 1890, s. 10.

38 Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-4*, Engels'den Bloch'a, s. 11.

reç şeklinde gelişmiştir ve esas itibariyle aynı hareket yasalarına tabidir.[39]

Bu "hareket yasaları" vardır çünkü bireyler, sadece başkalarının eylemleri tarafından belirlenmeyen aynı zamanda kendi fiziksel ihtiyaçları ve maddi koşulları tarafından da belirlenen sınırlamalar içinde hareket ederler:

> Bireylerin iradelerinin –fiziksel yapıları ve dış (son kertede ekonomik) koşullar onları neyi arzulamaya sevk ediyorsa onu arzularlar– istediklerini elde etmelerine yetmeyişi ve genel ortalamanın içinde yitip gitmeleri gerçeğinden yola çıkarak onların sıfıra eşit olduğu sonucuna varamayız. Tersine, her biri sonuca katkıda bulunur ve bu ölçüde o sona dâhil olurlar.[40]

Engels bireylerin acele, kısa vadeli ve küçük çaplı eylemleri ve son kertede işleyen materyalist hareket yasalarının karmaşıklığı arasında ayrım yapmıştır. "Gerçek hayatın üretimi ve yeniden üretimi" (geleneksel ekonomik nosyonlardan daha geniş anlamda) "tarihte *nihai* belirleyici faktördür": "Ne Marx ne de ben bundan daha fazlasını ileri sürmedik. Bu sebepten eğer birisi bunun anlamını değiştirip ekonomik faktörün *tek* belirleyici faktör olduğunu söylerse, bu önermeyi anlamsız, soyut ve absürd bir ifadeye dönüştürür."[41]

Üretim insanlık tarihinin gelişimini nihai olarak açıklar ya da Engels'in 1894'te Borgius'a yazdığı mektupta ifade ettiği gibi söylersek, "ne kadar uzun bir dönem göz önünde bulundurulur ve ne kadar geniş bir alan ele alınırsa ekonomik gelişimle bir o kadar paralellik" kurulur. Anlık olanla

39 Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-4*, Engels'den Bloch'a, s. 11.

40 Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-4*, Engels'den Bloch'a, s. 11.

41 Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-4*, Engels'den Bloch'a, s. 10.

nihai olan arasındaki bu ayrım Marksist tarih metodunun savunusu için çok önemlidir. Engels altyapı ya da "ekonomik durum"un ve üstyapının değerini yeniden ortaya koydu. Bu üstyapı sınıf mücadelesinin politik biçimleri ve bunların sonuçlarını –ki bunların arasında kazanılan bir savaş sonrası muzaffer sınıfın oluşturduğu anayasalar ve hukuki formlar ve saire vardır– ve hatta fiili mücadelenin katılımcıların zihinlerindeki yansımasıyla politik, hukuki, felsefi kuramları, dinî görüşleri ve bunların dogma sistemine dönüşmelerini de içerir.

Böyle yaparak aralarındaki ilişkiye açıklık getirmeye çalıştı. Aralarındaki ilişki basitçe altyapının neden, üstyapının da sonuç olmasıyla açıklanamazdı, ancak "bitmez tükenmez bir tesadüfler dizisinde" yer alan tüm bu unsurların karşılıklı etkileşimiyle açıklanabilirdi. Edilgen biçimde altyapıyı yansıtan bir üstyapı olmanın çok ötesinde, üstyapı tarihî mücadelelerin *biçimini* etkiliyor ve çoğu kez belirliyordu. Uzun vadeli olması ve tarihin içeriği bakımından "ekonomik hareket nihayet kendini hissettirmeye yükümlüydü."[42]

Bu mektuplar Marksist tarihi hedef alan bazı eleştirilere de değinerek Marksist tarih yaklaşımının çok değerli bir özetini sunuyordu. Engels'in kaleme aldığı şekliyle "tarihi en baştan yeni bir biçimde incelemek", Popper ve Elton gibi ampiristlerin Marksizmin kanıtların uyması için sonradan bulunduğu önceden tasarlanmış bitmiş bir şema olduğu yolundaki eleştirilerinden çok başka bir şeydi. Engels'in burada 20. yüzyılın en dikkate değer tarih akımlarını önceden sezinlediğine dikkat çekmeye direnmek zordur. Yaşamın maddi temeli ve uzun vadeli perspektif Marksist olmayan Annales Okulu'nun ve özellikle de Fernand Braudel'in en önem-

42 Engels, *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1890-4*, F.Engels'den W. Borgius'a, 25 Ocak 1894, s. 26.

li ilgi alanlarındandı. Ancak Braudel'in olayların ve bireyin rolünü "dalganın yüzeyindeki köpük" misali küçülttüğü yerde, Engels uzun dönemli maddi gelişime dair bu öğeleri doğrudanlık ve insanın özne olmasının önemini kavramayla eşleştirdi. Üstelik tarihin materyalist kavranışına ilişkin savunusu hiç de şans, tesadüf ve bireysel seçime mahal bırakmayan katı bir mekanizma değildi. "Paralelkenar oluşturan güçlere" benzeyen çoklu aktörlerin etkileşimi kavramının karmaşık sistemlerde neden-sonuç ilişkisini çözmeye çalışan kaos ve karmaşa teorileriyle yakınlığı vardı. Engels'in ileri sürdüğü teori ve pratiğin tarihteki birliği "teorisyenler" ve "eylemciler" arasında postmodernizm üzerine bugün yapılan düşmanca tartışmalarda noksandır. Hem Marx hem de Engels tarafından sık sık tekrarlanan şekilde tarihi yaparız ama belirli koşullarda sözü aldatıcı şekilde basittir. Sadece yönelimcilik (erekselcilik) ve yapısalcılık arasında bir ilişki –yani birey ve bireyin karşılaştığı yapısal sınırlamalar arasında (21. yüzyıl tarihyazımının başına bela kesilen meseleler)– önermekle kalmaz aynı zamanda bireyler ve dönemleri arasında da bir ilişki olduğunu öne sürer. Marx ve Engels işin özünde insanların tarih yaptığı için bir ölçüde kendi koşullarını aşabildiklerini söylerler. Marksizm, tarihin bu nedenle süreklilik ve değişim, diyakroni ve senkroni, geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki bağlantılarla ilgili olduğunu öne sürer. Bu meseleler linguistik biliminin, tarihselciliğin ve antropolojinin şimdiki zamanın geçmişten, diyakroninin senkroniden ayrılmasının önemini iddia ettiği bir tarihçilik bağlamında konuyla oldukça ilintilidir.

Sonuç

Marx ve Engels'in bu tarihsel yazılarının büsbütün atlanması Marksizm tartışmalarını fakirleştirmiştir. Tıpkı siyasi faa-

liyetlerinin politikalarına zorunlu bir kavrayış kazandırması gibi bu yazılar da bizim Marx ve Engels'in teorilerini pratiğe nasıl dökebildiklerini gözlememize izin verir. Bu yazıların sonradan gelen kaba Marksizmle ya da Marx ve Engels'in eserlerinin yaygın karikatürleriyle paylaştığı çok az şey vardır. Engels'in 2. Enternasyonal'de Marksizmi vülgarize edenlere karşı korumak için çok uğraştığına ve Marx'ın da bu sahte Marksistlere duyduğu kızgınlığı dile getirmesine şaşmamak gerek.

O yuvada olmaması gereken bazı yumurtalar oraya nasıl olup da girebilmişti? Yani daha şimdiden problemler belirmişti. Bunun farkında olarak E.P. Thompson 1970'lerde Marksizmin "iki kola Ayrılması"nı yanlış tespit etmişti çünkü Marx ve Engels buna kendi gözleriyle tanık olmuşlar ve çalışmalarını bu yabancı etkiden ayrı tutmak için çok çaba sarf etmişlerdi. Ancak bu çarpıtmalar hem 2. Enternasyonal'de Bernstein ve Kautsky'nin revizyonizmi hem de Stalinist saptırma şeklinde ortaya çıkan garabetle karşılaştırılınca çok ufak kalıyordu. George Orwell'in *Animal Farm*'ında Koca Reis'in ölümünden sonra öğretilerinin domuzlar tarafından altüst edilmesi gibi, Stalinizm de Marx'ın ilkelerinin her bir öğesinin altını üstüne getirmiştir. Marksizmin öncülerinin tarihsel yazılarında insanın özne olmasından, zenginlere, kapitalist gelişimin farklı seyrinden, uzun ve kısa vadeli dönemlerin karşılıklı bağlantılarına kadar uzanan geniş bir yelpazede dile getirdiklerinde çarpıcı bir tutarlılık vardı. Bu tutarlılık, bu aralar pek revaçta olan ortada tek bir Karl Marx yoktu ya da Marx'la Engels arasında bağdaştırılamaz farklılıklar vardı gibi görüşlerin reddi için inandırıcı örnekler sunuyor. Marx ve Engels arasındaki bu fikir birliği, takip eden Marksist yazıları değerlendirmemiz için bize temel prensipleri sağlamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İkinci Kuşak, Tarih Felsefesi ve Tarih Yazımı

"Geleneği, onu hükmü altına almak üzere olan konformizmin elinden çekip almak, her dönemde yeni baştan girişilmesi gereken bir çabadır. Mesih sadece kurtarıcı olarak değil, aynı zamanda Deccal'a boyun eğdirmek üzere gelir. Düşman kazanacak olursa, ölüler bile payını alacak bundan. Ancak bu endişeyi içinde duyan tarihçi, geçmişteki umut kıvılcımlarını alevlendirme yetisine sahiptir. Ve düşman kazanmaya devam ediyor hâlâ."

WALTER BENJAMIN, *Tarih Kavramı Üzerine* (1940)

"Sevgili Delio,
Kendimi epeyce yorgun hissediyorum ve uzun bir mektup yazamayacağım. Okulda ilgilendiğin şeyler hakkında bana yazmaya devam et. Tıpkı senin yaşındayken benim gibi senin de tarihi sevdiğini düşünüyorum, çünkü tarih yaşayanlar hakkında ve onlarla ilgili her şeyden –olabildiğince bir toplumda birleşip, çalışıp ve kendilerini geliştirmek için çabalayan mümkün olduğu kadar çok insan, dünyadaki herkesten– daha çok muhakkak seni de ilgilendirmeli. Ancak senin için de durum böyle mi? Seni kucaklıyorum."

ANTONIO GRAMSCI'nin oğluna ölüm döşeğinde yazdığı mektup[1]

Marx ve Engels'in hazırladığı zemin üzerine, sonradan gelen Marksistler etkileyici bir tarihsel çalışmalar bütünü yarattılar. Bu bölümde ikinci kuşak Marksistlerden Marksist tarihçiliğe en özgün katkıda bulunan Gramsci (1891-1937),

1 A. Gramsci, *Letters From Prison* (New York, 1973), s. 273.

Troçki (1879-1940) ve Lukács (1885-1971) ele alınacaktır. Bu Marksister tarihsel araştırmanın yeni alanlarıyla ilgilendiler ve dünya savaşı ile devrim tecrübelerinden yola çıkarak Marx'ın orijinal tarih görüşünün kilit unsurlarını arılaştırdılar. Gramsci sınıf bilinci, hegemonya ve kültür üzerine önemli kuramsal katkılarda bulundu. Gramsci'nin 20. yüzyıl sorunlarına ilişkin Marksizme akıllıca başvurması o zamandan beri birçok Marksist tarihçi tarafından kullanılagelmiştir. Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) ve *Lenin* (1925) adlı eserleri Marksist tarih görüşüne başlıca katkılarıdır ve kolektif olarak düşünce tarihinin sistematik ve felsefi biçimde ele alınışıdır. Troçki'nin *Rus Devrimi'nin Tarihi* (1930) ise Marksist gelenek içinde o noktaya kadar ve belki de şimdiye kadar yazılmış en önemli tarihsel pratik örneğini sunmaktadır.

Marksizm içinde klasik diyalektik yaklaşımla kaba mekanik görüşler arasında uzun sürecek bir gerilim ortaya çıkmıştı. Bu kaçınılmaz olarak Marx'ın mirasçısı olduğunu iddia eden taraflar arasındaki siyasi farklılıkların ve büyük tarihî olayları nasıl karşıladıklarının bir yansımasıydı. Bu bölümün odaklandığı figürler, geç 2. Enternasyonal ve Stalinleştirilmiş Komintern'in bayat ortodoksisine karşı koyan Marksist entelektüellerdir. Bu figürlerin, takip eden Marksist tarihçilere daha faydalı olduğunun ve daha tutarlı bir şekilde Marx ve Engels'in metodunu devam ettirdiklerinin anlaşılması bir tesadüf değildir.

Troçki ve *Rus Devrimi'nin Tarihi*

Lev Davidoviç Bronstein Ukrayna Yahudisi bir köylü ailenin evinde doğup büyüdü. Ailesinin nispeten zengin olması nedeniyle iyi bir eğitim aldı. Daha ergenlik çağını sürerken bir devrimci oldu ve 19 yaşında tutuklanarak Sibirya'da hapse

mahkûm edildi. Orada bir gardiyan tarafından yakıştırılan Troçki adı onun bilinen ismi haline geldi. 18 ay süren tutsaklıktan sonra aralarında Lenin, Martov ve Plekhanov'un da bulunduğu Rus göçmen çevresine gireceği Londra'ya kaçmayı başardı. Rusya'da 1905 devrimi patlak verdiği sırada Troçki olaylarda öncü rol üstlenmek için St. Petersburg Sovyeti'nin başkanı sıfatıyla Rusya'ya geri döndü. Lenin'le daha önceye dayanan tanışıklığına rağmen 1917 devrimi baş gösterinceye kadar Bolşeviklere katılmadı. Devrim esnasında edindiği tecrübelerden sonra *The History of the Russian Revolution* (Rus Devrimi'nin Tarihi) adlı tarihsel başyapıtını kaleme aldı.

Marksist tarihçi ve Troçki biyografisinin yazarı Isaac Deutscher *Rus Devrimi'nin Tarihi*'ni "dünya literatüründe benzersiz" bir yere sahip addediyordu. "1917 olaylarını ondan başka hiçbir Bolşevik böyle fevkalade ve ustaca bir şekilde dile getirmedi; Bolşevik karşıtı birçok yazar da ona karşılık bir çalışma ortaya koyamadı."[2] İngiliz tarihçi A.L. Rowse Troçki'nin tasvir yeteneği ve olayları canlılıkla aktarmasındaki üstünlüğün Carlyle ve Churchill'e eş değerde olduğunu ancak tarihsel süreci teorik olarak kavrayışında onları geçtiğini söylemiştir.[3] Elbette Petrograd Sovyeti'nin ve askerî devrim komitesinin başkanı ve 1917 yazından itibaren de Bolşevik merkez komitesinin bir üyesi olarak olayların tetkikinde eşsiz bir konuma sahipti. *Rus Devrimi'nin Tarihi*'nin muazzam ebadı da detaylı ampirik araştırmayla Marksist analizi bir araya getirmesine izin vermiştir. Bir tarihçi olarak Troçki erken dönem Marksist hareketin liderleri arasında müstesna bir yere sahiptir. Lenin, Luxemburg, Kautsky ve onlardan evvel Marx ve Engels böylesi bir tarih yaz-

2 I. Deutscher, *The Prophet Outcast: Trotsky, 1929-40*, (1963) s. 218.

3 Deutscher. *The Prophet Outcast* s. 220'de alıntılanan A.L. Rowse, *End of an Epoch*, s. 282-3.

ma ustalığını gösterememişti. Bununla birlikte *Almanya'da Köylü Savaşı* ya da *Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i* ve *Rus Devrimi'nin Tarihi* arasında önemli bir devamlılık söz konusudur. *Rus Devrimi'nin Tarihi* Troçki'nin onları gördüğü şekliyle günün politik gereklerine uygundu. Bu politik gerekler devrimin itibarını zedelemeye çalışan burjuvalara karşı devrimi savunmak ve Troçki'nin kendi rolünü çarpıtmak da dâhil olmak üzere yapılan Stalinist tahrifatı düzeltmekti. Türkiye'de sürgündeyken, sadece bir yıl içinde yarım milyon kelimelik bu başarması zor olan işin üstesinden geldi.

Troçki selefleri gibi devrimci olayları Rus tarihinin hususiyetleri içinde tespit etmiştir. Oluşumun bu seyri, Rus Devrimi'nin muammasını gözler önüne serdi. Nasıl olup da Avrupa'nın en az gelişmiş ülkesi en gelişmiş ve bilinçli işçi sınıfını barındırıyordu? Troçki ilk bölümde Rusya'nın "eşitsiz ve bileşik gelişiminin" bilmece gibi paradokslarını, kırsaldaki en geri koşulları ve yüksek yoğunluklu endüstrisiyle aynı derecede gelişmiş adaları yan yana sıralayarak ayrıntıyla ele alıyordu. Bu çelişki savaşın Rus toplumunu daha gelişmiş Avrupalı rakipleriyle karşılaştırmasıyla açıklığa kavuştu. Marksist geleneğin kurucuları gibi Troçki de tüm ülkelere uyacak bir genel modernizasyon modeli yerine, Rusya'daki sürecin seyrinin somut açıklamasına öncelik verdi.

Bu hareket noktası Troçki'ye olguların dürüstçe incelenmesinde bilimsel vicdan sağladı. Troçki devrimi "bir macera dizisi" olarak ya da "okuyucuya mesaj kabilinden sanki bir ipe dizilmiş olay silsilesini" anlatır gibi yazmayı reddetti.[4] Yine Marx ve Engels gibi o da bilimin ve partizanlığın tamamlayıcı niteliğinde direndi, "ihanete her an meyilli tarafsızlığı" ve tehdit altındaki şehrin surlarında kuşatmacılarla mahsur kalanlar arasında aracılık etmeye çalışan tarihçinin

4 L. Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, 3 cilt (New York, 1980; ilk basım 1932); I, s.xvii.

yapay nesnelliğini hor gördü. Rus Devrimi hakkında böyle bir tarafsızlık "gerici nefret zehrinin dibe çöktüğü bir avuç uzlaşıya" dönerdi.[5]

Olgu ve metin seçimleri nedeniyle tarihçinin bilimsel olamayacağı yönündeki eleştiriye cevaben Troçki "öznelliğin katsayısının" tarihçinin politik görüşü veya mizacı tarafından belirlenmediğini sadece metodu tarafından belirlendiğini ileri sürmüştür. Tarihi "farklı bireylerin ve grupların hür eylemlerinin örgüsü" olarak gören yönelimcilik (erekselcilik) ya da Troçki'nin ortaya koyduğu şekliyle psikolojik yaklaşım "kaprise, anlık olarak gelip geçen heveslere geniş bir alan bırakır."[6] Materyalizm bu bozulmayı en aza indirger çünkü öznelle değil nesnelle, bireyle değil toplumla, arızi olanla değil asli olanla başlamıştır ve böylece yazarın kişisel hayallerini de kesin olarak sınırlar.

Troçki'ye göre Rusya'daki gelişimin en temel veçhesi geri kalmışlığıydı: "gelişiminin yavaş temposu, ekonomik geri kalmışlıkla birlikte ilkel toplumsal biçimler ve bundan kaynaklanan düşük kültür düzeyi" barizdir. İklim, coğrafya, üretim biçimi, toplumsal sistem ve dış ilişkiler bu geç modernizasyonu tanımladı. Rus düzlüğü soğuk kış ve kuru yaz boyunca rüzgârların merhametine kaldı. Rus kalkınmasının uzun dönemde belkemiği olan tarım, kapsamlı metotlardan geçerek ilkel bir şekilde gelişti. Kuzeyde ormanlar ortadan kaldırıldı ve güneyde steplerde ise toprak işlenmeye başlandı. Rus tarımının genişleyen sınırları üretim güçlerini çarçur etti. Kasabalar azgelişmiş kaldı, tarım modası geçmiş hale geldi, loncaların zanaatı bile gelişemedi ve toplumsal ayrım –işbölümü– hemen hemen hiç yoktu. Avrupa ve Asya'nın arasında bulunan Rusya her ikisinden de unsurlar içeriyordu. Sadece 16. yüzyılda ortaya çıkan feodalizmin gü-

5 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, I, s.xxi.

6 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, II, s.vi.

düklüğü ve kültürel yoksulluk Rusya'nın toplumsal sistemini karakterize etti. Serflik, soyluların köle köylüler üzerinde feodal haklar karşılığı iktidarı krala devrettiği mutlakiyetçi devlet beraberinde ve geç geldi. Rus Ortodoks Kilisesi Papalığın toprak payesine ve hükümranlığına hiçbir zaman kumanda edemedi. Ortaçağ Avrupası ölçeğinde şehirler ortaya çıkmadı, lonca tabanlı kentli bir endüstri doğmadı; az sayıda şehir yalnızca idari ve ticari niteliğe sahipti ancak onlarda da ticaret dışarıdan yönetiliyordu. Bunun toplumsal sonucu olarak da kayda değer kentli bir sınıf doğmadı bundan dolayı da Reformasyon gerçekleşmedi, "üçüncü sınıf" diye bir şey yoktu ve burjuva devrimi de olmadı. Dinsel ayrılıklar Eski Müminler* gibi bütünüyle köylü mezhepler olarak şekillendi. Pugaçev köylü ayaklanması (1772-5) kasabalarda yankı bulmadı ve isyancıların yenilgisi mutlakiyetçilik ve köleliği kuvvetlendirdi. Çarlığa tehdit oluşturan diğer unsurlar da esaslı bir değişim getiremediler. Dekabrist (Aralıkçı) komplosu (1825) çarçabuk başarısızlığa uğradı. Soyluların modernleşen kesiminin öncülük ettiği ayaklanma köylüler arasında yandaş bulamadı.

Rusya Avrupa'yla askerî rekabete takılıp kalmıştı ve bu da Doğu ile Batı arasındaki uçurumu kapatmak için gösterilen çabaları hızlandırdı. I. Petro'nun (1682-1725) Rusya'yı modernleştirme amaçlı askerî ve sanayi politikaları gelişmiş ülkelerin niteliklerini özümseme konusunda devleti teşvik etti. Ancak bu taklit, Rusya'nın öncü devletler tarafından belirlenmiş modelin peşinden gittiği anlamına gelmiyordu. Troçki kapitalist gelişim tarihine diyalektiği uygulayarak bilimsel yasalar tasavvur etti:

> Tarih yasalarının kılı kırk yaran bir şematizm ile herhangi bir ortak noktası yoktur. Eşitsizlik, tarihsel sürecin bu

(*) Rus Hıristiyanları arasında özel bir tarikat adıdır.(ç.n.)

en genel yasası, en şiddetli ve karmaşık haliyle geri kalmış ülkelerin yazgısında açığa çıkar. Dış zorunluluğun kamçısı altında geri kalmış kültürler sıçrama yapmaya zorlanır. Böylece evrensel eşitsizlik yasasından bir başka yasa daha türer. Daha iyi bir ad bulamadığımız için buna *bileşik gelişim* yasası diyebiliriz. Bu terim, yolculuğun çeşitli aşamalarının bir araya getirilmesini, ayrı ayrı adımların birleştirilmesini, eski ve çağdaş biçimlerin karışımını gösterecektir. Bu yasa olmadan, tabii ki tüm maddi içeriğini anlayarak, Rus tarihi ve ikinci, üçüncü ya da onuncu kültür sınıfındaki herhangi bir ülkenin tarihi anlaşılamaz.[7]

Bu bileşik gelişim, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Rus sanayinin hayli gelişkin doğasına ve hızlı gelişimine yansımıştır. Aynı zamanda modern sanayi Çarlığın eski moda yapısını ve Rus kırsalını en azından geçici olarak tamamlamış ve güçlendirmiştir. Toplumsal yapı bu paradoksu yansıtır. Burjuvazi küçük, izole, yabancı sermayeye son derece bağlı ve koyu militan birinci kuşak proletarya ile karşı karşıyaydı. 1640'da İngiltere'de ya da 1789'da Fransa'daki gibi burjuva devriminin kazanımları elde edilmemiş olsa da Rusya'nın büyük şehirleri zanaatkârlar ve küçük işletmecilerden meydana gelmiyordu. Bunun yerine, 1905 devrimi sırasında devrimci işçi sınıfı, ordu ve köylünün devrimci kesiminden destek alırken, bu burjuvayı çok korkutuyordu. Bu devrimci dalgada Rus işçi sınıfı Avrupa'nın en gelişmiş politik örgütlenme biçimi olan Sovyet'i ve devrimci partiyi kurdu. Rusya'nın endüstriyel dünyadaki yerine benzer şekilde proletaryası da uluslararası işçi hareketinde paradoksal bir pozisyona oturdu. Olanca gençliklerine ve sayıca güçsüz olmalarına rağmen Avrupa'daki yoldaşlarından daha fazla sınıf bilincine sahiptiler.

7 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, I, s. 5-6.

Troçki katılımcı kitlenin değişen bilinciyle devrim arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaya çabalıyordu. Devrim her şeyden önce kitlelerin tarih sahnesine çıkmaları demekti. Onları oraya taşıyan fikirlerinin yavaş yavaş gelişmesi değil, ancak bazı olağandışı koşullardır. Devrimin bu maddi koşulları ilk başta sadece rejimin bu haliyle daha fazla sürdürülemeyeceği kanaatini taşıyan katılımcıların iradelerinden bağımsızdı. Gelişmenin modeli ile ekonomik ve toplumsal olgular bu krizi körükledi. Nesnel durumda meydana gelecek başka değişiklikler bu çıkmazı ortadan kaldıramazdı. Bunun yerine bu dönemeç "devrimden önce kendilerini çoktan oluşturmuş sınıfların psikolojisindeki çabuk, şiddetli ve tutkulu değişimler" sayesinde aşılmıştır.[8] Sovyet akademisyenleri Troçki'nin anlatısına gelgeç ruhsal sürece bir başka deyişle bilinç meselesine fazlaca değer biçtiği yollu eleştiriler yönelttiler. Olayları salt ekonomik krizle açıklamayı tercih ettiler. Troçki ikinci cilde yazdığı önsözde "Marksizm adına çoğu kez neşredilen tarihin kaba ekonomik yorumuna" karşı çıkar: "İkinci devrimin, birinciden 8 ay sonra tayının bir buçuktan üççeyreğe düşürülmesi nedeniyle gerçekleştirildiğini farz etmek çok basit bir hata olacaktır."[9]

Troçki'den önce Marx *On Sekiz Brumaire*'de devrimci düşüncelerin muhafazakâr ve geriye dönük tabiatını ve bilincin devrimci olayların nasıl gerisinde kaldığını kaydetmiştir. Troçki'nin çalışmasının Marksist gelenekte ondan önce yazılmış olanların bir adım önüne geçmesinin nedeni aşağıdan tarih yazımının yöntemsel güçlüklerini kesin ve açık bir biçimde ifade etmesidir. Fabrikada, kışlada, köyde ve sokakta değişen bilincin yansıtılması hiç de kolay değildir. İnsanların deneyimlerini yazacak ya çok az vakitleri ya da çok az hevesleri vardı. Bu yüzden anlatıyı destekleyecek kanıtlar

8 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, II, s. xviii.

9 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, II, s.vii.

bölük pörçük, tesadüfî ve eksikti. 1917 yılının sıkıntıları ve olayların ilerleme hızı sakin bir değerlendirmeyi engellemiştir. Bu nedenle tarihçinin bazı bakımlardan devrimci partininkine benzer gerçekleştirmesi zor bir görevi vardır. Bolşeviklerin de önceden taktik geliştirmek için kitlelerin hissiyatı hakkında tam da bu kestirimlerde bulunmaları gerekiyordu. Aynı zamanda bir devrim tarihini yazmanın püf noktası olan bu değerlendirme işi imkânsız bir şey değildi. Unutulmamalıdır ki Ekim Devrimi'nin de gösterdiği gibi: "Bu, mücadelenin girdabında bir devrimin lideri tarafından yapılabiliyorsa sonradan tarihçi tarafından neden yapılamasın?"

Marx ve Engels kitle bilinci, politik liderlik ve olaylar arasındaki ilişkiyi teorik olarak açıklarken, Troçki devrimi gözler önüne seren anlatısında bu öğeleri gayretle birbirine bağlamıştır. Stalinist tarihçi-eleştirmenlerden farklı olarak Troçki'nin tarihin bilimsel yasalarını işleyişinde, birey olayların dışında bırakılmaz. *Rus Devrimi'nin Tarihi*'nin canlı, akılda kalan renginin bir bölümü Troçki'nin okuyucuya nüfuz eden özlü karakter, kişilik betimlemelerinden ileri gelir. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'ı "dolandırıcılık ve demokratik sofuluğun karışımı" olarak özetlemiştir. Kamenev'e dair gözlemleri de bir o kadar iğneleyicidir: "beraberinde devrimci bir irade olmadan devrimci bir anlayış, zembereği boşalmış saat gibidir." Stalin'se, "güçlü ve fakat teorik ve politik olarak ilkel, toprağa bağlı bir örgütçü... ısrarcılıkla hoyratlığı birleştiren her neyse hiç yumuşatmadan benimsediği pratik çıkarımları savunmaya meyilli." Troçki'nin devrimci kitle içinde kişisel inisiyatifin rolünü göstermek gibi bir kaygısı da vardı. Şubat Devrimi'nin başlangıcında bir avuç işçi kışlaya giderek Pavlovsky alayının dördüncü bölüğünde görevli tek bir astsubayı davalarına ikna edebilmişlerdi ve o da askerlerin isyanına öncülük etmişti. Bu çok önemli bir olaydı. Bu astsubay kimdi? Bunu kim-

se bilmiyor; kimliği "eşit derecede kahraman yüzlerce binlerce ismin arasında sonsuza dek" yitip gitmiştir.[10] Bir başka örnekte ise bir Bolşevik ve iki sempatizan Romanya cephesinde çarpışan 2.Kolorduyu Ekim Devrimi'nin saflarına çekmeyi başarmıştı.[11] Troçki tarihçinin görevinin devrimi yapan insanların eylemlerini canlandırmak olduğunu göstermiştir. "Unutmayalım ki, devrimleri gerçekleştirenler, isimleri meçhul kalmış insanlardır. Materyalizm hisseden, düşünen ve eyleyen insanı yok saymaz, onu açıklar."[12]

1917'nin baş aktörleri olay anlatısının ve açıklamalarının esas veçhesini oluşturuyordu. Eylemleri salt kişilikleriyle anlaşılamazdı. Fransız Devrimi'ni bir benzetmede kullanan Troçki ancak değişen şartlarm insanları kahraman ya da alay konusu yapabileceğine değinmiştir. Bir zamanlar muteber olan Jirondenler Jakobenlerle karşı karşıya kaldıklarında gülünç ve acınacak hale gelmişlerdi. 1792 yılında Lyon'un saygıdeğer bir fabrika denetçisi olan Jean-Marie Rolland yaşayan bir karikatür halini aldı. Başka bir deyişle, Jakobenler devrimin en radikal safhasına uygun niteliklere sahipken, karşıtları değildi. Değişen şartlar bir zamanlar devrime önderlik edenlerin gücünü baltalarken, onları trajik şekilde iktidarsız kılmıştır. Bu insanlar Troçki'nin gözüyle "araç ve amaç arasındaki ölümcül uyuşmazlığın" kurbanı olmuşlardır.[13] Lenin de Rusya'ya döndüğünde benzer şekilde "Tüm iktidar Sovyetlere" sloganı nedeniyle yalnız bırakılmış ve alaya alınmıştır. Birey ve koşullar arasındaki salt bu bağıntı Geçici Hükümetin iktidarı elinde tutmasındaki başarısızlığını açıklamaya yeter:

> Başkaldırıdan önce Kerensky'nin pasif politikalarını yalnızca onun kişisel özellikleriyle açıklamak meseleyi sadece ge-

10 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, I, s. 118.

11 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, III, s. 198.

12 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, II, s.vii.

13 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, II, s.vi.

çiştirmekten ibarettir... Tümü [Geçici Hükümetin üyeleri] birlikte ya da tek başlarına da olsa her halükarda felce uğramış ve Kerensky gibi ağır bir uykuya dalmışlardı – bu uyku ki yaklaşan tehlikeye rağmen kendini korumak için kolunu kıpırdatamayacak kadar aciz düştüğü bir uykuydu.[14]

Eğer kişilik devrim sarkacının salınışını açıklayamıyorsa o halde o da muhakkak bu sürecin vazgeçilmez bir parçasıydı. 1917'de Lenin'in rolü bunu göstermiştir ve Troçki'nin de belirttiği gibi, "Kişiliğin rolü cidden büyük ölçüde huzurumuzda baş gösteriyordu. Bu rolü sadece doğru anlamak, kişiliği tarihsel zincirde bir halka olarak görmek gerekliydi."[15] Lenin, karşıtlarının ve Stalin dalkavuklarının sunduğu şekliyle ne "devrim sürecinin mimarı" ne de devrimci süreçte bağımsız bir faktördü. Bunun yerine partisi gibi o da geçmiş mücadelelerin sembollerini bünyesinde topluyordu. Gelgelelim Lenin olmadan –Geçici Hükümeti destekleme ve Ekim ayaklanması üzerine olan– Bolşevik Partinin iki büyük krizi de uzun süreli ve aşılması güç olurdu. Troçki, Parti'nin Lenin olmadan krizlerin üstesinden gelip gelemeyeceğine ilişkin bir kanıya varmaktan sakınmıştır. Başka bir yerde, Ekim Devrimi'nin Lenin olmasaydı yapılamayacağını belirtmiştir.[16]

Troçki'ye göre bireyler, gerek en tanınmış liderler gerekse de adsız sansız kalabalıklardan olsun, ait oldukları sınıfın bir dışavurumuydu. Devrimin kendisi işçi sınıfının iktidarı ele geçirmek için fırsatı değerlendirdiği bir süreçti. Hayata geçirilmesi oldukça karmaşık bir süreç. Sınıf bilinci homojen değildi ve durmadan değişiyordu. Diyalektiğin babası Heraklit'in de gözlemlediği gibi, "Değişmeyen hiçbir şey yoktu." Troçki sınıf bilincini baş döndürücü şekilde sürekli değişen bir karmaşaya sahip kitle psikolojisinin moleküler

14 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, III, s. 291.

15 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, I, s. 330.

16 L. Troçki, *The Lessons of October* (1987; ilk basım 1924).

bir süreci olarak tanımladı. İşçi sınıfının kent ve taşra, sovyet ve fabrika komiteleri, komiteler ve yönetilenler, askerler ve işçiler arasındaki eşitsizlikleri ve çelişkileri, sınıf bilincinin niteliklerini belirlemişti. "Böylesi, eskaza sıralanmış binlerce çelişki yaratan ve tıpkı bir oyundaki gibi bu çelişkileri çözen ve derhal yenilerini oluşturan devrimci bir sürecin kaçınılmaz bir dinamiğidir."[17]

Stalinistler, Parti ve sınıf arasındaki asıl ilişkinin basit bir karikatürünü ortaya koydular. Troçki, Partinin çoğu zaman nasıl olup da işçilerin gerisinde kaldığını vurguladı. Eğer Parti genel olarak hükümete karşı halkı galeyana getiriyorduysa, Kerensky'yle prematüre ve felaketle sonuçlanacak bir anlaşmadan alıkoymak için ara sıra da işçileri sakinleştirmesi gerekiyordu. Troçki'ye göre Bolşevikleri diğer sosyalistlerden ayıran şey kitlelerin anlayabileceği şekilde konuşmaları değildi ancak onlardan bir şeyler öğrenmeye hevesli olmaları ve aynı zamanda onlara sabırla devrim fırsatlarını açıklayabilmeleriydi: "Doğal tarihsel sürecin baskısıyla Bolşevik etkisinin artması yakından bir incelemeyle kendi çelişkisini, zikzaklarını, gelgitlerini ele verir."[18] Ekim Devrimi işçi sınıfının kendini gerçekleştirmede yaşadığı psikolojik sürecin doruk noktasını göstermiştir. Şubat'la birlikte başlayan nesnel durumun onlara sunduğu fırsatı kaçırmamak için hazırlardı. Bolşevik Parti, işçi, asker ve köylülerin kinetik enerjisinin hareket ettirdiği pistondu ve onların aracıydı. Devrimin başarısı Troçki'ye göre tarihin en önemli ve en çarpıcı olayıydı. Sekiz ay içinde yüz elli milyonluk ülkede Çarist saltanatın yerine doğrudan demokrasiye dayalı sosyalist hükümet Sovyetler gelmişti. Kuşatma altındaki devrim çok kısa bile sürmüş olsaydı, tarihteki izi yine de muazzam olurdu.

17 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, I, s. 435.

18 Troçki, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, I, s. 435-6.

Rus Devrimi'nin Tarihi, Marksist tarih yazımının şimdiye kadar aşılmışsa da çok nadiren aşılmış, hatırı sayılır bir örneğini teşkil eder. Aynı derecede dikkate değer olan diğer bir şeyse, bu başyapıtın Troçki'nin 1920'lerin ortalarından beri politik izolasyonunun göstergesi olarak görece yok sayılmasıdır. Deutscher'in de gözlemlediği gibi Troçki, "Marksist düşünce okulunun şimdiye kadar yetiştirdiği ve reddettiği tek tarih dehasıdır."[19] Birçok yönden bu üç ciltlik eser ampirik araştırma ve bulguları bakımından, sınıf bilinci, eşitsiz ve bileşik gelişme meselesine kuramsal katkısı bakımından, aşağıdan tarih anlatımı yönüyle ve Marx'ın metodunun başat bir tarihsel konuya uygulanması bakımından çığır açmıştır. Belki de bugün bizim için en önemli olan şey, Troçki'nin kitabının Marx'ın tarih metodunun Stalinist tahrifatına meydan okumasıdır. 1989'daki olaylar eski Batılı Marksistlerin savunmaya geçme ve geri çekilmelerinin sinyalini vermiştir. Troçki'nin *Rus Devrimi'nin Tarihi* siyasi pratik bakımından, fikirler ve tarihsel metot bakımından ilk beş yıllık kalkınma planının tamamlanmasından önce bile Stalinizmle Marksizmin eş tutulmasına karşı çıkmıştır.

Gramsci'nin katkısı: Hegemoni, folklor ve antropoloji

En yaygın Marksist tarih eleştirilerinden biri, Marksist tarihin fikir alanına dair sofistike olmayan bir açıklama getirdiği, bilhassa dil, inanç ve zihniyete yaklaşımının indirgemeci olduğudur. Eleştirenlere göre, Marksizm maddi, ekonomik altyapı ve fikrî üst yapı arasındaki kaba benzerliğe dayanmaktadır. Antonio Gramsci'nin düşüncesi Marksizmin toplumsal bilince yaklaşımının inceliklerini sergilemekle kalmaz aynı zamanda günümüz tarihçilerinin başlıca me-

19 Deutscher, *The Prophet Outcast*, s. 221.

raklarına –dil, antropoloji, toplumsal inanç ve folklor– hitap eder.

Antonio Gramsci az gelişmiş Sardunya'da fakirleşmiş küçük burjuva bir aileye doğar. Er geç 1911'de Torino Üniversitesi'nden burs kazanır. Edebiyat ve dilbilim okurken Benedetto Croce (1866-1952), liberal idealist İtalyan felsefeci Antonio Labriola (1843-1904) ve Marx'ın fikirleriyle tanışır. Az tanınan bir gazeteci olan Gramsci Rus Devrimine hayran kalır ve İtalyan Komünist Partisi'nin kurucu üyesi olur. İtalya, *bienno rosso*, "iki kızıl yıl" diye bilinen, kırsal ve endüstriyel çalkantıyla birlikte derin bir sosyal krizin pençesindeydi. Bu süreç tüm İtalya'da hükümeti dize getiren fabrika işgalleriyle tırmandı. Gramsci fabrika işgallerini organize eden fabrika konseyleri hareketinde aktif bir rol aldı. Bu hareketin kesin hüsranı ve kralın Mussolini'yi iktidara çağırmasıyla beraber, İtalyan Komünist Partisi Gramsci de dâhil bazı liderlerinin mahvı ve tutuklanmasıyla sonuçlanan bir dizi terslik yaşadı. 1926 yılından yaşamının sonuna değin Gramsci ya faşist cezaevinde tutsak ya da hastanede gözetim altındaydı.

Gramsci de Lukács gibi 1920 Kominterni'nde yükselişe geçen Stalin usulü Marksizmle bağdaştırılan kimi entelektüel açılımlarla tartışmaya girmişti. Bilhassa kapitalizmin kaçınılmaz ve nihai olarak çökeceğine dair felaket tellallığı fikrine itiraz ediyordu. Ancak entelektüel bakımdan sığ addedilen Rus diktatörünün Marksizmi'yle Lukács gibi barışmazdı. Gramsci'nin hapsedilmesi yazmasına aksi yönde tesir etti. Pek çok bakımdan *Hapishane Defterleri* en önemli yapıtıdır. Ancak sansürcünün gazabından sakınmak için muğlâk bir dille yazmak zorundaydı. Örneğin, "işçi sınıfı" ve "proletarya" gibi ifadeleri kullanamıyor ve bunların yerine "alt sınıf" ibaresini kullanıyordu. Bunun sonucu olarak, dili çoğu Marksisttten daha anlaşılmaz ve zordu ve bu nedenle ona aka-

demik çevrelerde belirli bir saygınlık kazandırmıştı. Yetkilileri kandırmak zorunda olmasının yanında, kullandığı dil de süslü sayılmazdı. Çalışması, Marksist gelenek içinde o noktaya kadar tam olarak ele alınmamış toplumsal bilincin iyi bir açıklamasını içeriyordu. Hapiste geçirdiği sürenin onu Stalinizmin Komünist Enternasyonal üzerindeki tahrif edici etkisinden korumak gibi talihli bir sonucu da olmuştu. Troçki Stalin'le yollarını bilinçli bir tercih sonucu ayırırken, Gramsci de bu Mussolini'nin Stalin'i uzak tutmasıyla mümkün oldu. Sonuçta, Komintern entelektüellerinin Genel Sekreterin aşağılık korosuna dönüştüğü bir zamanda Gramsci'nin yazıları hayatiyetini ve bağımsız ruhunu korudu.

Gramsci'nin sınıf bilinci kavramı, Marksist düşüncenin karikatürize edilmiş halinden yani yanlış bilinçten doğru bilince evrilen mekanik lineer gelişimden çok uzak düşer. Marksist tarihçilerin sonradan benimsediği ve çalışmalarının analitik kesinliğine ekledikleri birçok faydalı kavram kullanmış, önerilerde bulunmuştur. Örneğin, E.P. Thompson'un 18. yüzyıl üzerine yazdıkları Gramsci'nin folklor analizinden fena halde etkilenmiştir. Gramsci, Marx'ın yazılarını incelemesinin merkezine alıp, sınıf bilinci üzerine inşa etmiş ve bu hususi meseleye daha bir kavramsal açıklık getirmiştir. Gramsci'nin sunduğu yeni kategoriler –hegemonya, sağduyu, organik entelektüel– popüler kavramların daha incelikli bir analizini yapmayı mümkün kılar.

Hegemonya ve toplumsal bilinç üzerine Gramsci

Gramsci, Marx'ın ideoloji kavramı üzerine çalıştı ve onu modernize etti. Rus Devrimi'nin ardından Marksistlerin karşılaştığı güncel problemlerden biri de Batı'daki devrimlerin başarısızlığını açıklama gereğiydi. Gramsci yanıtın bir bölü-

münün devletin ve hâkim sınıf gücünün farklılık gösteren karakterinde yattığını ileri sürer. Gramsci bununla ilgili yarı insan yarı hayvan mitolojik bir yaratık olan santorları örnek gösterir. Gramsci'ye göre hâkim sınıflar da pozisyonlarını hem devlet zoruyla hem de sivil toplumun onayıyla korurlar. Rusya'da, ülkenin geri kalmışlığı nedeniyle devletin baskı aygıtı, hâkim sınıf egemenliğinin en belli başlı mekanizmasıydı çünkü sivil toplum henüz embriyonik formdaydı "ilksel ve jelâtinimsi" bir haldeydi. Bu nedenle devrimci partinin rolü, devlet erkini, süratli ve akıcı bir manevra savaşı olarak nitelediği sınıf mücadelesine dönüştürmek olmalıdır. Batıda ise bunun tersine sivil toplum daha çok gelişmiştir ve bu yüzden hâkim sınıf sivil toplumun onayına daha fazla bel bağlamak durumundadır, bu da sınıf mücadelesinin karakter olarak daha zor, yavaş ve farklı olmasına yol açar. Gramsci'nin adlandırdığı üzere bu mevzi savaşı, sivil toplum içinde çetin bir mücadeleyle çekişmek zorundaydı çünkü "Batı'da Devlet ve sivil toplum arasında düzgün bir ilişki vardı ve Devlet şöyle bir titreyecek olsa, sivil toplumun sağlam yapısı birden açığa çıkıverirdi. Devlet sadece, arkasında zorlu bir hisar ve siperler sistemi olan en dıştaki hendekti."[20]

Devlet ve hâkim sınıflar sivil toplumun çoktan beri yerleşmiş olan ahlaki ve entelektüel önderliği ya da hegemonyasıyla emniyete alınmıştı. Bu nedenle devrimci partinin görevi işçi sınıfı ve toplumun diğer bastırılmış sınıfları ve kesimleri üzerindeki bu ahlaki ve entelektüel önderliğe karşı koymaktı. Baskı-onay diyalektiği ve hegemonya mefhumu sınıf mücadelesinin analizi için tarihçilere tüm zaman ve mekân aralıklarında hassas bir ölçü olmuştur.[21]

---

20 A. Gramsci. *Hapishane Defterleri* (1971), s. 238.

21 V. Kiernan ve H. Kaye (editörler), *Imperialism and its Contradictions*'da (1995) V. Kiernan, "Antonio Gramsci and the other continents"; H. Kaye, *History, Classes and Nation-States*'de V. Kiernan, "Antonio Gramsci and Marxism".

Gramsci'nin toplumsal bilinç üzerine tartışmasının başlangıç noktası toplumsal bilincin felsefi karakteriydi. Gramsci, burjuva felsefecilerin aksine, felsefe kendini ona adayanların sonsuz arayışı olarak addedilmelidir diyen önermeye karşı çıkıyordu. Bunun yerine, felsefe tarihsel ve toplumsal bir bakış açısından eleştirel bir biçimde değerlendirilmeli ve toplum düşüncelerinin bir bileşeni olarak görülmelidir. Felsefe bütün tasavvurlar gibi, güncel sorunlara yanıt arar ve mevcut düşünme biçimlerinden doğar. Felsefecileri sıradan insanlardan ayıran, düşüncelerinin kati, tutarlı ve büyük ölçüde sistemli olmasında yatar. Felsefe bambaşka bir âlemde var olmaz fakat toplumun geneline parçalı biçimde ve kırılmalarla yansıtılır. Bu nedenle felsefe her bir kuşağın tarihsel bilincinin bir veçhesiydi. Şu halde Gramsci için, dil, sağduyu, din ve folklorun tamamı dünyayı farklı algılayış biçimleri gerektirdiğinden herkes bir felsefeciydi. *Hapishane Defterleri*'nde yazdığı üzere, "Birinin dünyayı algılayış biçimi gerçekliğin yarattığı bazı belirli sorunlara karşı verdiği yanıttır ve bu sorunlar doğrudan doğruya ilişkili olmaları bakımından oldukça özellikli ve 'özgündür'."[22]

Kitleler için bu felsefe yerel diyalektle, kısıtlı ifade kabiliyetiyle, folklorun ve sağduyunun çoğunlukla eleştirilmeden kabulüyle ve böylece bu unsurları tutarlı ve birleştirici bir dünya algılayışına dönüştürememenin yetersizliğiyle sınırlanmıştı. Buna bağlı olarak toplumsal bilinç arkaik olanların yanı sıra sınıf bilinci parçalarından müteşekkil "garip bir bileşim"di. "Taş devri unsurlarını ve çok daha gelişkin olan bilimin prensiplerini, yerel düzeyde tarihin tüm geçmiş evrelerinin önyargıları ile insanlığın adamakıllı dünyayı birleştireceği gelecekteki bir bilimin sezgilerini içinde barındırır."[23]

---

22 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 324.

23 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 324.

Bazı açılardan, bir işçi "yürüyen bir anakronizm, bir fosil" olabilir, başka yönlerdense en modern ve ilerici fikirleri öne sürebilir, işçi sınıfını "tam bir tarihsel otonomi" ile hareket etmekten aciz kılan tam da bu mesafedir.[24] O dönemlerin Kominterni'nde gündemde olan sınıf çatışmasının spekülatif ve mekanik biçimlerinden ziyade, Gramsci'nin yorumuna Torinolu fabrika işçilerinin sınıf çatışmalarına yoğunlaştığı deneyimleri hâkimdi. Toplumsal bilincin gelişimindeki esas, kendi bilincimizin, kimliğimizin "bir envanter bırakmadan, sonsuz izler bırakan" tarihsel sürecin bir ürünü olduğunun farkında olmamızdır. Gramsci'ye göre felsefe bireylerin parlak kavrayışlarıyla değil ancak politik eylemin temeli haline gelebilecek eleştirel duyarlılığın adamakıllı yayılmasıyla ilerler:

> Bir halk kitlesi için tutarlı düşünmeye sevk edilmek ve aynı tutarlılıkla var olan reel dünya hakkında düşünmek, felsefi bir "dehanın" küçük bir entelektüel grubunun mülkiyetinde kalacak bir hakikati keşfinden çok daha önemli ve orijinal bir felsefi vakıadır.[25]

Bir işçinin ne dediği ve ne yaptığı, düşüncesi ve eylemi arasındaki çelişki toplumsal bilincin diğer bir çelişkili unsurudur. Bu, bireyin değil ancak sosyal grupların ve sınıfların bir vasfı olmasından dolayı, kendini kandırma ya da basitçe yanlış bilince atfedilemez. Toplumsal düzenin derinden gelen tarihsel çelişkilerini yansıtır. Hâkim sınıfların ideolojik egemenliği ya da hegemonyası sebebiyle işçi ya da "yığınların içindeki aktif özne"nin ne kendi pratik eylemliliğine ne de eylemlerinin siyasi sonuçlarına dair net bir anlayışı vardır. Buna rağmen, bu eylemler dünyayı değiştirir. Bu anlamda, tekil bir işçinin dünyaya dair teorileri ayrık, karma ya da çelişik bir bilinçten kaynaklanan eylemlerinin karşısındadır:

24 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 323.

25 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 325.

> Kişi nerdeyse iki teorik bilinci (ya da bir çelişik bilinci) olduğunu söyleyebilir: biri eyleminde saklı olan ve aslında reel dünyanın pratik olarak dönüştürülmesinde mesai arkadaşlarıyla onu birleştiren; diğeri ise yüzeysel olarak aşikâr ya da sözlü, geçmişten miras aldığı ve eleştirmeden özümsediğidir.[26]

İşçinin eleştirmeden devraldığı dünyanın bu sözel algılanma biçimi, eyleme engel teşkil eder hatta ahlaki ve siyasi zayıflığa neden olur. Bu edilgenliğin üstesinden gelme kabiliyeti, işçinin harici deneyimleriyle tartıp biçtiği çelişik fikirlerin içsel münakaşası yoluyla edinilen eleştirel bir özfarkındalığın gelişmesine bağlıdır. Bu gelişimin birinci aşamasını sınıf bilinci oluşturur yani hegemonik güçten yabancılaşma duyma ve kendini öteki olarak addetme. Dünyayı eleştirel biçimde değerlendirme kapasitesi –sağduyu– sınıf bilincinin oluşmasına müsaade eder. Sınıf farkının bölük pörçük hissedilmesiyle başlayan bu süreç nihayetinde genel kanıyı alt eden dünyanın tutarlı tek bir kavranışı ile doruğa ulaşır. Gramsci'ye göre bu süreç bütünüyle entelektüel bir izlek değildir; pratik deneyime bağlıdır. Pratik faaliyet ve dünya tecrübesi çelişkili bilincin iki tarafının sürtüşmesiyle bilinç gelişimini şekillendirir. Ancak bu evrim, atılımları sağlamlaştırmak için kurumların oluşumunu ve bu atılımları somutlaştıracak entelektüel azınlığı gerektirdiğinden otomatik değildir. Gramsci burada işçi sınıfı örgütlerini ve esasen de devrimci partiyi kastetmektedir. Bu kurumlar üzerinden entelektüeller ve kitleler arasında, entelektüelleri pratik mücadeleye çeken, kitlelerin de temel sınıf farkındalığını artıran bir diyalog kurulabilir. Bu grupların karşılıklı olarak gelişmeleri organik olarak kitlelerle sarmalanmış ve onlarla birlikte çoğalan alanında uzman felsefeciler

26 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 333.

olmayan "organik entelektüeller" tabakasını oluşturur. Bu tabaka ortak ve bağımsız dünya algısına doğru tırmanışında işçi sınıfının dışavurumudur. Bu gittikçe artan halk katmanlarının entelektüel düzeyinin yükselmesi başka bir deyişle amorf kitle unsuruna bir şahsiyet verilmesi anlamına da geliyordu. Bu, doğrudan kitleler içinden doğan fakat korseyi çevreleyen balina kemiği misali onlarla bağlantıyı koparmayan yeni tip bir entelektüel *elit*in yaratılması için çalışmak demekti.[27]

Bunu söyledikten sonra Gramsci tekrar teori ve pratik diyalektiğini ya da praksisi öne sürer. Teori ve pratik arasında hiçbir ayrım gözetmez. Organik entelektüeller ağının düşünceleri rastgele değildir ancak çağın pratik gerekliliklerine karşın teste tabi tutulurlar. Bu düşünceler günün pratik gereklerine uygun bir akılcılık içermek durumundadır aksi halde düşüncelerin karmaşık tarihsel rekabetinde kaybolup giderler. Bu durum Ortaçağ döneminde Katoliklik için olduğu gibi 20. yüzyılda da Marksizm için geçerli olmuştur. Gramsci'nin yazdığı üzere, "Tarihin karmaşık organik dönemlerinin taleplerine cevap veren yapılar, her ne kadar kendilerini, ancak az çok tuhaf ve heterojen karışımlarda olumlamayı başardıkları birtakım ara evrelerden geçseler de her zaman kendilerini dayatır ve sonunda üstün gelirler."[28]

Sınıf mücadelesi ve popüler kültür arasındaki ilişkiye dair bu görüşler folklor ve antropolojik araştırma tartışmasına taşındı. Gramsci, folkloru bir dizi pitoresk ayrıksılık olarak tarif eden çağdaş antikacı yaklaşıma karşı çıktı. Bunun yerine "dünyanın ve hayatın kavranması" anlamında folklor üzerine çalışmayı yeğledi. Dünyanın bu folklorik algılanış biçimleri belirli bir zaman, mekân ve toplumsal tabaka-

27 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 340.

28 Gramsci, *Hapishane Defterleri*, s. 341.

ya özgüydü ve dünyanın resmî algılanış biçimlerine karşı tayin ediliyordu. Sağduyu folklorun felsefesi olarak gelişti, köylünün doğa kanunu mefhumu folklorun hukuk ve adalet anlayışına evrildi. Gramsci'nin metaforunu kullanacak olursak, aynı zanaatkârların zanaatlarına bağlı olduğu gibi folklor da bir anlamda hâkim sınıfın üstün entelektüel ve maddi kaynakları nedeniyle bu sınıfın kültürüne bağlıydı. Dünyanın folklorik kavranışı bu yüzden sistematik ya da etraflıca ele alınmış değildi –sıradan insan bunu gerçekleştirmek için elzem olan merkezileşmiş siyasi örgütleri geliştiremezdi– bunun yerine çok taraflı, gelişigüzel birikmiş, tabaka tabaka, çelişkili, "tarihte birbiri ardından gelmiş dünyanın ve hayatın tüm algılanış biçimlerinin fragmanlarının bulanık bir yığınıydı."[29] Durağan olmayan değişken anlamları ve kültürel içeriği nedeniyle folklorun tam da bu heterojenliği ciddi metodolojik sorunlar yaratmıştır. Bu nedenle kesin sonuçlar olası değildir ancak muhtemel varsayımlar mümkündür.

Gramsci folklor tartışmasını kilise otoritesinin dininden farklı olan popüler dine de taşımıştır. İnsanların dini, popüler bir ahlak anlayışını, kabul görmüş görgü kurallarını ve insanların üstünde resmî din, hukuk ve ahlaktan daha fazla etki bırakan gelenek ve davranışları çevreliyordu. Geçmiş hayatın durağan, korunaklı kalıntılarıyla yan yana, hâkim sınıfın ahlakından büsbütün farklı hatta kimi zaman ona muhalif günlük koşulların belirlediği folklor yenilikçi ve ilericiydi. İtalyan eğitim sisteminin folklorun kökünü kazımak için yaptığı denemeler de nitekim İtalyan devletiyle uyumsuz bir dünya algısını alt etmek içindi. Folklor ve popüler dine ilişkin bu yazılar bölük pörçük ve kimi zaman da kullanılan dil tarafından anlaşılmaz kılınsa da son-

29 A. Gramsci, *Selections from Cultural Writings: Language, Linguistics and Folklore* (1985), s. 320.

radan gelen Marksistleri son derece etkilemiş ve onlara fikir verici olmuştur.[30]

Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*

Kalburüstü bir bankacının oğlu olan Georg Lukács 1885 yılında Budapeşte'de doğdu. Viyana ve Heidelberg'de öğrenim gören Lukács, Rickert ve Wendelband gibi yeni Kantçı idealist felsefecilerle sosyolog Max Weber'in de etkisiyle romantik bir kapitalizm karşıtlığı geliştirdi. Lukács, Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimi tarafından radikalleştirilene kadar Marksizmi benimsememişti. Georg Lukács'ın yazıları tarih felsefesinden siyasete, estetiğe ve edebiyata dek uzanır. Ancak yazıları da tıpkı hayatında olduğu gibi hem evrimsel hem de ani değişimlerden geçmiştir. Lukács Rus Devrimi sonrası Marksist olmadan önce felsefi ve edebi incelemelerine başladığından kimi çalışmaları Marksist değildir. İlkin olgunlaşmamış ve aşırı sol Marksizmden yola çıkan 1920'lerin ortalarındaki çalışmaları –*History and Class Consciousness* (*Tarih ve Sınıf Bilinci*) (1923), *Lenin* (1925) ve yakınlarda keşfedilen *Tailism and the Dialectic* (1925/6)– Rusya'da ve Komünist Enternasyonal'de Stalinist bürokrasinin yükselişiyle bağlantılı entelektüel gelişmeleri acımasızca eleştiren sofistike bir Marksizmi de içerir.[31] 1930'da Stalin'le entelektüel anlamda barışır. Diğer pek çokları gibi o da tarihin gaddar muhakemesi gibi görünmüş olan şeyden bunalmış ve allak bullak olmuştur.

30 H. Kaye, "Political theory and history: Antonio Gramsci and the British Marxist historians", *Italian Quarterly*, 25 (97-8)(1984). Bu makale Thompson, Hill, Hilton, Hobsbawm, Rudé ve Gramsci'nin kabullerini detaylandırdı. Makale aynı zamanda Gramsci'nin sınıf nosyonunun değerine Lukácsçı ve Leninist görüşlere kıyasla daha fazla ilgi gösterir. Dolayısıyla bunları birbirinden ayıran şeylere ve altlarındaki ortak zemine de vurgu yapar.

31 *Tailism and the Dialectic*, 1925 veya 1926'da Lukács'ın *History and Class Consciousness* kitabının ardından gelen polemiklerin bir parçası olarak yazıldı. Moskova arşivlerinde yeniden keşfedildi ve 1996'da ilk kez basıldı. G. Lukács, *A Defence of History and Class Consciousness: Tailism and the Dialectic* (2000) kitabının İngilizce çevirisinde yayınlandı.

Buna karşın Lukács 1920'lerde her ne kadar azımsansa da Marksist tarihçiler için çok önem taşıyan çalışmalar ortaya koymuştur.[32] Lukács'ın Macar Komünist Partisi'ne katılmasıyla birlikte bir yıl içinde hem o hem de parti devrimci bir vaziyetin içine sokuldular. Lukács, birkaç ay sonrasında karşı devrimci Amiral Horthy'nin kuvvetleri tarafından yok edilecek olan talihsiz Sovyet Macaristanı'nda Halkın Eğitim ve Kültür Komiseri olmuştu. Viyana'da sürgündeyken Lukács'ın bu yenilgi ve Avrupa'da daha geniş çapta devrimci imkânların tükenişiyle yüzleşme çabasından *Tarih ve Sınıf Bilinci* doğdu. Bu aynı zamanda Lukács Marksizmi'nin rüştünü ispat ettiğini muştuluyordu. Vardığı başlıca siyasi sonuç *Lenin* ve *Tailism*'de de tekrarladığı, komünist partilerin toylukları ve başarısızlıkları nedeniyle devrimlerin kaybedilmiş olduğudur ve bir bakıma Troçki'nin *Lessons of October*'ında (1924) bundan daha önce bahsedilmiştir. Lukács'ın enternasyonal komünizme dair değerlendirmeleri hiç de şaşılmayacak şekilde Lenin'in halefini belirlemek için girilen hizipler arası girdaba sürüklenmiştir. *Tarih ve Sınıf Bilinci* Zinovyev'in Stalin'le yaptığı gizli ittifak devrinde ve Troçki'ye karşı saldırıların arttığı dönemde ortaya çıkmıştır. *Tarih ve Sınıf Bilinci*, *Pravda* sayfalarında, Macaristan Komünist Partisi içinden ve hatta Zinovyev Komünist Enternasyonal'in 5. Kongresine seslenirken acımasızca eleştirilmiştir. Eleştirilerin özü işçi sınıfı çıkarları ve bilinciyle, Marksizmin bir bilim olarak doğası arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşmıştır (doğanın diyalektiği tartışması). Lukács'ın muhalifleri, pozitivist bilim görüşüyle mekanik bir işçi sınıfı bilinci görüşünü entelektüalizm karşıtı bir art niyetle birleştirdiler. Bu belirleyici özellikler sonradan yanlış bir şekilde Stalin Kominterni'yle özdeşleştirilecekti. Buna

32 G.S. Jones, "The Marxism of early Lukács", *Western Marxism: A Critical Reader* New Left Review (1977).

karşın, Lukács enternasyonal komünizmin tarihsel materyalizm ve Marx'ın tarih felsefesi bakımından gerçekten açmaz olarak gördüğü sorunlarıyla yüzleşmiştir. Çok mühim olayların ağırlığıyla cebelleşmek için harcanan dürüst bir gayretle şekillenen *Tarih ve Sınıf Bilinci* Marksist geleneğe devamlı geçerliliği olan bir metin, tarih yazımına da keskin bir kavrayış sunmuştur.

Tarih ve Sınıf Bilinci Georg Lukács'ın 1919 ve 1922 arasında yazılmış denemelerini bir araya getirir. Marksist tarihe dıştan gelen tehditlere karşı sağlam bir cevap verir ve uluslararası anlamda sosyalist hareket içinde anlaşmazlık olduğu dönemde Marx'ın mirasının belli başlı unsurlarına açıklık getirmiştir. Marx ve Engels hayatlarının büyük bölümünde burjuva akademisyenleri tarafından görmezden gelinmiş ancak 20. yüzyılın ilk yirmi yıllık süresinde Max Weber (1864-1920), Heinrich Rickert (1863-1936), Wilhelm Dilthey (1833-1911) ve Georg Simmel'in (1858-1918) çalışmalarıyla önemli sayıda Marksizm eleştirisi olgunlaşmıştır. Lukács özellikle, profesyonel tarihçi ve sosyologların yeni su yüzüne çıkan okulları tarafından ileri sürülen meselelere değinmiştir. Webercilik, ampirizm akademik çevrenin kendisiyle burjuva düşüncesinin etraflı gelişimini incelemiştir. Marx'ı savunusunda bilimsel metodun, bilimsel gerçeğin, bütünsellik ve diyalektik kavramlarının önemini yeniden vurgulamış; ancak aynı zamanda bilimsel yönteminin tutarlı kullanımı hatırına Marx'ın ortaya koyduklarının eleştirilmeden kabulüne karşı çıkmıştır. Bu İkinci Enternasyonal ve Stalin'in dizginleri iyice sıkmasından sonraki Üçüncü Enternasyonal Marksizmi'ne zıttı. Lukács diyalektik metodu tekrar ileri sürmek için Marx ve Hegel'in yazılarına döndü. Buna bağlı olarak Komintern'in birkaç Rus lideri Lukács'ın perspektifini kınadılar.

Şeyleşme ve burjuva tarihi

Tarih ve Sınıf Bilinci'ndeki denemelerin en esaslısı "Şeyleşme ve proletarya bilinci", kapitalizmde meta üretimi analiziyle başlar. Modern kapitalizmin yayılmasıyla tarihte ilk defa meta üretimi toplumun tüm veçhelerine hâkim olmuştur. Bu noktada Lukács, Marx'ın kapitalizmin metadan sahte bir tanrı yarattığı fikrine meta fetişizmi adını vermiştir. Önceden toplum insanlar arası ya da doğayla ilişkiler üzerinden tayin edilirken, bu toplumsal ve doğal ilişkiler şimdi metaya dönüşmüştür; artık her şeyin bir fiyatı vardır. Hatta insan ilişkileri bile, tarımsal emek gücü ya da şehirli ücretli işçi diğer herhangi bir meta gibi piyasada alınıp satıldığından metalaşmıştır. Lukács bu sürece genel anlamıyla bir şeye dönüşme demek olan, toplumsal süreçlerin parçalanması ve gerçek olmayan suni şeyler yığınına dönüşmesi anlamına gelen şeyleşme adını koyar. Bireyler piyasada bir sürü şeyleşmiş metayla karşılaştığından üretimin gerçek toplumsal doğası gizli kalır. Şeyleşme fenomenin doğasını dönüştürür. Toprak arazi kirasına, makine sermaye haline geliverir. İşçi, sermaye ve ücret sisteminin kölesi olur, emeği yabancılaşır. Aynı zamanda, işçi emeği karşılığında ücret veren işverenle görünüşte özgür ve eşit bir anlaşmaya vardığından bu şeyleşme sömürünün doğasını anlaşılmaz kılar.

Toplumsal ve doğal dünyanın bu şeyleşmesi ve yabancılaşması oldukça önemlidir çünkü burjuva düşüncesinin tabiatını açıklamaya yardım eder. Şeyleşme analiziyle Lukács bu düşüncenin çelişkilerini açığa çıkarmaya çabalamıştır. Lukács ilk olarak felsefenin evrensel ve tarih dışı sorularla uğraştığına dair burjuva düşüncesini eleştirmiştir. Örneğin 18. yüzyıl Alman filozofu Immanuel Kant'la Plato arasında kurulan bağlar, fikirlerinin günün değişen ihtiyaçlarına göre şekillendiğini göz ardı eder. Bu tarih dışı metot kapitalist ve kapitalizm öncesi düşünce arasında ortaya çıkan gerçek

bağların anlaşılmasını bu toplumların kısmi şeyleşmesinden ötürü güçleştirir. Modern felsefenin önemli bir kavram hatası da şudur ki, kapitalizmin maddi katkısını görmezden gelerek modern dünyayı *kendisi* yaratmıştır. Lukács, burjuva düşüncesinin uzun bir fikir savaşımı sonrası ortaçağ düşüncesinin yerine geçtiğini kabul eder. Bu atışmanın baskın temaları: tüm fenomenlerin sürekliliği ve ayrılığı, (mistik ya da aşkın ya da değil) nedensellik sorunu ve tüm fenomenlere rasyonel matematik kriterlerinin uygulanmasıdır. Modern rasyonalizm tüm fenomenleri birbirine bağlayan prensipleri anladığını ve üretimde çarpıcı etkileri olan teknolojik ilerlemelere sebebiyet verdiğini iddia eder. Modern burjuva düşüncesi, diyalektikle felsefi sorunların tarihsel çözümlenmesini birleştiren (Marx'ın borçlu olduğu iki unsur) Hegel'in çalışmasında zirveye yükselmiştir. Marx'ın Hegel'den ayrıldığı nokta tarihin öznesi ve itici gücü üzerineydi. Marx için bu, üretim güçlerinin gelişimi ve sınıf mücadelesi suretinde insanların etkinliğiydi. Hegel içinse dünyanın ruhu, insanlığın artan özbilinciydi. Bu idealizm nedeniyle Hegel (ve onunla birlikte modern felsefe) "kavramsal mitolojinin sonsuz labirentinde kayboldu". Bu yüzden Hegel el yordamıyla felsefe ve tarihin birleşimini aradı ancak sonuçta başaramadı. Hegel'e göre tarih, dünya ruhunun gelişiminin zirvesi olan Prusya devletiyle sona ermişti. Lukács'a göre bu Hegelci zirveye erişildiğinde modern burjuva felsefesi paramparça oldu.

Tarihe tek tutarlı bilimsel yaklaşımı Marksizm sunmuştur çünkü burjuva düşüncesi tam da kendi doğası yüzünden bunu yapamayacak durumdadır. Yeni bilgilerin bilimsel atılımları tetiklediği doğa bilimlerinden farklı olarak, burjuvazinin toplum ve tarih araştırması, "doğanın ve aklın ebedi yasalarıyla kapitalizmin sonsuz bekasını" gösterınek için doğrultulmuş "burjuvazinin ideolojik silahını" üretmiştir.[33]

33 G. Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1971), s. 10-11.

Klasik iktisat, toplumsal ve siyasi düşüncenin burjuva hâkimiyetini haklı çıkarması yönünde ideolojik bakımdan çarpıtılmasına iyi bir örnek sunar. Kategorileri gerçekte sonsuzdur ve piyasanın işleyişi de Tanrı'nın "görünmez el"inin hızır gibi yetişen el çabukluğu gibi görünmektedir. Bu tarihin diyalektik ve Marksizm olmadan yazılamayacağı anlamına gelmez. Lukács burjuva tarih anlatısının olgusal doğruluğunu ve bilgiye katkısını teslim eder. Eksikliği tarihi anlaşılır bir bütün, topyekün bir tarih olarak yazmaktaki yetersizliğidir çünkü tam da tarihin bütün bir süreç halinde anlaşılmasını sağlayan yöntem olan diyalektikten yoksundur. Bu, Marksist ve Marksist olmayan tarih arasındaki ilişkiyi kavramak için belirleyici bir unsur olarak görülebilir. Lukács ampirik bir ortak zemin ve bazı teorik temas noktaları olduğunu öne sürmüştür ancak Marksist tarihin Marksist olmayandan farkı tarihe *bir bütün olarak* bakan belirli yaklaşımıdır. Comte ve Spencer'ın topyekün bir tarih sunmadaki başarısızlığı (buna Arnold Toynbee, Fernand Braudel ve Francis Fukuyama da eklenebilir) Lukács'a bunu göstermiştir. Bundan dolayı burjuva tarihi iki ayrı yaklaşımla simgelenir: tam tasvir edilmiş belirli tarih anlatıları ve tüm bir insanlık tarihinin genel anlatısında başarısız olmuş girişimler. Burjuva tarihçilerinin tarihselcilik ve ampirizmle bu kusuru genel bir tarihsel yaklaşım haline getirdikleri söylenebilir:

> Maksatlı ve anlamlı olan her şey tarihten uzaklaştırıldı. Çeşitli dönemlerin ve bunların toplumsal ve insani temsillerinin sadece 'kendine özgülüğü'nden öteye geçilmesi imkânsız hale geliyor. Madem öyle Ranke'yle birlikte tarih de –çok başka sebeplerle– her çağın "Tanrıya eşit yakınlıkta" olduğunda yani aynı tekâmül derecesine eriştiklerinde ısrar etmelidir tarihsel gelişme diye bir şey yoktur.[34]

34 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 48.

Bu sebeple burjuvazi şeyleşmenin üstesinden gelemediği için tarihi bilimsel olarak anlamaktan acizdir. Lukács bunu göstermek için Heinrich Rickert'in tarih görüşünü örnek verir. Yeni-Kantçı Alman filozof Rickert tarih gibi kültürel disiplinlerin fizik ve kimyanın olduğu anlamda bilimsel olamayacağını öne sürmüştür çünkü tarih ancak sınırlı, olgusal ve anlatı biçiminde yazılan monografilerde tarihçinin değerlerinden bağımsız olabilir. Öte yandan tarih felsefesi tarihçinin kültürel değerlerinin etkisine tabidir ve bundan dolayı topyekûn tarih imkânsızdır. Lukács'a göre bu görüş bağlantılar kurma, tarihsel açıklama getirme ya da tarihsel anlayışı en basit noktalardan öteye taşımada yetersizliğe yol açar. Tam bir rölativizmden kaçınmak için paylaşılan normatif kültürel değerler uyarınca monografik olmayan bir tarih yazılabilir. Ancak Rickert mutabakata dayalı bu değerlerin nasıl biçimlendiği meselesine aldırmaz. Böyle bir görüşün problemli tarafı, monografi ve topyekûn tarih arasındaki farkın kapsam ya da metottan biri olduğunu görmezden gelmesidir. Tüm bir tarih, tarih felsefesi içerir ve tarihteki herhangi bir anlamlılık olguların ötesine gitmeyi gerektirir.

Rickert'in sorunu, topyekûn tarihi yanlış anlamış olmasıdır. Lukács topyekûn tarihin münferit tarihsel olayların mekanik birikimi ya da sadece tarih felsefesine dayanan ve tarihteki olaylardan ayrı aşkın bir açıklama düsturu olmadığını belirtmiştir. Topyekûn tarih tarihsel gerçeklikten ayrılamaz. Tarihçi ya da tarihe katkıda bulunan kimse doğrudan doğruya tecrübeyle tarihsel sürecin hakiki idrakine varamaz. Bunun için, tarihçi şeyleşen tecrübenin (ya da gerçekliğin) dolaysızlığını kırmak zorundadır. Nitekim burjuva tarihi "dolaysızlık halinin sürdürülmesini", olguların statik ve atomlarına ayrılmış tarihini meydana getirmiştir. Lukács'a göre, "Bu yolla en fazla elde edilecek şey tarihin tezahürleri-

nin ve tarihsel olguları illüstrasyonlar olarak kullanan toplumun biçimsel bir tipolojisini kurmaktır."[35]

Burjuva felsefesi ve tarih yazımı kendi doğrudanlığının tuzağına düşmüşken, Lukács'ın savunduğu Marksizmin dolayımlama süreciyle tarihçinin dolaysızlığın ötesine geçmesine izin verdiğidir. Burjuva tarihi bu nedenle ya ampirizmin ya da Lukács'ın önerdiği süreç yerine atomize olmuş farklı olguların biçimsel, rasyonel, soyut incelenmesiyle değişimi anlama girişimlerinin kapanına kısılır. Lukács bunun burjuva tarih metodunu nasıl etkilediğini anlatır:

> Bu, hedefin açıklanamazlığının sonuçların gülünçlüğüne yansıdığı 'yasa' arayışındaki 'naif' sosyoloji (Comte/Spencer türünde) biçimini alabilir ya da daha en baştan metodolojik dik başlılık (Max Weber'de olduğu gibi) eleştirel farkındalık meselesi olabilir ve bunun yerine tali bir tarih bilimi meydana getirilir. Ama her iki durumda da sonuç aynı olacaktır. Bir kez daha olgusal gerçeklik sorunu tarihte geriye atılır ve tümüyle tarihsel bakış açısı bunun arzu edilip edilmediğine bakılmaksızın doğrudanlığını aşamadan kalır.[36]

Burjuva tarih felsefesi, tarihin kendisinden koptuğu için soyut, şeklî ve döngüsel bir tasavvur haline gelmiştir. Böyle olunca da burjuva tarihi şimdiyi bir tarihî sorun olarak kavramaktan acizdir çünkü doğrudan olana bağlıdır. Lukács'a göre şu an geçmiş ve gelecek arasında tavassut eder, yani tarih pratik bir meseledir. Bu görüş Lukács'ın yaşadığı dönemin insanlık tarihinin en mühim dönemlerinden biri olduğu akılda kalacak olursa bizi şaşırtmamalıdır. Burjuva düşüncesinin doğrudanlığı ve şeyleşmesinden ötürü, burjuva tarihçileri Birinci Dünya Savaşı ve Rus Devrimi'ne tarihsel gelişimin bütünü bağlamında bakamamışlar ve asri olay-

35 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 154.

36 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 154-5.

lar üzerine yazılarında "en kötüsünden taşra gazeteciliğinin acıklı ya da alçak bir zihinsel düzeyini" tutturmuşlardır. Bu sadece, burjuva tarihinde öznellik ve nesnellik arasındaki aleni uçurumu veya bu soruna önerdiği kısır "ya/ya da" çözümünü (düalizmi) göstermiştir.

Lukács burjuva düşüncesinin önemli bir diğer sureti olan Max Weber etkisini de ele aldı. 1920'ler itibariyle Weber en önemli burjuva toplumbilimcilerden biri olarak tarih yazımında adından söz ettirmeye başlamıştı. Tarihi kavramsallaştırması tahakküm biçimlerinde yoğunlaşmıştı ve tarihçilere Marksist toplum kuramına karşı bir alternatif öneriyordu. Weber'in suretinde tüm bir alt disiplin, tarih sosyolojisi doğuyordu. Weber'in kapitalizm görüşünü analiz etmesi Lukács'ın değerlendirdiği burjuva düşüncesinin genel çelişkilerinin çerçevesi içindeydi. Lukács'ın şeyleşme tartışması dikkatini, Weber'in kapitalist sistemini tanımlayan özellikler olan rasyonalizasyon ve bürokrasiye vermişti. Weber'in aksine Lukács bu akılcılığın temeli olarak meta kapitalizmini vurgulamıştı. Metalaştırma her şeyi bir niceliğe, bir parasal değere tahvil ediyor ve bu yolla akılcı bir hesaplamaya tabi kılıyordu. Bu, fabrikada giderek artan işbölümü ve Taylorist sistemle birlikte adamakıllı gelişen işçi atomizasyonu yoluyla gerçekleşiyordu. Modern bürokrasiler de bu sürecin aynısını geçirdiler. Bu mantığa göre, adalet sistemi ve kamu hizmetinin resmî standardizasyonuyla devlet de şekilleniyordu. "Bürokrasi insanın yaşam biçimi, çalışma tarzı ve bunun sonucu olarak da bilincinin kapitalist ekonominin genel sosyo-ekonomik öncüllerine uyum sağlaması demektir."[37]

Bürokrasinin daha alt kademeleri, tüm onur ve sorumluluk düsturu bakımından işbölümü ve işin kuvvetlendirilmesiyle fabrikaya benzemektedir. Lukács bunu "insanlığın ihlali" olarak tarif etmiştir. Yaşamın tüm veçheleri bu şeyleş-

37 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 98.

me sürecine boyun eğmiştir. Ancak üretim birimlerinin ya da bürokrasinin biçimsel akılcılığı, bütün piyasa ekonomisinin akıl dışılığına eşlik etmiştir. Kapitalizm,

> hakikaten akılcı bir tertip yerine karşılıklı olarak etkileşen rastlantıların kanununa göre çalışır. Üstelik böyle bir kanun bireylerin isteklerine karşın yalnızca kendini dayatmamalıdır, *tam ve layıkıyla bilinebilir bile* olmayabilir. Bütünün eksiksiz bilgisi bilene bir tekel bahşedeceğinden bu kapitalist ekonominin hemen hemen çöküşü anlamına gelir.[38]

Böylelikle Lukács, "değer-akılcılığı" ve bürokrasinin modern dünyanın asli özü olduğuna ilişkin Weberci önermeye karşı sağlam bir argüman ortaya koymuş ve bunların daha derin bir şeyleşme sürecinin belirtileri olduğunu öne sürmüştür. Lukács'a göre, Weber'in başarısızlığı burjuva düşüncesinin hukuk, hukuk felsefesi ve felsefenin maddi ve ekonomik temelini anlamadaki genel yetersizliğiyle uyumludur. Genel olarak burjuva toplumbilimleri şeyleşme süreciyle ilgili olarak artan bir bölünme ve biçimciliğe bel bağlamaktan muzdariptir. Sonuç olarak, burjuva düşüncesinin bizatihi kendisi tarihsel gelişimin bütünlüğünün anlaşılmasına karşı bir engel haline gelmiştir.

Marksist tarih olanakları

Lukács daha sonra "Şeyleşme ve proletarya bilinci"nin son bölümünde emekçinin entelektüel yönünü ve sınıf bilincini ele aldı. Buna burjuva tarihçiliği tartışmasıyla başladı. Lukács'a göre, işçi sınıfı, tarihsel süreci bilimsel kavrayışı yoluyla toplumu dönüştürebilen tarihin hem öznesi hem de nesnesiydi. Bunu yapabilmesi için hem bilinçli hem de pratik olarak burjuva toplumunun şeyleşme ve yabancılaşmasını alt edebilmeliydi.

38 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 102.

Lukács'ın perspektifinden tarih burjuva toplumuna ve işçi sınıfına çok başka amaçlarla hizmet etmiştir. Burjuva düşüncesinin tersine, işçi sınıfı kapitalizm altındaki şeyleşmiş varoluşunun doğrudanlığıyla başa çıkabilir ve hatta kurtuluşu için buna mecburdur da. Böylelikle işçi sınıfı bilincinin gelişimi, burjuva tarihinin yapısal zayıflıklarının hakkından gelecek tarihsel gerçeklerin arayışına bağlıdır. Burjuvazi için, tarih insan doğasının ebedi kanunlarına göre var olan kapitalizmin zaferiyle sona ermiştir. Burjuvazi her ne kadar şimdiyi tarihin bir parçası olarak görmese de işçi sınıfı için tarihsel bilgi şimdinin, kendinin ve kendi toplumsal konumunun bilgisi ile başlar. Bu açıdan, tarihsel kategoriler bilimsel olmalıdır, yani tarihsel gelişimi salt tanımlamaktan ziyade bilfiil onu meydana getiren gerçek kategoriler olmalıdır. Tarihsel sürecin sürekliliği, tutarlılığı ve içsel bağlantıları da "şimdinin yapısal bileşkeleri"dir.

Ampirisizmi reddetmiş olan Marksist felsefe topyekûn tarihin evrensel soyut fikirlerini formül haline getirmek için kullanılmamalıdır. Bunun yerine içkin toplumsal gerçeklik ancak toplumsal gerçekliğin bütünün değişim sürecini yakalayan parçası olarak görülmesiyle taşınabilir. Lukács'a göre, bu dolayımlama dışarıdan tarihe zorla kabul ettirilen öznel bir faktör olmayıp sahih nesnel yapısının bir tecellisidir. Dolayısıyla işçi sınıfı burjuvaziden daha yüksek bir bilimsel nesnellik seviyesine muktedirdir ancak bu garanti altında değildir. İşçi sınıfının düşünceleri yoktan var olmamış burjuva düşüncesinden doğmuştur ve onlar da şeyleşen toplumsal gerçekliğe tabidir. Burjuvazinin aksine işçi sınıfı burjuva perspektifinden çözümsüz görünen teorik güçlükleri aşınasına izin verecek şekilde dolaysızın illüzyonlarından kaçabilirdi.

Öncelikle, işçi kendini meta olarak teşhis edip, işte nicelleştirmeye ve insanlıktan çıkaran akılcılığa tabi bir araca na-

sıl indirgendiğini kavrayabilir. Aynı şekilde, genel anlamda toplumsal yaşamın da kapitalist meta üretimi tarafından güdük bırakılmış ve yabancılaştırılmış olduğunun farkına varabilir. İşçi sınıfı bu anlayışa ne kendiliğinden ne bireyler olarak ne de soyut düşünceyle erişemez. Tüm bunların yerine parçalanmış gerçekliği anlamlı bir resme dönüşmesi için birleştirerek, meta üretimi sürecinin ve ondan doğan şeyleşmenin işçiyi nasıl sömürdüğünün ve genelde işçilerin sömürünün kurbanı olduğunun kolektif idrakiyle başlayabilir. Sınıf bilinci gelişiminin kendisi bu nedenle kolektif pratik bir mücadeledir. Bu bilinç işçinin bireysel ya da kısa süreli menfaatlerinden kaynaklanmaz. Menfaatler ve meslek gururu gibi düşüncelerle kösteklenebilir. Bilakis, sınıf bilinci bir bütün olarak işçi sınıfının tarihî menfaatlerini temsil eder.

Lukács'a göre, proleter sınıf bilinci teori ve pratiği diyalektik bir süreç olan praksiste harmanlamıştır. Bu sınıf bilinci, nesnelerin şeyleşen dünyasının ötesini görme ve şeyleri dirimsel süreçlerin farklı veçheleri olarak aydınlatma yetisine sahiptir. Heraklit'ten Hegel'e değin, diyalektikçiler gerçekliği akan, değişken bir şey olarak gördüler. Lukács bu nedenle modern burjuva felsefesinin muvakkat, değişim gösteren 'oluş' yerine, 'varlığın' durağan doğasını incelemekle hata ettiğini iddia etti. Tarih esasen diyalektikti ve bu nedenle "tarihin gelişmekte olan gerçeklikleri ampirik gerçeklerden daha üstün bir gerçeklik oluşturuyordu."[39] Gerçeklerin önceliği, üstünlüğü neticesinde insan kendini tarihin "muhtelif evrelerinde donakalmış halde kıstırılmış" bulabilir.

Diyalektiğin kendisi değişmez bir metot değildir. En eski diyalektikçiler her şeyi tez, anti-tez ve sentez üçgenine yerleştirmeye çabalamışlardır. Lukács bu titiz şematizmle Marx'ın tarihsel olarak somut diyalektik yöntemini ayırmıştır. Marx'ın başlangıç noktası soyut şemalar yerine hakiki

39 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 181.

tarihi süreçlerdi. Lukács ayrıca Marksizmin burjuva dejenerasyonunun, Bernstein'la olduğu gibi (Stalinizmle de olduğu üzere) diyalektiğin terkini gerektirdiğini gözlemlemiştir. Olgusal gerçeklerin birbirine üstünlüğü, "her hareket kendinden öncekileri etkiler görünürken, onları değiştirmeye yönelik her temayül sadece öznel bir prensip (bir dilek, değer yargısı, yükümlülük) gibi gelir".[40] Marx'ın metodundan ileriye götürmek için atılan her adım "fazla basitleştirme, önemsizlik ve eklektizmle" sonuçlanmıştır.[41]

Önceden Marx ve Hegel tarafından işlenen bütünlüğün diyalektik nosyonunu savunmak için Lukács bunun indirgemecilik demek olmadığını –indirgemecilik Popper ve daha birçok Marksizm eleştirmeni tarafından benimsenen bir pozisyondur– tekrarlamıştır. Yine bu 'bütün ve parçaları sorunu' Marksizmin bilimsel bir metot olduğunu savunmanın mühim bir yönü olmuştur. İndirgemecilik bütünü belirleyenin bir ya da daha fazla parçası olduğunu gözünde canlandırmaktan kaynaklanır; Lukács'a göre ise bütün parçalarının toplamından daha büyüktür:

> Tekrar ediyoruz, bütünlük kategorisi muhtelif unsurlarını farklılaşmamış bir birliğe, bir kimliğe indirgemez. Kapitalist üretim sisteminde sahip oldukları zımni bağımsızlık ve otonomi ancak birbirleriyle dinamik ve diyalektik bir ilişkiyle bağlı oldukları ve aynı derecede dinamik ve diyalektik bütünün dinamik, diyalektik veçheleri olarak addedildikleri oranda salt bir yanılsamadan ibarettir.[42]
>
> Ancak meydana geliş, oluşun doğruluğu daha henüz doğmamış ve yaratılacak bir gelecekse ve (bilinçli katkılarımızla) gerçekleştirilecek arzularda yatan yeni, taze bir şeyse, o halde düşüncenin (gerçekliğin) bir yansıması olup ol-

40 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 184.

41 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 1.

42 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 12-13.

madığı meselesi oldukça anlamsız görünüyor. Hakikatin düşüncenin doğruluğu için bir kıstas olduğu doğru ancak hakikat oluşan şey değildir – ve oluşması için düşüncenin katılımı gerekir.[43]

Kautsky ve Stalin gibi sosyalizmin kaçınılmazlığını savunanların tersine, proletaryanın bilinci meselesi tarihin en az kendiliğinden gelişen yönüydü. Nesnel ekonomik süreçler işçi sınıfını yaratmaktan öte bir şey yapmadı; sınıf bilincini oluşturmadı. Lukács'a göre sınıf bilinci edinme ve kapitalizme son verilmesi bizatihi işçi sınıfının eylemleri yoluyla meydana gelebilirdi.

Hem ampirisizm hem de postmodernizm bütünlüğü, toplyekün tarihi (ya da postmodernist jargonda söylersek 'büyük anlatı'yı) açıkça reddederler ve Lukács da bundan dolayı Marksist geleneğe bu pozisyonların en sıkı eleştirisini sunmuştur. Her ikisi de, sömürünün doğasını ve tüm sosyo-ekonomik oluşumların tarihsel geçiciliğini mistifiye ettiği için tüm resmi görmekten aciz burjuva düşüncesinin yapısal kusurunu yansıtır. Bu yüzden tarih hem postmodernizm hem de ampirisizm için bir sürü benzersiz olay ve kişilikten mürekkep merkezsiz ve bölük pörçüktür. Lukács'a göre, Marksizmin vazifesi ve gerçeği söylemek gerekirse burjuva düşüncesine karşı tek entelektüel avantajı, "altında yatan toplumsal sistemin" birliğini görmek için "bölücü emarelerin ötesine bakabilme yetisi"dir.[44] Burjuvazinin toplumun doğası üstüne çektiği yanlış bilinç perdesine karşı işçi sınıfının pratik bilincinin özü bunda yatar. Lukács, "toplumsal değişim emarelerini 'bilimsel' ele almaya indirgeyen ve pratiğe gelince, hâkim olmayı umdukları sürecin muhtelif unsurları tarafından amaçsızca ve önlenemez şekilde hırpalanma noktasına geti-

43 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 204.

44 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 74.

rilmiş" sol teorisyenlerin pratikteki zayıflıklarını eleştirdi.[45] Bilimsel bir doğrunun ya da yanlışın pratik sonuçları olduğu gibi, doğru ya da yanlış siyasi veya tarihsel teorilerin de değişim için mücadelelerinde ezilenlerin eylemlerine ya geçit veren ya da onları engelleyen sonuçları olacaktır.

Sonuç

Marx ve Engels'i takip eden kuşakta, İkinci Enternasyonal'in ve Stalin'in Marksizmi ters yüz etmesine rağmen hem tarih felsefesi hem de tarih yazımı alanında eşsiz önemde çalışmalar vardır. Her bir örnekte yazarlar Stalinizmin zayıflatan etkisinin ötesine geçen eserler üretmişlerdir. Eserleri Marx ve Engels'in temel ilkelerine hem sadık kalmak hem de onları tazelemek suretiyle bir tarihsel geleneğin sürekliliğini sağlamıştır. Marx ve Engels'in yaşadığı dünyadan daha modern olan bir dünyanın meseleleriyle yüzleştiklerinden sonradan gelen Marksist tarihçiler hem kendi eserlerini ortaya koyarken hem de Marksist olmayan tarihçileri eleştirmekte onları zaruri birer kaynak olarak gördüler. İkinci Dünya Savaşı sonrası Marksist tarihçi kuşağı Gramsci'ye borçlu olduklarını kabul ettiler. Genovese'nin ve Thompson'ın kültür üzerine incelemeleri, Gramsci'nin burjuva antropolojisine eleştirisi ve Gramsci'nin paternalizme yaklaşımından çok yararlanmıştır. Lukács ve Troçki ise Marksist tarihçilerin yaklaşımlarına bu denli kolaylıkla nüfuz edememiştir. Her ikisinin de Marx ve Engels'in sınıf bilinci kavramı üzerine kurdukları ve Gramsci'ninkini de tamamlayan kavrayışları vardır. Ne yazık ki birçok Marksist tarihçi Lukács'ın bilim hakkındaki ve burjuva tarihinin sabit fay hatlarına dair postmodernizm karşısındaki son derece faydalı görüşlerini yok saymıştır.

45 Lukács, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, s. 69.

BEŞİNCİ BÖLÜM

"Zavallı Çorapçıyı Kurtarmak": Aşağıdan Tarih

"Ayaklanma, tarihteki tek başarılı köle ayaklanmasıdır ve üstesinden gelmesi gereken zorluklar ilgisi olan çıkar gruplarının büyüklüğünün kanıtıdır. Kölelerin tek bir beyaz adam önünde yüzlerce titreşen siyahtan, kendilerini örgütleyebilen ve zamanın en güçlü Avrupa devletlerinden birini yenebilen insanlara dönüşmeleri devrimci mücadele ve kazanımın en büyük destanlarından biridir."

C.L.R JAMES, *The Black Jacobins*, 1938[1]

"Belediye Meclisi Üyeleri gösterinin bir kısmında Londra tarihinin bir hadisesine, Wat Tyler'in öldürülmesine dikkati çekmeyi hayırlı buldularsa, okuyucularımıza düğüm noktasını bu cinayetin oluşturduğu hikâyeyi anımsatmakta pratik ahlak açısından yarar vardır. Bu hikâye her şeyden daha çok, bilge ve görkemli gençlik figürlerinin, sebatkâr ve sadık yurttaşın ve kabadayı kışkırtıcının, sersem, cahil ve silahlı köylülerin oluşturduğu karanlık fona karşı kendilerinden ne istendiğini bilmeden direnir hale getirildiği bir çeşit masaldır."

WILLIAM MORRIS, "The Lord Mayor's Show", *Justice*, Kasım 1884[2]

Önceden Marksist tarihçiler akademisyen ya da profesyonel tarihçiler değildi; tarihi de içine alan birçok meraka sahip devrimcilerdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu değiş-

1 C.L.R. James, *The Black Jacobins* (1980; ilk basım 1938) s.ix.

2 W. Morris, "The Lord Mayor's Show", ilk kez *Justice*, 1'de (44) yayınlandı (15 Kasım 1884); *William Morris, Political Writings: Contributions to Justice and Commonweal*'da yeniden yayımlandı (Bristol, 1994), s. 66.

ti. Bu dönemde Marksist akademisyenler kuşağı belirdi ve olgunlaştı. Sonuç itibariyle incelemeleri sistematik olarak ve sadece tarihsel meselelere yönelmişti. 1956 Macar Devrimi, Stalin'in çoğunlukla boğucu etkisine rağmen kuvvetlenen birtakım tarihçilerin Komünist Parti'den ayrılmasına neden olmuştu. Bunun sonucu olarak Kominform ortodoksisinin mekanik materyalizminden kurtulmaya çabaladılar. Marx'a ve tarihe yeni bir gözle baktılar. Sonuçta aşağıdan tarih haydutların, köylülerin, zanaatkârların, sanayi işçilerinin, yasak bölgede avlananların, dinde binyıllık refahın geleceğine inananların ve sınır dışı edilenlerin direnişini ve uyumsuzluğunu yüceltti. E.P. Thompson'ın *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963) bu perspektif için bir manifesto vazifesi gördü. Ancak, Büyük Britanya Komünist Partisi'nin Tarihçiler Grubu'nda bu işin zemini iyi hazırlanmıştı.

Komünist Parti Tarihçiler Grubu (1946-56)

Komünist Parti Tarihçiler Grubu (KPTG) 1946 yılında kuruldu. Her biri farklı biçimde, A.L. Morton'ın *A People's History of England* (1938) adlı çalışması, Christopher Hill'in *English Revolution, 1640* (1940) ve Maurice Dobb'un *Studies in the Development of Capitalism* (1946) adlı yapıtları grubun yaklaşımını belirledi. Christopher Hill, Eric Hobsbawm, John Saville, Victor Kiernan, Rodney Hilton ve George Rudé gibi tanınmış isimler gruba üyeydi. Bu sınıf yoklaması grubun tamamen yıldızlardan oluşmayan karakterini anlaşılmaz kılabilir. Üyelerinin önemli bir kısmı, kitle partisi değilken ciddi sayıda entelektüeli ve işçiyi Gramsci'nin organik entelektüel kavramına yaklaşan biçimde bir araya getiren Komünist Parti'de de varlık gösteriyordu.

Komünist Parti Tarihçiler Grubu kurulmadan önce 1930'ların sonlarından itibaren zaten Parti'nin tarih çalışmaların-

da bir artış olmuştu. Sol Kitap Kulübü tarafından yayınlanan A.L. Morton'ın *A People's History of England* adlı kitabının popülerliğinin yanı sıra, Parti Cambridge başta olmak üzere birtakım yetenekli tarih öğrencilerini üye yapmıştı. 1940'ta Christopher Hill, İngiliz İç Savaşı üzerine genişletilmiş bir kitapçık da içeren önemli bir yayın –*English Revolution, 1640*– üretenlerin ilki olmuştur. Daha sonra 1960'larda olduğu gibi depresyon yılları çok sayıda genç entelektüeli radikalleştirdi. Eric Hobsbawm entelektüel oluşumlarına egemen olan büyük olayların etkilerini şöyle nakleder: "Gençliğimizde bizi kuşatan savaş, devrim ve depresyon, faşizm ve anti-faşizm tecrübeleriyle biz entelektüeller olarak nerede duracaktık ve bizden ne olacaktı?"[3]

Grup, Morton'ın *A People's History of England*'ının ikinci baskısını tartışmak için yapılan bir konferansta kuruldu. Örgütsel anlamda bir başkan, bir sekreter ve kendi kaynaklarıyla nispeten usule uygun bir yapısı vardı. Parti'nin Ulusal Kültür Komitesi'nin bir parçası olan grubun, üniversite ve yetişkin eğitim okutmanları, öğretmenler ve tarihe meraklı Parti üyelerini içeren nispeten muhalif bir kompozisyonu mevcuttu. Diğer komünist partilerin aksine tarihçiler İngiliz partisindeki en ateşli entelektüel unsurdu. Grup, feodalizmden kapitalizme geçiş ve burjuva devrimine ilişkin maruf tartışmalar gibi başlıca tarihî mevzular üzerine konferanslar düzenledi. Aynı zamanda 1948-49'da işçi hareketi içinde eğitim amaçlı dört ciltlik dokümanın derlendiği bir dizi hazırladılar. Tüm bu unsurların birleşiminin yarattığı belirli bir kimya oluştu. Bir katılımcının aktardığı üzere:

> Fiziksel yalınlık, entelektüel heyecan, siyasi tutku ve dostluk –bir de akranlık duygusu– şu an hâlâ hayatta olanların

3 M. Cornforth (editör), *Rebels and Their Causes: Essays in Honour of A. L. Morton* (1978) s. 26, E. Hobsbawm, "Communist Party Historians' Group 1946-56".

muhtemelen en iyi hatırladıkları şeylerdir. Bazılarımız belirli konu ya da dönemler hakkında diğerlerinden daha çok şey bilirdi ama herkes büyük ölçüde meçhul bir alanın ortak kâşifleriydi. İçimizden pek azı tartışmada söz almaktan, daha da azı eleştirmekten çekinirdi ama eleştiriyi kabul etmekten kimse çekinmezdi.[4]

Grubun en önemli getirilerinden biri Marksist tarihçilere bir çeşit perspektif sağlamış olmasıdır. İngiliz tarih yazımının ana eğilimlerini değerlendirebilmiş ve toplu olarak ele almayı denemiştir. Soğuk Savaş döneminin Marksizme karşı genel husumeti ve zamanın İngiliz tarihçilerinin muhafazakâr bakış açısı dikkate alındığında, bu özellikle yararlı olmuştur. Marksistler, stratejik önemdeki meseleleri ele alabilmek için historiyografik bakış açısını etüt etmişlerdir. Grubun ömrü İngiliz tarihinin eski Liberal Parti yorumunun bitişiyle aynı zamana rast gelmiştir ki bu Magna Carta'ya kadar uzanan tiranlığa karşı özgürlük ve demokrasi savaşından sürekli feyzalan bir yolda ilerlemiş olan İngiliz tarihi görüşüdür. İlk olarak Sir Herbert Butterfield ve Sir Lewis Namier (1888-1960) tarafından ortaya konulan muhafazakâr bir eleştiri nedeniyle bu görüş gözden düşmüştür.[5] Namier'in III. George dönemi siyasetini incelemesi siyasi retorik ve pratik arasındaki ayrılığı ana hatlarıyla belirledi. Eylemlerin ve benimsenen fikirlerin ayrıntılı bir tetkiki ikiyüzlülüğün norm olduğunu ve parlamento konuşmalarında savunulan şeklî siyasi pozisyonların politikacıların eylemlerine artık kılavuzluk etmediğini açığa çıkardı. Siyasetin özü yüksek idealler değil müktesep çıkarlar, hizipleşme ve pazarlıktı. Namier'in yaklaşımını takip edenler için patronaj ve hizbin çiğ hesapları tarihte ilke ve tutkuya yer bırakmıyordu.

4 Hobsbawm, "Communist Party Historians' Group 1946-56" s. 25-6.

5 H. Butterfield, *The Whig Interpretation of History* (1931); L. Namier, *The Structure of Politics at the Accession of George III* (1929).

Böylesi bir yaklaşım eski Liberal aşamalı İngiliz kalkınması görüşüyle çelişiyordu; süreklilik tarihte kalkınma, gelişme fikrinin yerini alıyordu. Komünist Parti tarihçilerinin bakış açısından Liberal görüşe yöneltilen eleştiriler geçerli olmakla birlikte, yerine önerilen şey geçerli değildi. Namierizme yönelttikleri eleştiriler tarihte siyasi fikirlerin oynadığı rolü yadsımak gibi kaba materyalist bir hatayı işlediklerine dikkati çekiyordu. Bu da insanın gelişim potansiyeline inançsız ve derinden muhafazakâr bir görüşle sonuçlanıyordu.

Grup İngiliz tarih felsefesinin ikinci bir ana akımını da saptadı: Sanayi Devrimi'nin Clapham okulu tarafından yeniden yorumu.[6] Evvela Claphamcılar Sanayi Devrimi gibi bir olay olduğunu inkâr ettiler; onlara göre bu "hızlandırılmış evrim"di. Her türden devrimin tarihi dönüştürdüğü fikrinin ta kendisi bu tarihçilere ters geliyordu. İkinci olarak endüstriyel kapitalizm gelişiminin yaşam standartları üzerinde çoğunlukla iyi bir etkisi olduğunu düşünüyorlardı. Bu pozisyonlar tarihsel bir savunma ya da (KPTG'nin adlandırdığı üzere) kapitalizmin mazereti, özrünü oluşturuyordu. Bu okulun en cesur ve siyasi beyanı T.S. Ashton ve F.A. von Hayek'in *Capitalism and the Historians* (1954) adlı eserinde vücut buldu. Tarihçiler grubu, ardından gelen yaşam standardı tartışmasında önemli bir rol oynadılar. Hobsbawm belli bir hoşnutlukla şöyle kaydetmiştir: "19. yüzyılın ilk yarısında İngiliz işçilerinin yaşam standartlarının iyileştiğini ortaya koyan azıcık bir araştırma harcaması egemen akademik ortodoksiyi yerinden etmeyi başardı."[7]

Tarihsel düşüncenin üçüncü bir önemli unsuru da Marksist tarih görüşüne karşı Soğuk Savaş zamanı ampirist atağı-

6 İngiliz iktisat tarihçisi Sir J. H. Clapham'ın (1873-1946) adıyla anılan iktisat tarihi okulu. J. Clapham, *A Concise Economic History of Britain from the Earliest Times to 1760* (Cambridge, 1949); J. Clapham, *An Economic History of Modern Britain* (Cambridge, 1930).

7 E. Hobsbawm, "Progress in History", *Marxism Today*, Şubat 1962, s. 46.

dır. Ampiristlere göre (Karl Popper, Michael Oakeshott ve Sir Isaiah Berlin) tarihin anlamına ilişkin açıklamalar kaçınılmazlığı gerektirir ve tarihte özgür iradeyi reddederken, tarih kuramları kendiliğinden totaliter ve kapalıdır. Tarihçinin görevi açıklamak, tahmin etmek ya da şimdiden dersler çıkarmak değildir, sadece geçmişin ne olduğunu göstermektir. J.P. Hartley'nin *The Go-Between* adlı romanının ilk satırları bu görüşü net bir şekilde ifade eder: "Geçmiş yabancı bir ülkedir: orada her şey başka türlü yapılır." Tarih parçalı ve anlamsız olduğundan, tarihsel gelişim ve ilerlemenin herhangi bir genel modeli, biçimi yoktur. Tarihçiler grubu bu yaklaşımın altındaki muhafazakâr siyasi desteği belirlemiştir ve teoriyi reddetmek de kendisine rağmen tarihin doğası hakkında kuramsal bir bildirimdir. Yeniden dirilen İngiliz ampirizminin en ustaca çürütülüşü *What is History?* ile (1961) E.H. Carr'dan gelmiştir. SSCB tarihçisi olan Carr Marksist değildi ancak Marx'tan açıkça etkilenmiş biriydi. Tarihçiler grubu dolayısıyla çağdaş tarihsel tartışmaların da dâhil edilmesiyle Marksist tarih yazımı oluşturulması, müttefiklerin belirlenmesi ve 1950'lerin tipik örneği muhafazakâr düşünce eğilimleriyle kalem kavgasına girilmesi gibi işlerle kendi gündemini yaratabiliyordu.

20 yıl sonra A.J. Morton anısına hazırlanan bir kitapta Eric Hobsbawm grubun ilk on yılının bilançosunu çıkarır. Bilanço haklı olarak olumludur. En önemli başarısı aşağıdan tarihle ve Hobsbawm'ın deyişiyle Christopher Hill'le çok özdeşleşen "fikirlerin sosyal tarihiyle" toplumsal tarihin yükselişine yaptığı katkıdır. Grup aynı zamanda emek tarihinin modernizasyonu ve İngiliz Devrimi'nin yorumlarına da katkıda bulunur. Bu anlayış eğitim, ders kitapları ve *Past and Present: A Journal of Scientific History* dergisiyle yayılır.[8]

8 Birçok tarihçinin Stalinizmden uzak düşmesiyle tarihin bilimsel doğasını yitirdiğine işaret edecek şekilde *Past and Present* dergisinin alt başlığı 1958'de değişti.

Hobsbawm'ın anıları grubun iki büyük paradoksunu da ortaya çıkarır: Avrupa Komünist Partileri'nin Stalinizmi'ne rağmen dogmadan nasıl bu kadar bağımsız kalabilmişlerdir ve gücünün zirvesindeyken 1956 yılında neden çözülmek zorunda kalmıştır?

Daha önce de belirtildiği gibi Stalinizm ve Marksizm arasındaki farkları belirlemek klasik Marksizm için çok büyük önem taşır. Aktivist tarihçilere gelince ikisi arasındaki ilişki daha da karmaşıktı. İşte İngiliz Komünist Parti Tarihçileri Grubu için görünen o ki (hatta Fransız Komünist Partisi'nin Fransız Devrim tarihçileri için de) ikisi bağdaşmaz değildi. Faşizme karşı samimiyetle savaşan, işsizliğe karşı yürüyen, sendikalaşan parti üyeleriyle 30'ların Komünist Enternasyonali'nin gaddar, sinik Rus liderleri arasında bir ayrım yapılması gerektiğini çok azı reddedecektir. Benzer bir ayrım Sovyetler Birliği'nin resmî tarihi ve komünist hareketin kıyısındaki komünist tarihçilerin eserleri arasında da yapılabilir. Hobsbawm tarihçilere Stalin'in altın çağında bile kayda değer bir serbestlik tanıyan özel koşullara dikkati çeker. Bunun ilk nedeni Marx, Engels ve Lenin (Stalin'in yanı sıra) çalışmanın teşvik edilmesiydi. İkincisi, asıl tarihî çalışmaların ancak mevcut Stalinist ortodoksiye karşı çıkıldığında ya da Rus Devrimi ve Hitler-Stalin Paktı gibi siyasi duyarlılık dönemlerinde mümkün olmasıdır. Tarihçiler grubunun çalışması Parti'ye fikir savaşında yararlı olmuştur. Sanki kendi tarihçileri işçilerin tarihini yazıyormuş gibi grubun entelektüel etkisi emek hareketi içinde yayılmıştır. Üçüncü olarak, dikkate değer şekilde tartışma özgürlüğüne izin veren resmî bir Britanya komünist tarihi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Stalin ya da yardımcılarının otoritesiyle çatışan bir tarih yazma tehlikesi yoktu. Dördüncü olarak, Soğuk Savaş dönemi komünizm karşıtı sahnede, Tarihçiler Grubu 1930'ların sonundaki Halk Cep-

hesi geleneğinde ilgi alanlarını paylaşmış oldukları yoldaşlara sonuna kadar açıktı. Bunun en büyük ifadesi, üyeleri arasında özellikle Parti üyeleriyle Marksist olmayanları bir araya getiren *Past and Present* dergisinin editoryal kuruludur. Hobsbawm akademik havanın bunu nasıl teşvik ettiğini şöyle anlatıyor:

> Hem biz hem de Parti kendimizi bir tarikatın etraftaki karanlığa ışık tutan sadık müritleri olarak değil, 1930'larda tecrübe ettiğimiz gibi esaslı bir ilerici hareketin liderleri olarak görmeyi yeğliyorduk. Küçük Marksist akademisyen grubunun soyutlandığını biliyorduk. Bu tecridin tam da kendisi bizi belli bir hizbe bağlı olmamaya zorladı. Eğer tarihçi olarak meslektaşlarımızın kabul ettiği şekilde ve anladıkları dilde yeterliğimizi kanıtlamamış olsaydık, pek çok meslektaşımız çalışmalarımızı dogmatik basitleştirme ve propaganda jargonu olarak görüp reddetmekte gecikmeyecekti.[9]

Beşincisi, Hobsbawm İngiliz Komünist Partisi'nin lider kadrosunda tarihe değin bir derece koruma ve manevra özgürlüğüne izin veren bir sempati olduğuna işaret eder. Bu sempati olmadığı takdirde bu koruma ve manevra özgürlüğü de olmayabilecektir. Son olarak, "eski moda realizm", dogmatizmi uzakta tutmuştur. Örneğin, İngiliz Marksist tarihçilerin 1950'de işçilerin 1850'dekinden daha yoksul olduğunu öne süren (Jürgen Kuczynski ve Fransız komünistler tarafından benimsenen) mutlak yoksullaştırına teorisi için vakitleri yoktu.

Unutmamak gerekir ki bu özgürlüğe ilişkin ciddi istisnalar ve Stalinizmin kimi unsurlarının habersiz asimilasyonları da vardı. Metot bakımından, mutlakiyetçilik ve burjuva devrimi gibi meseleler hakkında geçerli akla uyan argü-

9 Hobsbawm, "Communist Party Historians' Group 1946-56", s. 32.

manlar geliştirme çabasında belirli bir Stalinizm etkisi görülebilir. Kritik biçimde tarihçiler grubu Sovyetler Birliği tarihini ciddi olarak tartışmamıştır ve üçüncü dönem ya da Hitler-Stalin Paktı gibi parti tarihinin belli dönemleri yasak bölgedir. Büyük Britanya Komünist Partisi'nin tarihini yazmaya gelince Parti lider kadrosu ve Tarihçiler Grubu anlaşmazlığa düştü çünkü lider kadro "bilhassa zor zamanlarda geçmişteki fedakârlıkların anısıyla, hamaset ve iftiharla militan ruhunu koruyacak" bir tarih istiyordu.[10] Sonuç olarak İngiliz Marksist tarihçiler arasında 20. yüzyıl genelde cılız bir alandır ve doğrusu geçmiş, şimdi ve geleceğin birliğini bozmuştur. Bu kusurlar, Kruşçev'in gizli konuşması, Leh başkaldırıları ve Macar Devrimi gibi 1956 yılı olaylarında açığa çıkar. 1956 yılı Komünist Parti Tarihçiler Grubu'nun miadını doldurduğunu bildirir. O tarihten sonra devam etse de hakiki entelektüel çekirdek parçalanmıştır. Marksist tarih yazımında sıklıkla olduğu gibi, güncel olaylarla geçmişe dair çalışmalar arasındaki yakınlık kendini ele verir. Şubat'ta Nikita Kruşçev Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yirminci kongresinde uluslararası komünist hareketi krize sokan gizli bir konuşma yapmıştır. Kruşçev, komünist hareket içinde bir ikon ve yanılmaz bir entelektüel otorite kaynağı olarak saygı duyulan, Sovyetler Birliği'nin hâkimi Stalin'in suçlarını ihbar ve ifşa eder. Leh ve Macar işçiler liderlerine karşı ayaklandığından bu çalkantılar ancak daha büyük bir şokun öncüsü olabilirdi. Ancak Rus tanklarının acımasız zaptıyla devrimin önü kesilebilmişti ve Budapeşte'de olaylar Doğu Avrupa diktatörlüklerinin sosyalist maskesi altındaki gerçek yüzünü göstermişti. Bu, Komünist Parti'den de olsa, da sadece sempati de duysa solda pek çok kişi için barizdi. Sonradan Britanya ve İngiliz İmparatorluğu'nda siyahların tarihini yazmaya girişen o zamanın *The Daily Worker* gaze-

10 Hobsbawm, "Communist Party Historians' Group 1946-56", s. 30.

tesinin Budapeşte muhabiri Peter Fryer bile bunu gerçek bir aşağıdan devrim olarak tarif eder.[11] Bu, onun için bir dönüm noktasıydı ve bu noktada yalnız değildi. Bu olaylar Britanya Komünist Partisi'nde kriz yarattı. Tarihi sıradan insanların yaptığı görüşü ve resmî Sovyet tarihsel metotlarının sınırlamalarını reddetmeleriyle, bu kriz Komünist Parti Tarihçileri Grubu'nda şiddetle hissedildi. John Saville ve Edward Thompson Budapeşte'nin dumanları arasından –ki en sonunda bu ayrılmalarına neden olmuştur– *The Reasoner*'ı Parti içinde bir tartışma forumu olarak başlattılar. Çok geçmeden Saville, Thompson ve Tarihçiler Grubu'ndan pek çokları kendini Parti dışında buldu (Hobsbawm, Parti'de kaldı); Yeni Solun doğumuna etkin biçimde damgasını vuran bu hareketten *New Left Review* ve *The Socialist Register* doğdu.

Bu Marksist tarihte verimli bir döneme işaret eder. Komünist Parti üyeliğinin kısıtlamalarından kurtulan ve birdenbire Marksizmi Stalinizmin tahrifatından korumak gerektiğinin bilincine varan tarihçilerin çalışmaları birkaç doğrultuda gelişti. Şu an toplumsal tarihin en önde gelen dergilerinden biri olan *Past and Present*, ve grup üyeleri tarafından kuruldu 1952 yılında yayma başladı ancak kendini sadece Marksistlerden aldığı katkıyla sınırlamadı. Bu, İngiliz Marksistlere Marksist olmayan toplumsal tarihçilerle (Hugh Trevor-Roper, G.R. Elton ve Lawrence Stone ilk belirgin katkıda bulunanlardır) ve İngiliz olmayan Marksist tarihçilerle (Albert Soboul ve Pierre Vilar gibi Fransız Marksist tarihçilerle ve Porschnev, Polisensky ve Klima gibi Doğu Bloku tarihçileri) sıkı bağlar kurma olanağı tanıdı. Thompson, King Sokağı (Komünist Parti genel merkezi) tarafından köreltilen sosyalizmin ahlaki unsurunu yeniden

11 P. Fryer, *Hungarian Tragedy*, (1956); P. Fryer, *Staying Power: Black People in Britain since 1504* (New Jersey, 1984); P. Fryer, *Black People and the British Empire* (1988).

keşfetmeye çabaladığı William Morris biyografisini 1955'te yayımladı. Hobsbawm da haydutlar, işçi cemaatleri, binyılcılar, ritüel ve emek hareketi gibi Marksist toplumsal tarihe yeni temalar getiren öncü bir çalışma olan *Primitive Rebels*'ı (1959) yazdı.

Christopher Hill

Christopher Hill (1912-) Marksist tarihin en tanıdık sembollerinden biridir. Çalışmaları İngiliz burjuva devrimi asrı olan 17. yüzyıl İngiliz tarihi üzerine yoğunlaşmıştır. Entelektüel etkilenimleri Sovyet tarihçi E.A.Kosminsky'den Hıristiyan sosyalist tarihçi R.H.Tawney'e ve tabii ki ona "gördüğü en büyük teşviki" sağlayan Komünist Parti Tarihçiler Grubu'na kadar uzanır. 70 yılı kapsayan çalışmaları aşağıdan tarihin ya da kendi ifade ettiği üzere "aşağıdan bakan" veya "tersten" tarihin gelişmesiyle ilişkilendirilir. Çalışmasının çoğu daha önce yok sayılan ya da başka biçimlerde okunan köktenci, radikal el yazmaları, kitapçıklar ve daha başka edebi kaynaklardan faydalanmaya dayanır. En önemli eseri *The World Turned Upside Down* (1972) daha önce benzeri görülmemiş 20 yıllık basın özgürlüğü döneminde filizlenen bu kitapçıkları esas alır. Monarşinin restorasyonuyla beraber 1660'da sansür geri döndüğünde radikal fikirler yine yeraltına itildi. Devrimin Marksist yorumunun sert eleştirmeni John Morrill, "dinsel, yapısal, toplumsal ve bilimsel düşüncelerin nüfuz etmesi; dinî radikalizmin toplumsal bağlamı; tarihî belgeler olarak edebi kaynakların önemini; İngiltere'de devrim yıllarının canlılığını" yansıtması bakımından Christopher Hill'in katkısının özgünlüğünü seve seve kabul etmiştir.[12]

12 J. Morill, *The Nature of the English Revolution* (1993), s. 273.

İngiltere'nin burjuva devrimi

Hill için İngiliz burjuva devrimi Newton'a uyan kesinlikte bir güzergâh izlememiştir. Muhafazakâr Parti'nin, Liberal Parti'nin tatmin etmeyen açıklamalarını ya da diğer dinsel izahatları reddeder. Değişimin, biri burjuva devrimi bir diğeri de demokratik halk devrimi olmak üzere iki ayrı devrim olarak düşünülebileceğini ileri sürer. İlki, (nihayet 1688'de) kapitalist gelişmeye uygun, burjuva mülkiyet haklarının kutsandığı, parlamentonun kati surette monarşi ve Kiliseyi ehlileştirdiği, Protestan ahlakının galip geldiği ve alabildiğine genişleyen ticari bir imparatorluğun gelişmesine izin veren bir devlet tesis etti.

Burjuva devrimi Marksist olmayanlar tarafından yanlış anlaşıldığı ve reddedildiği için Christopher Hill bunu izah etmede dikkatliydi. İngiliz İç Savaşı'nın tabii ki bir burjuva devrimi olduğunu ancak sorunun burjuvazinin her iki cephede de yer almasından kaynaklandığını söyleyen R.H.Tawney'den alıntı yapmayı seviyordu. Devrim kendini eski düzen ya da kapitalizm yanlısı olarak ilan eden ve savaşan iki ayrı sınıf (burjuvazi ve aristokrasi) gerektirmiyordu; hiçbir devrim böyle gerçekleşmemişti. Devrimde bir sınıf dinamiği vardı ama bu çok daha karmaşıktı. Önceki yanlış anlama kısmen, 16. yüzyıldan bu yana kapitalizmin toprak meselesinden ortaya çıkmış olması ve bu nedenle burjuva devriminin esasen kentsel bir fenomen olduğuna dair bir işaret verilmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. "Korkarım apaçık bir noktayı yani İngiltere'de erken kapitalizmin en güçlü şekilde kırsalda olduğunu vurgulamak gerekir çünkü Marksizmin pek çok meşum inkarı bu şaşırma nedeniyle hükümsüz kalmıştır."[13] Marx'ın *Kapital*'ine aşina olan herkes bunu bilir. Burjuva dev-

13 C. Hill, *The Collected Essays of Christopher Hill. Volume 3: People and Ideas in 17th-Century England* (Brighton, 1986) s. 97.

rimi "kapitalizmin gelişimi üzerindeki geleneksel kısıtlamaların ortadan kaldırılması" demektir. Bu girişim Hollanda haricinde Avrupa'dan başka yerde üstesinden gelinemeyecek muazzam külfetler gerektiriyordu. İç Savaş, Stuart monarşisinin krizinden kaynaklanmıştı. Devrimci bunalım geciktirilebilirdi ancak kapitalist gelişmenin önündeki engeller reformla halledilemeyecek kadar azametliydi. Stuartlar ve kapitalist gelişimin süratle genişleyen çıkar çevreleri, vergilendirme, dış politika, din ve mutlakiyet üzerine meseleleri farklı yönlere çekiştiriyorlardı. Meclisteki liderler için bilinçli bir şekilde ileriyi görmek ve devrim planlamak lüzumlu değildi. Ne de devrimde pay sahibi olan yığınlar, özellikle devrimin radikal ve demokratik güçleri bunun fiili sonuçlarını hedeflemişti.

Burjuva devriminin tamamlanması gereken bu ödevleri kendi kapsamlarında uluslararasıdır: İrlanda ve İskoçya'nın fethi; Kabotaj kanunları ve Anglo-Felemenk savaşları yoluyla Felemenklerin başat ticari güç olarak ikamesini amaçlayan bir ticari politika; emperyal yayılmanın temel taşı olarak güçlü bir donanma. Bunlar aynı zamanda toplumsaldırlar: toprak üzerinde burjuva mülkiyet hakları feodal ayrıcalıkların kaldırılmasıyla belirlenmiş, tımar kayıtlarıyla efendinin arazisini elinde tutan kiracının zayıflaması çulsuzun topraklardan sürülmesine ve toprakların özelleştirilmesine yol açmıştır. Soyluların iflas noktasına gelinceye kadar vergilendirilmesi, kalelerinin yıkılması, Kilisenin, Tacın ve kralcı toprak sahiplerinin müsaderesi eski rejimin gücü ve zenginliğini küçük düşürmüştür. Bu politikalar İngiliz Devrimi'nin burjuva karakterini ortaya koyar. Bunlar ancak tüm maliyeti ve zapt olunmazlığı ömrünün daimi olmadığı anlamına gelen bir orduya dayanan bir rejim sonucu başarılabilirdi. Devrimin demokratik halk veçhesini bastırmasıyla beraber muhtemel alternatif dayanağını kaybetti. Geri dönülemez bir şekilde kapitalist gelişim için yolu temizledikten

sonra en sonunda ordu 1660'da monarşinin restorasyonu kılığında eski rejimden geriye ne kaldıysa onunla uzlaşmaya zorlandı. Christopher Hill, İngiliz emperyalizminin altın çağının, İngiliz demokrasisinin kurumlarının ve İngiliz sanayi kahramanlığının 17. yüzyıl devrimini kavramadan anlaşılamayacağını söyler. Marksizm karşıtları tarafından bu konuda ortodoksiden yoksun olmakla eleştirilmesine rağmen Marx ve Hill'in burjuva devrimini kavrayış biçimleri arasındaki benzerlikler çarpıcıdır. Marksizmin çöküşünün ilanının harekete geçirmesiyle 1991'de yazdıklarında, Hill fikirlerinin evrimi üzerine yorum yapar:

> Kullandığım sözcükleri değiştirdim ancak 17. yüzyıl İngilteresi hakkında temel Marksist noktamdan uzağa düştüğümü sanmıyorum. Hâlâ 1640 ve 1660 yılları arasındaki olayların devrim olarak nitelenmesinin yerinde olduğu kanaatindeyim çünkü bu olaylar İngiltere ve dünya tarihinde çok büyük değişikliklere neden olmuştur. 17. yüzyıl başlarında İngiltere üçüncü sınıf bir güçtü. Eski rejim hükümetleri, İngiliz ticaretinin Uzakdoğu'ya, Akdeniz'e ya da Amerika'ya açılımını desteklemede hem mali olarak yetersiz hem de siyaseten isteksizdi. Bazı tarihçilerin yaptığı gibi bu dönüşümün devrim olmadan da mümkün olabileceğini söylemek gülünç olur. Yeni politika ağır vergilendirmeyi gerektiriyordu; 1640'dan önce taht ve parlamento dış politika konusunda anlaşamadıkları için maliyenin yeniden yapılanması konusunda da anlaşma sağlayamadılar. Parlamento kendi savaşı için paradan yana oy kullandıysa da kral o parayı kendi savaşı için harcamıştı. 1660'tan sonra parlamento donanma için sınırsız bütçe oyladı fakat mutlakiyetin restorasyonunu tehdit edebilecek daimi bir ordu için tek kuruş oylamadı.[14]

14 C. Hill, *England's Turning Point: Essays on Seventeenth-Century English History* (1998), s. 294-5.

"Devrim içinde başkaldırı"

Yoksullar için pek çok demokratik komünal mülkiyet hakkıyla burjuva düzeninin sınırlarını aşmaya çabalayan demokratik halk devrimi, yüzyıl ortasının dipteki radikal akıntısıydı. Hill'in incelemesi bu unsur üzerinde yoğunlaşır: Yeni Model Ordudaki* eşitlikçi (Leveller) radikaller, Digger, Ranter ve Quaker** dinî mezhepleri. Sürekli değişen geleneksel otorite ile devrim sıradan insanların belagatli ve çarpıcı biçimde kendi seslerini buldukları bereketli bir özgürlüğe imkân verdi:

> Kısa bir süre için, sıradan insanlar kilisenin ve üst tabakanın otoritesinden daha önce hiç olmadıkları ve uzun bir süre de hiç olamayacakları kadar bağımsızdı. Büyük bir talih eseri, neler tartıştıklarına dair elimizde pek çok kayıt var. Dünyanın sonu ve gelecek yeni binyıl hakkında, insan topluluğunu Âdem'in işlediği günahtan dolayı sonsuz azaba mahkûm eden Tanrının adaleti hakkında spekülasyonlarda bulunmuşlar ve kimileri cehennemin varlığına dair kuşku duyar hale gelmiştir. Tanrının herkesi kurtarmayı amaçladığı ve her birimizin içinde Tanrıdan bir parça olabileceği hakkında kafa yormuşlardır. Bu yeni fikirleri ifade etmek için yeni mezhepler kurmuşlardır. Bazıları Yaratıcı bir Tanrı olmayabileceği ve yalnız tabiat olabileceği ihtimaline itibar etmiştir. Bilginin ilahiyat, hukuk, tıp gibi seçkin mesleklerin tekelinde toplanmasına karşı çıkmışlardır. Var olan eğitsel yapıyı özellikle üniversiteleri eleştirmiş ve eğitim fırsatının geniş dağılımını önermişlerdir. Cinsiyetler arası ilişkileri tartışmış ve Protestan ahlakının bazı yanlarını sorgulamışlardır.[15]

(*) New Model Army: 1645 yılında Oliver Cromwell tarafından İngiliz İç Savaşı için kurulmuş düzenli süvari birlikleri – ç.n.

(**) İngiltere'de İç Savaş zamanı Protestanlık mezhepleri – ç.n.

15 C. Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas during the English Revolution* (1972), s. 292-3.

Hill için devrimin burjuva ve demokratik halk veçheleri sonucun başka türlü olabileceğine işaret eder. Burjuva devrimini açıklayışı determinist olmaktan çok uzaktır. Farklı sınıf unsurları değişen terkiplerde birbiriyle kaynaşmıştır. 1640'ta halk galeyanı savaşı hızlandırmış, kralın öldürülmesi radikal safhayı zirveye taşımış, restorasyon değişmiş olan şeylerin çoğunu emniyete almış ve 1688'in Şanlı Devrimi sonunda devleti stabilize etmiştir. Devrimler kitle psikolojisinin oynak gelgitlerine, umut ve umutsuzluk döngülerine, enerjilerinin seferber edilmesiyle tükenmesine tanıklık eder. Hill'in muazzam becerisi tüm bu fikir dünyasının curcunasına kulak verip aynı zamanda toplumsal bilincin hassas ayarını ölçebilmesidir. Büyük ve önemsiz şairler, bilim insanları, tarihçiler, yazarlar, politik hiciv yazarları ve dinî liderler zamanın duygusal hengâmesine kapılmışlardı. Kelimelerini ustaca kullanması, eserinin devrimin sesi olarak yankılanmasını sağladı. "Eski dünya... ateşteki parşömen gibi birden hız kazanmıştı" diyen Gerrard Winstanley'den başka kim bunun anlamını daha iyi ifade edebilirdi ki?[16] *The Intellectual Origins of the English Revolution* (1965) adlı çalışmasında Christopher Hill, bir siyasi kuramcı ve tarihçi olarak Sir Walter Raleigh'in ve bir ampirist ve bilim insanı olarak Sir Francis Bacon'ın ve Sir Edward Coke'un birlikte Stuart hanedanı süresince nasıl eleştirel ve sorgulayan bir ton tutturduklarını gösterdi.[17]

Devrim yıllarına ilişkin çalışmalarında bir dizi dinsel cemaat olan püriten tarikat ve mezheplerden, Beşinci monarşistler, Diggerlar, Ranterlar, Muggletonyanlar ve Quakerlardan faydalandı. Birçok fırsatta bu gruplara geri döndü. Ön-

16 Hill, *The World Turned Upside Down*, s. 12.

17 C. Hill, *The Intellectual Origins of the Revolution* (Oxford, 1965). Bu yapıt Püritenizm ve bilim ilişkisi üzerine bir tartışmayı tetikleyen tartışmalı bir yapıt oldu. Bkz. C. Webster (editör), *The Intellectual Revolution of the Seventeenth Century* (1974).

ceden görmezden gelinen ve halen muhafazakâr tarihçiler tarafından "kaçık, sersem fanatikler, çatlak ve tuhaflar" olarak bir kenara itilenler onun için bir radikal grup değil, zamanın dinî tutumuyla dünya ile baş etmeye çalışan kadın ve erkeklerdi.[18] Hill aynı zamanda kırsal komünizmle özgür aşkı benimseyen Digger topluluğundan Gerrard Winstanley ve yaklaşan milenyuma inanan ve İsa'ya öykünüp Bristol'a 1656'da bir eşek sırtında giden James Nayler gibi liderlerin kişisel rotalarını da çıkartıyordu. *The Experience of Defeat*'de tüm umutların tükendiği, ufkun daraldığı ya da geçici müdahalelerin madden imkânsız kılındığı (Digger toplumunda olduğu gibi) ya da manevi spiritüalizme ve pasifizme dönüştüğü (Quakerlarda olduğu gibi) yenilginin katı mantığından kimsenin kaçamayacağını gösterdi. Bu melankoliyi, Hill'in uzun uzadıya *The Experience of Defeat* (1984) ve *Milton and the English Revolution* (1977) adlı yapıtlarında ele aldığı şair John Milton'dan başka kimse daha dokunaklı biçimde telaffuz edemedi.

The Intellectual Consequences of the English Revolution'da (1980) Hill, Stuart monarşisinin restorasyonunu, entelektüel reaksiyonun bilimsel araştırmanın kendisini bile tehdit eden ve coşkuyla fanatizini aynı kefeye koyan belli bir anı olarak irdeledi. Piskoposlar, meslekler ve Oxford'la Cambridge 1660'ın entelektüel yapılanmasında restore edildi. Bilime Sir Isaac Newton'un başını çektiği Kraliyet Derneği tarafından sağ salim yön verildi. Her ne kadar gizli gizli İsa'nın yeniden dirileceği günü hesaplamaya çalıştığı milenaryan projeye devam etse de, büyük fizikçinin "soyut, boş, hasmane matematik evreni" benliğin yitirildiği piyasa tabanlı ticari anlayışı yansıtır. Benzer biçimde John Locke'un hükümet ve mülkiyet hakkının kutsallığına dair sözleşme görüşü de res-

18 M. Kishlansky, "Desert island radicals", *Times Yüksek Öğretim Eki*, 7 Eylül 1984.

torasyon ruhuna ve burjuvazi düzenine tercüman olur. Locke ve Newton'un entelektüel sentezi "siyasi düşünüşte geçmişten geleceğe, nispeten durağan tarım toplumunda egemen olan kalıtsal ilkeden, devingen ve genişleyen bir ekonomiye daha uygun olan atomik bireyselliğe ve sözleşmeciliğe geçişe katkıda bulunur."[19]

Radikallerin kati yenilgisine rağmen, İngiltere'nin devrimci geçmişi Christopher Hill'e göre esasen İngiliz radikalizm geleneğinin sürekliliği nedeniyle yararlıydı. Reformasyon sırasında tekrar dirilen Lollardy'nin düşünceleri ve Köylü Ayaklanması, İç Savaşta ve kralsız dönemde bir kez daha belirdi ve 1790'dan sonraki dönemin radikalizminde yeniden gün yüzüne çıktı. *World Turned Upside Down* bu belli belirsiz ama hakiki devamlılık zincirini örnekler. Kitabın ismi, 18. yüzyılda pleb kültüründe görünüşe bakılırsa popüler olan ve 1781'de Yorktown'da Cornwallis'in İngiliz kuvvetlerinin Amerikan devrimcilerine teslim olması sırasında çalınıp söylenen İç Savaş şarkısının adıydı. Kökeni Lancashire yoksuluna dayanan radikal bir mezhep olan Shakerlar mesajlarını Amerika'ya yaymaya çalıştıklarından bu deyişi benimsediler. İngiliz Jakoben Tom Spence 1805'te aynı adla bir kitapçık yazdı. Bu başlığın daha da öte bir anlamı vardı.

> Baş aşağı unutulmamalıdır ki göreli bir kavram. Bunun ayakların baş olduğu anlamına geldiği varsayımının kendisi zaten ancak yukardan bakmanın ifadesidir. 17. yüzyılda başka tür imkânların olabileceğini görenlere karşı adil olmak için dünyanın son üç yüzyıldır ayakları üstünde durduğuna dair çok fazla koşullanmış olabiliriz. Ancak yine de denemeliyiz.[20]

---

19 C. Hill, *The Intellectual Consequences of the English Revolution* (Wisconsin, 1980), s. 60.

20 Hill, *The World Turned Upside Down*, s. 312.

Kaybedenleri yok sayma ve 17. yüzyıl çalkantılarının muzafferlerinin tarihî önemi, dünyanın olması gerektiği gibi baş üstünde durduğu fikrini içimize işlemiştir. Hill, bu radikallerin fikirlerindeki şaşırtıcı biçimde modern unsurların altını çizmiş ve sınıf sisteminin, özel mülkiyetin kutsandığı Protestan ahlakının bağnaz dünyasının ters yüz edilmiş akıldışı dünya olup olmadığını sormuştur. Hill'e göre, 17. yüzyılın bize öğreteceği çok şey vardır. 1649 Putney tartışmalarında "yaşayan en yoksul kesimin en zengin ve güçlü gibi oy verme hakkı olduğuna" inanan Leveller ordusundan temsilcilerin demokratik vizyonunu gerçekleştirmek birkaç yüzyıl aldı. Tam da Avrupa'nın İkinci Dünya Savaşı'nın vahşeti içine gömüldüğü sırada yazan bu İngiliz Marksistin öğretisinin gâvur icadı olduğu şüphesiz söylenegeldi. Burada Gerrard Winstanley'nin sözleri şaşırtıcı biçimde yerindedir: "Mülkiyet bütünü parçalara böler, tüm savaşların nedenidir, kan dökme ve kavga her yerdedir. Dünya ne zaman aslında olması gerektiği gibi yeniden bir ortak hazineye dönüşür, ... işte bu nefret de o zaman biter."[21]

Yıllar sonra geçmişe bakınca Christopher Hill'in yapıtının başka bir Marksist tarihçide bulunması zor türden farklı biçimler ve analizler içerdiği görülür. Cromwell, Bunyan ve Milton'un alışılmışın dışında biyografileri, kronolojik standart ders kitapları, *The Bible and the Seventeeth Century Revolution* (1993) ve *Anti-Christ in Seventeeth Century England* (1971) gibi merak uyandıran tematik incelemeleri hesabına yazdığımızda, Hill'i tarihte belirli bir kategoriye sokmak yanlış olacaktır. Bunca katkısına karşın aşağıdan tarih kategorisi de buna dâhildir. Bilhassa, 17. yüzyıl edebiyatı ve edebi eleştirisiyle diyalogu, postmodernist edebiyat uzmanlarının abartmasıyla bozulmadığında disiplinlerarası kök salan verimli bir ilişkiye model oluşturur. Hill'in burjuva devrimini açıklama-

21 C. Hill, *The English Revolution 1640* (1979; ilk basım 1940), s. 62.

sı, olaylar, hareketler ve fikirlerdeki sınıf karakterini kolayca ortaya koymasına karşın bireylerin ve fikirlerinin, niyetlerinin ve umutlarının ciddiye alınması gereğini yok saymamıştır. Gerçekte devrimin toplumsal güçlerinin farkında olduğundan daha inandırıcı karakterler sunabilir. Bireyler devrimlere karşı tek tip biçimde tepki vermez ancak devrimler yaşamlarına kaçınılmaz olarak etki eder. 1960'larda ve erken 70'lerde nüfuzunun zirvesindeyken (biraz da abartıyla) 17. yüzyıl onun yüzyılı olarak tarif ediliyordu. Ancak 1970'lerin sonlarından itibaren Hill ve Marksist yorumlar artan bir sorgulanmaya tutuldu. Bu revizyonizm Hill'in de daha sonraki makale ve kitaplarında payladığı pek çok biçim aldı. Hill'in bazen maruz kaldığı saldırıların gaddarlığı üstü hafif kapalı anti-Marksizmi yansıtır.[22] İngiliz Devrimi'nin önemi, burjuva devrimi bir yana, bu deyişin kendisi bile sorgulanmıştır. En ateşli revizyonistler için İngiliz İç Savaşı'nın kökenleri yanlış anlaşılmadan ve tesadüften kaynaklanmış ve sonuçları da minimal olmuştur. Diğerleri iki Christopher Hill'i ayırmayı tercih eder, erken dönem Marksist polemikçi ve sonradan Balliol Koleji müdürü akademisyen Christopher Hill. Oysa özünde Christopher Hill kendi Marksizmine oldukça tutarlı ve sadık kaldı. İlk zamanlarda R.H.Tawney hakkında ara sıra onun kalın kafalı Marksist jargona savrulduğunu düşünüp endişeleniyordu. 1951'de tüm iyi niyetiyle Lysenko'yu –Stalin'in favori bilim tahrifatçısı– göklere çıkarabilecekken, 1957'de Komünist Parti'den ayrıldı. E.P. Thompson gibi o da altyapı ve üstyapı kavramını şematik olarak reddedebilirdi ancak yine de "Çevrenin fikirlerin evriminde kalıtımdan daha önemli" olduğunu gösterirdi.[23] 1940'ta 1972 ve 1991'den

22 J. H. Hexter, *On Historians* (1979), s. 227-54.

23 C. Hill, *The Collected Essays of Christopher Hill. Volume 2: Religion and Politics in Seventeenth-Century England* (Amherst, MA, 1986), s. 51; *England's Turning Point*, s. 294.

farksız olarak, 17. yüzyıl devriminden öğrenecek çok şeyimiz olduğunu söyleyebilirdi.

E.P. Thompson

E.P. Thompson (1924-93) İngiliz Marksist tarihçilerin en tanınmışıdır. En meşhur yapıtı *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (1963) işçi sınıfının oluşumu hakkında cesur ve yeni bir tez ileri sürmüştür. 1780 ve 1832 arasında İngiliz emekçi yoksullar müşterek çıkarlara, ortak bir kimliğe sahip olduklarını, bu müşterek çıkarların hâkim sınıfın karşısında olduğunu ve genelde alttan gelen tehdide karşılık daha birleştirici bir niteliğe kavuştuğunu düşünüyorlardı. Bu dönem işçi sınıfının bilinçli olarak bir sınıf haline gelmesine tanıklık etmiştir ve bu dönemin bitişi itibariyle işçi sınıfı İngiliz siyasetinin en belirgin cephesi olmuştur. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* ise tarihin resmî komünist yorumlarının mekanik geleneğiyle tartışmaya giren ve sıradan insanlara katılımcılar ve tarihi yapanlar olarak bakan Marksist tarih devşirme okulunun en güçlü ifadesi oldu. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun önsözündeki şu ünlü pasaj yeni bir Marksist tarihin silâhaltına alınması için yapılan bir çağrı gibi okunmuştu.

> Zavallı çorapçıyı, Luddcu kumaşçıyı, modası geçmiş el tezgâhı dokumacısını, "ütopyacı" zanaatkârı ve hatta Joanna Southcott'un (kendini mesih ilan eden bir kadın) müridini, gelecek nesillerin muazzam lütfuna eriştirmeye çabalıyorum. Onların zanaatları ve gelenekleri ölüyor olabilir. Yeni sanayiciliğe olan düşmanlıkları geri bir şey gibi görünebilir. Toplumcu idealleri fantazya sayılabilir. Kıyıcı eylemlerine çılgınlık denilebilir. Ancak onlar, o zamanların keskin toplumsal sıkıntılarını yaşadılar ve biz yaşamadık. Onların

idealleri kendi deneyimleri çerçevesinde geçerliydi ve eğer tarihin kaybedenleri oldularsa, kendi yaşamları çerçevesinde kaybedenler olarak suçlanabilirler.[24]

"Aşağıdan tarih" ya da "aşağıdan yukarıya tarih" İkinci Dünya Savaşı'ndan beri tarihin gelişimine yapılan en önemli katkılardan biriydi. Harvey Kaye, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nu "toplumsal tarihin şimdiye kadar yazılmış en etkili yapıtı" olarak nitelemiştir.[25] Thompson kaynaklarını ve anlatısını birlikte örmüş ve her bir sayfanın çevrilmesiyle yeni yeni tanıklar ifade vermiştir: orta sınıf gözlemciler, romantik şairler, ahlaktan dem vuran kilise liderleri ve bizzat işçi sınıfı radikallerinin kendileri. Kitap dönem için hakiki bir his uyandırmış ve sömürülenlerin sesini yansıtmıştır. Thompson Marksist tarih için yeni deneysel standartlar getirmiş ama akademik ampirizmin laneti olarak addettiği şeyden de başarıyla kaçınmıştır. Pasajlarının birçoğu, Marx gibi şiir sevgisine sahip olduğunu ele veren akıcı bir edebi biçemin yanı sıra derin siyasi tutkularını ve ezilenlere olan sempatisini de yansıtmıştır.

Thompson'ın kitabı farklı ve tartışmalı bir sınıf vizyonunu zorunlu kılar. Lukács gibi önsözde sınıfın durağan bir şey, nominal bir kategori veyahut nesnel bir yapı olmadığı, insan ilişkilerinin sahih tarihî bir süreci olduğu görüşü özetlenir. "Sahici ilişki, sahici insanlarda ve sahici bir bağlamda cisimleşir... Aşığımız olmadan aşkımızın olmayacağı gibi toprak ağası ve emekçi olmadan itaat de olmaz".[26] Burjuva sosyologların ve Sovyet tarihçilerinin egemen olan sınıf görüşleriyle tartışmaya girer. O zamanlar yapısal-işlevselcilik han-

24 E.P. Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (Harmondsworth, 1968; ilk basım 1963) s. 13.

25 H. Kaye, *Why Do Ruling Classes Fear History? And Other Questions* (Londra, 1997; ilk basım 1995), s. 205.

26 Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, s. 9.

gi sınıfın bireyin toplumsal işlevinden türediğine göre Batılı akademik sosyolojiye ve onun sınıf görüşüne hâkimdi. Batılı iktisat tarihçilerinin zihni, sınıfın dar ekonomik tanımları ve istatistik niceliği ile meşguldü. Stalinist sınıf görüşü de sınıf oluşumunun bir veçhesi olarak sınıf bilinci meselesini göz ardı ediyordu. Sovyet tarihçileri sınıf bilincini tartıştıkları zaman bu, salt nesnel ve ekonomik manada oluyordu ve işçiler otomatik olarak bu bilinci geliştiriyorlardı. Keskin bir ayrımla, Marx, Engels, Troçki, Lukács ve Gramsci'nin hepsi de, önceden gördüğümüz üzere, üretim ve sömürü sürecinde ortak bir nesnel pozisyonla, ortak çıkarların psikolojik ya da subjektif özfarkındalığını kaynaştırıp sınıfın diyalektik doğasını ifade etmenin yollarını bulmuşlardı. Thompson da bu klasik Marksist birleşimi ifade etmenin kendince yolunu bulmuştu:

> Sınıf deneyimi, genellikle insanların içine doğduğu ya da gönüllü olarak girdikleri üretim ilişkileri tarafından belirlenir. Sınıf bilinci de geleneklerin, değer sistemlerinin, fikirlerin ve kurumsal yapıların somutlaştırdığı bu deneyimlerin kültürel anlamda ele alınış biçimidir. Eğer deneyim belirlenmiş olarak görünüyorsa da sınıf bilinci böyle görünmez.[27]

Yoğunlaşmış ve daha saydam bir sömürü sınıf oluşumuna zemin hazırlar. Kırsalda özel mülkiyet haline getirmek için ortak alanların çitle çevrilmesi ve ortak hakların kaybıyla birlikte, toprakları kiralayan çiftçi, Kilise ve toprak sahibi kırsal emekçiyi sömürmüş ve yoksullaştırmıştır. Yerli sanayide tüccarlar daha da zenginleşir ve faaliyetlerinin çapı genişlerken, parça başı çalışan emekçiler ücret bağımlılığına mecbur edilmiştir. Yeni fabrikalar ve madenlerde işverenlerin zenginliği, (çok sayıda çocuğu içeren) işgücü sanayi

27 Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, s. 10.

üretiminin kötü koşullarına maruz kaldığı oranda gözle görülür bir şekilde artmıştır. "Hepsi de sömürü sürecinin şeffaflaşmasına ve sömürülenlerin toplumsal ve kültürel kaynaşmasına katkıda bulundu".[28]

Thompson'a göre kültür bu sebepten işçi sınıfının asli kurucu unsuruydu ve bu da John Wesley ve Robert Owen, Westminster ve Luddizm etkisindeki Thompson'un baş döndüren hacimdeki çalışmasında yansıtılmaktadır. Sınıf bilinci, nesnel durum ve sınıf çıkarlarının gerisinde kalan kültürel bir üstyapıyı gerektirmekteydi. Bu anlamda, bilinç çok çeşitli biçimlerde ve olgunlukta ortaya çıkabiliyordu.

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu elbette eleştiri topladı. Bazıları Metodist dirilişe karşı yaklaşımını sorun etti ki o bunu gücünü devrimci ve devrim karşıtı enerjilerin çağından alan "umutsuzluğun binyılı" olarak nitelendirmişti. Diğerleri Luddizmi yorumlayışına ya da yaşam standardı tartışmasında aldığı tutuma itiraz ettiler; yani o sanayi devriminin çalışan nüfus üzerinde iyi huylu ya da yıkıcı etkisiydi. Thompson işçi sınıfının doğuşunu diğerleri gibi 1832'de ve hatta belki daha da sonraları fabrika işçileri arasında değil de onun parça başı iş yapan emekçileri ya da zanaatkârları arasında olduğunu söyleyerek de eleştiri aldı. Zaman geçtikçe ve toplumsal tarihin biçimi değiştikçe Thompson'un sınıf oluşumunda kadının rolüne az değer biçmesine de karşı çıkıldı, bu onun sonradan kabul ettiği bir hataydı.[29]

Belki de en önemlisi bu kitabın Yeni Sol arasında Marksizmin kendisine yönelik bir tartışmayı başlatmasıydı. Per-

---

28 Thompson, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, s. 217.

29 Thompson, J.W. Scott'ın söylediklerinin postyapısalcı içeriğine çokça itiraz edeceği makale için bkz. J.W. Scott (editör) *Gender and the Politics of History*'de (New York, 1988), J.W.Scott, "Women and the Making of the English Working Class"; Scott'ın görüşlerinin bir eleştirisi için bkz. B.D. Palmer, *Descent into Discourse: The Reification of Language and the Writing of Social History* (Philadelphia, PA, 1990), s. 78-86 ve 172-86.

ry Anderson ve Tom Naim işçi sınıfının rolünün ve kültürünün abartılmasını eleştirdiler. İngiliz işçi sınıfının İngiliz burjuva devrimiyle arasındaki mesafe nedeniyle devrimci mücadele için kötü hazırlanmış pasif bir güç olduğuna inanıyorlardı. Bunun tersine E.P. Thompson ise İngiliz işçi sınıfının sahih devrimci geçmişinin altını çiziyordu. Altıncı Bölüm bu anlaşmazlıklara derinlemesine değinmektedir.

18. yüzyıl İngiliz kültürü

İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu'nu yazdıktan sonra, E.P. Thompson'ın ilgisi 18. yüzyıla yoğunlaştı. Bu araştırmanın sonuçları *Whigs and Hunters* (1975) ve birtakım makalelerin bir araya toplandığı *Customs in Common*'da [*Avam ve Görenek*] (1991) ortaya çıktı. *Whigs and Hunters*, "siyahlar"ın ve yüzleri siyaha boyanmış kaçak avcıların işlediği suçlara idam cezası getiren 1723'ün baskıcı Siyah Kanunu'nu inceliyordu. Thompson, Windsor ve Hampshire ormanlarındaki hayata yani siyahların gece faaliyetlerine, onların hasımlarına karşı isimsiz tehditlerine, mera ve ormanlara ilişkin hak davalarına ve karşı davalara, yasak avcılar ve av alanı bekçileri arasındaki dalaşa ışık tuttu. Kanunun bu eylemlere müdahalesini ve nihai yaptırımını ayrıntılandırdı: düpedüz terörizm, ipe gönderen yargıcın teatralliği, cellât ve darağacı. *Whigs and Hunters*, 18. yüzyıla dair, Hannover Hanedanı yanlısı liberallerin yoksulları korkutmak ve muazzam sermaye akışını İngiliz toplumunun tepesindeki zengin oligarkların elinde tutmak için hukuku nasıl kullandıklarını gösteren yeni perspektifler açtı. Thompson 18. yüzyılın itaat, uzlaşma ve hukukun tarafsız icra edilmesi zamanı olduğu kendini beğenmiş liberal görüşe meydan okudu. Aynı zamanda Marksistleri de bu gibi dönemleri önemsizleştirdikleri ve hukukun üstünlüğünü de sanki sadece ideolojik bir numaraymış,

hâkim sınıfın çıkarları için bir araçmış gibi görüp reddettikleri için eleştirdi. Bu hem öyle hem de daha fazlasıydı aslında. Hukuk 18. yüzyılda, tam da yönetenler kadar yönetilenlere de açık olması nedeniyle hatta mahkemeler yönetenlerin lehine bile olsa, dini ve kraliyet otoritesini yerinden ederek hegemonyanın en önemli veçhesi haline geldi. Ama yine de keyfi iktidar yerine hukukun üstünlüğünün varlığı hâkim sınıfın eylemlerine ve gücüne belirli sınırlamalar getirdi ve bu sınıfa mülkiyeti olanın egemenliğine istikrar getiren bir meşruiyet ölçüsü sağladı:

> Buraya kadar hegemonya... dile getirildi hepsinden önemlisi de bu hegemonya askeri güçte, ruhbanlığın ya da basının esrarlı bir hava yaratmasında değil, üstelik ekonomik baskı da hiç değil, adliye memurlarının çalışma ritüellerinde, ağır ceza mahkemelerinin azametinde ve Tyburn tiyatrosunda görülebilir.[30]

Thompson altyapı ve üstyapıyı hukukun prizmasından gördü. Hukuk üstyapının bir parçası idiyse, alışıldık Marksist yorumlarda olduğu gibi, o zaman hem üretimden hem de üretim ilişkilerinden ayrı olmalıydı. Tarihsel kanıtlar bunun tam tersi olduğunu söylüyor. Ne resmî kurallar ve hukuk ilminin prosedürleri ne de bir ideoloji olarak hukukun kendisi gündelik emekten ya da sorunlu metafor uyarınca "altyapıdan" uzaktı. Mülkiyetin ve kullanım haklarının yasal bakımdan kodlanması üretim ilişkilerini tanımladı ve toplumun her katmanında bu şekilde filtreden geçirdi: "Üretim ilişkilerinin kendisi bir dereceye kadar yalnız yasal tanımları bakımından anlamlıdır: serf, bağımsız emekçi; belirli haklara sahip çiftlik sakini ya da bu haklardan mahrum

30 E.P. Thompson, *Whigs and Hunters: The Origin of the Black Act* (1990; ilk basım 1975), s. 262. Thompson (ve Linebaugh) 'tanatokrasi' terimi üzerinden idam cezasının öneminin üstünde durdular. Tanatokrasi, iktidarını büyük ölçüde ölüm cezasının kullanımına dayandıran devlet biçimi anlamına gelir.

ahali; özgür olmayan proleter, haklarının grev gözcüsü gibi bilincinde olanlar; saldırı nedeniyle işverenine dava açabilen topraksız emekçi."[31]

Customs in Common'da Thompson'un 18. yüzyıl hakkındaki tezi, kendini sağlam avam kültürünün savunmacı görenekleri yoluyla gösteren yoksul ile yönetenler, avam ve soylular (plebler ve patrisyenler) arasında gittikçe artan bir kültürel yabancılaşma olduğunu ileri sürüyordu. Bu makaleler canlı hadiseler, görenekler ve deneyimler ifşa ediyordu: örneğin tahılın zorla alındığı ve ahlak ekonomisi çerçevesinde adil bir fiyata satıldığı ekmek isyanları, kamu önünde küçük düşürme ritüeli ya da kabul edilmiş davranış normlarını zorla yaptırmak için kullanılan hoyrat müzik* ve boşanmanın avam/pleb biçimi olarak eş satışı gibi. "Kalabalığın ahlak ekonomisi" ve "Zaman, iş disiplini ve endüstriyel kapitalizm" 1960'larda yazılmış, ekonomik tarihin kısıtlılığına ve emek tarihinin kurumsal fetişlerine karşı çıkmada etkiliydi. *Customs in Common* bunu yapabilmekteydi çünkü folklor ve antropoloji ile sürdürülebilir bir diyalog içinde olmuştur. Kaynaklarından bazıları yerel pratikleri yeniden ayağa kaldıran 19. yüzyıl antikacıları ve folklorcuları tarafından korunmuştur. Ancak bu folklorcu yaklaşım keşiflerinin esaslı çıkarımlarını tanımakta başarısız oldu. Thompson'a göre görenek genel bir zihniyet ve havaydı ve 18. yüzyıl toplumsal tarihi için kilit bir önemi vardı. Pek çok göreneğin akılcı toplumsal işlevleri vardı. Bazen toplumsal baskı nedeniyle muhafaza ediliyor başka zamanlarda da bunlar sadece protesto yöntemleri olarak kullanılıyordu. Göreneğin avam kültürü değişken, çelişkili ve karşılıklı mutabakata dayanmayan nitelikteydi; piyasa kültürü ve zihniyetinin yenilikleriyle çatışıyordu. Gelenek ve göreneklere dayalı haklar, azalan ataerkil korumacılık ve tehditkâr ekonomik değişimler

31 Thompson, *Whigs and Hunters*, s. 267.

(çitleme, iş disiplini ya da serbest piyasa gıda fiyatları) karşısında çoğu kez yeniden yaratılır veya ileri sürülür. Bu noktada Thompson kendine özgü kültürel tarih ile sınıf mücadelesi analizinin sentezini geliştirmiştir ki bu yapıtla 18. yüzyılı toplumsal denge ve düzen çağı olarak addeden kabul gören görüşü yeniden ele alabilmiştir.

Thompson, yapıtında görünür antropoloji ve zihniyet kavramının etkisiyle birlikte Annales Okulu'nun kültürel tarihe olan dilini ve yaklaşımını benimsemiştir. Tarihsel bireylerin ve toplulukların kendi dil ve kültürel geleneklerinin mahkûmu olduğunu dile getiren kültürel yaklaşıma açık bir şekilde karşı çıkmıştır. Bu bakımdan toplumsal tarihte postmodernizme doğru evrilen trende açıkça karşı durdu:

> Bu çalışmalarda umarım pleb kültürü daha somut ve daha elverişli bir kavram haline gelir, "anlamlar, tutumlar ve değerler" içinde sırra kadem basmaz, sosyal ilişkiler, sömürünün çalışma ortamı ve sömürüye direniş, paternalizm ve itaat ritüellerinin maskelediği güç ilişkilerinin dengesi içinde yerini bulur. Bu yolla (umarım) popüler kültür de kendi münasip konumunu alır.[32]

Thompson'un derin etkisi

Thompson'un en doğrudan etkisi öğrencileri üzerinde görülebilir, bilhassa da Warwick Üniversitesi Toplumsal Tarih İnceleme Merkezi'ndeyken (1965-70) cezbettiği öğrenciler üzerinde. Bu çabalar Thompson'la, Douglas Hay, Cal Winslow, John Rule ve Peter Linebaugh'ın katkılarıyla *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth Century England*'la (1975) birlikte meyvesini verdi. Thompson'ın öldüğü yıl, P. Searby, J.M. Neeson, Alec Morley, Victor Bailey, Sheila Rowbotham, Leon Fink, Barbara Winslow ve Robert

32 E. P. Thompson, *Customs in Common* (1993; ilk basım 1991), s. 7.

Malcolmson ile *Albion's Fatal Tree* yazarlarından makalelerin bulunduğu derleme bir koleksiyon anısına ithaf edildi. Bu isimlerin tümü (Sheila Rowbotham hariç) onun öğrencisi olmuştu. Öğrencilerinden birkaçı Thompson'un himayesinde başladıkları konular hakkında yazmaya devam ettiler. John Rule'un *Labouring Classes* (1986) ve *Albion's People* (1996) ve Peter Linebaugh'ın *The London Hanged* (1985) gibi yapıtları toplumsal tarih içinde azami saygıya haiz oldu. *The London Hanged* sınıf ilişkilerinin bir veçhesi olarak 18. yüzyıl suç incelemelerine devam etti. Londra idamlarının şehrin batısındaki unutulmuş adli kayıtlar konusundaki maharetiyle Linebaugh Tyburn Darağacı olayını "sınıflar arasındaki kentsel çekişmenin merkezî bir olgusu olduğu ve gerçekte öyle olmasına da çalışıldığı" şeklinde açıklar.[33] Gelişen kapitalist ilişkiler ve suç, Avrupa'nın en ileri ticaret ve finansal kapitalizm merkezinde karşılıklı olarak birbirini biçimlendirdi. "Önce kapitalist ilişkilere özgü sömürü biçimleri suç faaliyetlerinin biçimlerini doğurdu veya değiştirdi sonra bunun tam zıddı geçerli oldu yani suç biçimleri kapitalizmde esaslı değişikliklere yol açtı."[34]

Thompson'ın kişisel etkisi Warwick'ten mezun ettiği öğrencilerinden de öteye gitti. ABD'de birkaç önemli tarihçi Thompson'ın açtığı yoldan devam etti. Herbert Gutman'ın *The Black Family in Slavery and Freedom 1750-1925* (1976) adlı yapıtı Thompson'ın sınıf yaklaşımını, deneyime atfettiği önemi ve kültüre yönelttiği dikkati paylaştı. Gutman'ın önsözü Thompson'ın ünlü çorapçı paragrafıyla paralellik arz ediyor.

> Bu kitap temel özgürlükler öncesi ve aynı zamanda sonrasında sıradan siyah kadın, erkek ve çocuklar hakkında-

33 P. Linebaugh, *The London Hanged: Crime and Civil Society in the Eighteenth Century* (1985), s.xvii.

34 Linebaugh, *The London Hanged*, s.xxi.

dır. Köleleştirilmiş Afro-Amerikalılara, onların çocuklarına ve torunlarına ilişkin bir çalışmadır. Hane içi farklı düzenlemeler getirerek, yeni bir Afro-Amerika kültürü besleyen farklı akrabalık ağları geliştirerek köleliğe nasıl uyum sağladıklarını ve bunun karşılığında bunların gelişen Afro-Amerikan topluluklarının, köleleri yasal anlamda özgürlük elde etmeye hazırlayan toplumsal temeli nasıl oluşturduğunu anlatır. Bu kitap aynı zamanda yoksul Amerikalılar hakkındadır, Amerikan yaşamlarının önemli bölümünü köle olarak harcayan siyahlar hakkında. Bu nedenle Amerikan emek tarihinin özel bir veçhesi ile ilgilidir: evvelden kölelikle çalıştırılan sonra çoğunlukla yarı özgür köy emekçileri olan bu kadınlar ve erkekler... Bireysel tarihlerinin ancak ufak tefek parçaları, bu insanların kimler olduğu ve neye inandıkları hakkında ise ancak kesik parçalı ipuçları ayakta kalmıştır. Bizim merakımız inançlarını ve davranışlarını neyin cesaret verip beslediği üzerinedir, daha fazlası değildir.[35]

Eugene Genovese ise Thompson'ınkiyle aynı bir dizi pozisyon aldı. Thompson'ın Gramsci'den alıp geliştirdiği hegemonya ve paternalizm kavramlarından yararlanması gibi sınıfa olan yaklaşımı da çok benzerdi:

> "Hegemonya" fikri Gramsci Batı Marksizmi'nde belli başlı bir yer edindiğinden beri sınıf antagonizmasını da beraberinde getiriyor; fakat aynı zamanda belirli bir tarihsel dönem için belirli bir sınıfın –meşruluğu tehlikeli derecede sorgulanmayan bir zeminde– bu antagonizmaları bünyesinde bulundurma kabiliyetini de beraberinde getiriyor.[36]

---

35 H. Gutman, *The Black Family in Slavery and Freedom 1750-1925* (Oxford, 1976) s. 3-4.

36 E. Genovese, *Roll, Jordan, Roll: The World the Slaves Made* (New York, 1975), s. 25-6.

Genovese, altyapı ve üstyapının modasının geçtiği hakkında da Thompson'la aynı fikirdedir:

> Bu suretle, hukukun modaya uygun şekilde üstyapının hizasına düşürülmesi, türetilmiş fenomenin kendisi için yarattığı otonomi derecesini anlaşılmaz kılar. Modern toplumlarda en azından yasal düzenin teorik ve ahlaki temelleri ile fikir ve kurumlarının hakiki kendine has tarihi adım adım daha geniş bir sosyal düzen ve sınıf hâkimiyeti sistemini getirir. Modern Batı dünyasında hiçbir sınıf yönetilenlerin çıkarları veya duyarlılıklarının koruyucusu olarak kendini sunma kabiliyetine sahip değilse uzun süre hükmedemez.[37]

Thompson ve Gramsci'nin bu ortaklığı, Gramsci'nin ezilenlerin bölünmüş bilinci nosyonunu kullanan Genovese'in çalışmasında devam etti. Genovese'in durumunda bu, tabi olma, boyun eğme koşulunun kabul edilmesi olmakla beraber siyah köle Amerika'da olduğu gibi hasmane bir direniş anlamına da geliyordu:

> "Yumuşak başlı" kölelerin birden başkaldırdığı ve "nazik" efendilerin birden vahşi yaratıklar gibi davranmaya başladığı her gün yaşanan örneklerin kökeni bu diyalektikte yatmaktadır. Efendi ve köle, biri kendini abartma nedeniyle diğeri ise alternatif olmadığı için ilişkilerinin paternalist temeli üzerinde anlaşmışlardır. Ancak görünüşteki ortak rızalarından çok farklı şeyler anlamaktadırlar.[38]

1970'lerin sonunda birkaç Hintli tarihçi Thompson'ın toplumsal tarihe yaklaşımını hevesle benimsediler. Bunda, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun ünü kadar Thompson'ın 18. yüzyıl İngiltere yorumunun Hindistan karşılaştırma-

37 Genovese, *Roll, Jordan, Roll*, s. 26.

38 Genovese, *Roll, Jordan, Roll*, s. 148.

sı için ilham verici olmasının da rolü vardır. İlk olarak, geniş göreneksel ahlak çerçevesinde ayaklanmaların nasıl gerçekleştiğini açığa çıkaran yığınların ahlaki ekonomisi, bağımsızlıktan önceki kopuk, coğrafi olarak dağılmış ve görünüşte akıldışı köylü ve emekçi eylemleri için genel entelektüel bir çerçeve vaat ediyordu. İkinci olarak, "sınıfsız sınıf savaşımı" işçi sınıfının olgunlaşmadığı ve din, kast ve akrabalık bağlarının yaygınlığını koruduğu bir toplumda çatışmayı anlama olanağını sağlamıştır. Thompson'ın varsayımlarını benimseyen akademisyenler 1981'de *Subaltern Studies* (*Maduniyet Çalışmaları*) adlı bir dergi (madun sınıflar – madun alt kademe/mevki anlamında– *Prison Notebooks*'da Gramsci'nin ezilen, bastırılan sosyal gruplar için kullandığı bir terimdir) yayınlamaya başladılar. Anti-emperyal direnişi açıklama çabaları nedeniyle Maduniyet akademisyenleri Latin Amerika ve Afrikalı akademisyenler arasında yankı buldu ve post-kolonyal çalışmalara bir esas oluşturdu. Hindistan'daki Maduniyet araştırmacıları, Thompson'ın yaklaşımındaki belli başlı önemli nitelikleri bir kenara bırakarak kendi gereksinimlerine uyan bir Thompson ithal ettiler. Thompson gibi kültürel boyuta vurgu yaptılar ancak ondan farklı olarak bunu devlet ve ekonomi pahasına yaptılar. Dipesh Chakrabarty'nin *Rethinking Working Class History: Bengal 1890-1940* (1989) kitabındaki olgunlaşmamış Hintli işçi sınıfını açıklamasının merkezinde, şehirli işçi sınıfı üzerinde köylü kültürünün ısrarcı izini sürmesi yatar: "topluluk, dil, din, kast ve akrabalığın ilkel sadakati ile damgalanmış prekapitalist, eşitlikçi olmayan bir kültür."[39] Chakrabarty kapitalizmi üretim ilişkileriyle değil de 18. yüzyıl İngilteresi'nin kültürel tezahürleriyle özdeşleştirmiştir. Sonuç olarak Hintli işçi sınıfı, Locke ve Smith'in kanun önün-

39 D. Chakrabarty, *Rethinking Working Class History: Bengal 1890-1940* (Princeton, NJ, 1989) s. 69.

de eşitlik, doğal haklar ve bireycilik gibi fikirleriyle birlikte kapitalist kültürüyle de temas kurmadığından prekapitalist kültürün izlerini taşır.

Buna ek olarak, Maduniyet tarihçileri köylü kültürünün mirasını oryantalizm bakımından ele aldılar. Bu nosyon, Batı'nın Doğu betimlemelerinin, yani kolonyal söyleminin Ortadoğu ve Asya'yı kendini yeniden üreten bir kurban olma ve geri kalmışlık dili içine kıstırdığını öne süren Edward Said'in *Orientalism* (1985) adlı yapıtından alınmıştır.[40] Said üzerinden popüler kültürle meşgul olma, dil, söylem ve metin üzerinde bir vurguya dönüşmüştür. Thompsoncı çıkış noktasından başlayan *Subaltern Studies* kolonyal söyleme dair artan ilgisiyle postmodernizme doğru yönelmiştir.[41] Bu, Hintli köylü ve işçilerin parçalı, son derece farklılaşmış ve kültürel olarak istisnai oldukları yorumunu daha da çok pekiştirdi. Bu perspektiften temel mesele kimlikteki ince fark ile kimliğin çoğul karakteri ve kolonyal söylemin yerel manada tahrip edilmesi haline geliyor. Başlangıç noktasına karşın, *Subaltern Studies*'in metne öncelik vermesi araştırmanın çekim merkezini eğitimli Hintli elite doğru kaydırdı yani Maduniyet yaklaşımından önceki milliyetçi toplumsal tarih uğraşılarına bir dönüş oldu. Bir eleştirmen tarih yazımındaki dönüp dolaşıp eski konumuna gelen bu daireyi şöyle dile getirir:

> Maduniyet araştırmacıları bir ayrım talep edip iddia ettikçe, Hint toplumunun kültürel olarak spesifik, emsalsiz ve istisnai karakteri hakkındaki varsayımları tekrar teyit etmeye meylettiler. Sonuçta örneğin işçi sınıfının şiddete olan eği-

40 E. Said, *Orientalism* (1985); S. Sarkar, "Orientalism revisited: Saidian frameworks and the writing of modern Indian History", *Oxford Literary Review*, 16 (1-2) (1994).

41 Diğerleri postmodernizme karşı Thompsoncı rotayı izlese de yine de bkz. M. Steinberg, "Culturally speaking: finding a commons between poststructuralism and the Thompsonian perspective", *Social History*, 21 (2) (1996).

limi, dedikoduya olan duyarlılığı, yabancı ülkede yaşayan kapitalistlerin paternalizmi ve çalışanlarına karşı evlat itaati ya da siyasi bilinçlerinde dinin merkezî konumu gibi bazen kolonyal ideologların en aşırı sloganlarından bazılarını yeniden canlandırmak durumunda kaldılar.[42]

Sonuç

Aşağıdan tarih, tarihin kapsamını yeniklerin ve ezilmişlerin gizli alanına açtı. İngiliz Marksist tarihçiler toplu olarak Batı Marksizmine ve genelde toplumsal tarih yazımına etkileyici bir katkı yaptılar. Ampiristler, muhafazakâr iktisat tarihçileri, Annales Okulu ve sonra postmodernizm gibi diğer önemli tarih okullarıyla yakın ilişkiler kurdular. Akademide Thompson üzerindeki ezici yoğunlaşma çoğu zaman bu başarının boyutunu gölgeliyor. Bunu belirtmekle birlikte, Thompson pek çok nedenle bu tarihçilerin en etkilisi olarak göze çarpmaktadır. Kavramsal yenilikleri –kalabalığın ahlaki ekonomisi, emek tarihi üzerine deneyimin yeni aydınlığı, sınıfsız sınıf savaşımı, göreneğin önemi– diğer akademisyenler için oldukça fikir vericiydi. Thompson'un sınıf ve tarihsel materyalizmi yeniden formüle etmesindeki cesaret, bir sonraki bölümde ele alınacak yapısalcı Marksistler tarafından bilhassa eleştiri konusu haline getirilmişti. Aşağıdan tarih her ne kadar tarihsel araştırma için yeni kulvarlar açsa da geçmişte bir noktada bazı takipçilerinin sergilediği gibi vizyonunun anca toplumun alt kısmına kilitlenmesi ve bu nedenle Marx'ın tarihe olan bütüncül ve dinamik yaklaşımından ayrı düşme tehlikesi vardır. Bu kısmen bazı Marksist tarihçiler arasında son yirmi otuz yıldaki devinim kaybı ve açmaza düşme hissini açıklamaktadır.

---

42 R. Chandavarkar, "'Making of the Working Class': E.P. Thompson and Indian history", *History Workshop Journal*, 43 (1997), s. 191.

ALTINCI BÖLÜM

Marksizm, Yapısalcılık ve Hümanizm

"Kuramsal ve siyasi pratik olarak Marksizm tarih yazımı ve tarihsel araştırmayla ilgisi nedeniyle hiçbir şey kazanmamaktadır. Tarih incelemesi sadece bilimsel olarak değil, siyasi olarak da değersizdir. Tarihin konusu olarak geçmiş nasıl algılanırsa algılansın şimdiki koşulları etkileyemez. Tarihsel olaylar yoktur ve şimdiki zaman üzerinde maddi geçerlilikleri de yoktur. Mevcut sosyal ilişkilerin var olma koşulları zorunlu olarak şimdiki zamanda vardır ve sürekli olarak şimdiki zamanda yeniden üretilir."

B HINDESS - P HIRST, *Pre-Capitalist Modes of Production* (1975)[1]

"İktisatçılar üretimin yukarda sözü edilen ilişkiler içinde nasıl yapıldığını açıklarlar, ama bizzat bu ilişkilerin nasıl üretildiklerini, yani onları doğuran tarihsel hareketi açıklamazlar. Bu ilişkileri, ilkeler, kategoriler, soyut düşünceler olarak kabullenen M. Proudhon'un yapacağı tek şey, ekonomi politik üzerine yazılmış her malzemenin sonunda alfabetik sıraya göre verilmiş bu düşünceleri bir *düzene* sokmaktan ibarettir. İktisatçının malzemesi, insanoğlunun etkin, enerjik yaşamıdır; M. Proudhon'un malzemesi ise, iktisatçıların dogmalarıdır. Ama üretim ilişkilerinin tarihsel hareketinin ki kategoriler bu-

1 B. Hindess ve P. Hirst, *Pre-Capitalist Modes of Production* (1975), s. 312.

nun teorik ifadesinden ibarettirler, peşini bıraktığımız an, bu kategorilerin içinde fikirlerden, gerçek ilişkilerden bağımsız kendiliğinden düşüncelerden başka bir şey görmek istemediğimiz an, bu düşüncelerin kaynağını saf akıl hareketine bağlamak zorunda kalırız."

K. MARX, *Felsefenin Sefaleti* (1847)

Marksist tarih için 1950'ler ve 1960'lar cesur bir keşifler çağı olarak değerlendirilebilirse eğer, 1970'ler de projeye daha fazla belirsizlik ve daha az bütünlük getirmiştir. Bu bir ölçüde, Marksist tarihin kendi başarısının kurbanı olmasında yatar. Çok sayıda akademisyen Marksizmin etkisi altında kalmış, sıkı yoldaşlık duygusu ve KPTG'deki ortak geçmişleri artık daha önceden sağladığı gibi bir bütünlük sağlayamamıştır. 1960'ların sonundaki olaylar, aşağıdan tarihle ilgilenen ama aynı zamanda onun ötesine de geçmeyi başaran bir kuşak öğrenciyi radikalleştirdi. Tabiatıyla araştırma alanları genişledi ve aşağıdan tarih, kadın tarihi, eşcinsel tarihi, cinselliğin tarihi, kültürel tarih ve tarihsel sosyoloji gibi yeni tarih çeşitlerinin oluşmasına yardım etti. Sheila Rowbotham'ın *Hidden From History* (1973), Tim Mason'ın Nazi Almanyası'nda kadınlar üzerine çalışması ve Marian Ramelson'un *Petticoat Rebellion*'undaki (1967) gibi Marksistler ön plandaydı. Diğerlerinde ise bu gelişmeler örneğin, Michel Foucault'nun *History of Sexuality* (1976) adlı kitabındaki gibi Marksizmden keskin bir kırılmayla ortaya çıkıyordu. Bu alanların bazıları potansiyel olarak Marksizmi sağlamlaştırdı ancak bazıları da bilgi, toplumsal bütünlük ve iktidara karşı alternatif tutumlar arayarak onu iskartaya çıkardı. Yeni Solun doğası gibi gitgide güçlenen bu parçalı kuvvetlerin –1960'ların sonunda bazı özel toplumsal hareketler tarafından oluşturuldu (kadın özgürleşmesi hareketi, eşcinsel özgürleşmesi hareketi, siyahların özgürleşmesi hareketi ve öğrenci hareketi)– entelektüel sonuçları oldu. Yeni

Sağın iman tazelemesiyle birlikte 1970'lerin ortalarından sonuna kadar ideolojik iklimin değişmesinden önce bile Marksist tarih ciddi bir dış tehditle karşı karşıyaydı.

Yapısalcılık ve Marksist tarih

Bu koşullarda İngiliz Marksizmi içinde kökleşmiş anlaşmazlıklar daha açık ve tatsız bir hal aldı. 1956'dan sonra Yeni solun ortaya çıkışıyla esaslı iç çekişmelerin varlığı belirgin hale geldi. Bu gerilim, E.P.Thompson'ın 1962'de ayrıldığı *New Left Review*'un yayın kurulunda açığa çıktı. Anlaşmazlık tarihe yaklaşımlarında bir farklılık olduğuna işaret etti. Kabaca, zamanla birbirinden ayrılan iki pozisyon –aşağıdan tarih ve yapısalcı Marksizm– vardı. Bu sürtüşme iki şekil aldı. Önce teori vardı. Bu noktada Althusserciler, Althusserciliğin insan faktörünü göz ardı etmesinin ve tarihi hafife almasının Stalinizmin rasyonelleştirmesi olduğu yönündeki karşı saldırıyı kışkırtan aşağıdan tarihin hümanizminin eleştirisini geliştirdiler. Althusser'in kendisi mükemmel şekilde tarihi öznesi olmayan bir süreç olarak tarif etmiştir ve insanların yapıların "taşıyıcıları" yani iradelerinin ötesindeki güçlerin bilinçsiz özneleri olduğunu söylemiştir. Tarihe Althusserci yaklaşım Hindess ve Hirst'in *Pre-Capitalist Modes of Production* (1975) yapıtıyla doruğa ulaşmıştır. İkinci olarak, anlaşmazlıklar İngiliz tarihi alanında gerçekleşiyordu. Bu alanda Thompson, Perry Anderson ve Tom Nairn'in yapısal yorumuyla polemiğe giriyordu. Anderson ve Nairn, İngiliz kapitalizminin krizi ve İngiliz işçi sınıfının siyasi güçsüzlüğünün nedenini burjuva devriminin tamamlanmamış olmasına bağlıyorlardı. Yeni Solun tarihçileri arasındaki bu fay hattı, 1978'de *The Poverty of Theory*'nin (1978) yayımlanmasıyla nihayet patlak verene kadar yirmi yıl boyunca devam etti.

1950'lerden beri çeşitli yapısalcılık biçimleri sosyal bilimlerin her yanına yayılmıştı. Ferdinand de Saussure'ün dilbilimdeki, Levi-Strauss'un antropolojideki ve Talcott Parsons'ın (1902-79) sosyolojideki etkisi, belirli güçlerin insan toplumunu ve davranışını şekillendirip düzenlediğine dair artan inancı yansıttı. Marx, yapı ve özneyi (ya da onun açıklamaya eğilimli olduğu üzere özgürlük ve zorunluluğu) birleştirdikçe, yapıyı öznenin üstünde vurgulayan tek taraflı bir yorumda bulunma olasılığı vardır. Althusser'in yöntemi Marx'taki yapısalcı biçimde okunabilecek unsurları özenle seçmek ve insanın özneliğini öven önemli bölümleri bir kenara atıp "onun sessiz kaldığı yerlerden" sonuçlar çıkarmaktır. Bu minvalde Althusser Marx'ın epistemolojik bir kırılma yaşadığını söyler, bu bir nevi genç hümanist Marx'tan olgun yapısalcı olana uzanan bir tür ergenlik ayinidir. Ancak oldukça seçici bir Marx okuması ve Engels yadsıması bu ayrıma izin verebilir. Althusser'in Marksizm yorumunda insanlar tarih yapmaz, onlar kendi özgürleşmelerinin yazarları değildir, tarihin aktif özneleri değildir: daha ziyade onlar sadece birer figürandırlar, "öznesiz bir süreçte" bilinçsiz "yapı taşıyıcılarıdırlar". Althusser, politika, ekonomi, ideoloji ve buna benzer farklı ve kısmen otonom düzey ve aşamalardan oluşan bir üretim biçimi modeli önererek ekonomik determinizme (ve bu nedenle altyapı ve üstyapıya da) karşı çıkmıştır. Engels'den uyarlarsak bu düzeylerin özerkliği "son kertede" salt ekonomik olarak (eğer mümkünse, belirttiği üzere gerçekte bu an hiç vasıl olmadı) belirleniyordu. Althusser'in ideoloji nosyonu nerdeyse sadece yanlış bilinç ve devletin ideolojik tahakkümüne dayanıyordu. İma ettiği devletin işçi sınıfını ve diğer bastırılmış sınıfları yanlış bilinçle uyuttuğu tarih dışı bir durumdu. Bu düşünce alanının durağan yukarıdan aşağı görüşü, bilincin işbirliği ve direniş süreçlerinde değiştiği karmaşık durumları açıklamakla ilgi-

lenen tarihçiler için çok az yararlıydı. Sonuç olarak Gramsci ve Lukács daha genel olarak, bastırılmışın bilinci ve fikirlerini anlamada çok daha verimli bir zemin sunmuştu.

1970'lerin başlarında Althusser aynı mesleği yapan çok sayıda takipçisiyle birlikte uluslararası forsunun zirvesindeydi. Yunan Althusserci Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes* yapıtında (1973) böyle bir yaklaşımı uyguladı. Kuramlaştırmaları onu mutlakiyetçiliğin feodal ekonomik düzeyle, kapitalist siyasi devlet düzeyini birleştiren çok tartışmalı bir sonuca itmiştir. Hindness ve Hirst'in *Pre-Capitalist Modes of Production*'ı İngiliz Althusserciliği'nin en tutkulu ve en radikal ifadesidir. Konusu Marx'ın çeşitli yazılarında özetlediği tarihsel üretim biçimleridir: ilkel komünizm, antik üretim tarzı, Asya tipi üretim tarzı ve feodalizm. Althusser'in felsefi yaklaşımıyla aynı doğrultuda olan bu yazarlar Marx'ın teorisindeki çeşitli kavramları tartışarak bunlara açıklık getirmek amacıyla üretim biçimlerini bütünüyle soyut ve kuramsal bir perspektiften ele almışlardır. Amaçları Marx'ın kategorilerindeki iç tutarlılığı kanıtlamak ya da Asya tipi üretim tarzında olduğu gibi iç tutarsızlıkların bunu kusurlu bir kavram haline getirdiğini kanıtlamaktır. Althussercilere göre bu idealist yöntem bilgi üretmeye dair bir bilim ve bilimsel araçlar tesis ediyordu. Açık bir şekilde tarihsel kanıtı yani bu üretim biçimlerini tarihsel deneyim ya da tarihî olgular karşısında test etmeyi reddediyorlardı. Bu, iddia ettikleri üzere Marksist teoriyi ampirist tarihsel metoda indirgiyordu. Daha da ileri giderek tarihçilerin çoğunlukla uyguladıkları prosedürlerin –bunlara Marksistler de dâhil– faydasız ve yanlış anlaşılmış olduğunu öne sürüyorlardı. Tarihçiler belirli olgulara dayandıklarından zorunlu olarak ampiristlerdi ve çalışma konularını kurtarabilecekleri illüzyonun altında çalışıyorlardı. Bunun yerine olgular verili değil ancak üretilmişti: onlar geçmişin temsilleriydi: "Hal böy-

leyken, tanım gereği geçmişte olan hiçbir şey var olmuyordu. Tam söylemek gerekirse tarihin konusu şimdiye dek var olmuş *gösterilen* herhangi bir şeydir. Bu temsilin özü saklanmış kayıtlar ve belgelerdir... Hakiki konu temsilleri *vasıtasıyla* ulaşılabilirdir."[2]

Tarih boşunadır. Geriye kalan tek şey, Althusser'in üretim biçimlerinin ayrıntılarına inme ve meşru kılma hususunda öncülük ettiği çapraşık kuramsal prosedürlerdir. *Pre-Capitalist Modes of Production*'ın bunu başardığı düşünülse bile, Althusserci yeni tarih bilimi yine de açınazda görünüyor. Bu pozisyonlar Thompson'ın hışmına uğramış ve Marksist tarihin geleceğine dair tartışma bu meseleler etrafında kutuplaşmıştır. Burada postyapısalcıların yapısalcı atalarından miras aldıklarından daha da fazlası vardır. Örneğin, Hindess ve Hirst şöyle der:

> Geçmiş üzerine çalışmak bir yana, tarihin görünürdeki konusu tarihsel bilgi bir metinler bütünü üzerinde çalışır. Bu metinler tarihsel bilginin ürünüdür. Tarih yazımı bu metinleri yorumlayan metinlerin üretimidir. Tarihin sınırlamaları özellikle şüpheci tarihçiler tarafından geniş çapta kabul görmüştür. Tarih, sürekli olarak aynı yoldan kendine geri dönen, sürekli olarak yeniden yazılan potansiyel olarak sonsuz bir metindir.[3]

Soyut ve tarih dışı Althusserci teorisyenlerin aksine, diğerleri yapısalcı bir perspektiften tarih yapmaya çabaladılar. Onları, aşağıdan tarih perspektifini benimsemiş olanlardan ayıran şey, tarihsel değişimin yapısalcı boyutlarına daha fazla önem atfetmeleriydi. Christopher Hill'in milenyuma inananların gayretlerine vurgu yaptığı yerde, Perry Anderson evrilen devlet yapılarına yoğunlaşmıştı. Bu çalışmalarda

2 Hindess ve Hirst, *Pre-Capitalist Modes of Production*, s. 309.

3 Hindess ve Hirst, *Pre-Capitalist Modes of Production*, s. 311.

üretim biçimi, mutlakiyetçilik ve sömürü gibi Marksist kavramlara yöneltilmiş daha belirgin bir dikkat vardır. Doğrusu bu ikinci grup yapısalcılara gelince aşağıdan tarihle aşırı bağdaşmazlıkları o kadar da kesin değildir. İkinci grubu tanımlamak bile zordur.

Yapısalcılığın geniş tanımı yapıldığında G. De Ste Croix, Guy Bois, Geoff Eley ve David Blackbourn, Arno J. Mayer, Perry Anderson, Peter Kreidte, Hans Medick, Chris Wickham ve Eric Hobsbawm ile Rodney Hilton'ın bazı yazıları bile aslında bu ikinci kategori içinde sayılabilir. Tüm bu yazarlar uzun vadeli yapısal gelişime daha büyük bir önem atfetmişler ve sınıf, bilim ya da altyapı ve üstyapıya ilişkin Thompsoncı yaklaşımın kimi bölümlerini reddetmişlerdir.

Bu tarihçilerin asıl merak konusu tikel toplumların uzun vadede gelişmesi meselesi ya da üretim biçimlerini ele almaktı. Geoffrey De Ste Croix, köleliğe dayalı eski Yunan ve Roma toplumlarının dinamiklerini –eski üretim biçimi– kavramsallaştırıp açıklamaya çalıştı. Bu yapısal kısıtlamalar içinde sınıf mücadelesi farklı biçimler alıyor ve bu toplumlar kendi gelişim ve çöküş biçimlerini yaşıyorlardı. Guy Bois ve Rodney Hilton benzer şekilde Avrupa feodalizmini ya da Marx'ın adlandıracağı üzere "hareket yasalarını" incelediler. Her ikisi de feodalizmin uzun dönemli modeli olan kökeni, gelişimi ve kriziyle ilgiliydi. Ancak bu ilgi alanları Hilton'ın köylü ayaklanmaları hakkındaki parlak yapıtının gösterdiği üzere ille de ezilenlerin mücadelelerini incelemekle bağdaşmıyor değildi. Geoff Eley ve David Blackbourn modern Almanya'nın yapısal gelişiminin karmaşıklığını *The Peculiarities of German History*'de (1984) incelediler.[4]

17. yüzyıldan bu yana Britanya ve Avrupa'da aristokra-

4 G. Eley ve D. Blackbourn, *The Peculiarities of German History* (Oxford, 1984). Bu kitap Alman örneğinden faydalanarak Tom Nairn ve Perry Anderson'ın kullandığı şekliyle burjuva devriminin Fransız modeline kısmen bir eleştiri olarak yazılmıştır.

siyle burjuvazi arasındaki ilişki, tekrarlayan bir ihtilaf ve uzun erimli ve yapısalcı mezhepteki tarihçiler için bir merak olageldi. 1964'te *New Left Review* için yazılan Perry Anderson'ın "Origins of the Present Crisis" makalesi İngiliz İç Savaşı döneminde İngiliz kapitalizminin tam olgunlaşmamış gelişimi nedeniyle, burjuva devriminin tamamlanmadığı yönündeki cesur tezini oluşturmuştur. Bu makale hem Perry Anderson'ın hem de Tom Nairn'in bir dizi makale daha yazmasını teşvik etmiş ve böylece Nairn-Anderson tezi doğmuştur. "Miskin" burjuvazi aristokrasiye boyun eğmiş ve kolayca "tabi kılınan" işçi sınıfında burjuva devrimi deneyimine dair bir bellek kalmamıştır. Bunun belirli yansımaları, ampirizm ve gelenekçiliğiyle İngiliz ideolojisinin entelektüel sefaleti, İngiliz işçi sınıfının devrimci olmayan doğası, imalat endüstrisinde Londra şehrinin hakimiyeti ve anayasanın köhne karakteri olmuştur. Kısacası, İngiliz gelişiminin kusurlu biçimi 20. yüzyıldaki çöküşünü de açıklar. Bu yapısalcı yorum yeni ortaya çıkan Yeni Solda yaygınlık kazandı ve Barrington Moore Jr. ve Arno J. Mayer gibi isimler tarafından Avrupa'ya yayıldı.

Thompson'ın yapısalcılık eleştirisi

Edward Thompson'ın Nairn-Anderson tezine karşı polemiği "Peculiarities of the English" *Socialist Register* dergisinde 1965'te yayınlandı. İngiliz İç Savaşı'nın eksik bir burjuva devrimi olduğuna ilişkin şematik görüşü eleştirdi. Thompson'ın görüşüne göre, Anderson 15. yüzyıldan itibaren kapitalist gelişmedeki kritik tarımsal yönü takdir etmede başarısız olmuştur. Burjuvazi feodal aristokrasiye boyun eğmemişti, ülkenin pek çok bölümünde büyük toprak sahipleri büyük kapitalistlere dönüşmüştü. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında imalatçı ve aristokratlar arasın-

daki gerilim aristokrasi ve burjuvazi arasındaki antagonizma değil, ancak büyük ve küçük sermaye arasında bilhassa kraliyet ve parlamento patronajına en fazla ulaşma imkânı olanlara karşı: o zamanın tabiriyle "eski yozlaşmaya/ irtikâba" karşıydı. Anderson'ın hataları Fransız Devrimi'ni diğer bütün devrimlerin uyması gereken prototip burjuva devrimi olarak kullanmasından kaynaklandı. Bu nedenle Thompson'a göre, Anderson ve Nairn fazlaca şematik bir İngiliz kalkınmasını benimsediler, tarihsel araştırmaya cüzi dikkat ederek gerçek tarihsel sürece ilişkin bilgisizlik sergilediler. Anderson ve Nairn aynı zamanda, örneğin Adam Smith suretinde burjuva entelektüel gelişimine rakipsiz bir katkıda bulunan İngiltere ve İskoçya'da burjuva düşüncesinin canlılığını ve özgüvenini küçümsediler ve ihmal ettiler. Thompson Walter Bagehot'un *British Constitution*'ındaki (1867) dekoratif (elitin, monarşinin, yargı erkinin, Lordlar Kamarası'mn vs. aristokratik tarzı) ve Anderson ve Nairn'in dikkate almadığı bir nitelik olan İngiliz devletinin etkili yönleri arasındaki ayrımı kullandı. "Peculiarities of the English" yapısalcılık modasına karşı bir itirazdı. Ancak aynı zamanda, altyapı ve üstyapının yetersizliği, belalı sınıf sorunu, teori ve ispat arasındaki ilişki gibi Marksist teorinin karşılaştığı yinelenen temalara vurgu yaparak Marksizmi yenilenmeye çağırıyordu. Yapısalcılığa karşı bir sonraki veryansınında bu meselelere değinmek için daha çok çaba sarf ediyordu.

Teorinin Sefaleti'nde (1978) Thompson ilk yapısalcı felsefeci olan Louis Althusser'in yakasına yapışır. Thompson'a göre Fransız komünistin yaklaşımı tarihin inkârıyla eşittir ve böylelikle Marx'ın yönteminden asli bir kopuş gerçekleştirmiştir. Marx'ın tarihsel materyalizmi yerine Althusser şekli ve soyut bir tasavvuru gerektiren "kuramsal pratik" peşinde koşmaktadır. Birçok Marksist bu yaklaşı-

mı evvelki örneklerinde eleştirmiştir. Başlık bilinçli olarak Marx'ın Proudhon'un idealizmini yıkışını hatırlatmaktadır. E.P. Thompson, "disiplin altına alınmış kendini tanımadan bir kaçış ve kendi kuramsal prosedürleri doğrultusunda bilginin öz dejenerasyonuna doğru bir sekme yani bilginin dışına doğru teolojiye doğru bir kayma" olan Althusser'in felsefi soyutlamalarındaki döngüsel karaktere karşı inciten bir tezyife yönelmiştir.[5] *Teorinin Sefaleti* Thompson'ın kendi kuramsal pozisyonunu ve tarihsel metoda dair görüşünü de bir düzene koydu. Bu bir tenkit şeklini alırken, Batı Marksizmi'nin kofluklarından tarihsel bilginin doğasına kadar geniş çapta bir menzil buldu. İngiliz Marksistlerinin tam olarak teorik düzeyde ele alınışıydı ve tamamı için bir şeyler söylemese de tarihsel teori içinde bir referans noktası sağladı. Bir ölçüde, ilk olarak *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda ele alınan temalara –sınıfın doğası, insanın özne olması, altyapı ve üstyapının reddi– geri döndü.

Thompson, Althusser'in onu entelektüel olarak besleyen iki kaynağı yani hem tarihi hem de Marksizmi zehirlediğine inanıyordu. Bu onun gizlemediği hırçınlığını açıklamakta kullanıldı. Thompson için Althusser'in sosyalist hümanizme saldırısı 1956 ve 1968'deki Sovyet istilası ve baskısının entelektüel eşiydi. "Entelektüel polislik faaliyetinden" başka bir şey değildi. *Teorinin Sefaleti* Thompson'ın Marksizm anlayışında önemli bir devreye işaret eder. Önceden Marksizmi tek bir gelenek olarak tasavvur ederken şimdi farklı Marksizmler farklı gelenekler vardı. Bir ayrılış sürecinden geçerken, Thompson'ın adlandırdığı üzere çatallanma yaşanırken, bir tarafta Stalinizm ve Althusser, diğer tarafta ise sosyalist hümanizm duruyordu.

Gelgelelim, Thompson'a göre bir bakıma Marx ekonomi politiğe olan takıntısı nedeniyle Althusser'in okumasına be-

5 E.P. Thompson, *Teorinin Sefaleti ve Diğer Makaleler* (1978), s. 225.

rat vermiştir. Marx yıllar yılı *Kapital* üzerinde sabit fikirle didinip durdu. *Kapital*'deki ve özellikle de *Grundrisse*'deki (*Kapital*'e taslak olarak yazdığı ölümünden sonra yayınlanan defterler) metodu burjuva ekonomi politiğinden başlar ve onları kendi mantıkları yoluyla bitirmeye çabalar. Ancak bu mantık kendi kalıplaşmış prosedürleri içinde Marx'ı tuzağa düşürdü. Thompson bunu tarihsel materyalizmden ziyade değişmez idealist bir eleştiri, Marx'ın "Grundrisse yüzü" olarak tanımlamıştır. İşte Marx'ın bu yönünü Althusser büyük bir teoriye dönüştürmeye çalışmıştır.

Thompson aynı zamanda Marx'ın asıl günahının izini de Althusser'in altyapı ve üstyapı tartışmasında sürmüştür. Altyapı ve üstyapı metaforu, ideolojik, politik ve devlet biçimlerinin (üstyapı) ekonomik altyapıdan/ dayanaklardan türediğini varsayar. Altyapı ve üstyapı sabit, değişmez, insaniyetsiz bir tarihsel yapıyı da beraberinde getirir. Thompson bu türden cansız metaforların kullanılmasının kötü taraflarını açığa vurmuştur çünkü bunlar tarihin bir süreç değil bir yapı olduğunu öne sürerek insanın özneliğini inkâr etmiştir. Diğer bir deyişle, diyalektik metodun reddini gerektirmektedir. Bu kesinlikle Althusser'in altyapı ve üstyapı modelini ele alışındaki –ki eninde sonunda reddini gerektirmiştir– durumdur. Thompson bir yapısalcı şemasının saçmalığını göstermek için "hatalar sistemi modeli" adını verdiği gerçekte bir manivelayla çalıştırılan mekanik bir kâinat modeli olan bir dizi diyagramla Althusser'in mekanik inşasıyla acımasızca dalga geçer. "Tarih hakkında bilinmesi gereken her şeyin kavramsal bir model makine parçaları setinden çıkarılabileceğini zanneden şu eylemcileri hayal kırıklığına uğrattığım için üzgünüm."[6]

Thompson Althusser'i (açıklamaya yardımcı) metaforu bir kategori (tarihsel sürecin gerçek bir unsuru) ile karıştırdı-

6 Thompson, *Teorinin Sefaleti*, s. 359.

ğı için eleştirmiştir. Ama Thompson altyapı-üstyapıyı reddederken kendi de bu hataya düşer. Birçok durumda Engels metaforun sınırlarına dikkati çekmiştir: üstyapı bir dereceye kadar bağımsızdır, altyapı sadece nihai olarak kendini dayatabilir ya da son kertede, en geniş karşılaştırmayla ve en uzun vadede tarihin ekonomik desteği açık seçik görülebilir. Tarihsel açıklama olmakla birlikte nesir tarzında metaforlar etkilerini sonuna kadar gösterirken asıl amaçlarını aşıyorlar. Thompson altyapı-üstyapı metaforunun can alıcı ancak ister istemez de sınırlı değerini yadsıdı ve bu yadsıma da Robert Brenner gibi Marksist tarihçiler arasında yaygın hale geldi. Bu Thompson'ı altyapı ve üstyapının feodalizmden kapitalizme geçişi açıklamada yetersiz olduğunu iddia etmeye götürdü ki aslında bu tam da bu metaforun uygulanabileceği türden bir konuydu. Geçişe dair tartışmadaki karışıklıklar dikkate alındığında bu gelişigüzel parantez bu meseleye altyapı ve üstyapı metaforunun uygulanmasının hakkını vermiyor. Althusser'in aksine Thompson tarihsel bilgi teorisine (epistemoloji) açıklık getirdi. Ardından gelen postmodernistler gibi Althusser de gerçek tarihsel bilgi ihtimalini reddediyordu. Tarihi yeniden inşa etmek için delil toplayan tarihçinin ampirik çabaları Althusser'in dediğine göre ampirizmin kendisiydi. Araştırmanın ampirik şekliyle ampirizmi karıştırmak gibi basit bir hatadan dolayı Althusser tarih disiplininin prosedürlerini bırakmıştır: "Yorumları tarihsel prosedürlerle baştan aşağı ne bir aşinalık gösterir ne de bir halden anlama: yani tarihi, alternatif ideolojik iddiaların boş lafı değil de bir disiplin yapan prosedürler."[7] Ampirik kanıtla bu bağlantıya girmeden bilgi üretiminin kendisi imkânsızdır. Bunun yerine Althusser kanıtla sınanmayan bir teorinin teorisini önermiştir ve böylelikle Thompson bunu bir teoloji, idealizm ve tarih dışı bir kuramsalcılık olarak tayin etmiştir.

7 Thompson, *Teorinin Sefaleti*, s. 205-6.

Thompson ayrıca Althusser ve Marksizmin Soğuk Savaş dönemi karşıtı ampirist Karl Popper arasındaki ortak zemini de göstermiştir. Althusser için tarih teori nedeniyle terk edilebilirken, Popper için ancak farklı olguların keşfi mümkündür ve bu olguları bir nedensellik kalıbına dökmek için girişilen her teşebbüs tamamen ideolojiktir. Hem Popper hem Althusser için tarihin kaynağı ideolojiktir, keyfî manipülasyona açıktır ve zaten mevcut bir teoriyle örtüşmektedir. Bu tam da tarihin "epistemolojik referansına" ya da başka bir deyişle tarihin bir disiplin olarak üzerinde temellendiği bilgi teorisine meydan okudu. Eğer olgular ve onların hâsıl olduğu kaynaklar ideolojikse, o zaman herhangi bir tarihsel önermeyi doğrulayacak ya da yanlışlayacak bir yöntem, bir araç bulunmamaktadır. O zaman tarihsel disiplin içinde temyiz makamı, kanıtlama söylemi olmazdı. Bu tarihsel incelemenin ve tarihsel kaynakların doğasına dair bilgisizlikten başka bir şey değildir. İlk aşamada tarihçilerin kullandığı pek çok kaynak gelecek kuşaklar düşünülmeden ortaya çıkarılmış tasarlanmamış ham tarihsel malzemedir. Gelecek nesiller için yazılan kaynaklarda bile bu niyetleri eleştirel bir şekilde analiz etmek tarihçilerin hünerinin en başta gelen özelliğidir. Popper'ın münferit olguları ve olayları daha geniş bir tarihsel açıklamanın içine çekmek için yapılan denemeleri ampirist bakımdan ayıplamasına karşı çıkan Thompson, Popper'ın teorik bağlamdan bağımsız münferit olgular görüşünün anlaşılmaz ve manasız olduğuna dikkati çekmiştir. Zeamet kâğıt üstünde Latince bir kayıttan daha fazlasıdır: anlamı toplum bağlamı içinde anlaşılmalıdır. Marksist tarihçi aynı zamanda Popper'ın cinse özgü (jenerik) terimlerin (feodalizm gibi) tarihçilerin kurmacası olduğu (nominalizm) görüşüne de askeri anlamak için orduya dair bir fikir ve kavrayışımızın bulunması gerektiği örneğini kullanarak karşı koyar. Popper'ın bu derece itiraz ettiği bu tarihsel

kavramlar tarihi anlaşılabilir kılmak için gereklidir ve bu nedenle de salt hayali icatlar değildir. Tarihsel inceleme ve tartışma sırasında test edilip geliştirilen bu kategoriler ve kavramlar tarihsel bilgi için verilen çetin mücadelenin tamamlayıcı bir unsurudur. Teoriler, kavramlar ve hipotezler tarihsel bilgiyi ilerletmek için kanıtın nesnel olarak belirleyici (fakat tekil olmayan) nitelikleriyle diyalektik olarak etkileşime girer. Bu suretle Thompson için bilgi sosyal varlık ve bilinç ile teorik olarak düzenlenmiş kanıt ve nesnesinin kesin karakteri arasındaki iki diyalogun etkileşiminden türemektedir.

Bununla beraber Thompson tarih ya da tarihsel materyalizmin bilim olduğu iddiasını reddeder. Thompson burada yeniden Althusser ve Stalin'in sözde bilimsel kibrinden geri çekilmektedir. Althusser'in felsefesi, düşünce içinde düşünce sistemi sözümona bilimseldir çünkü ampirik denetim olmadan yapılmasına karşın kendi gerçeklik prosedürleri üzerinde durur, yani maddi dünyaya referans verilmeksizin. Stalin'in dünya görüşünün de bilimsel olduğu iddia edilmiştir çünkü tarihsel mekanizmadaki kaçınılmaz süreçleri açığa çıkarmıştır. Thompson ise tarihin ne (fizik gibi) yasalar üreten deneysel bir bilim olduğu ne de (felsefe gibi) salt bir mantık sistemi olduğu sonucuna varmıştır. Tarihin mantığı kendine özgüdür çünkü mutlaka sürekli yeni bağlamlar ve yeni kanıtlarla bağlantılı akışkan bir süreci kapsar. Bu nedenle felsefenin temellendiği açık, değişmez kategoriler tarihsel imkânsızlıktır. Bilime sorarsanız, tarih laboratuara başvuramaz ne de pozitif ve evrensel bir kanıtı olabilir yalnızca olumsal bir teyit, değişiklik ya da tarihsel açıdan sınırlı parametreler dâhilinde belirli bir hipotezin yanlışlanması olabilir. Thompson için tarihi bilim olarak tanımlayan her bir girişim hiç yararlı olmazdı. Karşıtlarının gösterişli bilimsel iddiaları göz önüne alındığında bu noktada Thompson anlaşılır biçimde klasik Marksist gelenekten ayrılır. Marx'ın

günün biliminden ödünç aldığı bilimsel retoriğe alternatif önerir. Hareket yasaları "sürecin mantığı" olarak anlaşılmalı ve mekanik determinizm analojisi limitleri belirlemiş ve dayanmak için baskıları mecbur tutmuş daha açık bir determinizm elde etmek için rötuşlanmalıdır. Thompson'a göre bu iyileştirmeler Marx'ın bilimsel gerçeklik iddiasına sırt çevirmeyi gerektirir. Ancak onun bu muhakemesi kusurlu bir zeminde tesis edilmiştir. Yegâne pozitif ispat olarak laboratuar koşullarının yeniden yaratılamamasını göstermiş, böylece bilimi deneysel bilimle eş tutmuştur. Bu varsayım fiziğin bazı dalları dâhil çeşitli doğal bilimler için bilimsel olmama ithamını getirebilir.

Thompson'ın Althusserciliğe eleştirisi onun akademiciliğine de uzanır. Thompson'a göre yapısalcılık burjuva akademik çevresinin birtakım özelliklerini afişe etmiştir. Genç akademisyenler meslekten olmayanlara anlaşılmaz gelen son moda teorileri benimseyerek isim yapmaya çalıştılar. Bu akademisyenler için esrarlı dilin kendisi bizatihi bir erdemdi çünkü akademik olarak itibarlıydı ve kendi teorik maharetlerinin altını çiziyordu. Bu elitizm aşağıdan tarihin ruhuna aykırıydı.

Thompson Althusser'i prestijli Ecole Normale Supérieure'de sadece yapay soyut spekülasyonlar yapabilir ve akademik prosedürlerin dışında formüle edilen bilgiyi küçük görür bir durumda hürmetkâr araştırma görevlileri ve öğrencilerin eşlik ettiği çalışmasına gömülmüş olarak tasvir etmişti. Yazışmalarındaki masonik sözcük dağarcığı, eklemlenme, bükülme, üstbelirlenim, yer değiştirme, göreli özerklik, ayrık kerteler gibi terimleri şikâyet ettiği ekonomizme daha sofistike bir alternatif sunar. Bu kaçamak esneklik özünde, deneyim, tarih, kültür, süreç ve öznelik gibi vazgeçilmez kategorileri ve kavramları ele almada kabiliyetsiz bir yapısalcılık olarak kalmıştır. Althusser'in dili Ortaçağda te-

oloji bölümlerindeki bilginlere benzeyen –"elitist entelektüel bir tabaka", "Oxbridge lümpen entelijansiyası"– kendi kendine yeten bir akademisyenler topluluğu yaratmıştır. Thompson "Bize bitmek bilmez formülasyonlarının askısında eziyet ediyorlar" diye şikâyet etmiştir:

> ...ta ki tahammül sınırlarımıza gelip dayanıncaya kadar. Başka bir dilde cevap veremeyiz, sadece bu dil titiz ve saygındır. Başlarımızın üzerinde, yüksek akademilerde engizisyoncular çekişiyor; şiddetle anlaşmazlığa düşüyorlar ancak her biri de birbirinin çetrefilliğini ve şanını tanıyor.[8]

Yaklaşımlarının dar görüşlülüğü kendi çekişme devinimini, aykırılıklarını, yeni-Althusserciliği, post-Althusserciliği, linguistik ve semiyotik yapısalcı biçimlerini yarattı. Bu, özentilere gem vuran ampirik denetimin olmaması nedeniyle hız kazanan yenilik ve kılı kırk yarma akademik fetişizme kuyruk salladı.

Elitizmleri bu "kuramsal uygulayıcıları" politik angajman dünyasından, sınıf mücadelesinden ayırdı. Bu daha önceki Marksist kuşaklarla temel bir tezatlık oluşturdu. Başta Althusser'in entelektüel olarak bunca şey paylaştığı burjuva akademik çevrede (yapısalcılık, epistemoloji, vs) kendini bulan "istekli akademisyene" "zararsız devrimci bir psikodramada" eğlenme ve kariyer çizgisinde yükselme imkânı verdi. Akademi tarihsel sürecin kendisine etkin angajmanla kazanılan iç görüyü reddetti.

Thompson tüm yapısalcı analizlerine rağmen Althussercilerin çok mutlu bir şekilde akademinin kurumsal ve sosyal dinamiklerinden habersiz göründüklerine işaret eder. Thompson'un Marksist tarihçiler kuşağı üniversitelerde yer bulan ilk kuşaktır. Marksist tarihçilerin hem düşmanca hem de diyaloga açık polemiklerle karşılaştıkları fakülte-

8 Thompson, *The Poverty of Theory*, s. 300.

ler içindeki burjuva fikirlerinin etkisini teşhis eder. Her iki şekilde de akademi klasik Marksizme karşı yerçekimi etkisi uygular.

Bu sonradan dergilerin ve derslerin Marksizmden uzağa düşmesiyle kendini gösterdi. *Past and Present* eskiden olduğu gibi Marksist tarihçileri bağrına basmayı uzun zamandır bırakmıştı ve *History Workshop Journal* ise son zamanlarda kısmen, bir sonraki bölümde daha fazla değinilecek postmodernist hatta kaymıştı.

Teorinin Sefaleti'nin yayımlanmasını hararetli bir tartışma izledi. Başlığın, Marx'ın fikirlerini gözden düşürmek ve Avrupa'daki ilkel işçi hareketi üzerindeki anarşist etkiyi sonlandırmak amacıyla anarşist Pierre-Joseph Proudhon'u (1809-65) hırpaladığı *Felsefenin Sefaleti*'ni hatırlatması zaten niyet edilen bir anlatımdı. Yapısalcılığı savunmak için Birmingham Üniversitesi Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nden Richard Johnson *Teorinin Sefaleti*'nin gelişini bir iki hafta öncesinden öngörerek *History of Workshop Journal*'ın makale teatisinde açılış vuruşunu yaptı. Johnson'ın makalesi Thompson ve Eugene Genovese'in (yaklaşımı Thompson'ınkine çok yakın olan Amerikalı Marksist siyah kölelik tarihçisi) tarihsel çalışmalarının eleştirel bir tartışmasından oluşuyordu. Johnson yapısalcı Marksizmle Thompson ve Genovese'in kültürelciliği arasındaki ayrımı tanımladı. Bu düşünce dizisinin potansiyel olarak birbirini tamamlayıcı olduğu iddiasıyla başlamasına karşın, "Thompson-Genovese pozisyonunun en güçlü eleştirileri yapısalcı Marksizmden çıktığı" için, desteği yapısalcılıktan yanadır. Johnson'a göre kültürelcilik üç hata barındırmaktadır: kültür ve deneyime bir vurgu, (kültürel bakımdan tanımlanan) sınıfın Marksist hâkim kategori oluşuyla üretim biçiminin yer değiştirmesi ve ampirist bir yaklaşım yararına derhal teorinin reddi: "O halde kültürelcilikte ister iste-

mez teori karşıtı bir eğilim olduğunu söyleyebiliriz, deneyimi teoriye yeğleyen bir eğilim."[9]

Johnson, Thompson ve Genovese'in çalışmalarındaki teori karşıtı kültürelciliği ifşa eden üç unsuru teşhis etti: soyutlama eksikliği, ekonomik olanı kültürele indirgemecilikleri ve yetersiz belirlenim nosyonları. Johnson, Thompson'ın kanıtın tarihçinin görüşünü şekillendirdiğine, tarihçinin kanıtı dinlemesi gerektiğine ve tarihin kanıt üzerinden bir ispat yolu sunduğuna olan inancını kabul etmez. Bu Johnson'a göre, teoriye aldırmamasıyla geleneksel ampirist ve tarihselci tarihe çok yakındır. Thompson ve Genovese'in teoriyle müphem ilişkileri, Marx, Dobb ve Gramsci'nin büyük ölçüde kabul edilmemiş kabahatleri halini alır. Onlar da Amerikan kölelik sistemini ve 18. yüzyıl pleb kültürünü hegemonya ve paternalizm bakımından kavramsallaştırmayı denemişlerdir. Düzgün bir soyutlama savunusunda Johnson, Peterloo katliamı anlatımı ve üretim biçimlerinin kuramsal tartışmasının gerçekliğin eşdeğer temsilleri olduğu bir bilgi kuramı (Marx'ın metodunun hayati önemdeki "soyut" ve "somut" unsurları ayrımını tamamen bulandırarak) öne sürer. Louis Althusser ve Etienne Balibar'ın *Reading Capital* (1970) adlı yapıtlarının fazlasıyla etkisinde kalarak bir *Kapital* tartışması başlatır. Johnson *Kapital*'in Marx'ın aralıksız soyutlamayı kullanışını gösterdiğini ileri sürer:

> *Kapital*'in Althusserci okumasına göre *Kapital* teorik bir çalışmadır. Özel toplumsal bir oluşumun tarihi, İngiliz halkından örneklerle desteklense bile İngiliz sermayesinin bir tarihi de değildir. Daha ziyade, böylesi bir somut analizde kullanılabilecek kategorileri geliştirmeyi dert edinir. Esasen bu doğrudur. *Kapital*'in bir tarih kitabı olmadığı doğru-

9 R. Johnson, "Edward Thompson, Eugene Genovese, and Socialist-Humanist History", *History Workshop Journal*, 6 (1978), s. 85.

dur. Ancak yine de *Kapital*'de *temelde soyutluk derecelerine göre ayrılan mevcut farklı söylemler* olduğunu söylemek daha kesin olacaktır.[10]

Soyut kategorileri ele almayla yakından ilgilenen *Kapital*'in sadece teorik bir yapıt olduğunu ve tarihî bir yapıt olmadığını söylemek o zamanlar moda bir yorum olsa bile oldukça tartışmalıdır. *Kapital* Marx'ın entelektüel emeğinin en önemli öğesidir ve (esas olarak İngiltere'deki) kapitalizmin tarihsel gelişiminin analiziyle çağdaş ekonomi politiğin eleştirisi ve kapitalist sistemin dinamiklerinin çözümünü birleştirir. *Kapital*, hem soyut hem somut olanı, hem tarihsel hem de iktisadi teoriyi birleştirdiği için tarih dışı bir soyutlama olmaktan uzaktır. Bu anlamda –kapitalist sistemi merkeze alan– hem teorik bir çalışma hem de tarihsel bir çalışmadır: yani geçmişin özenli anlatımı, şimdiki zamanın analizi ve geleceği tahmin etmek için kuramsal içgörü kullanma, bu en geniş anlamıyla tarihtir.

Johnson aynı zamanda Thompson ve Genovese'in ekonomik olanı kültürele indirgediğini ileri sürmüştü. Kritik biçimde bu iki sosyalist hümanistin ekonomizmden kaçınma isteklerinde bilhassa sınıf mücadelesinin içinde yer aldığı üretim biçimine dair, ekonomik bağlama ilişkin bir kavramları olmadığını iddia eder. Sınıf, sınıf ilişkilerinde sömürünün ekonomik boyutunun yok sayıldığı politik ve kültürel düzeye indirgenmiş yaşanan bir ilişkiydi. Bu nedenle E.P. Thompson *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu'nun* sömürüye ilişkin bölümünde sınıfa dair diğer yaklaşımları reddetmekle ve Sanayi Devrimi kurbanlarının kaynaklar aracılığıyla konuşmasına izin vererek şiddetli sömürü deneyimlerinin kanıtını sunmakla uğraşmıştır. Thompson teoriyi yadsıması nedeniyle, salt betimlemeden, tasvirden öteye

10 Johnson, "Edward Thompson, Eugene Genovese, and Socialist-Humanist History", s. 87-8.

geçip açıklamaya gidemiyordu. Aslında Johnson'ın önerdiği, toplumsal değişimi genel olarak açıklayan bir model ortaya çıkarmak için üretim biçimlerinin birtakım farklı unsurlarını birleştirerek soyutlamayı kullanmaktır. Bu nedenle Johnson'a göre Thompson'ın yeterli bir nedensellik nosyonu yoktur ve çalışması okuyucuya açıklayıcı bir çerçeve sunmada başarısızdır.

History Workshop'ta birkaç yanıt için mizansen tamamdı. Dergi aynı zamanda Johnson ve Thompson arasında 1 Aralık 1979'da Aziz Paul Kilisesi'nde kamuya açık bir münazara da tertipledi. Johnson tartışmayı Thompson'ın *Teorinin Sefaleti*'nde hınzırca kullandığı tahrik edici üsluba itiraz ederek başlattı. Kültürelcilik ve yapısalcılığın yükselişinin kronolojisini çizerek, kültürelcilik ve yapısalcılığın en iyi unsurları arasında bir bütünleyicilik gören bir orta yol benimseyişini yine muhafaza etti. Ancak yine deneyim üzerine kültürelci bir vurgunun teorinin reddine yol açtığını savundu.

E.P. Thompson ise, onu keskin anlaşmazlıkları olduğu Raymond Williams gibi kimselerle bir grupta toplayan yapma kategori olarak adlandırdığı kültürelci yaftasını reddederek başladı. Thompson Williams'ın kültürel tarih nosyonunu sınıf mücadelesi tarihi karşı önerisiyle reddetti. Thompson Althussercilerin iddia ettiği tüm eleştiriler konusunda kendini savundu. Thompson hem üretim biçimi hem de kültürel unsurların önemini onaylamıştır, "Üretim biçimi kavramı olmadan bir kutbu kavrayamayacağımızı ne de ideoloji kavramı olmadan diğer kutbu anlayabileceğimizi açıkça öne sürdüm."[11]

Thompson aynı zamanda Johnson'ın kronolojisinin de hatalı olduğunu çünkü Stalinizm meselesinden yan çizdiğini söyledi. Thompson'ın polemiği yılların ampirizm, tarihselcilik, ahlakçılık ve teorik boşluk suçlamalarından kay-

11 E.P. Thompson, "The politics of theory", R. Samuel (ed.), *People's History and Socialist Theory* (1981), s. 398.

naklanıyordu. Bunun yerine kültüre ilişkin hem tarihinde hem de teorisinde soyut, tarih dışı, aşkından ziyade materyalist ve bağlamsal bir pozisyon benimsedi.

Değerlendirmeler I: Altyapı ve üstyapı

Toplumsal tarihin yüzünü değiştirdikleri için İngiliz Marksist tarihçilerin katkısı su götürmezdir. Üç sorunlu alanda daha derinlemesine bir değerlendirme yoluyla ezici bir şekilde olumlu takdir daha ölçülü hale getirilmelidir. Bu üç sorunlu alan, altyapı-üstyapı meselesi, tarih ya da bir bilim olarak Marksizm ve sınıf sorunudur. Harvey Kaye, başını Thompson ve Hill'in çektiği, aşağıdan tarihe dayalı, altyapı ve üstyapıyı reddeden, onun yerine sınıf ilişkilerine ve tarihsel değişimde sınıf mücadelesine ayrıcalık tanıyan yeni model bir Marksizmin ortaya çıktığını söyler. Bu yeni model Marksist tarih, Stephen Rigby'e göre Marx ve Engels'in temel hatası olan "üretici güç determinizmini" reddeder. Amerikalı Marksist Robert Brenner sınıf mücadelesi merkezli feodalizmden kapitalizme geçiş açıklamasıyla böylesi bir yaklaşıma örnek teşkil eder. Brenner'e göre kapitalizme giden farklı ulusal rotalar esasen Ortaçağ sonları ve erken dönem modern çağda köylü ve efendi arasındaki büyük mücadelelerin farklı sonuçlanmasından kaynaklanmaktadır.

Altyapı ve üstyapı Marx tarafından birkaç kere toplumun ekonomik ve üretici altyapısıyla ideolojik ve kurumsal üstyapısı arasındaki ayrımı göstermek için kullanılmış bir benzetmedir. En bilindik şekliyle *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Önsöz*'de ele alınmıştır. Marx'ta kullanımındaki seyreklik, İkinci Enternasyonal ve Stalinist düşünürlerce evrensel bir formüle dönüştürülmesiyle şiddetle çelişir. *Alman İdeolojisi*'ndeki tarihsel sürecin "dört uğrağı" ve *Grundrisse*'deki "genel aydınlanma" gibi Marx'ın diğer metaforla-

rının önüne geçirilmiştir. Marx başka bir yerde sosyal varlık, toplumsal bilinç ve birçok durumda altyapı ve üstyapıyla değiştirilebilir ideal ve materyal gibi mecazi olmayan başka ayrımlar da kullanmıştır. Buna rağmen, altyapı ve üstyapı Marx'ın Verdun Savaşı haline gelmiştir: muazzam bir dayanıklılık çekişmesi, stratejik ve sembolik önemin yıpranması.

1950'lerden beri Hill ve Thompson Marx'ın altyapı ve üstyapı formülünü reddediyorlardı.[12] Thompson metaforun cansız ve değişmez doğasına karşı çıkıyordu. Anlaşılır biçimde kendilerini Stalinist geçmişlerinin kalın kafalı dilinden ve sığ determinizminden uzakta tutmaya gayret ediyorlardı. Yine de bu Marksizmin biçimsel bir reddini gerektirmez: zaten bunu yapmak şöyle dursun onlar Marksizmi yeniden canlandırmaya çalıştılar. Altyapı-üstyapıdan vazgeçen Thompson Grundrisse'den "genel aydınlanma" benzetmesini tercih etti:

> Tüm toplum biçimlerinde diğerlerine üstün gelen, bu nedenle ilişkileri diğerlerinin hizasını belirleyen ve etkileyen belirli türde bir üretim tarzı vardır. Tüm diğer renkleri daldırıp spesifik tonlarını değiştiren bu genel aydınlanmadır. İçinde olduğu her şeyin özgül ağırlığını tanımlayan bir çeşit eterdir.[13]

Diğer bir Marksist tarihçi R.S. Neale *Alman Ideolojisi*'ndeki "dört uğrak" metaforunu vurgulamıştır.[14] Thompson orga-

---

12 C.Hill, *England's Turning Point: Essays on Seventeenth-Century English History* (1998), s. 294.

13 K. Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth, 1973), s. 106-7'den aktaran E.P. Thompson, *Customs in Common* (1993), s. 73.

14 R.S. Neale, *Writing Marxist History: British Society, Economy and Culture since 1700* (1985); K. Marx ve F. Engels, *Alman Ideolojisi* (öğrenci basımı, 1991), s. 48-50. Kabaca söylemek gerekirse dört uğrak şunlardır: (1) yaşamak için üretim ihtiyacı; (2) üretim güçlerinin birbirini izleyen gelişimi; (3) bunun beraberinde getirdiği sosyal ilişkiler; (4) bu ilişkilerin geçirdiği tarihsel gelişim. Bu duraklar insanlık tarihi ve bilincin öncülleridir. G. Hening, "R.S.Neale 1927-85", *Australian Economic History Review*, 26 (2) (1986).

nik bir metaforun daha iyi olacağını önermiş ve hatta bunun bile bilincin indirgenemez insan doğasını ifade etmeyeceğini söylemiştir. Thompson altyapı ve üstyapı arasındaki keyfi ara hatta itiraz etmiştir. 18. yüzyıl İngilteresi'nde kanun kendini kibarca üstyapıyla sınırlamamıştır, "her türlü kahrolası kademeye" sinsice sızmaya çalışmıştır.[15] Üretim biçiminin ahlak düzeni aynı zamanda onun ekonomik düzeni gibi eş ölçüde ana karakterine özgüdür. Yine de Marx için altyapı ve üstyapı, takipçilerinin talihsiz yan anlamlar keşfedebileceği salt bir metafor değildir. Ancak materyalizmin kendisi için esas teşkil eden gerekli bir ayrımı yakalayan bir soyutlamadır. Thompson Marx'ın tenkitçilerinin ve onu basitleştirenlerin hatalarını Marx'a atfetme tuzağına düşmüştür. Marx'ın yöntemi tarihseldi; süreçle, gerçekte şeylerin nasıl değiştiğiyle ilgiliydi. Soyutlama bu süreçten çıkarılmış ve sonra yeniden uygulanmıştır. Marx'ın niyeti Weberci sosyal bilim gibi evrensel bir model oluşturmak ya da ideal bir tip yaratmak değildi. Marx tarihin gerçek akışında altyapı ve üstyapı unsurlarının oraya ya da buraya kolaylıkla dizilebileceğini söylemiyordu. Üstyapıda ya da altyapıda ne olduğuyla ilgili özenli bir kategorilendirme için vakit harcamıyordu. Bunun yerine diyalektik metot "karşıtların birliği ve birbirine nüfuz etmesini" öneriyordu. Altyapı-üstyapı kavramı belirli koşullarda işe yarayan mecazi bir ayrımdı. Marx'ın ayrımı kullandığı mevcut paragraflar tekrar okunduğunda tüm kötü kullanımına karşın bunun inceleme için oldukça fikir verici ve dimağ açan bir araç olduğunu söyleyebilmek için güçlü kanıtlar vardır. Ayrıca Prinz, Marx'ta sınıf mücadelesini altyapı-üstyapının karşısına yerleştirme yanılgısının kısmen *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın (1859) Prusyalı sansürcüler nedeniyle referanstan kaçınan önsözünde sı-

15 Thompson, *Teorinin Sefaleti*, s. 288.

nıf mücadelesi bahsinin yokluğundan kaynaklandığını ileri sürer.[16]

Kaba Marksistlerin altyapı-üstyapıyı değişmez, evrensel ve cansız bir şekilde kullanmaları bu ayrımın kendisini boşa çıkarmaz. Thompson'ın tepki gösterdiği bu yanlış kullanımdır. Ancak Thompson'ın *Grundrisse* ve *Alman İdeolojisi*'nden beğendiği paragraflar analojik önermelerin aslında ne olduğunu ifade eder. Thompson'm bu noktaya itirazlarına karşın altyapı-üstyapı gibi inşa eden bir metafor cansız ve değişmez değildir. Pek çok defa yenilenen, yeniden inşa edilen bilinçli insan emeği tarafından genişletilen eski bir Sakson yerleşimi üzerine kurulmuş ikide birde savaş, yangın ya da sel tehlikesi atlatan Norman kilisesini düşünün ya da viran halde ıssız Easter Adası'nda yatan kocaman taş figürleri gibi şimdinin kayıp uygarlıklarının anıtlarını düşünün. Bunlar belirli üretim biçimleri, gelişimleri ve krizleri hakkında daha etkili metaforlar sağlayabilir. Eric Hobsbawm altyapı ve üstyapının bizim insanlık tarihinde kalkınma, cihet bulma ve doğa üzerindeki artan bilinçli kontrolümüzü değerlendirmemize izin verdiğine işaret eder:

> Üretimin toplumsal ilişkilerinin birincil olduğu, sistemler içinde iç çelişkilerin var olduğu, sınıf çatışmasının olduğu düzeyler modeli yalnızca özel bir durumdur. Düzeylerin hiyerarşisi tarihin neden bir yönü olduğunu açıklamak için gereklidir. Bu insanın doğadan giderek özgürleşmesi ve giderek onu kontrol altına alması ve tarihi bir bütün olarak yapmasıdır... Üretimin toplumsal ilişkilerinin temelinden yükselmeyen düzeyler hiyerarşisi bu karakteristiğe sahip olmazdı.[17]

---

16 A. Prinz, "Background and ulterior motive of Marx's 'Preface' of 1859", *Journal of History of Ideas*, 30 (3) (1969).

17 E. Hobsbawm, *On History* (1997), s. 201.

Altyapı ve üstyapı her ne kadar baş ağrıtsa da Victor Kiernan Marksizmi yoktan revize etmeye karşı uyarıda bulunmuştu ve makul bir şekilde şunu önerdi. "En uygun teminat belki de her insan etkinliğinin toplumsal üretim toprağında bazı kökleri olduğuna ancak doğrudan ya da dolaylı bunun etkilerini yaşadığına, bir ya da birden fazlasının dışarı çıktığında bunlardan her birinin ona özgü bir hususiyet kattığına hükmetmek olacaktır."[18]

19. yüzyıl Almanyası'nın Marksist tarihçisi David Blackbourn, kendi alanındaki kaba altyapı-üstyapı duruşuna aşırı tepki gösterilmesine karşı uyarıda bulunur.

> Aslına bakarsanız sadece kaba Marksistler ve kaba Marksizm karşıtları "üstyapının" "altyapının" mükemmel bir yansıması olduğu görüşüne yapışıp kalmıştır. Gelgelelim şu anda sorun bu türden argümanların alışılagelmiş tekrardan donakalma ve katılaşma tehlikesini göze almalarıdır. Ekonomik, sosyal ve politik alanlar arasındaki ilişkiler altyapı-üstyapı modelinde sıkı sıkıya bağdaştırıldıkça şiddetle çözülme tehdidi baş göstermektedir. Sonuçta, 19. yüzyıl Almanyası'nda gereksiz yere zayıflatılmış bir burjuva toplumu resmi açığa çıkarılarak dinamik iktisadi değişimin bir yandan sivil toplum üzerindeki diğer yandan kamusal ve siyasi hayattaki etkisi azımsanmıştır.[19]

Daha sofistike savunucuları, altyapı-üstyapı olmadan Marksizmin daha geniş bir tarihsel kapsamın meselelerini yani uygarlıkların yükselişi ve çöküşü, farklı sosyo-ekonomik sistemler arası geçişler ve insanlık tarihinin paradoksal ancak hakiki gelişimi gibi meseleleri açıklama kabiliyetinden yoksun bırakılması anlamına geldiğini ileri sürüyorlar-

18 V. Kiernan, "Problems of Marxist History", *New Left Review*, 161 (1987), s. 107.

19 D. Blackbourn, *Populists and Patricians: Essays on Modern German History* (1997), s. 72.

dı. Engels'in belirttiği gibi ekonomik olan kati olarak uzun vadede ve daha geniş karşılaştırmalı çerçevede kendini dayatıyordu. Aşağıdan tarihin belirli mücadelelere odaklanması altyapı ve üstyapıya olan bariz ihtiyacı gereksiz kıldı. Temel eseri asır asır Avrupa kapitalizminin yükselişinin tarihi olan Hobsbawm altyapı-üstyapı metaforunun gereğine karşı daha duyarlıydı.

Hümanist Marksistler için altyapı ve üstyapının bir program niteliğinde reddi materyalizmin pratik reddi demek değildi. Hakikaten de hem Hill hem de Thompson düşüncelerin, bireylerin ve olayların ekonomik bağlamına karşı duyarlıydı. Hill'in burjuva devrimi yüzyılı açıkça kapitalizmin yükselişine bağlıydı. Thompson için 18. yüzyılın pleb dünyası kapitalist piyasa ilişkilerinin istilasıyla tehdit ediliyordu. En temel düzeyde Engels'in tarihsel materyalizm üzerine son mektuplarında sabırla ele aldığı gibi indirgemeci olmayan anlamda altyapı-üstyapıya benzer bir şeyi içten içe koruyorlardı. Altyapı-üstyapının bu teorik reddi ve bu pratikte bağlılık arasındaki çelişki çalışmalarının en iyisinden Marksist tarih geleneği içinde sürmesine izin verdi. Lakin Marksizmin bir tarihsel teori ve pratik olarak daha geniş ve daha genç bir kitleye aktarılmasında kayda değer sorunlara yol açtı. Bu Stalinizm deneyimine dair netliğin olmayışında da geçerlidir ve bu onların Marksizmine teorik belirsizlikler ve tereddütler aşılamıştır. Hill'in büyük ölçüde kuramsal beyanlardan kendiliğinden sakındığı yerde, Thompson kültürelci tarihçilerle diyaloga girmiştir. Her ikisi de daha uzun vadede belirli bir şey üzerinde yoğunlaşmış yapısalcı tarihi reddetme eğilimindedir. Thompson yanlışlıkla kültür ve antropolojiyle ilgilenen solcu Annales ile uzun vadeyle haşır neşir sağcı Annales'i ayırmıştır. Robert Darnton Marksizme Fernand Braudel'den daha yakın değildir. Marksist tarihçilerin her ikisiyle de verimli diyalogu olmuştur. Böylece Thompson'ın Althusser'in yapı-

salcılığına, Anderson-Nairn tezine ve Hindess ile Hirst'in *Pre-Capitalist Modes of Production*'ına etkili çıkışması hedefe isabet etti. Ancak Marksist yapısalcı tarihin tamamım reddetmesi Perry Anderson'ın *The Lineages of the Absolutist State*, Chris Wickham'ın çalışması ve Geoffrey de Ste Croix'nın *Class Struggles in the Ancient Greek World* gibi bazı birinci sınıf eserleri de yok saymak anlamına geliyor.

Değerlendirmeler II: Bilim

Bilim hakkında Thompson, William Morris ve William Blake'den ilham alarak daha şiirsel ahlaki Marksizm uğruna bilim olarak tarihi kesinkes reddetti. Thompson bilim insanı gibi görünen dolandırıcılar galerisinin üyelerini listelemiştir. Lysenko, Toynbee, Malthus, Bentham, Comte, Spencer, Webbler ve Althusser hepsi de görüşlerinin bilimsel dayanağı olduğunu iddia etmiştir ancak her bir örnekte "hapishane kapılarının bilgiye kilitlendiği" kapalı entelektüel sistemler vardı. Bu reddediş aynı zamanda sosyal bilim olarak tarihin can çekişen diline ve 1960'lardan beri nicel tarih için yapılan düzme iddialara duyulan husumetten doğdu. Thompson, nicelleştirmeye karşın çalışmasında fazlasıyla telafi etmesine yola açtığı belli bir kin duydu. Zaman zaman "cidden aksiymiş gibi yapsa da becerikli bir niceleyiciydi". Diğer zamanlarda istatistikî değerlendirmelerden kaçınmak için mantığa kafa tutuyordu. *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun bir okuyucusunun gözlemlediği gibi:

> 900 sayfanın sonunda sınıfın oluştuğu herhangi bir tarihte İngiliz işçi sınıfının yaklaşık sayısı, büyüklüğü ya da nüfusun tamamına oranı gibi temel bir olgunun katiyen öğrenilemeyeceğini fark etmek biraz sarsıcı geliyor.[20]

20 P. Anderson, *Arguments within English Marxism* (1980), s. 33.

Adil olmak gerekirse Thompson Stalinizm ve burjuva sosyal biliminin yapısalcılığına karşıydı. Aklın modasının geçtiği ve sorgulanır hale geldiği bugünün entelektüel iklimi (postmodernizmin egemenliğiyle) çok farklıdır. Bu gibi durumlarda Marksizm ve tarihin bilimle paylaştığı görünüşte basit nitelikleri açıklığa kavuşturmaya değer. Bilimdeki cesaret kaybı Thompson'a hasredilemez. Frankfurt Okulu teorisyenleri Adorno ve Horkheimer *Dialectic of Enlightenment*da (1944) bilim ve gelişmenin savaşmak ve ölüm kamplarını tertiplemek için işe koşulduğunu karamsarlıkla dile getirirler. Onlara göre bilimsel değerlere ve gelişime duyulan böylesi bir inanç 20. yüzyılın barbarlığına yakından bağlıdır ve reddedilmelidir. Frankfurt Okulu, sosyalist devrime ve insanlığı kapitalizmin boyunduruğundan kurtaracak işçi sınıfı potansiyeline olan tüm umudundan vazgeçmiştir. Bu karamsarlık şu olaylardan yansımasını alıyordu: Stalin'in Rusyası'nda devrim ideallerine açıkça ihanet edilmesi, Hitler'in 1933'teki zaferi (ve bu nedenle Frankfurt Okulunun Almanya'dan sürülmesi), İkinci Dünya Savaşı'nın dehşeti ve Holokost. Sözgelimi, Adorno ve Horkheimer şöyle yazabiliyordu:

> İlerlemeci düşüncenin en genel anlamıyla Aydınlanma, her zaman insanları korkularından kurtarmayı ve hükümranlıklarını kurmayı hedefledi. Tamamen aydınlanmış yeryüzü muzaffer felaket saçıyordu. Aydınlanma programı dünyanın büyüsünün bozulmasıydı; fantezi için mitlerin tasfiyesi ve bilginin yerini almasıydı... İnsanların doğadan öğrendiği şey diğer insanlara ve doğaya tamamen hâkim olmak için onu nasıl kullanması gerektiğiydi. Tek amaç buydu.[21]

21 T. Adorno ve M. Horkheimer, *The Dialectic of the Enlightenment* (1979; ilk basım 1944), s. 3-4.

Thompson otonom, kendi kendini doğrulayan prosedürler olarak Althusserci bilim nosyonunun tarihsel bilgi oluşturmaya yabancı olduğunu düşünmekte haklıydı. Thompson'ın yaptığı gibi ahlaki dayanıklılık ve Blake ya da Morris'in anti-kapitalist romantizmine yaklaşmadaki tehlike, romantizmde kendi bütünlükleri içinde ilerleme nosyonunu ve bilimi reddeden geriye dönük bir unsur olmasıydı. Öte yandan (Christopher Hill'in 1948'de bir makalede dile getirdiği) tarihçinin bilimsel duruş takınması çoğu zaman "okunmamak için yazıldığı çok açık olan yapıtlara" yol açıyordu.[22] Hill bunun kesinlikle Marx'ın bilimden çıkardığı şey olmadığını belirtiyordu. Bunun yerine Marx Dante, Shakespeare ve Goethe'nin sözcüklerini birleştirmiş, gençliğinde amatörce uğraştığı romantik şiir akımının ardından metafor kullanmış ve yazılarında nükteler, şakalar ve hayal gücüyle araya girmiştir. Bunun için *Kapital*, Mavi Kitaplar'ın [hükümet yıllıkları] ve hükümet raporlarının titiz, belgelere dayanan araştırmasıyla özenli ekonomi politiği ve kurbanlarının kanını emen bir vampirmiş gibi kapitalist sömürünün gotik imajını birleştirmiştir. Marx'ın liderliğini takip eden Hill, Marksist tarih için bilimsel yaklaşımla insanlık durumuna şiirsel kavrayışı ve hikâyeleme sanatını birleştirmesi çağrısında bulundu. En iyi Marksist tarihçilerin yapıtlarında (örneğin Hill'in kendisi ve kesinlikle Thompson) bilginin ve manzumun pratik sentezi çok belirgindir. Bilim ve sanat birbirini dışlayan şeyler değil tarihsel yazında birleşen şeylerdir. C.L.R. James *The Black Jacobins*'in (1938) girişinde aynı noktaya değinmiştir:

> Tarihte analiz bilim, gösteri de sanattır. Çağımızın zorlu çekişmeleri, önceki devrimleri öncekinden daha kolayca iliklerine kadar görmemize fırsat vermiştir. İşte tam da

22 C. Hill, "Marxism and History", *Modern Quarterly*, 3 (2) (1948), s. 57.

bu yüzden, ünlü İngiliz yazarın ancak şiirin kendisiyle bağdaştırdığı tarihî duyguları bu sakinlikte hatırlamak imkânsızdır.[23]

Daha yakın geçmişte Hobsbawm Marksist tarihi bir bilim olarak savunmuştur. Tarih gibi doğal bilimlerin ilmi siyasi ya da ahlaki partizanlıkla ve angajmanla birleştirdiğini ve bunun her zaman bilginin aşamalı gelişiminin önemli bir öğesi olduğunu öne sürdü. Böylesi bir taahhüt (örneğin feci bir hastalık için tedavi arayan bilim insanı için) yeni araştırmalara olumlu bir destek olmuştu. Tarihte benzer şekilde Marksist bağlılık yeni tarihsel çalışma alanları açmış ya da eski araştırma alanlarında farklı sorular yöneltmiştir. Thompson'ın yapıtı üzerine *Arguments within English Marxism*'de (1980) düşüncelerini derlediği Perry Anderson daha ileri gitmiş ve İngiliz tarihçinin genelde bilimin nitelikleriyle fizik, kimya prosedürlerinin kendi acemi değerlendirmesiyle karıştırdığını ve güncel bilim felsefesiyle tanışmamış olduğunu iddia eder. Thompson Popper'ın bıraktığı tarihselci sisin ardından yanlışlama fikrinin önemini görmekte zorlandı ki doğrulamadan ziyade bu yanlışlama bilimsel ilerlemenin anahtarıydı. Bunu takdir etmekte başarısız olan Thompson tarihin yanlışlamaya olan güveninin onu bilime aykırı hale getirdiğine inanıyordu. Anlaşılan Thompson Imre Lakatos'un gözden geçirdiği, bilimsel teorilerin belirli yanlışlamaları bile atlattıkları halde neden oldukları geniş kapsamlı araştırma programlarının üzerinde ayakta kalabildikleri ya da yıkılabildiklerini söyleyen yanlışlama nosyonundan da haberdar değildi:

> Thompson'ın tarihin istisnai durumu olarak adlandırdığı şey gerçekte tüm bilimin normal statüsüydü. Geçicilik, se-

23 C.L.R. James, *Black Jacobins: Toussaint L'Ouverture and the San Domingo Revolution* (1980; ilk basım 1938), s.xi.

çicilik ve yanlışlanabilirlik bunun gibi bilimsel atılımın doğasının kurucu unsuruydu. Deneysel kontrolün olmayışı tarih yazımıyla sınırlı değildir: astronomi de zaten laboratuar testlerine izin vermemektedir.[24]

Değerlendirmeler III: Sınıf

Thompson'ın görüşündeki diğer bir tartışmalı unsur sınıfa karşı tutumuydu. İlk olarak birçok kere kendi sınıf oluşumunda işçi sınıfının aktörlüğünü vurgulamıştır. İkinci olarak sınıf deneyiminin kültürel olarak nasıl ele alındığına öncelik tanımıştır. Üçüncü olarak, Thompson sınıfı sabit tanımların yeterli olmadığı bağıntısal bir süreç olarak gördü. Sınıf, belirli olay örüntüleri vasıtasıyla sınıf mücadelesinde biçim alırdı.

> Sınıf oluşumları kararlılık ve kendi kendine hareket etmenin kavşağında ortaya çıkar: işçi sınıfı "meydana getirildiği kadar kendini de meydana getirir". İki farklı şeymiş gibi "sınıfı" buraya, "sınıf bilincini" de şuraya koyamayız, biri diğerinin ardından gelir, ikisi de birlikte ele alınmalıdır – kararlılık deneyimi ve bunun bilinçli bir şekilde ele alınması. Ne sınıftan değişmez bir bölüm (çünkü o zamanla tebarüz etmektedir) çıkarabiliriz ne de bir üretim biçiminin işlevi gibi görebiliriz çünkü sınıf oluşumları ve sınıf bilinci (sınırlı baskıya tabiyken) zamanla açık uçlu ilişkiler süreciyle-diğer sınıflarla mücadeleyle nihai halini alır.[25]

Klasik Marksist bakış açısından Thompson gerektiği gibi burjuva ekonomik ve sosyolojik sınıf nosyonlarını eleştirmiştir. Marx'a yaptığı yetersiz referanslar bir yana böylesi bir yaklaşımın içinde durduğu kuramsal geleneğin

24 Anderson, *Arguments within English Marxism*, s. 12.

25 Thompson, *Teorinin Sefaleti*, s. 298.

üzerinde durmamıştır. Bu bazılarının *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nun kuramsal özgünlüğünü gözünde büyütmesine yol açmıştır. Thompson statik bulduğu altyapı-üstyapı yaklaşımının ötesine geçmek için çaba sarf etti. Bu yaklaşımın yerine *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*'nda "kültürel üstyapının" öneminden bahsetti. Bunun ne idealist ne de iradeci olduğunu savundu. Thompson sınıf oluşumunun öznel yanının üstünü çokça çizerken (Marx'ın terminolojisinde kendisi için sınıf), sınıf oluşumunda nesnel ve maddi unsuru (kendinde sınıf) terk etmedi. Bu aşırı vurgu bir evvelkini görmezden gelen çevreye bir yanıttı. Thompson'ı takip edenlerin çoğu sınıfın nesnel yanını yok saymayla ilgili uyarılarını görmezden gelip karşı çıkarken, Marx da materyalist anlamda idealizmi reddederken benzer bir aşırı vurguyu kullandı.

Thompson'ın İngiliz toplumu hakkındaki tüm yazılarında bir dönemselleştirme örtük olarak vardır: işçi sınıfının oluştuğu dönem (1790-1832), onun öncesi ve sonrası. 18. yüzyılda sınıf düşüncesini bu görüş şekillendirdi. Peter Linebaugh'ın belirttiği gibi çekişen göreneklerin pleb dünyasıyla ilgili önermesi kırsal İngiltere'nin köylerini merkez alan bir dünyaydı. Londra'yı dışarıda tutuyor, deniz yoluyla taşınan ya da askerlik yapan proleteri içine almıyordu. Emek sürecine ve sömürüye dair çatışmalara aldırmıyordu. Burada Thompson'ın ifade ettiğinden daha fazla süreklilik olsa bile 18. yüzyıl ücretli emekçi ve 19. yüzyıl işçi sınıfının sürekliliği kültürel kopuşa geçmiştir.[26]

Sonuç olarak Thompson'ın bazı takipçileri onun izahatının unsurlarına (kültür, kimlik ve deneyim) odaklanmış ve bu unsurları Marksist teorideki ve üretim ile sömürünün maddi süreçlerindeki zemininden sökmüştür. Gareth Sted-

26 P. Linebaugh, "Commonists of the world unite!", *Radical History Review*, 56 (1993).

man Jones, Thompson'ın kültürel kaygısını linguistik dönemece giden bir duraklama, mola yeri olarak görmüş ve Jones kendi yaklaşımını Thompson'ı materyalizmden kurtarmak olarak tanımlamıştır. Thompson'ın sınıfa kültürel bakış açısına alternatif olarak, kendisi de sınıfın modern dilinin varlığından önce sınıf mücadelesiyle karşılaşmak zorunda kalmış eski Yunan'ın Marksist tarihçisi Geoffrey De Ste Croix daha klasik bir Marksist sınıf tanımını tercih etmiştir:

> Sınıf (aslen bir ilişki olarak), sömürü olgusunun ve sömürünün toplumsal bir yapıda nasıl cisimleştiğinin kolektif sosyal bir ifadesidir. Sömürüden kastım diğerlerinin emeğinin ürününün bir bölümünü kendine ayırmadır. Bir sınıf (belirli bir sınıf) bir toplulukta tüm toplumsal üretim sistemi içindeki pozisyonlarıyla özdeşleştirilen, her şeyden önce üretim koşullarıyla (yani üretim araçları ve emeği) ve diğer sınıflarla ilişkilerine (öncelikle sahiplik ya da denetim derecesi bakımından) göre tanımlanan bir grup insandır.[27]

Sonuç

Stalinizmin Marksizm üzerindeki kötücül etkisi ve altyapı-üstyapı klasik Marksist önermelerinin savunması göz önüne alındığında bilim ve sınıf doktrinin ötesine geçmelidir. Eğer yaşayacaksa klasik Marksizm Stalinizmle farklılıklarını, tarih ve tarihsel tartışmanın gelişen doğasıyla olan bağıntısını belirlemelidir. Altyapı-üstyapı, bilim ve sınıf önermelerinin değerinin altını çizen zamanın sınaması olacaktır. Bu tam da postmodernistlerin toplumsal tarihin doğruluğunu sorguladıkları savaş alanıdır. Thompson'ın ve Hill'in program niteliğindeki bazı ifadeleri ve ille de öyle olmasa da bazı tarihsel pratikleri ne yazık ki ve onların haberi olmaksızın zemini daha az emin kıldı. Toplumsal tarihin postmodernizmle

27 G. De Ste Croix, *The Class Struggle in the Ancient Greek World* (1981), s. 43.

başını derde sokmasıyla birlikte bu önermelerden faydalanmak daha da anlaşılır hale geldi.

Hill ve Thompson'ın Stalinizme tepkileri sağlıklı ve anlaşılırdı. Bilim, altyapı-üstyapı kelimelerinde Stalinizmin acı tortusunu tattıkça onları tamamen tükürüyorlardı. Bir kez daha insanlar tarih yapıyordu. Hümanizm ve insanın özne olmasına yaptıkları vurgu Stalinizmin determinizmini ıslah eden en önemli şeydi. Ancak bazıları Thompson'm bunu fazlasıyla abarttığını ve materyalizmin reddine kapı açtığını düşünür. Thompson'm niyeti kesinlikle bu değildi; bir sürü yerde bunun böyle olmadığını açıkça dile getirmiştir. Bryan D. Palmer ve Raphael Samuel dâhil bazıları Thompson'ın hayatının sonuna doğru Marksizmi büsbütün bıraktığını söyler.[28] Kültür üzerine son yazılarında klasik Marksizmin reddine değil, Gramsci'ye epey bir meylettiği vurgulanmalıdır. Bu nedenle Thompson kültürelci haleti ruhiyede bile popüler kültürün "materyal bir meskende" yaşamasını ifade ederken dikkatliydi.[29]

Kültürün maddesellik nosyonu potansiyel olarak ideal ve maddesel arasındaki ayrımı bulanıklaştırıyordu. Örneğin, hem Marx hem de Gramsci maddenin ve idealin diyalektik birliğini kabul ettikçe böylesi formülasyonlar benimsiyorlardı. Gramsci için ideoloji, sınıf ve diğer toplumsal katmanlardaki çatlaklar arasında toplumsal bir çimento oluşturarak sınıf toplumunu stabilize etmiştir. Marx içinse fikirler kitleleri sıkıca kavradıkları zaman maddi bir güç oluşturmuşlardır. Bunlardan birinin seçici bir okuması yapılırsa, bu aynı zamanda kültürün maddeselliğinden genel olarak dil ve fikirlerin maddeselliğine küçük bir adım olacaktı. Bu Gareth Stedman Jones ve diğer postmodernistlerin izlediği rotadır.

---

28 B. Palmer, *E.P. Thompson: Objections and Oppositions* (1994), s. 85 ve 107.

29 Thompson, *Customs in Common*, s. 7.

YEDİNCİ BÖLÜM

Marksizm ve Tarihte Postmodernizm

"Bir zamanlar, yürekli adamın biri, insanların, salt yerçekimi fikrine saplandıkları için suda boğulduklarını sanıyordu. Ona göre, insanlar, örneğin, bunun dinsel hurafelere dayanan bir düşünce olduğunu söyleyerek bu fikri kafalarından çıkarıp atsalardı, ondan sonra artık her türlü boğulma tehlikesinden korunmuş olurlardı. Ömrü boyunca, bütün istatistiklerin, sayısız ve boyuna yinelenen kanıtlarla zararlı sonuçlarını kendisine gösterdikleri bu yerçekimi yanılsamasına karşı savaştı durdu. Bu yürekli adam yeni devrimci Alman filozofları tipinin aynısıydı."

K. MARX - F. ENGELS, *Alman İdeolojisi* (1846)[1]

Postmodernizm 1990'larda özellikle emek tarihi ve toplumsal tarihte kriz tartışmalarını ateşledi. Önemli pek çok tarih dergisi postmodernizmin faziletleri hakkındaki tartışmalara ev sahipliği yaptı.[2] Örneğin 1993'te *International Review of Social History* dergisinin özel bir eki emek tarihinin can

1 K. Marx ve F. Engels, *Alman İdeolojisi* (öğrenci basımı, 1991), s.46.

2 *Past and Present* dâhil, *Social History*, *International Review of Social History* (1993 "The end of labour history?" hakkında özel bir ek için), *Journal of Modern History*, *Central European History* (özel sayı: 22. cilt, 1989), *American Historical Review*, *Labour History Review*.

çekişip çekişmediğini sordu ve Arthur Marwick ile Hayden White *Journal of Contemporary History* dergisinde tartışmaya girdiler.[3] Britanya'nın en ünlü postmodernist tarihçisi Patrick Joyce *Social History* dergisinde toplumsal tarihin bittiğini bile duyurmuştur.[4] 1970'lerde diğer disiplinlerde yaygınlaşmaya başlayan postmodernizm tarihe geç sirayet etmiştir. Bu meydan okuyuş çeşitli kaynaklardan ortaya çıkmıştır. Başta Hayden White ve Richard Rorty olmak üzere tarih felsefecileri tarihçileri edebi eleştiri yöntemleriyle karşı karşıya getirmişlerdir. Roland Barthes (1915-80) ve Jacques Derrida (1930-2004) gibi post yapısalcı edebiyat akademisyenleri tarihçilerin kendinden memnun görünen ve naif realizmlerine itiraz etmiştir. Toplumsal biçimde inşa edilen söylemler olarak deliliğin, cinselliğin ve cezalandırmanın tarihini yazan Michel Foucault (1926-84) postmodernist tarihçiler üzerinde hayli etkili olmuştur. Bu farklı kökenlerden, söylem, sembol, dil, kimlik ve tarihsel yazının edebi ve öyküleyen doğasıyla ilgilenen yeni bir tarihçi nesli doğmuştur. Sınıf, siyasi olayların toplumsal açıklamaları, akılcı ve bilimsel analiz gözden düşmüştür. Anlamlı bir biçimde bu postmo-

3 A. Marwick, "Two approaches to Historical study: the metaphysical (including postmodernism) and the historical", *Journal of Contemporary History*, 30 (1) (1995) ve H. White, "A response to Arthur Marwick", *Journal of Contemporary History*, 30 (2) (1995).

4 P. Joyce, "The end of social history?", *Social History*, 20 (1995), s.73; dergi editörlerinin iddiayı çürütmek için yazdıklarına bakmak için: G. Eley ve K. Nield, "Starting over: the Present, postmodern and the moment of social history", *Social History*, 20 (1995), s.355. Bu uzun süren bir tartışmanın parçasıdır: D. Mayfield, "Language and social history", *Social History*, 16 (1991); D. Mayfield ve S. Thorne, "Social history and its discontents: Gareth Stedman Jones and the politics of language", *Social History*, 17 (1992); Lawrence ve M. Taylor, "The poverty of protest: Gareth Stedman Jones and the politics of language: a reply", *Social History*, 18 (1993); D. Mayfield ve S. Thorne, 'Reply to "The poverty of protest" and "imaginary discontents"', *Social History*, 18 (1993); N. Kirk, "History, language, ideas and postmodernism: a materialist view", *Social History*, 19 (1994); J. Vernon, 'Who's afraid of the "linguistic turn"? Politics of social history and its discontents', *Social History*, 19 (1994).

dernist revizyonistler Marksizmin toplumsal tarih üzerindeki etkisini eleştirmek için hususi olarak seçip ayırmışlardır.

Postmodernizm nedir?

Postmodernizm çeşitli entelektüel eğilimleri bünyesinde toplamıştır ve ne anlama geldiği konusunda kesin bir fikir birliği yoktur. Postmodernizm tarifi zor bir kavramdır ve postmodernistler tüm bilginin göreceliliğine duydukları karakteristik hayranlıkla bu "merkezsizleşme, merkezden uzaklaşma halini" büyük bir erdem olarak görürler. Postmodernizm şimdiki dönemi sanat ve mimari, tarih ve politikanın belirli ironik ve nostaljik stilleri olarak tarif edebilir; aslında beşeri bilimler ve kültürün nerdeyse her veçhesini bu şekilde tarif edebilir. Modernizm ve modernitenin halefi postmodernizm çığır açan değişimi simgeler. El yordamıyla bir tanım arayan önemli bir postmodernist Jean-François Lyotard postmodernizmi "üst anlatılara karşı kuşkuculuk" olarak tarif etmiştir; yani bu bilime inanma ya da Marksizm ya da modernist sanatta dünyayı yorumlama ve şekillendirmek için ilişkilendirme denemelerinin reddidir.[5] Postmodernizm sanat ve kültürde modernist dönemin bitişine ve yeni bir dönemin başlangıcına yani postmoderniteye işaret eder. Perry Anderson, terimin orijinal kullanılışının izini 1930'ların ortalarına, Latin Amerikalı şair Frederico de Onis'e dek sürer.[6] Tanım yapmak güç bir iş olsa da postmodernizmin ana temalarını tespit etmek daha kolay olacaktır. Postmodernizmin başat ilgisi ironi, görecelilik ve şüphecilik üzerinedir. Postmodernizm şümullü bir terim olduğundan tarihte mevcut tartışmalarla bağlantılı diğer terimleri de (postyapısalcılık, linguistik dönemeç ve postmarksizm) içine alır.

5 J.-F. Lyotard, *The Postmodern Condition* (Minnesota, 1984), s.xxiv.

6 P. Anderson, *The Origins of Postmodernity* (1998).

İlk önce postyapısalcılık terimi benimsenmiştir. Postyapısalcılık çoğunlukla tercih edilen bir terim olmuştur çünkü en azından Fernand Saussure'ün (1857-1913) linguistiğinden Michel Foucault ve Jacques Derrida'nın postyapısalcı linguistiğine değin izleği aydınlatır. Alternatif olarak bazı tarihçiler Richard Rorty'nin "linguistik dönemeç" terimini kullandılar çünkü bu terim dili öncelikli ilgi odağı olarak belirtmektedir. İngiliz postmodernist tarihçi James Vernon epey ihtiyatlı bir şekilde linguistik dönemeci şöyle tanımlar:

> Çok farklı etkiler dizisiyle eleştirel bir angajman olan- Barthes'tan Baudrillard'a kadar olan yapıtlar, Derridacı yapısökümden, Foucaultcu analiz, Lacancı psikanaliz ve Kristeva, Cixous ve Irigaray'nın Fransız feminizmleri (sonradan postmodernizm ve postyapısalcılık gibi genellikle yardımcı olmayan kategoriler altında bir araya getirilen) – "linguistik dönemeç" her şekilde ve ebatta yeni kültürel tarihler yaratmıştır.[7]

Bu tartışmada benimsenen üçüncü bir isim de postmarksizmdir. Stuart Sim, postmarksizmi "Postyapısalcı/postmodernist/feminist cenahtan bir zamanlar yaşamlarında kendilerini Marksist olarak niteleyen ya da düşünce süreçleri önemli ölçüde klasik Marksist gelenek tarafından şekillendirilmiş figürler tarafından klasik Marksizme saldırgan ve/veya ıslahatçı karşılıklar" olarak tanımlamıştır.[8] Bazı postmarksistler Jacques Derrida'nın *Specters of Marx*'ında (1994) olduğu gibi, postyapısalcılığı, postkolonyalizmi ve feminizmi birleştiren çoğul bir Marksizmin savunuculuğunu yapmışlardır.[9]

---

7 Vernon, 'Who's afraid of the "linguistic turn"?', s.96-7.

8 S. Sim (ed.), *Postmarxism: A Reader* (Edinburgh, 1998), s.2.

9 J. Derrida, *Specters of Marx: The State of the Debt, the Work of Mourning, and the New International* (New York, 1994); A. Wilson (ed.), *Rethinking Social History: English Society 1570-1920 and its interpretation* (Manchester, 1993) ki-

Önde gelen pek çok postmodernistin eski Marksist olması tesadüf değildir. Jean-François Lyotard *Socialisme ou Barbarie* (Sosyalizm ya da Barbarlık) grubundadır, Julia Kristeva Maocudur, Jean Baudrillard Althusser'in yol arkadaşlarındandır ve Michel Foucault ile Jacques Derrida Fransız Komünist Partisi'ne üyedirler. Marksist entelektüellerin geçmiş birkaç kuşağı dramatik olaylar ve ideolojik modanın değişen mevsimine kapılmış, baştaki koşullar hız kestiğinde en sonunda Marksizmden vazgeçmişlerdir. Soğuk Savaşın başlangıcıyla birlikte *The God that Failed*'ın (1950) ünlü yazarlarının 1920'ler ve 30'larda benimsedikleri Marksizmi bütünüyle bıraktıkları kaydedilebilir.[10] 1930'lar kuşağının başına 1950'lerde gelen şey 1960 kuşağının ya da en azından önemli bir bölümünün başına Thatcher ve Reagan'ın 1980'lerinde gelmiştir. Ayrıca yenilik ve entelektüel modaya dair vurgularıyla akademi çevresi istikrarlı entelektüel geleneklere karşı nispeten misafirperver değildir ki Marksizm gibi devrimci olanlara bu iki misli yansımaktadır. Çin ve Doğu Avrupa'da "reel sosyalizmin" yarattığı hayal kırıklığı da postmodernizmin oluşmasında kilit bir bileşen olmuştur. 1989'da Stalinist diktatörlüklerin çöküşü de Yeni Solun hemen hemen eksiksiz bir Stalinizm eleştirisi üzerine tesis edildiği gerçeğine rağmen bu eğilimi doğrulamıştır. *Social History* dergisinin editörleri Geoff Eley ve Keith Nield buna şöyle itiraz ettiler:

> Marksizmin akla yatkınlığı ya da faydasının yitirilmesi – ya da hüsrana uğraması– belli ki Joyce ve diğerlerinin zihninde Sovyetler Birliği'nin içe patlamasıyla ve 1917'de baş-

tabında P. Curry, "Towards a postmarxist social history: Thompson, Clark and beyond"; P. Joyce, "The return of history: postmodernism and the politics of academic history in Britain", *Past and Present*, 158 (1998); E. Laclau ve C. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (1985).

10 A. Koestler, I. Silone, R. Wright, A. Gide, L. Fischer ve S. Spender, *The God That Failed: Six Studies in Communism* (1950).

lanan deneylerin geri döndürülemeyen başarısızlıklarıyla bağlantılıdır. Ancak Yeni Sol ve 1956'dan sonraki anti-Stalinist radikalizmler içinde eğitim alan bizler için Marksizmin bu indirgemeci okuması kesinlikle bir anlam ifade etmiyor.[11]

Daha ikircikli tutuma sahip Marksist tarihçiler en sonunda bugünlerini açıklama gereğinden kaçamamışlardır. Postmodernistler bu "postmodern zamanlarda" toplumsal tarihin neden artık uygun olmadığını göstermek için 1989'daki olaylara başvurmuşlardır. Postmodernist eleştiriler birçok kere Marksizmi hem toplumsal bir sistem olarak hem de artık geçersiz, mekanik, ekonomik determinist bir tarih görüşü olarak basitçe Stalinizme indirgemiştir.

Bir sonraki adım olan toplumsal tarihi Marksizme indirgemek bu yanlışı daha da artırır. Postmodernistlerin toplumsal tarih ve Marksizmi eşanlamlı sözcükler olarak kullandığı zamanlar da olmuştur. Hatta Rus Devrimi tarihçisi Orlando Figes bu sözcükleri telaffuz ederken "Marksizm/toplumsal tarih" olarak birleşik kullanmıştır. Böylesi bir yaklaşımın tehlikeli tarafı, Marksist geçmişleriyle aralarına mesafe koymak isteyen (ya da Marksizme karşı husumetlerini sergilemek isteyen) bu tarihçilerin toplumsal tarihi reddetmek için Marksizmle toplumsal tarih arasında suç ortaklığı varsayarak acele etmeleridir. Bu indirgemeci yanlışın çürütülmesi basit bir gözlemde yatar. Toplumsal tarihe öncülük eden Marx değil ancak Fransız restorasyon tarihçileri – ya da tartışmalı bir şekilde Ibn Haldun (1332-1406) ve Giambattista Vico'dur (1668-1774).[12] Ayrıca toplumsal tarihin Marksist olmayan yandaşları her zaman çoğunlukta olmuştur. Örneğin top-

11 Eley ve Nield, "Starting over", s.357.

12 C. Issawi (ed.), *An Arab Philosophy of History: Selections of the Prolegomena of Ibn Khaldun of Tunis* (1332-1406) (1950); G. Vico, *The New Science of Giambattista Vico: Unabridged Translation of the Third Edition* (1984; ilk basım 1744).

lumsal tarihte geçmişin ve bugünün büyük isimlerini düşünün: Marc Bloch, R.H. Tawney, Hammondlar, Hugh Trevor-Roper, Keith Thomas. Hiçbiri Marksist değildir. Öyleyse toplumsal tarih postmodernistlerin arzu ettiği gibi Marksizmin suç ortağı olarak sanık sandalyesine oturtulamaz.

Postmodernist meydan okuyuş

Postmodernizmin tarihe itirazları dört alanda gruplandırılabilir: kavramsal gündemi, bilgi teorisi ve bilime olan tutumu (epistemolojisi), yöntemleri ve tarih yazımı. Temsiller, semboller, hatıralar, metinler, dil, kimlik ve söylemin kavramsal gündemi daha önce belirtilmiştir.

Linguistik dönemecin asıl etkisini tartmak güçtür. Pek çokları bunun büsbütün ne kadar tesirli olduğu hususunda basitçe yan çizerler. Patrick Joyce postmodernizme karşı yaygın direnişi (özellikle İngilizler arasında) defalarca kınarken, Geoffrey Elton bunu disiplin genelinde pusuya yatmış bir şey olarak görmüştür. Fransız Devrimi'nden 19. yüzyıl Britanyası'na kadar bazı alanlarda dil, mit, sembol, kimlik ve tarihin edebi değeri meseleleri 1990'larda gündemi oluşturmaktadır.[13] *Past and Present* ve *Russian Review* gibi belirli dergiler kendilerini giderek bu ilgi alanlarına vakfeder gö-

13 Örneğin, Fransız devrimiyle birlikte revizyonist tarihçiler festivalleri, Marianne'i (mitik devrimci kadın kahraman), bedenin kamusal temsillerini, insan hakları bildirisini, Frig şapkasının kullanımını (ilk olarak eski Roma'da özgürleşen kölelere verilmiştir) ve büyük olayları yorumlamak için özgürlük ağacını incelemişlerdir. Bkz. M. Agulhon, *Marianne into Battle: Republican Images and Symbolism in France, 1789-1880* (Cambridge, 1981); J. Harden, "Liberty caps and liberty trees", *Past and Present*, 146 (1995); L. Hunt, *Politics Culture and Class in the French Revolution* (1984); E. Gombrich, "The dream of reason: symbolism of the French revolution", *The British Journal of Eighteenth Century Studies*, 2 (1979); M. Ozouf, *Festivals and the French Revolution* (1988); D. Outram, *The Body and the French Revolution: Sex, Class and Political Culture* (New Haven, CT, 1989); C. Blum, *Rousseau and the Republic of Virtue: The Language of Politics in the French Revolution* (New York, 1986).

rünmektedirler. *Rethinking History* ve *History and Memory* gibi yeni dergilerse artan postmodernist üretime evsahipliği yapmak için kurulmuşlardır. Postmodernizmin etkisini değerlendirmedeki güçlük bu hususların salt postmodernistlere has özel alanlar olmamasından kaynaklanır; Annales Okulu'nun zihniyetler tarihiyle antropolojik yaklaşımlar (özellikle de Clifford Geertz'den etkilenenler) arasında kayda değer örtüşmeler vardır. Aynı zamanda dili asıl ve belirleyen unsur olarak tasavvur edenlerle daha bir incelikli dil ve kültür anlayışı olanlar arasında yapılacak önemli ayrımlar vardır. Demek ki postmodernizmin gündemi ve öğeleri fazlasıyla yaygınken, tarihçiler daha henüz White ve Rorty gibi postmodernistlerin en radikal felsefi pozisyonlarınca ikna edilmemiştir. 20. yüzyılın sonu itibariyle bu gibi pozisyonları savunan tarihçiler az ama gürültülü bir ses çıkarmaktadırlar. İktisat tarihi gibi alanlarda diğerlerine oranla çok daha az bir ilerleme kaydedilmiştir. Katiyetle söylenebilecek şey, postmodernizmin genel etkisinin tarihin bir konu olarak parçalanmasını hem yansıttığı hem de hızlandırdığıdır. Kabaca söylersek, linguistik dönemeçle birlikte dil ve semboliz tarihçilerin ilgi odağı olan toplumsal ve ekonomik güçlerin ve aşağıdan tarihin yerini almıştır. Buna eşlik eden şekilde holistik ya da topyekûn tarih cenahından da bir kaçış vardır. Tarih değişimden ziyade süreklilikle daha çok ilgilenmeye başlamıştır. Şu an çalışılan tarihte, topyekûn tarihin ve tarihin bilimsel olabileceği fikrinin üzerine gölge düşüren belirsizlik genel iklim halini almıştır.

Postmodern yöntem

1960'ların sonunda Fransız edebiyat eleştirmeni ve felsefeci Jacques Derrida o zaman geçerli olan yapısalcılıkların ötesinde bir ilke imza atmıştır. 1967'de Derrida'nın üç metni (*Of*

Grammatology, Speech and Phenomena, ve *Writing and Difference*) yapısalcı kalıbı paramparça etmiştir. Saussure'ün bazı varsayımlarını kabul eden Derrida İsviçreli dilbilimcinin imleyen ve imlenen arasındaki değişmez bağının ötesine geçmiş ve imlemenin –anlam yaratma eylemi– sonsuz olasılığa açık olduğunu varsaymıştır; böylece postyapısalcılık ortaya çıkmıştır. Söylemin belirlenmesi şöyle dursun, bu 'oyuna' ve anlaşmazlığa açıktır. Anlamın esnekliği nedeniyle dış dünya ve dil ayrışmakta ve dil daha bir üstünlük kazanmaktadır. Derrida dilin aşkın niteliğini pervasız bir çıkışla bilindiği gibi şöyle ifade etmiştir: "Metnin dışında hiçbir şey yoktur" ve "Her şey söylemdir". Bu görüş yapısökümü adında söylem analizinin belirli bir dalı olan yeni bir yöntembilim de gerektirmektedir. Yazarın maksadı ya da tarihsel bağlam gibi geleneksel kaygıları askıya alan yapıbozumcu, metinleri dilbilimsel yönden çoklu anlamlarını açığa çıkaracak şekilde çözer. Yapısökümcüler iç tutarsızlık ve anlama giden ipuçları aracılığıyla metnin derinine inmeye gayret ederler. Bu yapıbozumcu metodun bir parçası olarak Derrida genel kanıya dair ikili karşıtlıkları (aydınlık ve karanlık, doğa ve çevre, kadın ve erkek gibi) reddetmiştir ve bunların yerine daha merkezden uzak ve daha az kesin bir anlaşmazlık dünyası önermiştir. Derrida tüm yapıbozumcu metodunu niyetlerin ve anlamların gerçek değil ancak kelime gibi olduğuna dair varsayım üzerine kurmuştur. Sonuç olarak Derrida metinselciliği –yani başlıca araştırma prosedürü olarak metin çalışmasına öncelik verme ve tüm tarihsel fenomenleri bir metinmiş gibi ele alma (metin analojisi)– geliştirerek postmodernizme katkıda bulunmuştur. Metne yapılan vurgu konuşmadan ziyade yazıya yapılan vurguyu da beraberinde getirir.

Yapısalcılığın içinden çıkan bu yeni şeyle, Michel Foucault da 1960 ve 1970'li yıllardaki yazılarında söylem analizinin kullanımını keşfe çıkmıştır. Kristeva, Irigaray ve Lacan

gibi diğerleri ise söylem analizini psikoloji ve feminizmle etkili şekillerde birleştirmişlerdir.

Bu yeni yaklaşımları özetleyen yeni bir deyim bulmak için Raphael Samuel, postmodernizm, linguistik dönemeç ve postyapısalcılığın bir parçası olduğu 1970'lerde ortaya çıkan geniş cepheyi "işaretleri okumakla" özdeşleştirmiştir. Bu yeni araştırmanın büyük bölümü geçmişe dair taze perspektifler getirse de, Samuel tarihin genel doğrultusuna dair çıkarımlar hakkında uyarmıştır.[14] Samuel, semiyotik, kültürel antropoloji ve hermenötik gibi yöntembilimlerin, "işaretlerin" öznel alanının senkronik bir çalışmasını tarihin yerine geçirdiğini belirtir. Samuel'in makalesinin kökeni, aralarında postmodernist Cambridge tarihçisi Gareth Stedman Jones'un da olduğu *History Workshop Journal*'ın yayın kurulunda çıkan anlaşmazlıklara dayanır.

Postmodern metotları tarihsel araştırmaya dönüştürmek problemsiz değildi ancak bu metotları tatbik eden Patrick Joyce, Gareth Stedman Jones ve James Vernon gibi tarihçiler tarihe en şiddetli tehdidi oluşturmaktaydı. Tarih üzerinde en açık etkisi olan ve 1990'larda yaşanan tartışmaları körükleyen, disiplinin kalbine bir adım daha yakın duran bu grup olmuştur. "Rethinking Chartism" adlı ünlü denemesinde Gareth Stedman Jones 1830'lar ve 1840'lar Britanyası'nın Chartist hareketine söylem analizi uygulamıştır. Jones, Chartist hareketin retoriğinin işçi sınıfı ve sosyalizm üzerine değil de daha müphem bir nosyon olan "halk" üzerinde yoğunlaştığını gözlemlemiştir. Bu nedenle işçi sınıfının taleplerini dile getirmek için popülizmden öteye geçememiştir. Chartizmin emek hareketinin selefi olmadığını savunan Jones, bu başarısızlığın sebebinin popülist söyleminin sınırlılığı olduğu sonucuna varmıştır. Jones, açıklayıcı bir şekilde, politik iklimin, toplumsal tarihin Marksizmden bunca

14 R. Samuel, "Reading the signs I", *History Workshop Journal*, 32 (1991).

ödünç aldığı kurulu prosedürlerini terk etmesine dair kendi arzusu üzerinde ve tesadüfen de sosyalist dönüşümün aktörü olarak işçi sınıfının merkeziyeti üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu belirtmiştir.

> İşçi sınıfı siyasetine dair beylik düşüncelerin tümünün şüpheli hale geldiği –hem ulusal hem de uluslararası anlamda– içinde bulunduğumuz yeni tarihsel çağda, bu düşüncelerin dayandığı entelektüel öncüllerin bazıları hakkında hassas bir tenkit sadece bir kazanç olabilir... Böyle bir işçi sınıfının anlam atfedilen belirli tarihsel dil dışında ne gibi bir maddi gerçekliğe sahip olabileceğini sormak bir tarihçi için mümkün olmayabilir.[15]

Jones, Yeni Solun bir parçası ve yapısalcı Marksisttir. Ancak entelektüel iklim Marksizmin şimdi daha az lehinedir. Jones, sınıf, deneyim ve bilinç gibi sadece Marksizm için değil bir bütün olarak toplumsal tarih için de aksiyom olarak kabul edilen bazı kilit kategorilere karşı çıkmıştır. Jones'a göre tarihçiler genellikle sınıf kategorisini verili olarak kabul ederler. Bu bir hatadır çünkü sınıf Britanya'da 1830'lardan beri önemli bir politik söylem olsa bile, yurttaşlık söyleminin geçerli olduğu Fransa ve Amerika'da ya da toplumsal düzenin ortaçağa özgü ideolojisinin kalıntılarının artakaldığı Almanya'da böyle değildir. Şunun şurasında 19. yüzyılın ortalarından sonuna kadar olan dönemde sosyalist ve sendikal hareketler sınıf terminolojisini genelleştirmiştir. Jones'a göre sınıf sonuç olarak bir söylemdir:

> "Languages of Class" başlığı bu noktaya vurgu yapar. İlk olarak, sınıf terimi dilde saklı, yerleşik bir kelimedir ve dilbilimsel bağlamı içinde analiz edilmelidir. İkinci olarak sınıfın farklı dilleri olduğundan, resmî toplumsal sınıfın ele-

15 G.S. Jones, *Languages of Class: Studies in English Working Class History* (Cambridge, 1983), s.1.

menter zıddı olarak sınıf, dağıtım veya üretim ilişkilerinin kuramsal söyleminin bir sonucu olarak sınıf, kültürü gösteren bir grup pratiğin özeti olarak sınıf ya da politik veya ideolojik bir kendini tanımlama türü olarak sınıf gibi varsayımlar üzerinden ilerlenmemelidir. Bunların hepsi eski bir toplumsal gerçeklikte tek bir referans noktasını paylaşırlar.[16]

Sınıf terimi dilbilimsel bağlamı içine yerleştirilmelidir, bu bağlamına bir sözcük yerleştirmek gibidir (yani onu tarihten bağlamsızlaştırmaktır). Eski çalışmalarının aksine Jones sınıfı "ontolojik bir gerçeklikten ziyade söylemsel olarak, sınıf doğasından politikanın tabiatını değil de politikanın tabiatından sınıf dilini açıklama çabası olarak" ele almıştır.[17]

Yapıbozum ve metinselciliğin yanı sıra sınıfın söylemsel doğası (ya da sınıfın dili) yaklaşımı postmodernist tarihin önemli bir metodolojik teması olmuştur. Bu son mesele toplumsal tarihe en çok yinelenen soruyu yöneltmiştir. Patrick Joyce'un *Visions of the People* (1991) çalışması, 19. yüzyıl sanayi işçilerinin kültürel kimliğinin "sınıftan öteye bakmayı" gerektirdiğini öngörerek popüler sanat ve tiyatro, yerel diyalekt, taşlama içeren halk şarkıları ve popüler politik dili incelemiştir.[18] Jones gibi Joyce da daha yaygın bir popülist dil ya da "halkın görüşünü" keşfetmiştir. Bunu takiben James Vernon bu metotlardan yola çıkarak 19. yüzyılın "yeni siyasal tarihini" yazmaya koyulmuştur. *Politics and the People* (1993) çalışması itiraz edilen "anayasanın anlamını" yüzyılın en can alıcı zıtlaşması olarak idrak etmiş ve yüzyılı yeniden yorumlamıştır.[19]

16 Jones, *Languages of Class*, s.7-8.

17 Jones, *Languages of Class*, s.8.

18 P Joyce, *Visions of the People: Industrial England and the Question of Class* (Cambridge, 1991), s.23.

19 J. Vernon, *Politics and the People: a Study in English Political Culture c.1815-67* (Cambridge, 1993), s.333.

Bu temalarla aynı doğrultuda çok başka bir bağlamda Orlando Figes ve Boris Kolonitskii *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbolism of 1917* (1999) adlı yapıtlarında "sınıfın diline" bir bölüm ayırmışlardır. İşçi kararları gibi metinlerin dilini inceleyen yazarlar Şubat Devrimi sonrası yurttaşlık ve insan hakları dilinin sık kullanıldığını tespit etmişlerdir. 1917 ilerledikçe daha dar kapsamlı daha özel bir sınıf dili giderek yurttaş nosyonunun yerini almıştır. Yaz, sonbahar itibariyle işçi önergeleri gittikçe demokrasi ve halkı anti-demokratik burjuva düşman karşısında eşit tutmuştur. Politik ayrılık farklı sınıf deneyimlerine değil, demokrasi kelimesinin ince farklarına dayanmaktadır. Figes ve Kolonitskii, "Sıradan insanlar ve imtiyazlı sınıf arasındaki kritik siyasi ayrılık işte buradadır: her biri farklı bir demokrasi dili konuşur" demiştir.[20] Ekim 1917'ye doğru Batılı liberal demokrasi nosyonu gölgede kalmıştır. Daralan sınıf kavramı nedeniyle bıkıp usanmadan sınıf retoriğini oluşturan Bolşeviklerin popülaritesi artmıştır. Bolşevik sınıf dili özel olarak işçilere daha kapsayıcı olarak da köylü ve askerlere seslenmiştir. Sınıf dilinin bu esnekliği yazarlara göre başarılarının sırrıdır.

Benzer şekilde sınıf dili Nazi Almanyası çalışmalarında da kullanılmıştır. Thomas Childers'ın seçim propagandası incelemesi siyasetin toplumsal dilini kurmaya gayret etmiş ve Nazi başarısını toplumun sentetik retoriğine bağlamıştır.[21] Söylemsel ve revizyonist biçimde Alf Lüdtke de Alman Emek Cephesinin Alman işçi sınıfı arasında popüler olduğunu zannetmiştir çünkü "Marksist sınıf dili başarılı olmazken Nazi emek dili sıradan işçiler tarafından işe yüklenen anlam-

20 O. Figes ve B. Kolonitskii, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbolism of 1917* (1999), s.125.

21 T. Childers, "The social language of politics in Germany", *American Historical Review*, 95 (1990).

ları yakalamıştır." Üçüncü Reich tarihi üzerine postmodernizmin etkisi hakkında yorum yapan Peter Baldwin ise birtakım tarihçiler için, "ritüel, drama, retorik ve sembolizmin kendisi nedensel güçler haline gelmişti," demektedir.[22]

Sınıf dili kayda değer bir araştırma bütünü meydana getirmiştir ve postmodern tarih yapıtlarının büyükçe bir bölümünü oluşturmaktadır. Ancak ne Jones ne de Sewell sınıf dilini araştırmayı başlatmıştır; bunu yapan 19. yüzyılda sınıfın ortaya çıkışını inceleyen toplumsal tarihçi Asa Briggs'dir. Sınıf dili postmodernizmin bir icadı olmadığı gibi, kaçınılmaz olarak postmodern sonuçlara da götürmez.

> Sınıf kelimesi sosyalist lügatin sonraki gelişiminde o kadar dikkati çeken biçimde rol oynadı ki Britanya'da kelimenin kökenine ya da erken dönem kullanımına dair bir çalışma semantikte basit bir akademik egzersiz değildir. Sanayi öncesi toplumda toplumsal çatışmalar yok değildi, ancak o zamanlar bunlar doğrudan sınıfsal anlamda düşünülmüyordu. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl başlarında nomenklaturadaki değişiklik salt insanın topluma bakışındaki temel değişimi yansıtmaz toplumdaki temel değişimi de yansıtır. Bu denemenin konusu –İngilizce bağlamında– kelimeler ve hareketler arasındaki ilişkidir.[23]

Postmodern bilgi

Postmodernizmin tarihçiler için en tartışmalı ve sıkıntılı tarafı bilgi felsefesidir (epistemoloji), bilhassa da geçmişin bilgisi. White'ın anlatıya olan artan ilgiye öncülük etmesi gibi,

22 A. Lüdtke, "The honour of Labour. Industrial workers and the power of symbols under National Socialism"; D. Crew (ed.), *Nazism and German Society* (1994), s. 6; P. Baldwin, Social interpretations of Nazism: reviewing a tradition, *Journal of Contemporary History*, 25 (1990), s.6.

23 J. Saville ve A. Briggs (ed.ler), *Essays in Labour History* (1960), s. 44'te A. Briggs, "The language of Class in early nineteenth century England".

Foucault da tarihte söylemin profilini yükseltmiştir. İktidar ve bilgi ilişkilerinin Alman filozofundan –Friedrich Nietzsche– epeyce şey ödünç alan Foucault toplumsal değişime ilişkin liberal veya Marksist görüşleri reddeder ve bunun yerine tahakküm ve güç istenci biçimleri tarafından karakterize edilen daha gelişigüzel ve farklılaşmış bir gelişim biçiminde karar kılar. Sanayi kapitalizminin, sosyalizm ve demokrasinin gelişiminden dehşete kapılan bir tanık olarak Nietzsche bilime, akıl ve ilerlemeye olan 19. yüzyıl inancını ve akla dayalı geçerli bilgi nosyonlarını reddeder. Nietzsche'nin irrasyonalizmini takip eden Foucault toplumsal tarihten insan özneliğini çıkarmış ve aslen güç ve bilgi egzersizleri olan sosyal olarak inşa edilmiş pratiklerin altını çizmiştir. Kullandığı sözlük, eylemler ve edimlerden ziyade davranış biçimleri ve pratiklerden dem vurdukça öznenin bu reddini açığa vurur. Bu pratikler belirli bir söylemde bireyleri ve eylemlerini biçimlendirir. *The History of Sexuality*'de (1976) amaçlarını anlatırken söylemin ve bu suretle bilgi-iktidarın rolünü özetler:

> Amaç... dünyanın bizdeki kısmında insan cinselliği hakkındaki söylemi ayakta tutan güç-bilgi-zevk rejimini tanımlamaktır... Esas ilgi konum iktidar biçimlerini, geçtiği mecraları, en önemsiz ve bireysel davranış biçimlerine ulaşmak için nüfuz ettiği söylemleri, ender ve pek az hissedilebilir arzu biçimlerine geçit veren yolları, gündelik zevke nasıl nüfuz ettiğini ve denetlediğini tayin etmektir.[24]

Reddedilen özneyle, birey artık iktidarın neticesinden başka bir şey değildir. Foucault'nun kendisi de bu mantıktan kaçamamış ve bilinen anlamda maksatlı yazı kaynağı olarak yazarın öldüğünü ilan etmiştir (yazarın ölümü). Bu önem-

24 M. Foucault, *The History of Sexuality*, 1 (Harmondsworth, 1978; ilk basım 1976), s.11.

li ve ürkütücü bir çıkarımı da içermektedir: "Kurmaca dışında başka bir şey yazmadığımın da pekâlâ farkındayım".[25] Söylem bir taraftan bilgi ve dili, diğer taraftan iktidar ve sosyal disiplini aynı kefeye koymaktadır. Böyle olunca kadın ve erkekler tarihi yapmazlar; bunun yerine iktidar ve bilginin bir aygıtı onlara hayat verir, söylemsel ve söylemsel olmayan (Foucault'nun Derrida'nın aksine söylemsel olmayanı kabul ettiğini not edin) sosyal pratikler onları şekillendirir. Foucault'nun bilgi-iktidar nosyonu postmodernizmin bir dizi ortak ve tanımlayıcı niteliğini göstermiştir. İktidar temrininin üniter açıklamalarını reddeder ancak bilginin parçalı bir çokluk, yerel olarak pratik edilen, belirsiz ve iktidarla olan ilişkisinin bir ifadesi olduğunu ileri sürer. Bu minvalde Foucault postyapısalcı epistemolojinin öncüllerini yani kuşkuculuğu, bilginin merkezden kaymış, yerel ya da kesintili karakterini, göreceliliği ve irrasyonalizmi vazeder.

Foucault tarihsel analizin niyetleri keşfetmeye kalkışmaması veya belirli tahakküm biçimlerinin şifrelerinden başka bir şey olmayan ilerleme, özgürleşme ya da akıl gibi nosyonlarla bir alışverişinin olmaması gerektiği (bunun tarih açısından dramatik anlamları vardır) sonucuna varır. Böylece *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (1975) yapıtında –bilgi ve iktidarın bir aygıtı olarak– hapishaneler, okullar, fabrikalar, akıl hastaneleri ve huzurevlerinin insanları gözetip disiplin altına alışında 19. yüzyılın "büyük kapatılmasını" tasvir eder. Foucault bunu şiddet ve kamu önünde infaz ritüeline dayanan gözden düşen tahakküm biçimleriyle karşılaştırır. Benzer şekilde cinsellik de Freud'un öne sürdüğü gibi temel bir insan ihtiyacı değil, sosyal olarak inşa edilmiş söyleme, kendiliğin teknolojisine uymuştur. Foucault özneyi reddetmesine karşın, bilgi ve iktidar söyleminin aynı zamanda cinsel davranış normlarına karşı-direniş gibi

25 A. Callinicos, *Social Theory* (Cambridge, 1999), s.280.

bir direniş de yarattığını söyler. Bir tahakküm biçimi olarak moderniteyi eleştirisi, birbiri ardından gelen tahakküm biçimleri olarak Nietzscheci tarih vizyonunu yeniden yansıtır.

Foucault entelektüel etki yaratarak kadın tarihi, toplumsal cinsiyet, beden ve cinsellik tarihini başlatmıştır. Foucault'nun etkisi bir dizi çalışmada görülebilir: örneğin, devrim döneminin ana özelliği olarak bedenin değişen temsilleri ve söylemlerine göz atan Dorinda Outram'ın *The Body and the French Revolution* (1989) adlı yapıtı ve Joan W. Scott'ın E.P. Thompson eleştirisi gibi.[26] Postyapısalcı etki o denli büyük olmuştur ki bazı kadın tarihçiler erkek egemenliğinin bir sonucu olarak nesnelci epistemolojileri reddeden feminist epistemolojiler geliştirmişlerdir.[27] Postyapısalcı epistemoloji, daha önce ele alınan Maduniyet Çalışmaları grubu da dâhil, postkolonyal akademisyenler arasında da fazlasıyla etkili olmuştur.

Foucault eğer haklı olsaydı, bu haklılığının sonuçları toplumsal tarihi bilhassa epistemolojik temellerinden sarsardı. Eğer bilgi sadece iktidar ilişkilerinin bir ürünü olsaydı, maddi dünyanın gerçekliğine dair varsayımlar hatalı olurdu. Bundan hareketle Patrick Joyce postmodernizmin temelcilik (*foundationalism*) karşıtlığına işaret eder:

> Hâlbuki epistemolojinin ardındaki tarih en az onun kadar önemlidir, gücün tarihi ve bilgi rejimleri dünyayı bilmenin yollarını meydana getirmiştir... Dil uzatılan, saldırılan temeller pek çoktur... Toplumsal tarihin kritik temellerinden ikisi "maddesel" olanla "toplumsal" olandır ve onlarla birlikte aynı kökten gelen sınıf fikridir.[28]

---

26 Scott, "Women in the Making of the English Working Class", J.W. Scott, *Gender and the Politics of History* (1988) içinde.

27 Scott, *Gender and the Politics of History*; C. Steedman, "Bimbos from Hell", *Social History*, 19 (1) (1994).

28 Joyce, "The end of social history?", s.74.

Tony Bennett, Frank Ankersmit ve Hayden White gibi isimler bu düşünceyi daha da geliştirmişler ve tarihle (tarihçilerin faaliyeti) geçmiş arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamışlardır. Bu teorisyenler, geçmişin gerçek olabileceğini ancak tarihin bu gerçekliği kapsayamayacağını söyleyerek radikal biçimde geçmişle gerçeği ayırırlar. Muhtelif süreçler (bulguların toplanması ve biriktirilmesi, akademik ve kamusal tarih kurumları, araştırma ve yazma) geçmiş ve tarihi ayırır. Belgeler geçmişin izlerini taşısa da bu izler hiçbir zaman bir bağlam ve yoruma dayalı (başka bir deyişle bütünselliğe dayalı) bir tarihsel anlatı yazmak için yeterli değildir. Bu yorumlayıcı bağlam bir sosyal söylemden, bilgi-iktidarın çerçevesinden başka bir şey olamaz. White'a göre tarih keşfedildiği oranda icat da edilmiştir. Bağlamın reddi gerçek yerine temsilî olan ya da içerik yerine biçim üzerinde yoğunlaşmaya yol açar. White'ın sözünü kullanırsak, "biçimin içeriği" tarihin biçimsel karakteriyle ve esas olarak anlatısal kalitesiyle ilgilenir.

Postmodernist tarihçiler (ya da tam anlamıyla tarih teorisyenleri) tarihin doğasını sorguladılar. Kendi pratiklerine "nesnelci", "kesinci" ya da "naif realist" tarihçi bakışına itiraz ettiler. Merak konuları, E.H. Carr'ın 1961'de *What is History*? ile başlattığı disiplinin doğasına ilişkin tartışmadan radikal bir ayrılık gösterir. *Rethinking History*'de (1991) Keith Jenkins açık açık bu yeni duruşu özetler:

> Tarih bir söylem, bir dil oyunudur; içindeki hakikat ve benzeri anlatımlar yorumları başlatmak, ayarlamak ve bitirmek için birer araçtırlar. Hakikat bir denetçi gibi hareket eder. Çizgiyi çeker... Hakikat düzensizliğe meydan vermez ve işte bu düzensizlik korkusu ya da daha kesinkes söylersek bu özgürlük korkusu onu işlevsel olarak maddi çıkarlara bağlar.[29]

29 K. Jenkins, *Rethinking History* (1991), s.32.

On What is History (1995) yapıtında Jenkins, Carr'ın modernist epistemolojisinin yerine Hayden White ve Richard Rorty'nin postmodernist epistemolojilerinin konulması gerektiğini söyleyerek, Carr'ın miadını doldurmuş çalışmasını (ve hatta Geoffrey Elton'ınkini de) geçersiz kılma iddiasında bulunmuştur. Benzer biçimde Alun Munslow'un *Deconstructing History* (1997) adlı yapıtı, ampirist tarihçinin tarihi hayata döndürmek için yeniden yapılandırma çabası ya da Annales, Marksist ya da tarihsel sosyolojik tonun toplumsal teori yönelimli tarihinin inşacı hedefi yerine yapısökümcü bir tarihi müdafaa eder. Beverley Southgate de tarihin doğası üstüne tarih anlayışında postmodern gelişmeleri kapsamaya gayret eden bir kitap ortaya çıkarmıştır.[30]

Postmodern tarih yazmak

Tam olarak tarihten bir parça uzaklaşmasına karşın Amerikalı tarihçi Hayden White postmodernistlerin en radikallerinden biri olmuştur ve tarih yazmayı özel ilgi alanı haline getirmiştir. Metahistory'sinde (1973) birtakım tarihçileri ve tarih felsefecilerini edebi eleştirinin biçimci prosedürlerine tabi tutmuştur. Bu yüzden Ranke, Marx, Nietzsche, Michelet, Burchardt ve Croce'ye bir edebiyat erbabının Thomas Hardy veya Jane Austen'i incelemesi gibi yaklaşmıştır. White'a göre bu, "tarihsel çalışma... açıkça anlatısal düzyazı söylemi biçiminde sözel bir yapı" olduğu için böyledir.[31] Bu nedenle geçmişteki gerçekliği bilimsel bir tavırla yeniden inşa etme girişimlerini bir yana bırakan kendinin daha farkında bir anlatısalcılık önererek tarihin anlatı kalitesinin

30 B. Southgate, *History: What and Why? Ancient, Modern and Postmodern Perspectives* (1996); B. Southgate, *Why Bother with History?* (2000).

31 H. White, *Metahistory: Historical Imagination in Nineteenth Century Europe* (Baltimore, MD, 1973), s.ix.

altını çizer. Tarihin bir kurgu ya da şiirden daha fazlası olamayacağına ilişkin vardığı sonuç epey radikaldir ve çoğu tarihçi için bunu kabul etmek açıkçası zordur. White'a göre tarihçiler –bilinçli ya da bilinçsiz olarak– bu bir romans olsun, bir satir, komedi ya da trajedi olsun edebi bir türde (ya da onun adlandırdığı üzere *mode of emplotment*) yazmayı seçerdi. Bu gibi hususlar rağbet gördükçe, geçmiş hakikatler hakkındaki artan belirsizlik ve anlatısallık üzerine yapılan vurgu daha da yaygın hale gelmiştir. Alex Callinicos, White'ın "anlatı olarak tarih tartışmasında hiç şüphesiz tek belirleyici etki" olduğunu ifade etmiştir.[32] İngiliz toplumsal tarihçi Lawrence Stone'un belirttiği gibi, tarihe ilişkin sosyal bilimler yaklaşımının zayıflamasıyla anlatı tarihe geri gelmiştir. Tarihsel imgelem ve kurmaca arasındaki ayrımı bilinçli olarak bulandıran Natalie Zemon Davis'in ünlü *Return of Martin Guerre* (1983) adlı çalışması bir dolandırıcıyı çok önce kaybettiği kocası olarak kabul eden bir kadın hakkında tarihin kıyısındaki bir hikâyeyi anlatır. Bu kimi zaman, kuru ve sözde bilimsel tarz yerine yazının edebi ve anlatısal erdemini yeniden ileri sürme marifetiyle daha geniş ticari kitlelere ulaşma gayretleriyle aynı zamana rast geliyordu. Simon Schama, Fransız Devrimi'nin anlatısalcı şekilde işlendiği *Citizens*'a (1989) yazdığı önsözde Hayden White'a olan borcunu öder. Hikâye akışı, ayak oyunları ve edebi süsleme (örneğin düğün çiçeklerinin altındaki kemikler gibi söz oyunları) kaygısı belirgin biçimde BBC'ye hazırladığı belgesel dizisi "Britanya Tarihi"nde (2000) de kendini gösterir. Rus Devrim tarihçisi Orlando Figes de anlatısalcılığın belli bazı unsurlarını benimsemiştir. Tam da *People's Tragedy* (1996) adını taşıyan çalışma trajik edebi türünün bilinçli olarak seçimini akla getirir ve birtakım se-

32 A. Callinicos, *Theories and Narratives: Reflections on the Philosophy of History* (Cambridge, 1995), s.51.

çilmiş katılımcıları olayları anlatması için kullanması (polifoni adlı anlatısalcı teknik) çalışmasında linguistik dönemecin etkisine işaret eder.[33]

Marksizm ve postmodernizm

Postmodernizmin ona karşı husumeti göz önüne alındığında ters bir ironiyle klasik Marksist gelenek, postmodernizmin tarihe yönelttiği felsefi itirazı geri püskürtmek için ideal şekilde konumlanmıştır. Varoluşundan bu yana Marksizm etkili bir tarih savunusuna girişmek için gereken çeşitli unsurları bir araya getirmiştir.

İdealizmin Marksist eleştirisi

Postmodernizmin idealizmin belirli bir biçimi olduğu ve Marx'ın entelektüel kökeninin Hegel'in idealist felsefesinin eleştirisine dayandığı düşünüldüğünde herhalde Marx'ın kendisi postmodernizme karşı mezarından bir saldırıya hamle ederdi. Marx'ın *Alman İdeolojisi*'ndeki genç Hegelciler ya da *Felsefenin Sefaleti*'ndeki Proudhon tartışmalarını örnek olarak alın. Birincisinde, düşüncelerin yaşayan insanlardan bağımsız bir mevcudiyetleri olmadığını göstererek idealist pozisyona hücum eder:

> Bu bakımdan ahlak, din, metafizik ve ideolojinin tüm geri kalan kısmı ve bunlara tekabül eden bilinç biçimleri, artık o özerk görünümlerini yitirirler. Bunların tarihi yoktur, gelişimi yoktur; tersine, maddi üretimlerini ve karşılıklı maddi ilişkilerini geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu gerçek ile birlikte hem düşüncelerini, hem de düşünceleri-

33 S. Schama, *Citizens: A Chronicle of the French Revolution* (Harmondsworth, 1989); O. Figes, *People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1921* (1996); L. Stone, "The revival of the narrative", *Past and Present*, 85 (1989).

nin ürünlerini değiştirirler. Yaşamı belirleyen bilinç değil, tersine, bilinci belirleyen yaşamdır.[34]

Fransız anarşisti eleştirisinde Marx, Proudhon'u gerçek dünyayı dil ve mantıksal soyutlamaya boğmakla suçlar:

> Sıradan konuşma ve düşünce biçimi olan sıradan kişi yerine, şimdi karşımızda kişiden yoksun bu sıradan biçimden başka bir şey yok.
>
> Böylece, bu soyutlamaları yapmakla çözümleme yaptıklarını sanan ve kendilerini şeylerden ne denli kopartırlarsa, o denli şeylerin özüne girme noktasına yaklaştıkları kuruntusuna kapılan metafizikçiler, burada, el altındaki şeylerin asıl örgüsünün mantıksal kategorilerin oluşturduğu işleme süsler olduğunu söylemekte haklı olurlar... Bütün var olanlar, kara ve denizde yaşayanların tümü, soyutlama yoluyla bir mantıksal kategoriye indirgenebiliyorsa –eğer tüm gerçek dünya böylece bir soyutlamalar dünyası içinde boğulabiliyorsa– kimsenin buna şaşmasına gerek kalır mı?[35]

İdealizmin Marksist eleştirisi teori ve pratiğin birbirinden ayrılmasına da karşı çıkar. Şimdilerde pek çok akademisyen teori ya da tarih alanında uzmanlaşsa da Marx tarihi anlamada bulgu ve teori arasındaki çok yakın ilişkinin şiddetle farkındaydı. Richard Evans'ın *In Defence of History* (1997) yapıtı hakkındaki münakaşa ziyadesiyle açığa çıkınca, postmodern teorisyenler ve tarihçiler arasında karşılıklı olarak anlaşılmaz bir diyalog yürütülmüştü. Postmodernist tarihçilerin felsefi desteğiyle angajmanı açık bir şekilde reddeden Evans pratiğin perspektifini benimsedi. Dirençli bir tarih savunusu olarak peşinden koşulan şey uzlaşı için yeterince kuramlaştırılamamış bir çağrı olup çıkar. Bu, post-

34 Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s. 47.

35 K. Marx, *Felsefenin Sefaleti* (1847), http://csf.colorado.edu/mirrors/marxists.org/archive/marx/works/1840/pov-phil/ch02.htm'de 2. bölüm.

modernizm ve onun kusurlu öncüllerindeki entelektüel devamlılığı deşifre etme fırsatından vazgeçtiği için büyük bir hatadır. Nietzsche'nin irrasyonalizmi, Saussure'ün dilbilimi, Foucault'nun söylem analizi ve Derrida'nın metinselciliği saldırıya açık temellerdir yine de postmodernist bunları kutsar, deneyimsiz tarihçiler de bunları ürpererek ele alır. Patrick Joyce'un postmodern tarihin temelcilik *foundationalism* karşıtı olduğuna ilişkin savı, toplumsal tarih ya da Marksizmin temellerini reddetmesi bakımından doğrudur ancak bu sav postmodernizmin değişmeyen bir öncülü ya da temeli olmadığı anlamına geliyorsa doğru değildir.

Marksizm ve dil

Birçok geleneksel tarihçinin dili ihmal ettiği bazı sebeplerle iddia edilebilirken, bu Marksizm için geçerli değildir. İdeoloji, hegemonya, üstyapı ve bilinç gibi Marksist kategorilerin hepsi dil ve tarih arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Aynı zamanda Marx ve Engels de *The Transition of Ape to Man* ve *Alman İdeolojisi*'ne dille ilgili fikir verici birtakım pasajlar yazmıştır. Daha önceden de işaret ettiğimiz üzere Marx, Sewell, Jones ya da Hunt'tan çok önce *On Sekiz Brumaire*'de devrimci sembolizm ve dil meselesini öngörmüştür. Daha da önemlisi birtakım Marksistler (Volosinov, Vygotsky, Gramsci ve Bakhtin) postmodernizmde bu denli etkili olan hâkim Saussurcü yaklaşıma karşılık Marksist dilbilim geleneği oluşturabilmek için bu münferit yorumların ötesine geçmişlerdir.[36] Belki de en iyi örnek olan Volosinov'un *Marxism and the Philosophy of Language* (1929) adlı yapıtı Saussurcü linguistik determinizmi biraz incelikle reddeder. Volosinov'un kitabı aslında 1929 yılında yayımlanmış ancak İngilizceye 1973 yılında çevrilmiştir. Ne yazık ki 1929'dan 1950'ye ka-

36 M. Holoborow, *The Politics of English: A Marxist View of Language* (1999).

dar Nikolay Marr'ın dilbilimi Stalin'in hükümranlığında rağbet görmüştür. Stalin Volosinov'un yapıtını yasaklamış ve yazarın kendi de 1934'te tasfiyeler sırasında ortadan kaybolmuştur. Diktatör kendisini dilbilim alanında bir otorite ilan etmiş ancak Stalin'in *Marxism and Linguistics* (1950) adlı kitabı da sözcükler ve nesneler arasında kaba, otomatik ve sorunsuz bir benzeşme kuran naif realizmden başka bir şey ifade etmemiştir. Çağdaş postmodernistlerin tam zıddında Volosinov dili esasen bir sosyal etkileşim biçimi olarak ve bireylerin konuşup yazdığı zaman-uzay bağlamı ve sosyoekonomik bağlamdan ayrılamayacak diyaloglar olarak görmüştür. Bu, dili bir sosyal etkileşim süreci olarak değil esasen kendi kendine referans veren bağımsız bir işaretler sistemi olarak gören Ferdinand de Saussure'ün tam zıddıdır. Yeni ortaya çıkan dilbilimsel tartışmaların farkında olan Volosinov şöyle gözlemlemiştir:

> Sözcük ve onun sistemdeki yeri üzerine hararetli bir mücadele sürüp gitmektedir. Bir mücadele ki ancak realizm, nominalizm ve kavramsalcılığa ilişkin ortaçağ tartışmalarında bir benzeri bulunabilecek türden. Doğrusu istenirse, Ortaçağın bu felsefi akımlarının gelenekleri bir dereceye kadar fenomenologların realizmlerinde ve yeni-Kantçıların kavramsalcılıklarında hayata dönmeye başladı.[37]

Yani Volosinov için Saussure özne ve nesne arasındaki ilişkiyi (kendinde-şey) kavrayamayan bir yeni-Kantçıdır. Doğrudan Saussure'ün yapısal dilbilimiyle (Volosinov'un adlandırdığı şekliyle soyut nesnelcilik) uğraşmaya devam etmiştir. Böyle yaparak postyapısalcı dilbilimin ana karakteri haline gelen şeye de saldırmıştır:

---

37 V.N. Volosinov, *Marxism and the Philosophy of Language* (Cambridge, MA. 1996; ilk basım 1973), s.xv.

> Dilin keyfiyeti ve geleneklere bağlılığı fikri bir bütün olarak rasyonalizm için tipiktir ve bundan daha az tipik olmayan şey de dilin matematiksel işaretler sistemiyle karşılaştırılmasıdır. Matematiksel zihinli rasyonalistlerin merakını uyandıran işaretin, yansıttığı mevcut gerçeklikle ya da onun fikir babası olan bireyle ilişkisi değil, hâlihazırda kabul edilmiş ve yetkili bir kapalı sistemde işaretin işaretle olan ilişkisidir. Başka bir deyişle, işaretlere içeriğini veren anlamdan tamamen bağımsız olan cebirde olduğu gibi işaretler sisteminin salt iç mantığından başka bir şeyle ilgilenmezler.[38]

Saussure ve postyapısalcı pozisyon arasındaki fark, Saussure'ün mantık gördüğü yerde postyapısalcıların görmemesidir. Saussure gibi Volosinov da dilin, sözcüklerle gerçeklik arasında birebir ve naif bir eşleşmenin yerini tutmayacağı ciddi analiz gerektiren sosyal hayatın tamamlayıcısı olduğuna inanmaktaydı. Volosinov için dil insanların sosyal etkileşiminin gerçekleştiği bir ortam, bir vasat olduğu için bu böyledir. Saussurcü yapısalcılığın aksine dil kendi kendine yeten müstakil bir şey değil ancak her zaman bir izleyici (dinleyici ya da okur) için meydana gelen bir şeydir. İçsel konuşmanın kendisi bile zihinde başkalarıyla olan bir diyalog gibidir. Volosinov aynı zamanda dil doğasında sosyal olduğu için kullanıcılarından ve bağlamından koparılamayacağını, dilin anlam için bağlama bağlı olduğunu vurgulamıştır. Sözgelimi, Volosinov anlamın vurgu farkı nedeniyle değişebileceğine dikkati çekmiştir. Bu onun adlandırdığı üzere çoklu vurgudur. Dolayısıyla Volosinov için dil kendi içinde bir sistem değildir çünkü paylaşılan bir yer ve zamanda, daha geniş bir toplam oluşturan koşullar, sosyal ilişkiler ve bu yüzden sınıf bağlamında cereyan etmektedir. Volosinov

38 V.N. Volosinov. *Marxism and the Philosophy of Language*. s.2.

dilde ideolojinin önemini ve dilin nasıl "sınıf mücadelesinin bir arenası" olduğunu göstermekteydi. Dilin sınıf mücadelesi boyutu sözcük seçiminde, sözcüklerin farklı şekillerde vurgulanmasında ve sözcüklerin bağlamsal yorumlarında kendini belli etmekteydi. Saussure'e tam zıt biçimde Volosinov için dil "kırıp yansıttığı" toplumsal gerçekliğe (sınıf mücadelesi dâhil) inanılmaz duyarlıdır.

> Volosinov için tüm dilbilimin bağlı olduğu dikkat çeken mesele "dilbilimsel fenomenin fiili var olma biçimi" yani dilin toplumsal bağlamıydı. Volosinov, C.L.R James'in oyun zevkinin ırkçılık ve emperyalizm bağlamıyla iç içe geçtiğini tespit ettiği Batı Hint Adaları'ndaki kriket analizine alkış tutardı. Derrida'nın bağlamı yadsımasının tersine James etkili bir şekilde "sadece kriketi bilenler kriketi nasıl bilebilirler ki?" diye sormuştur.[39] Volosinov, anlam, anlama, dilin meydana gelişi ve sözlü etkileşimin tümünün dilin bu varoluş biçimine yani sosyal dünya içindeki yerine dayandığını öne sürmekteydi. Ve Volosinov'a göre çalışmasının temel fikri sözün (utterance) üretici rolü ve sosyal doğasıdır.[40] Bu nedenle Volosinov sözün ("parole") dil sistemi ("langue") içindeki yaratıcı gücü nedeniyle dili bir süreç ve bir sistem olarak (ya da Saussure'ün diyakroni ve senkronisi olarak) ilintilendirmiştir. Dave McNally Volosinov'un postyapısalcı dilbilimcilere üstünlüğünü şöyle belirtmiştir: Volosinov'un dil teorisi her şeyden önce tarihseldir, bu itibarla yeni idealizm içinde geçerli statik ve tarih dışı nosyonları kuvvetle düzeltici niteliktedir. Dilin idealist işlenişi söylemin tarihselciliğini vurgular göründüğünde bile –Foucault bunu yapmakla ünlüdür– tamamen tarih dışıdır. Tarih onlar için somut sosyal ilişkilerde insanlar arasındaki etkileşim ve çatış-

39 C.L.R. James, *Beyond a Boundary* (1963). James bu sözünde Rudyard Kipling'i tekrar etmiştir.

40 Volosinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, s.xv.

malar tarafından meydana getirilen dinamik bir süreç olarak değil de bir dizi söylemsel farklılık, dilbilimsel paradigmaların bağlantısız ardıllığı olarak görünür.[41]

Marksizm ve bilgi

Marx bilgiye belirli bir yaklaşım öneriyordu. Marksistler göreceliliği kesinkes reddetmiştir. Yorum farkının önemine işaret ederken bilimsel nesnel gerçekliğin dayanaklarını ve sınırlarını formüle etmişlerdir. Marx öznel düşünce ve eylemle entelektüel ve pratik araştırmanın nesnel sonuçları arasındaki diyalektik bağı Feuerbach Üzerine Tezler'de (1845) şöyle belirtmiştir:

> Nesnel hakikatin insan düşüncesine atfedilip atfedilmeyeceği sorunu bir teori sorunu değil, pratik bir sorundur. İnsan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya aitliğini pratikte kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtılmış düşüncenin gerçekliği ya da gerçek olmayışı konusundaki tartışma, tamamıyla skolâstik bir sorundur.[42]

Marx, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı'da (1843) tarihsel bilginin temeli olarak teori ve pratiğin birliğinin altını zaten çizmiştir: "spekülatif felsefenin eleştirisi... kendi başına bir sonuca varamaz, bu konuda bir çözüm vardır o da praksistir."[43] Ayrıca bilgi felsefesi tarihsel bilginin savlarının temelini çürütmemelidir daha ziyade insan toplumunun tarihsel gerçekliği gizleme ve altüst etme biçimlerini incelemelidir:

---

41 E.M. Wood ve J.B. Foster (ed.ler.), *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* (New York, 1997), s. 32'de D. McNally, "Language, history and Class struggle".

42 K. Marx, "*Feuerbach Üzerine Tezler*", K. Marx ve F. Engels, *Selected Works in One Volume* (1991), s. 28'de.

43 D. McLellan, *Karl Marx: Early Texts* (Oxford, 1971), s.122.

> Artık hakikat ahrette olmadığına göre şimdi ve buradanın hakikatini tesis etmek tarihin görevidir. İnsanın kendine yabancılaşmasının kutsal biçimi bir kere keşfedildi mi, felsefenin tarihin hizmetindeki birinci görevi kendine yabancılaşmanın kutsal olmayan biçimlerini keşfetmektir. Böylece cennetin eleştirisi yeryüzünün eleştirisine, dinin eleştirisi hukukun eleştirisine ve teolojinin eleştirisi siyasetin eleştirisine dönüşür.[44]

Bunun aksine birçok tarihçinin epistemolojisi her ne kadar örtük de olsa sadece kanıtın ve yorumun statüsü ile ilgilenir. Marx ve Engels bu epistemolojiden *Alman İdeolojisi*'nde "ampiristlerinki gibi bir cansız olgular derlemesi... ya da idealistlerinki gibi hayali öznelerin hayali eylemi" olarak bahsetmiştir.[45] Marx'ın materyalizmi ve ampirik araştırma biçimi (ampirizmle karıştırılmamalıdır) hem felsefeci hem de tarihçiye tarihi savunmayı tavsiye eder. Evans ve diğerleri tarihin bilimsel olabileceği sonucundan ve bunun neticesinde postmodernizme karşı argümanları zayıflatmaktan çekinmişlerdir. Bir bilim olarak tarih hakkında duyulan tereddüt, Nietzsche, Frankfurt Okulu'nun Aydınlanma, akılcılık ve bilimle Holokost ve İkinci Dünya Savaşı'nın dehşetini eşitleyen hatalı denklemi, ampirist veya pozitivist tarih yaklaşımlarından duyulan memnuniyetsizlik, doğa bilimleri ve beşeri bilimler arasındaki kurumsal ayrım, diğer dillerdeki gibi bilim ve bilginin eşanlamlı olmadığı İngiliz dilinin acayipliği gibi birtakım nedenlerden kaynaklanır.

Hangi nedenle olursa olsun, tarihin bilim olmadığı fikri fazlasıyla yaygındır. Tarihin bilim olarak addedilip addedilemeyeceğine karar verilecekse o zaman ilk olarak bilimin

---

44 McLellan, *Early Texts*, s.116.

45 Marx ve Engels, *Alman İdeolojisi*, s.48.

ne olduğu sorulmalıdır. Genellikle doğal bilimlerin kısmi yönleri yanılgıyla bilimin genel özellikleri gibi sayılır. Bu nedenle örneğin deneye dayanmayan birtakım bilim dalları olsa da, bilim deneysel metodolojiyle aynı kefeye konur. Tarihin fizik ya da kimyayla kıyaslanması paleontoloji, astronomi, klimatoloji, ekoloji ve evrimsel biyoloji gibi zaman boyutuyla ilgilenen bilimlere benzetilmesinden daha az anlamlıdır. Bilimden anladığımız mutabık kalınmış prosedürler vasıtasıyla her geçen gün gerçeğe daha da yaklaşmamızı sağlayan bilgi arayışı olmasıysa o zaman tarih elbette bir bilim olarak nitelendirilebilir. Tarihsel gerçekler her ne kadar geçici olsa da daha çok araştırmaya girişildikçe onlar da o kadar artacaktır ve aklın diyarında ihtilaflı olanla ihtilaflı olmayan arasındaki çizgi uzun vadede değişecektir. Tarih de herhangi başka bir bilim gibi keşifler yapar ve yorumdan kaynaklanan anlaşmazlıkları vardır, ancak aynı zamanda hakiki bir gelişim de kaydeder. 20. yüzyıl biliminin görecelilik ve öznelcilik üzerine benzer çekişmelere sahne olduğu zaman postmodernistlerin bilimi nesnelci olarak reddetmeleri ironiktir.[46]

Aynı zamanda postmodernizmin çekirdek kavramı olan şüphecilik bilimsel araştırma biçiminin bir diğer şeklidir. Bu noktada ısrarlı olan Marx'ın gözde şiarı "Her şeyden şüphe et"tir.[47] Bilim ve Marksizm taş çatlasa bile naif realizm görüşlerini önermez ancak öncüllerini ve bulduklarını şüpheci bir tahkike tabi tutarlar. Bu şüphecilik bilginin ilerleyen sınırlarına gerekli bir refakatçidir. Bunun tersine postmodernistler tarihsel bilginin olasılığından kuşku duymak için

46 A. Woods ve T. Grant, *Reason in Revolt* (1995). Örneğin atom-altı düzeyinde notronların kütle ve hızının gözlemciye bağlı olduğu Heisenberg'in belirsizlik ilkesini düşünün. Einstein'ın görecelilik kuramı da görecelilik hakkında uzun süren tartışmaları harekete geçirmiştir.

47 *De omnibus dubitandum*, D McLellan, *Karl Marx: His Life and His Thought* (Frogmore, 1976), s.457.

şüpheciliği bağdaştırıcı işlevinden öteye yüceltirler. Şüphecilik böylece akıldan irrasyonalizme giden yolculukta bilginin artmasına yardımcı olmaktan çıkıp bilginin temellerini zayıflatan bir şey haline döner.

Bazılarının iddia ettiği gibi tarihte partizanlık bilimsel statü iddiasını boşa çıkarmaz. Bilim insanları entelektüel, siyasi veya ahlaki davalara kendilerini her zaman kişisel olarak adamışlar ve bu konularda motive olmuşlardır. Bu partizanlık ve kişisel inanç yeniliklere muazzam destek olmuştur. Stephen Jay Gould, Leonardo da Vinci'nin gezegen ve bedenin aynı şekilde çalıştığını öne süren hatalı teorisini doğrulamaya çalışması sonucu şaşırtıcı paleontolojik başarılarının ortaya çıktığını kaydetmiştir.[48] Eric Hobsbawm, politik ve dinî spektrumun karşıt uçlarında olan Mendels (Katolik bir papaz), Galton (bir elitist), Haldane'in (bir komünist) modern genetiğin gelişmesinde parmağı olduğunu söylemiştir.[49] Öznellik ve partizanlık tarihte olduğu kadar bilimde de vardır. Göreceliliğe düşüşü önleyen, mutabık kalınmış prosedürler yoluyla araştırma bulgularını geçici olarak kanıtlama yetisidir. Partizanların tarihte gerçekleştirdiği halis atılımları anlamak için birinin yapması gereken tek şey Marksistlerin ortaya çıkardığı işçiler, köleler ve asiler hakkındaki evvelden gizli olan oldukça geniş bir tarihi göz önünde bulundurmaktır. Bilimsel model aynı zamanda diğer tarih epistemolojilerinde olmayan yanlışlama, kanıtları gizleme ve tarihte mistifikasyon için testler sunar. Bu testler meşru partizanlığa sınırlar çizer. Bu sınırlar tarihte Stalin, biyolojide Lysenko tarafından geçilmiştir.

Sonuç olarak daha evvelki hususlar nedeniyle Marksizm postmodernizmin tarihe dil uzatmasına karşı en tutarlı ve en etkili çürütmelerden bazılarını sağlamıştır. Neville Kirk,

48 S. Gould, *Leonardo's Mountain of Clams and the Diet of Worms* (1998).

49 E. Hobsbawm, *On History* (1998).

Bryan Palmer, Alex Callinicos, John Saville, Eric Hobsbawm ve Perry Anderson (diğerleri arasında) postmodernizm tarafından geliştirilen Marksizm karşıtı tarih eleştirisine saldırmışlardır. Genç Raphael Samuel bir Marksisttir. Her ne kadar bir sonraki tartışma tarihçilerin çalışmalarına yoğunlaşsa da tarihçi olmayan bazı Marksistler de postmodernizmi eleştirmişlerdir.

Postmodernizmin Marksist eleştirisi

Thompson'un Warwick'te öğrencisi olan İngiliz Marksist ve emek tarihçisi Neville Kirk, Gareth Stedman Jones ve Patrick Joyce'un 19. yüzyıl İngiliz emek tarihine yaptığı postmodernist hücuma karşı bir eleştiri başlatmıştır.[50] Bazı yönlerden ayrılsalar da Jones ve Joyce'un esasen sınıf diliyle meşgul olmaları ve postyapısalcılığın savunuculuğunu yapmaları bakımından benzeşen tarafları vardır. Kirk'ün değindiği ilk husus, postmodernizm teriminin entelektüel tarihin modernist ve postmodern dönemlere nominal ve tartışmalı bir şekilde bölünmesine dayanmasıdır. Tüm anlaşılmazlığına rağmen, postmodern tarih analizinde tekrarlanan üç tema vardır: söylem, merkezsizleşme ve yapısökümü. Bu kavramlar tarihte anlamlı bir şekilde toplumsal tarihin ve Marksizmin sosyal determinizminden daha fazla görecelilik, karmaşa ve açıklığa imkân verir. Kirk, toplumsal tarihin Marksist savunusunu açıkça formülleştirmiştir. Başta Joyce'un Marksist tarihçilere "dinozor" demesine ve Raymond Williams, E.P. Thompson ve benzerlerinin izinden giden pek çok Marksist tarihçinin indirgeme karşıtı yaklaşımlarını kabul etmedeki başarısızlığına itiraz etmiştir. Titiz bir şekilde adil olan Kirk, insanları sadece dilin taşıyıcıları olarak değil aynı zamanda dilin aktörleri olarak da gördükle-

50 Kirk, "History, language, ideas and postmodernism".

rinden Patrick Joyce ve Gareth Stedman Jones'un daha aşırı postmodernist pozisyonlara kaymadıklarını belirtmiştir. Ancak bu aktörlerin sınıf dillerini değiştirebilme biçimlerini açıklamadaki başarısızlığı ve toplumsal ve ekonomik dönüşümle dil değişimi arasındaki ilişkiyi görmezden gelmeleri nedeniyle bu iki postmodernisti paylamıştır. Bundan sonra Kirk kimliğin merkezsizleşmesine ilişkin –toplumsal cinsiyet, ırk ve etnisite başta olmak üzere– postmodern kaygıyı, birleştirici Marksist sınıf nosyonuna karşı gündeme getirmiştir. Baskı çeşitliliği ve bunun sömürüyle ilişkisini inceleyen Marksist çalışmaların başlangıç niteliğinde bir listesini kaleme almış olan Kirk, Joyce ve Jones'un çalışmasında toplumsal tarihi ileri götürebilecek olumlu ve ufuk açıcı unsurlar olduğunu kabul etmiştir. Joyce ve Jones, dilin bütünüyle verili sosyal gerçekliğin pasif yansıması olduğuna dair yanılsamaya karşı çıkmış ve işçilerin dilini inceleyerek işçileri sadece hâkim sınıf fikirlerinin edilgen alıcıları olarak gören (Althusserci) ideoloji ve yanlış bilinç nosyonlarına alternatif önermişlerdir. Bunun üzerine Kirk, Joyce ve Jones'a yerdikleri sosyal determinizmin yerine linguistik determinizmi ikame edip etmediklerini sormuştur. Kirk kuramsal önermeler ve bu tarihçilerin tarihsel pratiği arasındaki muğlaklık ve uyuşmazlığı açığa çıkarmıştır. James Cronin de zaman zaman dilin gönderimsel olmadığını öne süren fakat sonra politik olana atıfta bulunan Jones'un Chartizm hakkındaki çalışmasındaki mevcut tutarsızlığı belirtmiştir.[51] Her ikisi de çeşitli zamanlarda "sosyal olanın" reddine karşı çıkmış gerçi diğer zamanlarda da sınıf gibi sosyal fenomenlerin tamamen söylemsel doğası hakkında önermelerde bulunmuşlardır. "Ekonomizm karşıtlığında ve dili gönderimsiz (*non-referential*) kullanımında Stedman Jones etkili bir şekilde 'sos-

51 J. Cronin, "Language, politics and the Critique of social history", *Journal of Social History*, 20 (1) (1986).

yal olanı' görmezden gelmiş (ya da yadsımış?) ve Chartizm içindeki politik dil ve fikirlerin sahip olduğu otonomiyi şişirmiştir. Chartist hakikat gerçekte söylemsel bir gerçeklik halini almıştır."[52]

Bu gözlemin ardından Kirk, Jones ve Joyce'u linguistik şekilcilikleri ve bunun sonucu olarak popülist retorikte sınıf yorumları ve nüansları olabileceği ihtimalini keşfetmedeki başarısızlıklarından dolayı eleştirmiştir. Kirk aynı zamanda linguistik dönemecin sonucunun neredeyse sadece yüksek siyaset perspektifinden İngiliz tarihi yazmaya dönüşün habercisi olduğu konusunda uyarmıştır:

> Özetle, 1950'ler sonrası toplumsal tarihin radikal aşaması esnasında kayda geçen önemli kazanımlar 'geleneksel değerlerin' restorasyonu veya bugünkü linguistik dönemeç içinde kaybolma tehlikesindedir.[53]

Neville Kirk 19. yüzyıl İngiliz tarihi alanında linguistik dönemeci benimseyenler üzerine yoğunlaşırken, Bryan Palmer eleştiri alanını bir hayli genişletmiştir. Joyce ve Richard Evans tarafından sertçe reddedilmesine karşın, Bryan Palmer'ın *Descent into Discourse: The Reification of Language and the Writing of Social History* (1990) adlı yapıtı belki de tarih disiplininde postmodernizm/postyapısalcılık etkisinin en derinlemesine Marksist yorumlamasını yapmıştır.[54] Aslında Palmer tarihsel analizde söylem ve dil kullanımına karşı çıkmamış ancak geçmişte bir noktada toplumsal tarih projesine gölge düşürdüğünde ısrar etmiştir. Palmer belki de kimi diğer Marksistlerden daha cömert tabiatı nedeniyle şöyle demiştir: "Eleştirel teori, dilin şeyleşmesi noktasına ulaşmadan önce belge ve metinlerin titiz okunması gereğine

52 Kirk, "History, language, ideas and postmodernism", s.235.

53 Kirk, "History, language, ideas and postmodernism", s.237.

54 Joyce, "The end of social history?", s.80; Evans, *In Defense of History*, s.293.

itibar eden materyalizme gönül vermiş tarihçilere yeni kapılar açabilen bir kavrayış ve rehberlik içerir."[55]

Ne yazık ki Palmer bu sınır ihlalinin beklenenden daha sık yaşandığını ve çoğu kez postyapısalcı çoğunluğun arasına karışan solcu tarihçiler karşısında toplumsal tarihin savunmada kaldığını söylemiştir. Palmer Marksist gelenek içinde dil ve söylem sorunlarına duyarlı hem tarihçiler (özellikle Thompson, Hill ve C.L.R. James) hem de teorisyenler (Marx, Troçki ve Bakhtin çevresi) olduğunu ustalıkla göstermiştir. Ekonomizm karşıtlığından materyalizmin reddine giden kaygan zemine de dikkat çekmiştir. Ranciére ve Jones gibi kimi postyapısalcıların materyalizmi reddederken E.P. Thompson'ın altyapı-üstyapı ve ekonomizm eleştirisini kullanmaları buna çarpıcı bir örnektir. Palmer'ın gözlemine göre materyalizmin bu postyapısalcı reddi, toplumsal tarihçilerin sınıf mücadelesi, birikim, emek, sermaye, sömürü, sınıf oluşumu ve devrim gibi hâlâ verimli ve Marksizm esinli bir dizi kavramı terk etmesini gerektirir. Palmer'a göre, bu kavramsal gündemin azalan itibarı bir bütün olarak toplumsal tarihi şiddetle fakirleştirmiştir. Postyapısalcılık için ödenen bir diğer bedelse dönüm noktası teşkil eden belirli metinleri yeniden okuyup ön planda tutmak için titiz arşiv araştırmasından uzaklaşmaktır. Palmer'm çalışması siyasi yorumun toplumsal yorumun yerini alması (Fransız Devrimi ve Amerikan işçi sınıfı cumhuriyetçiliği), sınıfın materyalist kavramlarının çürütülmesi (Jacques Ranciére, Gareth Stedman Jones ve William Reddy), feminist söylem analizi (Julia Kristeva, Luce Irigaray ve Joan Wallach Scott) gibi dikkate değer bir çeşitlilikte postyapısalcılığın gelişimini göstermiştir. Palmer'ın vardığı asıl sonuç linguistik dönemecin söyleme düşmek, inmek anlamına gelmesidir çünkü maddi gerçeklikle bağlar kopmuştur, "dil şey-

55 Palmer, *Descent into Discourse*, s.189.

leşmiş, metinler bağlamından ayrılmış, siyaset ve anlayış metinselleştirilmiştir."[56]

Marksist siyaset felsefecisi Alex Callinicos postmodernizme karşı postmodernist felsefeciler, edebiyat eleştirmenleri ve tarihçileri sert eleştirilerle meşgul eden bir dizi cephe açmıştır. *Against Postmodernism* (1989) adlı yapıtında postmodernizmi genel bir felsefi ve kültürel eğilim olarak ele alan Callinicos 1980 ve 1990'ların belirli özelliklerinde postmodernizmin etkisini tespit etmiştir. Sosyal ve kültürel anlamda postmodernizmin eski radikal kuşağın imgelemi üzerindeki yaygın hâkimiyeti kısmen yeni orta sınıfın refah düzeyi ve tüketiciliği ile ilgilidir. Büyüyen bu sosyal grup kamu kurumlarının ve özel şirketlerin büyüyen bürokrasilerinde yöneticilik ve orta düzey yöneticilik gibi profesyonel mevkilerde bulunmuştur. Kazancını biriktiren eski orta sınıfın aksine yeni orta sınıf artan servetiyle tüketime yönelmiştir. Bu sosyo-ekonomik pozisyonla birleşen postmodernizm yeni orta sınıfın siyasi kötümserliğini, umutsuzluğunu, 68 kuşağının yenilgisini, devrim düşlerinin bozulmasını ve toplumsal dönüşüm projelerine dudak bükmeye geri dönüşü yansıtmıştır:

> Benim görüşüme göre, 68 kuşağının siyasi serüveni 1980'lerde postmodern dönem düşüncesinin genel kabulünde çok önemlidir. Bu yıllar 1960'lar ve 70'lerin ilk zamanlarında radikalleşenlerin orta yaşa girdiği yıllardır ve onlar orta yaşa girerken sosyalist devrime dair tüm umutları genelde tükenmişti. Bu konjonktür –yani Batı yeni orta sınıfının refahının, pek çok üyesinin politik hayal kırıklığıyla birleşmesi– hızla yayılan postmodernizm lakırdısı için ortam sağladı.[57]

56 Palmer, *Descent into Discourse*, s.215.

57 A. Callinicos, *Against Postmodernism: A Marxist Critique* (Cambridge, 1989), s.168.

Bu her ne kadar postmodernizmin tarihte aldığı belirli biçimi ya da 1960'ların sonundaki kökenlerini açıklamasa da akademi ve medyada yaygınlık kazanması için gerekli koşulları açıklamaktadır. Aynı zamanda Nietzsche'nin ve 19. yüzyıl Alman felsefecisiyle olan ortaklıklarını ilan eden geç zaman postmodernistlerinin gerici, anti-demokratik, Aydınlanma karşıtı kaygıları ve kültürel ümitsizlik arasındaki süreklilikleri de açıklamaktadır.[58] Herhangi bir ilerleme düşüncesine, Aydınlanma ve bilime karşı bu tepki postmodernist davanın ana eksikliğidir. Marksistlerin uzun süredir taraftar olduğu bilginin toplumsal olarak kurgulandığını öne süren tartışma götürmez önermeden yola çıkarak bu bölümün açılışında alıntılanan Marx'ın yürekli dostunun aksine tabiatın işleyişinin bir sosyal yapı olduğunu iddia eden düşünceye ulaşmışlardır. Böyle olunca, bilim kapitalizmin saptırması olmaksızın kendi başına bir baskı biçimidir ve postmodernistler var olan epistemolojileri ve bilimi emperyalist, cinsiyet ayrımcısı ve ırkçı olarak görüp reddetmektedir. Ellen Meiksins Wood'un gözlemlediği üzere:

> Postmodernistlerin –ya bile bile ya da kafa karışıklığı ve entelektüel şapşallıktan– bilgi biçimlerini bilginin nesneleriyle birleştirme alışkanlıkları vardır. Sözgelimi, fizik biliminin farklı sosyal bağlamlarda ve zamanla değişen bir tarihsel bir yapı olduğunu söylemekle kalmaz doğa kanunlarının kendilerinin de sosyal olarak kurgulandığını ve tarihsel olarak değişkenlik gösterebileceğini söylerler.[59]

---

58 Ayrıca bkz. A. Callinicos, "Postmodernism, poststructuralism, postmarxism?". *Theory, Culture and Society*, 2 (3) (1985). Callinicos sosyal teorinin modernite düşünceleri ve bu nedenle tarih görüşleri hakkında bilgi veren başlıca üç kolunun Nietzsche, Saint-Simon ve Marx'tan türediğini iddia ediyordu. Callinicos, Volosinov ve Bakhtin üzerinden Marksizmin postyapısalcılığa sofistike bir alternatif sunduğunu düşünüyordu.

59 Wood ve Foster, *In Defense of History*, s.5.

Callinicos'un *Against Postmodernism* adlı kitabı postmodernizmin felsefe ve sosyal, kültürel teoride yükselişiyle ilgiliyken, *Theories and Narratives* adlı yapıtı tarih felsefesindeki postmodernizmle yüzleşir. Metnin büyük bir bölümü, muhafazakâr Amerikalı Dışişleri Bakanlığı görevlisi Francis Fukuyama'nın neo-liberal kapitalizmin zafer kazandığını ve tarihin sonunun geldiğini söyleyen önermesini ele almıştır. Bu önerme Marksizmin artık geçerli olmadığını ve eski çelişkiler ile kesinliklerin bundan böyle etkili olmadığı yeni bir döneme ulaşıldığını söyleyen postmodernist iddiayla birleşmiştir. Callinicos Amerikan hegemonyası ve neo-liberal gündeminde temel insani çatışmaların üstesinden gelebilecek iyicil bir güç görememiş aksine ortaya çıkacak çatışmaların nedenlerini görmüştür.

Callinicos sonra Hayden White'ın anlatısalcılığıyla tartışmaya girişmiştir. Hayden White, anlatısalcılığı vasıtasıyla tarihsel yazımın yitik bir tarihsel gerçekliğin yeniden inşasından ziyade bir dizi anlatısal seçimden başka bir şey olmadığını varsaymıştır. White'a göre tarihçiler geçmişe yeniden kavuşamaz ancak bilinemez ve anlamsız bir geçmişten anlamlı bir masal uydurmaya yarayan geçmişin temsillerine – metinlere- kavuşabilirler. Callinicos bu düşüncedeki sorunu şöyle göstermiştir:

> Tarihçinin kanıtı bir duvarsa, o vakit duvarın arkasındakiler mesele olmaktan çıkıyor. Bu kanıtı geçmişi yeniden inşa etmek için kullandığında, söyleminin hangi göndermeleri içerdiğini sormak önemsiz hale geliyor. Bir kez tarihsel yazımın gönderimleri kapatıldığında, tarihsel yazımı kurgudan ayıran çizgi kaçınılmaz olarak bulanıklaşır.[60]

White tarihçilerin anlatımda romans, trajedi, komedi ve satirden birini seçtiğini düşündüğü için tarihsel yazımı bi-

60 Callinicos, *Theories and Narratives*, s.66.

çimsel özelliklerine indirgemiş ve içeriğin doğruluğunu ya da yanlışlığını göz ardı etmiştir. White için Holokost tarihi bir dizi linguistik temsilden ibarettir. Bu farklı temsillerin epistemolojik göreceliliği anlamına gelmektedir. White'a göre kimse geçmişteki gerçekliğin tam temsili olduğu iddiasını ortaya atamaz ve bu nedenle kimse geçmiş hakikatin gerçekliğini temsil ettiği iddiasında bulunamaz. White Holokost temsillerini tartıştığı bir konferansta şöyle demiştir: "Tarihsel fenomenlerin her temsilinde kaçınılmaz bir görecelilik vardır. Temsilin göreceliliği tanımlamada kullanılan dilin işlevidir ve dolayısıyla geçmiş olayları olası açıklama ve anlama nesnesi olarak tayin eder".[61] Callinicos, White'ın Holokost tartışmasını bu yaklaşımın başarısızlığını göstermek için kullanmıştır. O zamanlar Holokost, inkâr tartışmaları (Holokost revizyonizmi), temsil (estetize etme ve önemsizleştirme tehlikesi) ve açıklamayla (Almanya'da Tarihçiler tartışmasını [*Historikerstreit*] kızıştırarak göreceli hale getirme tehlikesi) çevrelenmiştir.[62] Bu bağlam içinde Hayden White'ın bilinebilir bir geçmişi inkâr etmesi, Holokost'u halen inkâr eden Nazi savunucularını yalanlamanın bir yolunu bulamayacağı umutsuz bir duruma düşürmektedir. White'ın şüpheciliği ve göreceliliği tarihi disipline etmenin karşısında durmuş ve tarihte yüceliği, mistik ve sezgisel olanı övmesine neden olmuştur. Nietzsche, Schiller, Heidegger, Hitler, Mussolini, Siyonizm ve çeşitli ulusal mitleri örnek olarak anmıştır. White'ın faşist olmadığını söyleyen Callinicos anlatısalcılığın White'ı nitelik olarak daha hikâye gibi tarih-

61 S. Friedlander (ed.), *Probing the Limits of Representation: Nazism to the Final Solution* (Cambridge, MA, 1992) s.37'de H. White, "Historical emplotment and the problem of truth".

62 C.S. Maier, *The Unmasterable Past: History, Holocaust, and German National Identity* (Cambridge, MA, 1988). *Historikerstreit* ya da "tarihçiler tartışması" 1980'lerde birtakım milliyetçi Alman tarihçilerin Holokost'un emsalsizliğini inkâr etmeye çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu da dergiler, kitaplar ve basında birtakım keskin değişikliklere yol açmıştır.

sel görüşlere çektiğini belirtir. White değerlendirmede kullanacağı realist bir gerçek-kurgu ölçütünden yoksun olduğu için bu akıldışı tarih görüşlerinin saçma, düzmece ve efsaneleştiren yönlerini reddedememektedir. Bu pozisyonun dehşete düşüren sonuçları dikkate alındığında Hayden White'ın kendini Nazi savunucularından uzakta tutmak için hayli dolambaçlı bir yol izlediği söylenmelidir. Callinicos'un gösterdiği üzere bu nitelikler White'ın nihai pozisyonuyla bağdaşmaz. Böylelikle hatalı anlatısalcı epistemoloji ve postmodernizmin eğri büğrü mantığı, Avrupa'da faşist sağın alarm veren şekilde yükselişiyle çakışan faşizme dair mevcut kafa karışıklığına katkıda bulunmuştur.

Jacques Derrida benzer bir çapraşık tutumla, herhangi bir olası okumayı metnin kıyılarında arayan "derin yanlış okuma" tekniğini, faşist ve işbirlikçi düşünce ve pratiklerini perdelemeye yol açacak şekilde Paul de Man ve Martin Heidegger'e uygulamıştır.[63] Direniş ve işbirliğinin ikili karşıtlığını reddeden Derrida gerçekte onun Paul de Man'ın savaş zamanı anti-semitizmini kim olup da yargıladığını soran göreceliliğin ahlaki ve siyasi savunucularına doğru çekilmiştir. Benzer şekilde, önemli Fransız postmodernistlerden Jean-François Lyotard da kanıta ya da geçmiş hakikate başvurmanın Robert Faurrison'ın Holokost revizyonizminin yanlışlığını kanıtlayamayacağını belirtmiştir.[64] Böyle bir bağlamda Callinicos sonucun sadece epistemolojik bir çıkmaz değil aynı zamanda etik ve siyasi bir çıkmaz da olacağını ileri sürmüştür. Üçüncü Reich tarihçisi İngiliz Marksist Tim Mason şu sözüyle çok daha memnun edici bir etik yak-

63 J. Derrida, "Like the sound of the sea deep within a shell: Paul de Man's war", *Critical Inquiry*, Bahar 1988. Dominick LaCapra da *Representing the Holocaust: History, Theory, Trauma* (Ithaca, NY, 1994) kitabında *Historikerstreit*, Heidegger ve Paul de Man'a postyapısalcı bir perspektiften (Freud ve Lacan'ın psikanalitik.....) değinmiştir.

64 J.-F. Lyotard, *The Differend: Phases in Dispute* (Minneapolis, 1988), s.56-7.

laşım sergilemektedir: "Eğer tarihçilerin kamusal sorumlulukları varsa ve eğer nefret etmek yöntemlerinin bir parçası ve uyarmak da görevlerinin bir parçasıysa o zaman tam olarak nefret etmeleri gereklidir.[65]

Sonuçlar: Bütünlük, karşıtlar ve praksis

Teorinin bu gelişimi karşısında tarihin savunusu yeni ve Marksistlerin tümüyle sempati duydukları bir şey değildir. Teori olguları zorlayan ön varsayımlar yarattığından geleneksel ampirist tarihçiler çoktandır teorinin tarihsel araştırmayı tahrif ettiğini ileri sürmektedirler. Geoffrey Elton'm *Practice of History* (1967) adlı yapıtı Marksistlerin, sosyologların ve antropologların saldırılarına karşı kapıyı sımsıkı kapalı tutmayı deneyen muhafazakâr yaklaşımın tipik bir örneğidir. 1991'de Geoffrey Elton'ın *Return to Essentials*'daki hasımları ise solcu müttefiklerdir yani postmodernistler ve Marksistlerdir.[66]

Callinicos postmodernistlerin şiddetle karşı çıktığı klasik Marksist geleneğin dayanak noktasını savunmuştur. Callinicos, bütünselliğin sadece bir kavram olmadığına aynı zamanda sosyal bir gerçeklik olduğuna ve kapitalizmin "gerçekte sistemi idare eden rekabetçi birikimin mantığına tabi olan, tüm zenginlikleri ve çeşitlilikleriyle gezegendeki bütün insan aktivitelerinin birleştiği" küresel bir sistem olduğuna dikkati çekmiştir.[67]

Postmodernistlerin tersine Marksistler için bütünsellik, (diyalektik) metotlarının önemli bir parçasıdır. White tarih-

65 T. Mason, *Nazism, Fascism and the Working Class* (Cambridge, 1995), s.230.

66 G. Elton, *The Practice of History* (1967); G. Elton, *Return to Essentials* (Cambridge, 1991); muhafazakâr bir Amerikalı tarihçinin benzer görüşleri için bkz. G. Himmelfarb, "Postmodernist history and the flight from the facts", *Times Literary Supplement*, 16 Ekim 1992.

67 Callinicos, *Theories and Narratives*, s.209.

sel bütünlükte ya da büyük resimde geçmişin bir fragmanını bir bağlama yerleştirmeyi icat süreci olarak adlandırmaktaydı. Joyce ise bütünselliğin reddinin altını şöyle çizmiştir: "Orada tüm vurgu toplumu bir bütünlük sistemi olarak gören anlayışa karşı özbenliği oluşturma, rastlantısallık ve düşünümsellik üzerindedir."[68]

Postmodernistler basit bir şekilde bütünselliği veya topyekûn tarihi totaliteryanizmle aynı kefeye koymaktadırlar. Bu tehlikeli birleştirme sadece Marksistleri değil aynı zamanda Annales okulunun takipçilerini ve tarihsel sosyologları da mahkûm etmektedir. Bu da, rastlantısallığın, eksik bilginin ve belirsizliğin genelleştirilmesi durumunun bizzat kendisinin totalize eden bir iddia olduğu noktasından kaçınmak demektir. Raphael Samuel'in Foucault'yla ilgili olarak dediği gibi: "Foucault Marksist ideoloji nosyonunu reddeder ve kendini genel teori fikrinden uzakta tutar. Ancak düşünce tarzı totalize eden bir düşünce tarzıdır ve görünüşte bambaşka olan söylemlerdeki ortak eğilimleri bulmadaki dehası da yine öyledir."[69] Fransız Annales tarihçisi Fernand Braudel'in tarihçiler "topyekûn tarih" yazmalı kanaatinden "gerçeğin bir bütün olduğuna" inanan 19. yüzyıl Alman filozofu Hegel'e kadar pek çok gelenek, bütünselliğin önemine vurgu yapmıştır. Hegel'i izleyen Marx'ın diyalektik metodunda bütünlük kategorisi "oluş, olagelişle" (*becoming*) (yani tarihin bir bütün sistem olmadığı aynı zamanda bir süreç de olduğu fikri ile) bağlantılıdır. Postmodernistler tanınmamış statik (veya senkronik) bir bütünlüğe sahipken, Marksizm sistem ve sürecin (ya da diyakronik olanla senkronik olanın) birlikteliğini belirginleştirmektedir.

Katışıksız eylemcinin perspektifi postmodernist mesele-

68 Joyce, "The end of social history?", s.90.

69 R. Samuel, "Reading the signs I", s. 107; ikinci bölüm için bkz. *History Workshop Journal*. 33 (1992).

nin aynadaki aksini yansıtmaktadır. Belirli bir miktar (haklı görülebilir) şematizmle eylemcinin ve postmodernistin tarih yaklaşımları diyagramda görüldüğü üzere listelenebilir. Bu diyagramın gösterdiği gibi postmodernizm ampirizmin tersten görünüşüdür. Diyagram, karmaşık, dinamik ve çelişkili dünyaları ele alışlarındaki aynı kuramsal yetersizliği ifade eder. Stephen Jay Gould da "ya da bizim karmaşık ve sürekli gerçekliği ikiye bölme arzumuz (akıllı ve aptal, siyah ve beyaz)" diyerek bilimdeki benzer yanlış dikotomileri eleştirmiştir.[70] Derrida gibi kimileri bu ikilemlerin çalışmalarında bulunduğunu inkâr etmiştir, ancak bu sadece sorunu görmezden gelmekten başka bir şey değildir.

Empirizm/eylemci	Postmodernizm/teorisyen
Tümdengelim değil tümevarım	Tümevarım değil tümdengelim
Teo i değil pratik	Pratik değil teori
Öznel değil nesnel	Nesnel değil öznel
Şimdi değil geçmiş	Ge miş değil şimdi
Kurgu ya da sanat olarak değil bilim olarak tarih	Bilim olarak değil kurgu ya da sanat olarak tarih
Gerçeğin tarafsız araştırılması	Bilgi-iktidar için araştırma
Ge miş gerçekliğin yeniden inşası	Metinlerin yapısökümü
Yeni kanıtla birlikte çözülebilen yorum anlaşmazlıkları	Çözülemeyen yorum anlaşmazlıkları ve dolayısıyla ahlaki, estetik ve siyasi tercihler

Lukács aynı zamanda burjuva düşüncesinin özünde var olan Descartes ve Kant'ın düalizmlerini tekrarlama eğilimine işaret etmiştir. Lukács'a göre bu zaafın nedeni Kant'ın 'kendinde-şeyin' bilgisini kabul etmemesi, yani öznel algıyı nesnel dış dünyaya (postyapısalcılar öncelikle 'kendinde-şeyin' bilgisini reddetmişlerdir) bağlama metodunu bulmayı reddetmesidir. Tüm bunlar bizi birinci bölümde anlatılan diyalektik metoda geri götürmektedir. Bütün bu örnek-

70 S. Gould, *The Mismeasure of Man* (1996), s.27.

lerde gördüğünüz şey teorisyen-eyleıncı ayrımının her iki tarafının da durmadan değişen bir süreçte karşıtların birliği ve birbirine tam olarak nüfuz edişini anlamadaki yetersizliğidir. Bu sebepten Marksizm tarihsel süreci geçmiş ve şimdi arasında bir diyalog olarak teori ve pratiğin birleşimiyle anlamaya çalışır. Postyapısalcılar bu dikotomilerin yanlışlığını fark edince değişken ve farklı, sonuçta tahkik edilemez anlamlar dünyası öneren 'ikili karşıtlıklara' sırt çevirmişlerdir. Determinizm ve nedenselliğin postyapısalcı reddi pratikte tarihçinin geçmişi açıklama sorumluluğundan vazgeçmesi gibidir. Bu baştan aşağı Nietzsche'nin irrasyonalist mirasıyla bağdaşmaktadır.

Marksist tarihin güçlü ve postmodernizmin açıkça zayıf olduğu yönlerden biri teori ve pratiğin birliği anlamına gelen praksistir. Marksist tarihçilere göre bunun ikili bir anlamı vardır. İlk anlamı, çoğu kez bireysel en azından kolektif olarak eylemci tarihçi ve teorisyen arasındaki ayrımın üstesinden gelmeyi deneme ve ikinci anlamı da tarihsel yazı ile politik dünyaya pratik müdahaleleri birleştirmektir. 1980 ve 1990'ların ruhunu yansıtan postmodernizm 90'ların sonunun değişen entelektüel iklimiyle birlikte geri çekilmeye başlamıştır. Bekleneceği üzere postmodernistlerin küresel kapitalizmin ve uluslararası kurumlarının (çok uluslu şirketler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Ticaret Örgütü) artan entelektüel ve siyasi eleştirisine katkıda bulunmak için söyleyecek çok az şeyleri vardır. Bu bütünselliğin çok fazla gözünü çıkartmaktadır. Postmodernistlerin güncel entelektüel konjonktürü tek başlarına yansıttıklarına dair ısrarları düşünüldüğünde birkaç yorumcu rahatsızlık verici bir gerçeği bildirmişlerdir; bu gerçek de bu sözde postmodern zamanlarda güç ve zenginliğe dair sınıf eşitsizliklerinin arttığı ve hakikaten küresel bir sistem olarak kapitalizmin menzilinin dünyanın geri kalanına, insan haya-

tının tüm veçhelerine ve doğal hayatın alanına epeyce yayıldığıdır. Bu sonuç postmodernistlerin önerdiği tam da sosyal bütünlük fikrinin reddindense Marx'ın *Komünist Manifesto* ya da *Kapital*'deki kapitalizm analizine daha yakın durmaktadır. Eley ve Nield, "Kapitalizmin insanları daha da yoksullaştırmaya devam ettiği"[71] tartışmasız gerçeğini açık açık gözlemlemiştir. Kimi Marksist postmodernizm eleştirmenleri postmodernizmin hem özgürlük siyasetinin yenilgisini hem de tüketici kapitalizmin uyumlaştırma ve zaferini nasıl mümkün kıldığını tespit etmiştir.

Söylem tartışmaları ve metinlere odaklanma elbette belirli kavrayışlar kazandırabilir ancak bağlam ve yazar önceden reddedilmezse bu kavrayışlar daha da önemli olur. Bir fikir kavgası olarak Marksist nosyonlardan ideoloji ve sınıf mücadelesi, anlama dikkat eden ve metinlerin sadece göründüğü gibi okunmasını reddeden alternatif bir model sunar. Tarihi, metinlerin ve söylemin oynak akışına bırakan postyapısalcılık insanın özne olmasının özellikle de devrimin öznesi olmasının yadsınmasına neden olmuştur. Bu da Saussure'den miras kalan yanlışları devam ettirmiştir. Saussure'ün katı, şeklî ve sisteme bağlanmış bir idealizm önerdiği yerde postyapısalcılar belirsizlik ve olumsallığın idealizmini önermektedir. Ancak bunların hiçbiri de gerçekten bir amaca yönelik insan eylemliliğine mahal vermez. Tersine, aşağıdan tarihin önemli kazanımları kısmen kendileri de bizzat sınıf mücadelesine karışmış Komünist Parti tarihçilerinin deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. 'Emek tarihinin sonu' hakkında tartışan John Saville, Marksist tarihin çoğu kez politik örgüt ve kampanyalara kendini kaptırmış, içinde boğuştukları tarihsel sürecin kendilerine içgörü kazandırdığı kişilerce yazıldığını söylemiştir. İşçi sınıfı eylemcilerine odaklanan emek tarihi yaklaşımını redde-

71 Eley ve Nield, "Starting over", s.359.

den Stephen Fielding'e cevabında Saville dokunaklı biçimde şunu gözlemlemektedir:

> Fielding'in kendisinin de hiçbir zaman anlamadığı bu sözlerden çıkarılması gereken yaygın tabirle emek hareketi olarak adlandırılan çeşitli örgüt ve kurumların aslında nasıl yaratıldığıdır... Elbette daha da ileri gidip Fielding'in geniş anlamda politikanın nasıl yürütüldüğünü bilmediği ve otoriteye karşı herhangi bir mücadelede bulunmak için kendi kabuğundan hiç çıkmamış olduğu varsayılmalıdır. Çünkü böyle bir mücadelenin içinde olmak hangi düzeyde olursa olsun değişimin nasıl meydana geldiği ya da gelmediğiyle ilgili her zaman olduğu gibi ona birtakım temel şeyler öğretirdi.[72]

72 J. Saville, "The crisis of labour history: a further comment", *Labour History Review*, 61 (3) (1996), s.323.

Sonuç

"Tarihin meleği de böyle gözükmelidir. Yüzünü geçmişe çevirmiştir. Bizim bir olaylar zinciri gördüğümüz noktada, o tek bir felaket görür, yıkıntıları birbiri üstüne yığıp, onun ayakları dibine fırlatan bir felaket. Melek, büyük bir olasılıkla orada kalmak, ölüleri diriltmek, parçalanmış olanı yeniden bir araya getirmek ister. Ama cennetten esen bir fırtına kanatlarına dolanmıştır ve bu fırtına öylesine güçlüdür ki, melek artık kanatlarını kapayamaz. Fırtına onu sürekli olarak sırtını dönmüş olduğu geleceğe doğru sürükler; önündeki yıkıntı yığını ise göğe doğru yükselmektedir. Bizim ilerleme diye adlandırdığımız, işte bu fırtınadır."

WALTER BENJAMIN, *Tarih Felsefesi Üzerine Tezler*

"Son sözler hayatları boyunca yeteri kadar konuşmamış insanlar içindir."

K. MARX'ın ölmeden önceki sözleri, 14 Mart 1883

Gareth Stedman Jones, "1970'lerin sonlarından itibaren Britanya'da ve daha başka yerlerde 20 yıldır gelişen Marksist yaklaşımın ani ve ölümcül bir çöküşe geçtiğini" belirtmiştir.[1] Gareth Stedman Jones'un değerlendirmesinde önem-

1 G.S. Jones, "The determinist fix: some obstacles to the further Development of the linguistic approach to History in the 1990s", *History Workshop Journal*, 42 (1996), s. 18.

li ölçüde bir abartı ve hüsnükuruntu şüphesi vardır. Yine de bunda bir doğruluk payı bulunmaktadır. Marksist tarih 1970'lerin sonlarında gerçekten bir çıkınaza girmiştir. Jones bunu feminizm ve çevrecilik gibi alternatif politik ve tarihsel projelerin ortaya çıkışı ve Marksizmin Althusser üzerinden epistemolojisini kuramsal olarak yenileyememesine bağlar. Yapısalcı-hümanist ayrılığının zayıflatan etkisini de göstermek mümkündür. Bu tartışma hiçbir zaman tam olarak son bulmayacak ancak tarihçiler tarih yazımında gelişme kaydettikçe yavaş yavaş sessizliğe gömülecektir. Aşağıdan tarih yeni olanakları tüketmiş görünmektedir. Yapısalcılık post-yapısalcılığı doğurmuştur. Bunlar Marksist tarihin açmazının belirtilerinden daha fazlası anlamına gelse de sadece bu faktörlerle açmazı açıklayamayız. 1930'lar ve 1960'ların Marksist tarih izleyicisinin gelişiminde çok önemli bir rol oynadığı açıktır. Viyana, Barselona ve Cable Sokağı'nda kaldırım taşlarını sökmek ve barikat kurmak 30'ların kuşağına nasıl etki ettiyse Watts, Prag, Grosvenor Meydanı ve Sorbon 60'ların kuşağına da öyle etki etmiştir. 1950'ler gibi, 1970'lerin sonu ve o zamandan beri devam eden dönem entelektüel iklimin Marksizme kapalı göründüğü bir dönemdir. İkinci dönem işçi sınıfı endüstriyel direncinin bozguna uğradığı Reagan ve Thatcher muhafazakârlığının hüküm sürdüğü yıllardır. Buna ayrıca Stalinist monolitin 1989-91'de çöküşünün pek çok Marksistte yarattığı çözülme ve yönelim bozukluğunu eklemekte de fayda vardır.

Geçen yüzyılı ve Marksist tarihin yarısını anımsadığımızda çarpıcı bazı süreklilikler görürüz. Marksizm tarihin kurumlaşmış görüşlerine musallat olan tehlikeli bir hayalet olarak kalır. Marksizm her bir kuşakta düşmanca tepkilere ve şiddetli saldırılara yol açmıştır. Dil her ne kadar değişmiş olsa da Marx'ın 1840'larda değindiği tarih felsefesi meseleleri bugün de hâlâ geçerliliğini korumaktadır. Tarihin

idealist biçimleri değişik biçimde yaşamaya devam etmektedir. Genç Hegelciler James Vernon ya da Hayden White'la karşılaştırmalarda göklere çıkarılmıyor ancak bazı çekirdek önermeleri açıkça benzerlik taşımaktadır. Marx bir zamanların işbirlikçileri ve sempatizanlarını saldırgan eleştirmenlere dönüştüren entelektüel modanın girdisi çıktısına karşı duyarlıydı. François Furet, Gareth Stedman Jones ve Michel Foucault gibi Marksist tarihin en etkili karşıtlarının bir zamanlar onun saflarında olduğunu görmek bir tesadüf olmasa gerek. Eğer postmarksizm bir şey ifade ediyorsa bu birtakım akademisyenlerin entelektüel serüvenini anlatmaya yarar. Postmarksizm determinist, kaba ve indirgemeci olarak gördükleri Marksizmle bağlarını koparma arzularını ifade ediyordu ama aynı zamanda bu kendi geçmişleriyle de ilişkilerinin kopması demekti. Üstelik postmodernizme dair tartışmalarda kimi Marksistlerin entelektüel netliğinin gösterdiği üzere Marksist tarihçiler aslında bu tartışmayı kaybetmediler ve bu yeni yaklaşımlar "Kral çıplak!" demekten daha fazla bir şey yapmadı.

Bununla birlikte bazı kopukluklar da vardır. Marksist tarih artık kapitalist toplumun bizatihi bir unsuru olan akademik kurumlarda var olmaktadır. Protest öğrenci hareketi ve 1960'ların yeni solu üniversitelere dair de bir eleştiri getirmiştir. Müfredat içeriği ya da yoksul ve yoksunlara ulaşma konusundaki protestolar, açık oturumlar ve kampüs aktivizmi üniversitelere temelden meydan okudu. Üniversitelerin devlet ve şirket kapitalizmiyle bağları ve esas fonksiyonu olan akademik ve entelektüel özgürlük arasında mevcut bir çelişki barındırdığını gözler önüne serdi. Akademik Marksizmin bilançosu karışıktır. Akademik Marksizm üniversitelerin kurumsal karakterini dönüştürmek için çok az şey yapmıştır. Marksist tarihçilerin akademik tartışmayı yeniden şekillendirdiği söylenebileceği gibi akademyanın da Marksist

tarihi yeniden biçimlendirdiği söylenebilir. Howard Zinn akademya kuralları üzerine bir makalesinde akademik konvansiyonların günün hayati önem taşıyan meselelerine değinmede birçok bakımdan köklü bir tarih gelişimine karşı olduğunu belirtmiştir. Aşağıdan tarihin, Marksist tarihçileri giderek küçülen toplumsal tarih ve emek tarihi çevrelerine kapatıp gettolaştırıcı bir etkisi olan akademik fragmantasyona katıldığı gibi karamsar bir sonuç çıkarılabilir. Marksist tarihçilerin toplumsal tarihi, postyapısalcılığın belirli veçhelerine karşı savunduğu tümüyle doğrudur ancak yine de daha geniş bir vizyona apaçık ihtiyaç vardır. Örneğin bugünün Marksist iktisat tarihçileri ya da bilim tarihçileri nerdedir?

Marksist tarihçiler ayrıca pek çokları tarafından adlandırıla geldiği şekliyle "reel sosyalizmle" hesaplaşmak durumundadır. Bu tutarlı bir Marksist geleneğin gelişmesinde muhakkak en büyük engeldir ve Marksist tarihçiler adına en büyük felç sebebidir. Pek çok Marksist tarihçi Marksist analizi bu devletlerin doğasına uygulamaktan bayağı çekinmiştir. Komünist Parti Tarihçileri Grubu'nun eski alışkanlıkları da kolay bırakılmamıştır. 1917 ve diğer her şey 1940'ta Hill'de olduğu gibi Lenin'e övgü olarak kaydedilmeseydi bir tabu olurdu. Tarih intikamını almış, buna bağlı olarak kimi Marksist tarihçiler hesabına derin bir siyasi kötümserlik düşmüştür. Bazı Marksist tarihçiler işçi sınıfının kurtuluş olasılığının var olduğu inancını terk etmişlerdir. Eric Hobsbawm'm "The forward march of labour halted?" (1978) adlı siyasi makalesi sınıfa dayalı sosyal demokrasi umuduna dair böylesi bir kötümserliği dile getirir. Pek çok bakımdan fevkalade bir cilt olan *Age of Extremes*'in (1994) hayli açıklayıcı bir yönü tarihsel değişimin aktörü olarak işçi sınıfının fiili yokluğudur. Görünüşe bakılırsa aşağıdan tarih geçmişte kaldığı sürece gayet güzel ve iyidir. Bu bir ölçüde en önemli işçi sınıfı ayaklanmalarından bazıları-

nın 1956'da Macaristan'da ve 1980-1'de Polonya'da olduğu gibi Stalinist iktidarlara karşı yapılmış olmasından kaynaklanır. Bu devletlerin doğasına dair Hobsbawm fazla ipucu vermez. Totaliter değillerdir. Onları "sosyalist" olarak anar. Materyalist açıklamanın gerektirdiği temel soruları gerçekte sormaz. Bir Doğu Avrupa fıkrasındaki gibi "Kapitalizm insanın insan tarafından sömürülmesidir hâlbuki komünizmde bu tam tersidir." İngiliz Marksistlerin bu sorunun üstesinden gelmelerindeki başarısızlık Gertrude Himmelfarb gibi bütün bir projeyi toptan kötüleyen Marksizm düşmanlarına geçit verir:

> Grubun pek çok üyesinin partiden ayrılmasının üzerinden 30 yıl geçiyor. Yine de kişisel ve aktif olarak bu ideolojilere bağlanmış olan tarihçiler tarafından yapılan ilmi bir Marksizm veya Komünizm incelemesi yoktur. Ne de bu doktrinlerin –ya da gerçekte praksis ve teori, siyaset ve tarih arasında nihai bir ilişki varsayan tarih felsefesinin– ilham verdiği tarihin ciddi biçimde yeniden değerlendirmesi vardır. Bu eksiklik güzide tarihçilerin hem Komünist Parti'deki deneyimlere hem de Marksist tarih için yapılan çıkarımlara cidden ve açık yürekle karşı koyduğu Fransa'daki gelişmeler ışığında çok daha fazla bellidir.[2]

Bu devletleri analiz etmek için Marksist gelenek içinde Troçki'yle başlayan hakiki girişimler de vardır ve bunların detaylandırılması her ne biçimde olursa olsun Marksizmin geleceği açısından kaçınılmaz görünmektedir. Devlet kapitalizminin, yozlaşmış işçi devletinin ya da Stalinizmin bü-

2 G. Himmelfarb, *The New History and the Old* (Cambridge, MA, 1987), s.93. Diğerleri arasında atıfta bulunduğu eski Marksistler revizyonist Fransız Devrimi tarihçisi ve komünizm karşıtı birkaç kitabın yazarı François Furet'dir. Bkz. F. Furet, *The Passing of an Illusion: the Idea of Communism in the Twentieth Century* (Chicago, IL, 1999). Diğer bir deyişle, Furet bir Amerikan muhafazakârının hayranlık duyabileceği türde bir eski Marksisttir.

rokratik kolektivist yorumlamalarının erdemlerini tartışmak için burası uygun bir yer değildir. Ancak tarihçiler pek çok ironiden daha evvel, tarihin karmaşıklığı ve aldatıcı yüzünün farkında ve bu toplumların sırf resmî ideolojileri öyle diyor diye sosyalist olduklarını kabul etmeye daha az istekli olmalıdırlar.

Tüm bunlar bir yana, Marx'ın tarih anlayışının temel önermeleri ve tarih yazıları tarihçiler için hâlâ bir içgörü sağlamaktadır. Tarihsel gelişimin sistematik ve yapısal bir açıklaması ya da topyekûn bir tarih yaklaşımı arayışında olan tarihçiler için Marx kendilerini ölçecekleri bir mihenk taşı olarak kalacaktır. Aynı zamanda Marksist tarih postmodernizm, yeni-Webercilik ve ampirizm gibi bugünün tarihçileri üzerindeki başlıca kuramsal etkilere karşı eleştirel bir duruş sergileyebilir. Yeni bir Marksist tarihçiler kuşağının yetişip yetişmeyeceği ayrı bir konudur. Bu biraz da Marksistlerin geçen on yılın olaylarına nasıl karşılık vereceği ve Marksist tarih yazımında mevcut açmazın hazırladığı zorlukları nasıl karşılayacağıyla ilgilidir.

E.P. Thompson ve Marksist tarihin eşanlamlı kullanımı hem iyi hem de kötüdür. Thompson'ı hem övmek hem de unutmak gerekir. Sadece üçüncü kuşak tarihçiler değil –aynı zamanda Marksist tarih yazımı ve kuramının öncüleri de her zamankinden daha fazla– geride kalanların hemen hepsi gibi göz ardı edilmiştir. Thompson'a kendinden öncekileri gölgede bırakan bir itibar yakıştırılmıştır. Harvey Kaye gibi kimileri Thompson'ın yaklaşımını otoriter yeni Marksist veya "Thompsoncı" tarih metodu olarak sistematize etmişlerdir. Thompson'ın dehasına rağmen onunla zihnen meşgul olma onun orijinalliğini abartır, hatalarından ve kusurlarından erdem devşirme tehlikesi yaratır ve Engels, Gramsci, Lukács ve Troçki gibi erken dönem Marksist tarihçiler ile Marksist geleneğin yenilenmesi ve savunması için vazgeçil-

mez olan düşünürlerin çalışmalarını gölgeler. Ölümü bir övgü tufanına ve on yıl devam eden bir dizi akademik tartışmaya neden olmuştur. Birçokları bunu pek ayartıcı bulmuş ve Marksizme ölüm ilanları yazmıştır.

Marksist tarih içindeki apaçık rahatsızlık nedeniyle birtakım Marksist tarihçilerin devam eden canlılığını göz ardı etme tehlikesi de vardır. Yeri gelmişken aktarılabilecek diğer birçok örnek arasında Robin Blackburn'un son zamanlarda çıkan iki ciltlik Avrupa köleliği tarihi ve Chris Harman'ın *People's History of the World* (1999) anmaya değerdir. Peter Linebaugh ve Markus Rediker'in *The Many Headed Hydra* (2000) adlı kitabı 17. ve 18. yüzyıllarda transatlantik devrimci geleneğine yenilikçi ve ilginç bir şekilde değinmiştir. Belki de daha ilginç bir şekilde hâlihazırda küreselleştirici eğilimler gösteren ve içsel muhalefeti provoke eden bir sistem tarif etmek yeni kuşak anti-kapitalist radikallere hitap eden bir şeydir. Linebaugh ve Rediker'in yazdığı gibi: "Küreselleştiren güçlerin uzun bir menzili ve sonsuz bir sabrı vardır. Gezegenimizin gezginleri yine de unutmasınlar ve Afrika'dan Karayipler'e, oradan Seattle'a köleliğe karşı direnmeye ve ortak varlıkları korumaya hazır olsunlar."[3]

Birçokları postmodernizme Marksizmi yerinden etmiş gözüyle baksa da postmodernizmin de geçici bir moda olduğuna dair işaretler belirmiştir. Bu kısmen tükenmişlik yüzünden ve Paul de Man'ın savaş zamanı faaliyetlerinin ifşası ya da *Social Text* dergisine postyapısalcı jargonla dalga geçmek için yazılmış makalenin basılması gibi olumsuz tefrikalar yüzünden postmodernizmin kendinden kaynaklanıyor.[4] Kısmen de edebi çalışmalardaki yeni tarihselcilik ya

3 P. Linebaugh ve M. Rediker, *The Many-Headed Hydra: The Hidden History of the Revolutionary Atlantic* (2000), s.353.

4 A. Sokal, "Transgressing the boundaries: toward a transformative hermeneutics of quantum gravity", *Social Text*, 14 (1 ve 2) (bahar-yaz 1996).

da Marksist tarihçiler ve sosyal teorisyenler gibi çeşitli çevrelerden gelen entelektüel itirazlar gibi dışarıdan kaynaklanıyor. Çünkü kısmen postmodernizm de komşu sosyal fenomen yuppi gibi kendi zamanının bir ürünüdür. Berlin Duvarı'nın yıkılışı bir anlık kapitalist zafer coşkusu yaratmış, Francis Fukuyama'mn tarihin sonunun geldiğine dair iddiaları postmodernistler tarafından canı gönülden desteklenmiştir. 1945'ten beri barış içinde olan Avrupa'nın bazı bölümlerinde, Balkanlar'da ve eski Sovyetler Birliği'nin bazı bölümlerinde savaşma eğilimi bu güveni ciddi biçimde sarsmıştır. Piyasacıların hızlı ve acısız ekonomik geçiş vaatleri de uçup gitmiştir.

Marksist tarihin geleceğine gelince, spekülasyon yapmak tehlikeli olacaktır. Marksizm hiçbir zaman sadece kendi vaziyetinin inandırıcılığı sayesinde bir yerlere gelmemiş, ancak her zaman tarihsel olayların akışıyla gelişmiştir. Dorothy Thompson'ın gözlemlediği gibi: "Gerçekten büyük bir gösteride bulunmuş çocuklara Chartizmi anlatmak epey farklıdır – bu çocuklar birden bir şeyin kalabalığı nasıl etkilediğini kavrar. Eğer bu olmazsa, bunu gerçekten kavrayamazsınız. Bu tıpkı bebeği olmadan önce anne baba olmanın nasıl bir şey olduğunun anlaşılamaması gibidir."[5] Şu sırada artan genel bir küresel kapitalizm eleştirisi var gibi görünüyorsa da bu kendini muhakkak otomatik olarak Marksizmin yükselişinde göstermez. Hakikaten de bu haletiruhiyenin sözcüleri –Noam Chomsky, Susan George, Naomi Klein, Walter Mosley, Pierre Bourdieu, Zapatistalar– Marksist değillerdir. Ancak Balkanlar'da ve Ortadoğu'daki askerî müdahalelere, Seattle'da Dünya Ticaret Örgütü'ne, Viyana'da Haider'e karşı yapılan eylemler değişen entelektüel iklimle birlikte en azından Marksist tarihin yeniden diriliş ve ta-

5 P.J. Walker tarafından yapılan Dorothy Thompson röportajı, *Radical History Review*, Bahar 2000, s.17-8.

rih öğrencileri ile öğretmenlerinin saflarını oluşturduğu yeni bir kuşak arasında popüler olma olasılığının önünü açmaktadır.

Zamanın bu değişen ruhu postmodernizme ağır darbe vurmaktadır. Şimdi birçok ses postmodernizme alternatif oluşturan sosyal teorisyenler –Anthony Giddens, Michel de Certeau, Jürgen Habermas ve Pierre Bourdieu– üzerinden kuramsal bir yenilenmeye çağırmaktadır.[6] Bu düşünürlerin faziletleri sosyal dünyanın zayıflatan merkezsizleştirmesinin üstesinden gelmelerinde ve sistem ile süreç arasındaki bağlantıyı çözmelerinde yatar. Anlamlı bir biçimde bunlar Marx'la paylaştıkları özelliklerdir. Küresel kapitalizmin yeni eleştirisinin ortaya çıkışıyla birlikte en esaslı eleştirmen olan Karl Marx'ın bu sürece katkısının olmaması ise nerdeyse akıl almaz bir şeydir.

Radikal bir tarih alanı için Walter Benjamin'in "görev, tarihin havını tersine taramaktır" sözü belki de günbegün daha da önemli hale gelerek geçerliliğini korumaya devam etmektedir.

6 A. Jones, "Words and deeds: why a post-post structuralism is needed and how it might look", *Historical Journal*, 43 (2) (2000); Alex Callinicos da *Social Theory: A Historical Introduction* (Cambridge, 1999) kitabının son bölümünde bu konuya değinmiştir.

Ek Okumalar

(Aksi belirtilmedikçe basım yeri Londra'dır)

İkinci ve Üçüncü Bölümler

Marx tarih hakkındaki genel görüşlerini değişen erişilebilirlik dereceleriyle *Komünist Manifesto* (1. Bölüm) ve *Alman İdeolojisi*'nde (1. Bölüm) açıkladı. *A Contribution to the Critique of Political Economy*'nin önsözünde tarihin en geniş etki alanı üzerine yoğunlaştı ve üretim biçimi, üretim güçleri ve ilişkileri ile altyapı-üstyapı hakkındaki görüşlerini ana hatlarıyla çizdi. Buna karşın *Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* adlı yapıtında genel teorisini belirli bir olay incelemesine uygulamakla ilgilendi ve sonuç olarak bu yapıt bireyin rolü ile zamanın Fransız siyasi ve toplumsal yapısının hususiyetleri hakkında daha fazla ipucu verdi. Engels'in Avrupa işçi hareketi için yazılmış *Socialism: Utopian and Scientific* (1880) adlı yapıtı Marksist düşünceye girişi temin eder. Engels aynı zamanda *Letters on Historical Materialism* (1890-4) ve *Ludwig Feuerbach and the End of Classical German Philosophy* (1886: 4. Bölüm) adı altında toplanmış bir dizi mektupta tarihin doğasını da tartışır. Marx ve Engels'in yapıtlarının tamamına internet üzerinde http://csf.colorado.edu/psn/marx adresinden ulaşılabilir. Marx'ın fikirleri hakkında yazılmış çok şey vardır. Marx'ın fikirleriyle tanışma açısından en iyi örneklerden biri için mesela A. Callinicos'un *The Revolutionary Ideas of Karl Marx* (1983) ve Marx'ın tarih felsefesinin daha detaylı bir açıklaması için yine aynı yazarın *Making History* (1987) adlı yapıtlarına bakılabilir. S. Rigby'nin *Marxism and History: A Critical Introduction* (1987) adlı eseri de değerlidir ancak Marx'ın çalışmasındaki tutarsızlıkların üzerinde durması bakımından daha az hoşgörülüdür. Marx'ın hayatını incelemek için biyografik çerçeveye

gereksinenler de David McLellan'ın *Karl Marx: His Life and Thought* (1976) adlı yapıtına bakmalılar. J. Mahon'un *History of European Ideas*, 12 (6) (1990) dergisinde yayımlanan "Marx as a social historian" adlı makalesi Marx'ın intihar, suç, kadınlar, para ve sağlık hakkındaki görüşlerini irdeler.

Dördüncü Bölüm

Hem Tony Cliff hem de Isaac Deutscher Troçki'nin çok ciltli biyografilerini yazmıştır. *Rus Devrimi'nin Tarihi*'nden başka Troçki üretken bir şekilde Nazizm, İspanyol İç Savaşı, 1930'ların Fransası gibi bir tarihçiye yaraşır pek çok konuda yazdı. Pathfinder Press yayınevi bu konular hakkındaki yazılarının derlemesini yayınladı. *İhanete Uğrayan Devrim* (1937) o dönemlerde Stalin Rusyası'nın çığır açan analiziydi. Kültürel tarihçiler Troçki'nin yazılarını ihmal etmişlerdir ancak yazılarının iki derlemesi *The Problems of Everyday Life: and other Writings on Culture and Science* (1973) ile *Literature and Revolution* (1991) iyi başlangıç noktalarıdır.

Antonio Gramsci'nin hayatı ve düşüncesine kısa ve iyi bir giriş için J. Joll'un *Gramsci* (1977) adlı yapıtını ya da C. Boggs'un *Gramsci's Marxism* (1976) adlı çalışmasını okuyun. Biyografisi için G. Fiori'nin *Antonio Gramsci: Life of a Revolutionary* (1975) adlı çalışmasını gözden geçirin. Gramsci'nin bir güncel tarih biçimi olarak faşizm hakkındaki gazete yazılarına dair bir deneme için W. Fillanpoa'nın *Italian Quarterly* 24 (93) (1983) dergisinde çıkmış "Gramsci on fascism: journalism as history" makalesini okuyun. Gramsci'nin yazılarının İngilizcede de birkaç derlemesi vardır. Bunlar, *Prison Notebooks* (1996); Quentin Hoare (ed.) *Selections from Political Writings 1910-20* (1977); Quentin Hoare (ed.) *Selections from Political Writings 1921-1926* (1978); David Forgacs (ed.) *A Gramsci Reader: Selected Writings 1916-1935* (1988); David Forgacs (ed.) *Selections from Cultural Writings* (1985), *Letters from Prison* (1973) adlı kitaplardır. İngiliz Marksistler ve Gramsci arasındaki ilişkiyi görmek için H. Kaye'in *Italian Quarterly*, 25 (97-8) (1984) dergisinde yayınlanan "Political theory and history: Antonio Gramsci and the British Marxist historians" makalesine bakılmalı. Gramsci ve postmodernizm ve Maduniyet çalışmaları arasındaki bağ için R. Holub'un *Antonio Gramsci: Beyond Marxism and Postmodernism* (1992); A. Patnaik'in *Gramsci's Concept of Commonsense: Towards a Theory of Subaltern Consciousness in*

Hegemony Processes (Kalkûta, 1987); ve C. Mouffe (ed.) *Gramsci and Marxist Theory* (1979) kitaplarına bakılmalı.

Lukács'ın Marksist tarih için en önemli yazıları ise: G. Lukács, *History and Class Consciousness* (1971), *Lenin: A Study in the Unity of his Thought* (1997); G. Lukács, *A Defence of History and Class Consciousness: Tailism and the Dialectic* (2000) çalışmalarıdır. Lukács'ın faydalı biyografik anlatıları için G. Lichtheim'ın *Lukács* (1970) ya da M. Löwy'nin *Georg Lukács: From Romanticism to Bolshevism* (1979) yapıtlarına bakılmalıdır. Lukács'm tarih görüşü hakkında da G.S. Jones'un *New Left Review* ve *Western Marxism: A Critical Reader*'da yayınlanan "The Marxism of early Lukács" makalesi etkili fakat kusurlu bir makale olarak gözden geçirilmelidir.

Beşinci Bölüm

Bu bölümde konu edilen yazarların çalışmalarını okumanın yerine geçecek başka bir şey yoktur. Christopher Hill uzun entelektüel yaşamında oldukça değerli eserler üretmiştir. Makaleleri peşine düşmeye değer muhtelif derlemelerde yeniden yayımlanmıştır. Christopher Hill'in belki de en ünlü kitabı devrimci dönemde dini köktenciliğin haritasını çıkardığı *The World Turned Upside Down* (1972) adlı yapıtı olmuştur. *Intellectual Origins of the English Revolution* (1965) ve *Some Intellectual Consequences of the English Revolution* (1980) adlı çalışmalarında devrimi, seküler düşüncenin daha uzun erimli evrimiyle ilişkilendirmiştir. *Antichrist in Seventeenth-Century England* (1971) ve *The English Bible and the Seventeenth-Century Revolution* (1993) kitaplarında devrim sürecinde dinsel düşüncenin önemini incelemiştir. Devam eden entelektüel canlılığını doğrulayan şekilde *Liberty against the Law* (1996) adlı çalışması popüler haklar ve hukukun egemenliğinin artması arasındaki ilişkiyi inceler ve Norman boyunduruğu (Tiranlığın Normanların istilasıyla beraber yabancı kökenli olduğu düşüncesi) üzerine yeni ufuklar açan bir makale içerir. E.P. Thompson'ın ilk önemli çalışması Marksizmin ahlaki vizyonu da dâhil birkaç farklı düzeyde kendini bir tuttuğu İngiliz devrimci sosyalist *William Morris* (1955) biyografisiydi. *The Making of the English Working Class* (1963) çalışması toplumsal ve Marksist tarih ile özellikle aşağıdan tarihin gelişiminin anlaşılması açısından yapılması gereken zorunlu bir okumadır. 18. yüzyıl üzerine yazılarının derlemesi için *Customs in Common* (Harmondsworth, 1993) ve *Whigs and Hun-*

ters: The Origin of the Black Act (1975) adlı kitaplara bakılmalıdır. Thompson'ın Blake'in romantik anti-kapitalizmiyle akrabalığını anlamak için *Witness against the Beast: William Blake and the Moral Law* (1993) okunmalıdır. Dikkate değer diğer İngiliz Marksist tarihçilerin çalışmaları arasında Rodney Hilton'ın *Bond Men Made Free* (1973), E. Hobsbawm'ın *Age of Revolution* (1962), *Age of Capital* (1975), *Age of Empire* (1987) ve *Age of Extremes* (1994) ile V. Kiernan'ın *The Lords of Humankind* (1969) adlı yapıtı sayılabilir.

Bunlara ek olarak yararlı olabilecek birkaç metin daha vardır. İngiliz Marksist tarihçilerin selefleri hakkında okumak için R. Samuel'in "British Marxist historians 1880-1980 part I", *New Left Review*, 120 (1980) makalesine bakılmalıdır. Komünist Parti Tarihçileri Grubu'nun ilk elden tanıklığı için M. Cornforth'ın editörlüğünü yaptığı *Rebels and Causes: Essays in Honour of A.L. Morton'da* (1978) yer alan Hobsbawm'ın makalesine göz atılmalıdır. Ayrıca D. Parker'ın "Communist Party Historians' Group", *Socialist History*, 12 (1997) makalesi ile J. Saville'in *Socialist Register*'da yer alan hem kendisinin hem de Thompson'ın 1956'da partiden kopuşunu anlatan makalesi gözden kaçırılmamalıdır. Grubun tanınması ve üyelerinin sonraki kariyerlerinin öğrenilmesi için H. Kaye'in *British Marxist Historians* (1984) kitabına bakılmalıdır. H. Abelove ve diğerleri, *Visions of History*'de (1978) birtakım Marksist tarihçilerle yapılan söyleşileri bir araya getirmişlerdir. B. Palmer, Thompson hakkında iki önemli inceleme yazmıştır. Bunlar, *The Making of E.P. Thompson: Marxism, Humanism and History* (1981) ve *E.P. Thompson: Objections and Oppositions* (1994) adlı çalışmalardır. H. Kaye ve K. McClelland ise *E.P. Thompson: Critical Perspectives* (1990) kitabını yayına hazırladılar.

Altıncı Bölüm

Hümanizm ve yapısalcılık üzerine yapılan tartışmaların dönüm noktaları *History Workshop Journal* dergisinin sayfalarında ve R. Samuel (ed.), *People's History and Socialist Theory* (1981) kitabında yer almaktadır. R. Johnson'ın *History Workshop Journal no.6*'da (Aralık 1978) yer alan "Edward Thompson, Eugene Genovese and Socialist-Humanist History" makalesi bu çekişmeyi başlatmış ve tartışma takip eden iki sayıda devam etmiştir. B. Hindess ve P. Hirst'ün *Pre-Capitalist Modes of Production* (1975) adlı kitabı teorinin farklı tarihsel dönemlere uygulanması bakımından yapısalcı metodun başlıca örneği-

dir. Yapısalcı Marksizmin bir kolu için M. Aglietta'nın *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience* (1979) adlı çalışmasındaki ekonomi politiğin 'regülasyon okulu' incelenmeli; ayrıca R. Boyer, *Accumulation, Inflation, Crises* (Paris, 1983); A. Lipietz, *Mirages and Miracles: The Crisis of Global Fordism* (1987) çalışmalarına da bakılmalıdır. Regülasyon okulunun Marksist hümanist bir eleştirisi için R. Brenner ve M. Glick'in "The regulation approach: theory and history" adlı *New Left Review* dergisinin 188. sayısında (1991) yayınlanan makalesi ile yine R. Brenner'in *New Left Review* dergisinin 229. sayısında (1998) yayınlanan "Uneven Development and the long down-turn: the advanced capitalist economies from boom to stagnation 1950-1998" adlı makalesi gözden geçirilmelidir. Proto-sanayileşme tartışmasına yapısalcı Marksist bir katkı için P. Kriedte, H. Medick ve J. Schlumbohm'un *Industrialisation before Industrialisation: Rural industry in the Genesis of Capitalism* (1981) adlı yapıtına bakılmalıdır.

Yedinci Bölüm

Tarihe ilişkin postmodern itirazlar hakkında Marksist denemelerin bir derlemesi için E. M. Wood ve J. B. Foster'ın editörlüğündeki *In Defense of History* (1997) gözden kaçırılmamalıdır. Postyapısalcılığın tek bir veçhesini oluşturduğu toplumsal tarihin daha geniş hareketleriyle dört dörtlük bir tanışma için R. Samuel'in "Reading the signs I", *History Workshop Journal*, 32 (1991) makalesine bakılmalıdır. Postmodernizm ve tarih üzerine okumaya değer Marksist yorumlar da şunlardır: A. Callinicos, *Against Postmodernism: A Marxist Critique* (1989); N. Kirk, "History, language, ideas and postmodernism: a materialist view", *Social History*, 19 (2) (1994); A. Callinicos, *Theories and Narratives: Reflections on the Philosophy of History* (1995); B. D. Palmer, *Descent into Discourse: The Reification of Language and the Writing of Social History* (1990); G. Eley ve K. Nield, "Starting over: the Present, the postmodern and the moment of social history", *Social History*, 20 (3) (1995). Postmodernizmin iyi karşılanmış ve Marksist olmayan bir eleştirisi için R. J. Evans, *In Defense of History* (1997) kitabına bakılmalıdır. Tarihte postmodernizm meselesine giriş niteliğinde bir seçkiye K. Jenkins'in *Postmodern History Reader* (1996) adlı çalışması örnek olarak verilebilir. Postyapısalcılık ve feminist tarih ilişkisine giriş olarak Joan Wallach Scott'ın *Gender and the Politics of History* (1988) adlı kitabı incelenmelidir.

1968 coşkusu: Dünyadaki insan hakları ve savaş karşıtı hareketlerin ve öğrenci ve işçi ayaklanmalarıyla bağlantılı olarak bir kuşağın radikalleşmesi.

30 Yıl Savaşları: (1618-48) Orta Avrupa'nın çoğunu kapsayan birkaç Avrupalı gücün dâhil olduğu, nüfus üzerinde yıkıcı etkileri olan ve vahşeti ile akıllarda kalmış savaş. Diplomatik, hanedan içi ve dinî rekabet birbirine karışmıştır. Savaş, Habsburgların Orta Avrupa'nın Protestan bölümü özellikle Felemenk Cumhuriyeti'nde kontrolü güvenceye alma denemesinin boşa çıkışına işaret eden Westfalya anlaşmasıyla sonlanmıştır.

Ahlaki ekonomi: E.P. Thompson'ın 18. yüzyıl İngilteresi'nde halkın adil fiyatlar ve ekonomik pratikler nosyonu olduğunu anlatmak için geliştirdiği kavram; bu aynı zamanda ahlakı da tanzim eder ve adalet duygusu da (ekmek savaşları gibi) kolektif tutumları ve eylemleri şekillendirir.

Althussercilik: Louis Althusser (1918-90) ve takipçilerinin yapısalcı Marksizmi.

Altyapı ve üstyapı: Üretim (altyapı) ve siyaset, fikirler ve devlet (üstyapı) arasındaki ilişkiyi anlatmak için kullanılan metafor. Toplumun üretici altyapısı asli olarak görülür ve üstyapıyı şekillendirir ya da bir dereceye kadar üstyapıyı belirler.

Ampirizm: Deneyimin tek bilgi kaynağı olduğunu öne süren görüş. Olgular kendileri adına konuşurlar. Bilgi gözlem ve deney yoluyla edinilen olguların birikimidir.

Anlatısalcılık: Yazının anlatısal ya da hikâyeleyici yönünü yücelten yazı ve analiz metodu.

Annales: *Annales* dergisi etrafında toplanmış Lucien Febvre, Marc Bloch ve Fernand Braudel gibi tarihçilerin de dâhil olduğu Fransız toplumsal tarihçiler okulu.

Artı değer: Toplumun temel ihtiyaçlarından fazlası üretildiğinde oluşur.

Asyatik Üretim Tarzı: Merkezî bir bürokrasi tarafından vergilendirilen köylünün sömürülmesine dayanan Marx ve Engels'in yazılarında geçen üretim biçimi. Asya medeniyetleri arasında yaygın olduğu düşünülür ve özel mülkiyetin, sınıf mücadelesinin ve sosyal durgunluğun olmaması karakteristik özelliğidir.

Aşağıdan tarih: Bu düşünce tarihin "büyük insanların" özel alanı olduğu görüşünü reddeder. Aşağıdan tarih sıradan insanların tarihsel süreçteki önemini belirtir.

Aydınlanma: Dünyamızın artan bilgisiyle bilimin insan gelişimini beraberinde getireceğine inanan 17. ve 18. yüzyıl entelektüel hareketi.

Brenner tartışması: Avrupa'da feodalizmden kapitalizme geçiş üzerine 1970'lerde başlayan tartışmaya Amerikalı Marksist Robert Brenner'in çalışması neden olmuştur. Brenner, geçişin nedeninin efendi ve köylüler arasındaki sınıf mücadelesinin belirli sonuçlarından kaynaklandığını söylemektedir. Brenner'in açıklaması sınıf mücadelesini üretim güçlerinin ve ticaretin gelişimi gibi diğer faktörlerin üstünde tutmakla suçlanmıştır.

Burjuva devrimi: Feodalizmden kapitalizme geçişi belirten bir dizi devrim. Bu devrimler kapitalizmin gelişimi için gerekli siyasi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Burjuva devriminin kaba açıklamalarına göre, burjuva devrimi burjuvazi ve aristokrasi arasında sınıf mücadelesini gerektirir. İngiliz İç Savaşı (1640-9) ve Fransız Devrimi (1789-1815) burjuva devrimlerinin önemli iki örneğidir.

Bütünlük: Bütün. Hegel ve Marx tarafından kullanılan, süreçlerin belirli parçalarının anlaşılmasıyla kavranamayacağı ancak bu süreçlerin bütünlüğünün anlaşılmasıyla kavranabileceği düşüncesini ifade eden terim (yani bütün parçalarının toplamından daha faz-

lasıdır). Bu görüş Marx ve Hegel'in insanlık tarihini bir bütün olarak görmesine neden olmuştur. Annales okulu gibi diğerleri de bütünlüklü bir tarih meydana getirmeye çalışmışlardır. Kimi eleştirmenler böylesi evrensel görüşlerin kendiliğinden totaliter olduğunu öne sürmüştür.

Çelişik bilinç (ya da ayrık bilinç): (1) hâkim sınıf ideolojisi ve (2) sınıflı toplum deneyiminin çelişkili etkilerinin işçilerin inandığı çelişkili görüşler yaratmasını ifade eden Gramsci'nin kullandığı terim.

Değillemenin değillenmesi: Diyalektiğe göre bir şey (örneğin palamut) bir başka şey (örneğin meşe ağacı) haline gelir. Meşe ağacı palamudu değiller. Meşenin kendisi de yine başka bir şey haline gelir (çürüyen bir madde, mobilya vs.) ve böylece kendini değiller. Dolayısıyla değilleme değillenmiştir ya da elimizde değillemenin değillenmesi vardır. Değillemenin değillenmesi kesintisiz değişim sürecinin bir tanımıdır.

Determinizm: (1) Fenomenlerin belirli nedenlere bağlanabileceğine ilişkin görüş. (2) Tüm fenomenler yeterli nedenlerin kaçınılmaz sonucudur.

Devrim: Tarihsel değişimin normal hızından ayrı ani ve etki alanı geniş tarihsel süreç. Toplumsal devrim kitleleri eski düzene karşı ayaklandırabilir ve bir üretim biçiminden bir diğerine geçişe yol açabilir.

Dilbilimsel (linguistik) dönemeç: Dil ve söyleme daha çok vurgu yapan Richard Rorty'nin postmodernizm ve postyapısalcılıkla özdeşleştirilen terimi.

Diyakroni: Tarihte değişime vurgu.

Diyalektik: Marx ve Hegel'in karakteristik metodu. Diyalektiğin eski Yunana uzanan uzun bir entelektüel tarihi vardır. Bu metot karşıtların birliği, bütünsellik, değilin değillenmesini kapsar.

Diyalektik materyalizm: Marksizmin diyalektik ve felsefi doğasını vurgulayan terim. Bkz. diyalektik.

Doğanın diyalektiği: Engels'le bağdaştırılan sadece insanlık tarihinin değil doğanın da diyalektik olduğunu öne süren görüş. Bu Marksizm içinde tartışma konusudur ve bilim meselesiyle ilişkilidir.

Dolayımlama: Nicelikteki diyalektik değişimler nitelikte de değişimi beraberinde getirir bu nedenle tekil bir süreç nitel olarak farklı

aşamalara dönüşür. Bunun için bir süreçteki farklı evreler bir dizi müdahil evre tarafından dolayımlanır. Dolayımlama bu sebeple aradaki evrelerin özelliğidir.

Düalizm ya da dikotomizasyon ya da ikili karşıtlıklar: Zihin ve beden, siyah ve beyaz, zengin ve fakir gibi karşıtlara ayırma. Sonrasında bunlar ayrı düşünülür. Diyalektik bu karşıtların ayrı değil aynı bütünde birleşik olduğunu söyler.

Ekonomik indirgemecilik: Farklı sosyal fenomenleri ekonomik nedenlere indirgeyen yaklaşım. Çoğunlukla Marksizme yöneltilen bir suçlama.

Epistemoloji: Bilgi teorisi ya da felsefesi.

Formalizm: Harici, basmakalıp ya da biçimsel özelliklerle ilgilenen analiz.

Frankfurt Okulu: İlk başta 1920'lerde Frankfurt Sosyal Araştırma Enstitüsünde yerleşik bir grup Marksist entelektüel, Adorno, Reich, Benjamin, Horkheimer ve Marcuse gibi, düşünürleri kapsar. Nazizm ve savaşın başlamasıyla birçoğu Amerika'ya uçmuştur. Bilimin onaylaması ve işçi sınıfının merkeziyeti gibi Marksizmin ana unsurlarını giderek revize etmişlerdir. Estetik ve kültürel çalışmalarda çok etkili olmuşlardır.

Geçiş: Çoğu kez bir üretim biçiminin bir diğerinin yerine koyulmasını tanımlayan terim.

Görecelilik (rölativizm): Bilgi ya da ahlakın mutlak ya da kesin ya da evrensel olduğunun reddi aksine göreceli, rölatif olduğunun kabulü. Bir görüşün diğerine üstünlüğüne hükmedecek (nesnel) kriterlerin olmadığı anlamına da gelebilir.

Güç istenci: Nietzsche'nin insanların doğal olarak güç elde etme ve diğerlerine hükmetme dürtüsü tarafından hareket etmesi nosyonu.

Hegemonya: Bir sınıf ya da bir sınıfın bir bölümünün diğerleri üzerindeki entelektüel veya ahlaki sultası. Bilhassa Antonio Gramsci ile özdeşleştirilen bir terim.

Hermenetik (Yorumbilim): Metin yorumlama kuramı ya da sanatı.

Hümanizm: Tarihi insanların yaptığını ve insan eylemliliğinin tarihin merkezinde olması gerektiğini ileri süren görüş. İngiliz Marksist tarihçilerin aşağıdan tarihi kimi zaman sosyalist hümanizm olarak tanımlanmıştır. Yapısalcılığın karşısındadır.

İdealizm: Tarihsel değişimin birincil veya yegâne itici gücünün fikirler veya bilinçlilik olduğunu ileri süren görüş.

İdeoloji: (1) Herhangi bir toplumda hâkim sınıfın fikirleri, düşünceleri. (2) Belirli bir (çoğunlukla politik) fikir sistemi. (3) Fikri alan

İfade (*utterance*): Konuşma eylemini ifade eden linguistik terim.

İkili karşıtlıklar: Bkz. düalizm, ikicilik.

İndirgemecilik: Bu bir süreci onu oluşturan unsurlardan birine göre açıklamaktır. Marksizm çoğu kez ekonomik indirgemecilikle suçlanmıştır çünkü kimilerine göre her şeyi ekonomik bakımdan açıklamaktadır.

İmleyen –imlenen–: im Dilin ses ya da yazılı semboller (imleyen) ile kavramlar (imlenen) ve bilgi taşıyan elemanlardan (im- semboller, ikonlar da olabilen) oluşmasını ifade eder.

Kaba Marksizm: Ekonomik indirgemeci açıklamalar gibi kaba Marx yorumları.

Kapitalizm: Rekabetçi sermayenin birikimi ve ücretli emeğin sömürüsüyle karakterize edilen ekonomik gelişim evresi (ya da üretim biçimi).

Karşıtların birliği: Diyalektiğe göre karşıtlar tüm bir değişim sürecinde karşılıklı olarak birbirini tanımlar ve birbirine bağlıdır. Işık karanlık olmadan anlaşılamaz ve bu ikisi arasındaki ilişki sürekli bir gelgit durumundadır. Karşıtların birliği için verilebilecek önemli örnekler şunları içerir: sömüren ile sömürülen sınıflar, madde ile ruh, yapı ile özne, altyapı ile üstyapı ve teori ile pratik.

Kavramsalcılık (sosyal ve tarihsel): Kategorilerin (örneğin sınıf gibi) gerçek değil zihinde sınıflandıran kavramlar olduğunu öne süren görüş. Bkz. nominalizm ve özcülük.

Kendinde-şey: Nesnelerin gerçekliğini bilme sorununu ifade etmek için kullanılan felsefi terim. Kant dünyaya dair bilgimiz zihnimizin içinde yaratılan kavramlar tarafından düzenlendiğinden kendinde-şeyi bilemeyeceğimize inanmaktaydı.

Kimlik: Birey ya da grupların tanınmasına imkân veren veya birinin diğerlerini belirli bir biçimde algılamasını sağlayan karakteristikler. Kimlikler çoğunlukla ailevi, milli, sınıfsal, toplumsal cinsiyet ve etnik algıyı birleştirir.

Klasik Marksizm: Kuşaklar boyu ilke ve fikirlerin tutarlılığını korumak için tanımlanmış Marksist geleneği ifade etmek için kullanılan terim. Klasik Marksizm, Stalinizm, kaba Marksizm ve postmarksizm gibi eğilimleri ve düşünürleri reddeder.

Komünizmin çöküşü (1989-91): Doğu Avrupa'daki komünist rejimlerin Soğuk Savaşı bitiren çöküşü. Bu piyasa ekonomisine geçişe ve liberal demokratik siyasi yapılara yol açmıştır. Kimileri bunu Marksizmin ölümü olarak yorumlamış diğerleri bu rejimlerin Marx'ın sosyalizm vizyonuyla çok az ortak noktası olduğunu ileri sürmüştür.

Lumpen proletarya: Marx'ın deyişiyle "gerici ayak oyunlarının satın alınmış maşası" olmaya meyilli, proletaryanın bir parçası olmayan ayaktakımı.

Manevra savaşı: Hızlı ilerleme ve geri çekilmelerle nitelenen savaş evresi. Gramsci'ye göre bu devrim ve karşı-devrim evresini ifade eder.

Materyalizm: Tüm gerçeklik esasen maddidir. Düşünce ve fikirlerin bağımsız varlığının reddi.

Meta fetişizmi: Kapitalizm ve piyasanın hayatın tüm veçhelerini bir meta haline getirmesi ve sonrasında bu metaları insan emeğinin hedefleri veya fetişlerine dönüştürmesi.

Metinselcilik: Analizde metni bağlamdan veya yazarın maksadından üstün tutan ve tüm fenomenleri sanki bir metinmiş gibi gören metot. Bu metot metinlerin çoklu anlamlarına vurgu yapan Fransız postyapısalcı Jacques Derrida ile özdeşleştirilmiştir.

Mevzi savaşı: Savaşın yıpratıcı evresi. Gramsci tarafından sınıf mücadelesinin ağır ilerleyen ve bu nedenle uzun dönemli strateji gerektiren evresi için kullanılır.

Modernizm: 19 ve 20. yüzyılın dinamik ve yeni edebi, sanatsal, müzikal ve mimari formlarını ifade eden kültürel bir terim.

Nietzsche, Friedrich (1844-1900): Aydınlanma (ve dolayısıyla bilim, ilerleme, akıl, modernizmi) ve Hıristiyan ahlakını (öyle ki Tanrının öldüğünü ilan etmiştir) tepkiyle karşılayan Alman filozof. İnsan ilişkilerinin güç istemine dayandığını ve ahlakın konvansiyonel nosyonlarının (iyi ve kötü gibi) doğamızın sahte tahribatı olduğunu öne sürer. Modern toplum artan bir vasatlık içinde doğal elitin yeteneklerini boğmuş ve yeni bir üstün insan eliti bu durumu aşmaya çalışmalıdır. Nietzsche'nin postmodernizm ve postyapısalcılığın gelişmesinde çok etkili olmuştur. Örneğin Michel

Foucault kendini bir keresinde Nietzscheci bir Marksist olarak tanımlamıştır.

Nominalizm: Kategorilerin sadece ismen var olduğu, keyfi ve zihinde olduğunu ileri süren görüş.

Organik entelektüeller: Bir sınıfın yanı başında veya içinde yetişen entelektüel ve ahlaki bir önderlik edip üstünlük kurabilecek bir entelektüel azınlığın gelişimi.

Ortaçağ Köleliği: Ortaçağ Avrupası'nda serfin köle statüsü.

Ortak duyu: Düzensiz, büyük ölçüde geçmişten miras kalmış, yerel ağız ve deyişlerde bulunan ve bir dereceye kadar popüler din tarafından oluşturulan yaygın inancı ifade eden Gramsci'nin kullandığı terim. Dinamik, akılcı ve eleştirel ya da içgüdüsel olarak sınıf bilinci olan popüler bilincin bir unsuru olan sağduyudan farklıdır.

Özcülük: (Sosyal ve tarihsel) kategorilerin asli, gerçek veya ana özelliklere tekabül ettiğini öne süren görüş.

Özne: Tarihsel sürecin öznesi. İnsanın özne olması durumu insanların tarihi kendilerinin gerçekleştirmesini ifade eder.

Patrisyen: Aslında eski Romalı soylu kişi. Çoğu kez pleblerle birlikte anılır. Yoksullarla ilişkide hayırsever ve paternalist yönü ima eder.

Pleb: Köken olarak Eski Roma'da sıradan insanlar ancak daha sık kullanımı Endüstriyel devrimden önce mülkü olmayan kentli ya da kırsal yoksul içindir.

Polifoni: Belirli bir tarihsel olayı pek çok çağdaş ses kullanarak anlatan ve böylece tarihçiyi sözümona anlatıcı olmaktan çıkaran postmodernist teknik.

Postkolonyal çalışmalar: Karakter olarak interdisipliner, çoğu kez postyapısalcı metotları bünyesinde barındıran, bağımsızlık öncesi ve sonrası eski Avrupa kolonileri üzerine eğilen sosyal çalışmaların yakın zamanlı branşı.

Postmarksizm: Marksizmle bağını kesen veya içinde postyapısalcı öğeler barındıran ve Marksizmden bazı parçaları çoğulcu ve eklektik bir düşünce bütünü olarak muhafaza etmeye gayret eden tarihçi ve düşünürleri belirtir.

Postmodernizm: Asıl itibariyle modernizmden sonra gelen tarihsel, sanatsal vb. dönem. Modernizmin cesur yenilikçi doğasının yerine postmodernizm ironik, kuşkucu, bağlantısız ve çoğu zaman nos-

taljiktir. Postmodernizm toplum incelemesinde evrensel kuramlara ve "büyük anlatılara" karşı kuşkucudur.

Postyapısalcılık: Katı determinizmi reddeden ve yapısalcılığın ötesine geçen düşünce bütünü. Bilgi daha az kesindir. Postyapısalcılık özellikle dilin pek çok anlama açık oluşuyla ilgilenir. Yapısöküm, metinselcilik ve söylem analizi postyapısalcılığın veçheleridir. Postyapısalcılık postmodernizmin bir parçası olarak görülebilir.

Pozitivizm: Auguste Comte'un (1798-1857) öncülüğünü yaptığı toplum bilimi nosyonu. Buna göre, olgusal inceleme ve bilimsel toplum yasalarının tespiti insan davranışının tahmin edilebilmesine ve toplum mühendisliği yoluyla toplumsal kalkınmaya olanak tanır.

Praksis: Teori ve pratiğin birliği ya da sentezi. Bu iki karşıt kavramın diyalektik birliğinin önemini ifade etmek için hem Gramsci hem de Lukács tarafından kullanılan terim.

Saussurcü: Saussure'ün dilbilimini izleyen.

Semiyotik: İşaret kuramı. Antropoloji ile ilişkilendirilmiş ve yeni tarihte kullanılmıştır.

Senkroni: Tarihte süreklilik ve durağanlığa yapılan vurgu.

Sınıf: Sınıflar sömürü ve üretimin toplumsal ilişkilerinden doğar. Kendinde-sınıf üretim sürecinde nesnel ve genel bir pozisyondur. Kendi-için-sınıf ise tam anlamıyla kendinin ve ideallerinin bilincinde olan sınıf demektir.

Sınıf bilinci: Sınıfın varlığının ve birinin kendi sınıfının çıkarlarının farkındalığının gelişmesi.

Sosyal üretim ilişkileri: Toplum içinde veya insanlarla doğa arasında üretim sonucu oluşan spesifik insan ilişkileri. Sosyologlar kabaca eşdeğer olan sosyal yapı ve sınıf yapısı terimlerini kullanmaya daha yatkındır.

Sosyalist hümanizm: bkz. Hümanizm.

Sömürü: Üretici olmayan çoğunlukla hâkim sınıf tarafından üretimden doğan artı değere el konulması. Tüm sınıflı toplumların içkin bir özelliği.

Söylem analizi: Dil kalıplarının Michel Foucault ve postyapısalcılıkla ilişkilendirilen analizi.

Söylem kipi (*Mode of emplotment*): Hayden White'ın trajedi, romans, komedi ve ironi gibi anlatısal kurgunun biçimleri için kullandığı terim.

Stalinizm: (1) Stalin'in kişisel hâkimiyeti; (2) Stalin'le özdeşleştirilen doktrin; (3) Stalin'in yönetimi döneminde kurulan ve Doğu Avrupa'nın geri kalanıyla Çin'e yayılmış, "gerçekte var olan sosyalizmden", totalitaryanizm, bürokratik kolektivizm, yozlaşmış işçi devleti ya da devlet kapitalizmine kadar çeşitli yorumlarla nitelendirilen belirli bir sosyo-ekonomik sistemi de ifade eden terim.

Sürekli devrim: Troçki'nin endüstriyel kapitalist gelişme olmadığı halde Rusya'da sosyalizmin mümkün olduğunu öne süren teorisi. Bu Rusya'daki hayli gelişmiş kapitalist endüstrinin küçük neferleri, küçük fakat militan bir işçi sınıfının varlığı ve devrimin uluslararası karakteri sayesinde mümkün oldu.

Şeyleşme: Şeye dönüşme. Metalaşma yoluyla sosyal üretim ilişkilerinin alınıp satılan şeylere dönüşmesini ifade etmek için Lukács tarafından kullanılan terim.

Şüphecilik (septisizm, kuşkuculuk): Tarih ve toplumun gerçekliğinden şüphe duyma, bazen tüm bilginin olasılığından şüphe duymaya varan aşırı tutum.

Tarihselcilik (Tarihsicilik): Bu terim çelişkili biçimlerde kullanıldı. Bu metinde ise geçmiş ile şimdinin arasındaki radikal ayrımı ve her bir tarihsel birey, olay ve fenomenin biricik olduğu ve bu yüzden tarihe özgü kapsamlı bir biçim veya örüntü olamayacağı görüşünü ifade etmektedir. Bu görüş "Geçmiş yabancı bir ülkedir" sözüyle ya da Ranke'nin ortaya koyduğu şekliyle "Tüm çağlar Tanrıya eşit yakınlıktadır" denilerek özetlenebilir. Ancak Karl Popper ve diğerleri tarihselciliği tam ters yönde anlamışlardır yani tarihin kanuna benzer bir mantıkla işlediği görüşüne inanmışlardır.

Tarihsel materyalizm: Marksist tarih görüşü. "Toplumdaki ekonomik gelişmeleri, üretim biçimindeki değişiklikleri ve sınıfların birbirleriyle çatışmasını tüm önemli tarihsel olayların nihai nedeni" olarak görür. (Engels, *Socialism: Scientific and Utopian*)

Tarihsel sosyoloji: 1960'larda kimi akademisyenler tarih ve sosyolojiyi birleştirmeye çalıştılar. En önemlileri Max Weber, Norbert Elias ve Emile Durkheim olmak üzere başlıca sosyologlar daha çok

sosyolojik farkındalık içeren yeni bir tür tarih yazmak için harekete geçtiler.

Tümdengelim: Genel öncüllerden yola çıkıp tekillere giden akıl yürütme. Karakter olarak çoğu kez spekülatiftir. Ortaçağ Avrupası'nın Aristocu düşünmesi buna bir örnek olabilir.

Tümevarım: Tikelden başlayıp genele giden akıl yürütme, örneğin 17. yüzyıl ampiristlerinin deneysel bilimi.

Üretim biçimi: En yaygın üretim şekliyle karakterize edilen belirli bir tarih aşaması, örneğin ilkel komünizm, Asyatik üretim tarzı, antik üretim biçimi, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm, komünizm. Marksist tarihçiler çoğu kez genel bir kavram olarak üretim biçimiyle, farklı üretim biçimlerini bir arada kullanan spesifik toplumlarla ilgili toplumsal formasyonu elverişli bir şekilde birbirinden ayırır.

Üretim güçleri (ya da üretici güçler): Bu kavram üretim araçları ve emek gücünü birleştirir. Üretim güçlerinin gelişimi alet ve makinelerin gelişimini, emek sürecindeki değişiklikleri (yeni beceriler, teknikler), yeni ham maddelerin keşfini, enerji kaynakları ve toprakların kullanıma açılmasını, eğitimi, nüfus artışını da içerir.

Webercilik: Alman sosyolog Max Weber'in (1864-1920) yazılarından ortaya çıkarılan sosyolojik düşünce okulu. Weber'in çalışması tarihsel ve sosyolojik karakterinden dolayı çoğu zaman Marx ile karşılaştırılmıştır. Açıklamaları birey, statü, karizma, modern bürokratik rasyonalizm ve otorite gibi kavramlara daha fazla yönelmiştir. En ünlü yapıtı, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* Protestanlığın kapitalizmin yükselişindeki öneminin altını çizer. Kimi zaman tarihsel sosyologlar yeni-Weberciler olarak adlandırılır.

Yabancılaşma: İnsanların kendi üretici doğalarına yabancılaşması ve bunun sonucu olarak hayatımızı belirleyen fakat elimizde olmayan şeyler gibi sosyal üretim ilişkileri ve emeğimizin ürünlerinin bize yabancı görünmesi.

Yanlışlama: (1) Bilim ve bilginin hatalı görüşlerin yanlışlanması yoluyla ilerlemesi nosyonu (başta Karl Popper tarafından geliştirilmiştir); (2) tarihin bilinçli tahrifatı (örneğin Stalin tarafından tatbik edildiği şekliyle).

Yapıbozum (yapısöküm): Metinlerin içsel özelliklerinin, tutarsızlıklarının ve bileşenlerinin çoklu ve değişen anlamlarının incelenme-

si yoluyla okunması metodu. Jacques Derrida'nın öncülük ettiği yapıbozum postyapısalcılığm başlıca unsurlarından biri olmuştur.

Yapısalcılık: Toplumun davranış, tutum ve kural örüntüsüne göre yeniden oluştuğunu öne süren görüş. Toplum yapısına odaklanmak insanın özne olması durumunu gölgeleyebilir ve hatta inkâr edebilir.

Yaşam standardı tartışması: Sanayi devriminin İngiliz işçi nüfusunun refahı ve yaşam standardı üzerindeki etkisi hakkındaki tarihsel münakaşa.

Yazarın ölümü: Söylemlerin ve metinlerin anlaşılmasının yazarın niyeti ve düşünceleriyle bir ilgisi olmadığını söyleyen postyapısalcı nosyon.

Yeni tarih: Bilhassa 1960 ve 70'lerde tarihte göze çarpan yönelimleri adlandırmak için kullanılan terim. Bu yönelimler zihniyet tarihçiliği, aşağıdan tarih, kültürel tarih, sözlü tarih, kadın tarihi, siyahi tarihi, cinselliğin tarihi ve dilbilimsel dönemeci kapsar. Bu adlandırına siyasi, diplomatik, biyografik ve büyük olay ve insanların önde olduğu eski ya da geleneksel tarihi yeni tarihten ayırmak için elverişli bir yoldur.

Yönelimcilik (erekselcilik): Tarih ve toplumun kendi yönelimlerini izleyen bireylerin eylemlerinin analiziyle anlaşılabileceğine inanan görüş. Yapısalcı yaklaşımlarla karşıtlıkları vardır.

Zihniyet tarihçiliği: Belirli bir yer ve zamana özgü bakış açısı ya da inanç sistemi nosyonu. Zihniyet tarihçiliği kolektif inanç sistemleri veya zihinsel yapıların kısmen çevre ve gündelik yaşam tarafından biçimlendirildiğini varsayar. Fransız Annales Okulu ve tarihte antropolojik yaklaşımlar ile özdeşleştirilmiştir.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor ve Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner-Elif Ö.Karadoğan, Kabalcı, 2010.

Althusser, Louis ve Etienne Balibar, *Kapitali Okumak*, çev. Işık Ergüden, İthaki, 2007.

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler*, çev. İskender Savaşır, Metis, 1993.

Anderson, Perry, *Batı Marksizmi Üzerine Düşünceler*, çev. Bülent Aksoy, Birikim Yay., 2004.

—, *Postmodernitenin Kökenleri*, çev. Elçin Gen, İletişim Yayınları, 2002.

Benjamin, Walter, "Tarih Felsefesi Üzerine Tezler", *Son Bakışta Aşk*, haz. Nurdan Gürbilek, Metis Yay., 1993.

Callinicos, Alex, *Postmodernizme Hayır – Marksist Bir Eleştiri*, çev. Şebnem Pala, Ayraç Yayınevi 2001.

—, *Tarih Yapmak:Toplum Kuramında Etkinlik, Yapı ve Değişim*, çev.Nermin Saatçioğlu, Doruk Yayınları, 2009.

—, *Toplum Kuramı*, çev.Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, 2004.

Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, 2009.

Childe, Gordon, *Tarihte Neler Oldu?*, çev. Alaeddin Şenel ve Mete Tunçay, Odak Yayınları, 1974.

Cliff, Tony, *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*, çev. Ali Saffet, Tarık Kaya, Metis Yayınları, 1990.

Cohen, Allan Gerald, *Karl Marx'ın Tarih Teorisi-Bir Savunma*, çev. Ahmet Fethi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

Derrida, Jean Jacques, *Marx'ın Hayaletleri:Borç Durumu. Yas Çalışması ve Yeni Enternasyonel*, çev. Alp Tümertekin, Ayrıntı, 2000.

Deutscher, Isaac, *Stalin: Bir Devrimcinin Hayatı*, çev. Selahattin Hilav, Sosyal Yayınları, 1990.

—, *Troçki*, çev. Rasih Güran, Ağaoğlu Yayınevi, 1969.

Dobb, Maurice, *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine Incelemeler*, çev. F. Akar-Işaya Üşür, Belge Yay., 1992.

Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1967.

—, *Ingiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, çev. Yurdakul Fincancı, Sol Yayınları, 1997.

—, *Köylüler Savaşı*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1999.

—, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınları, 2009.

—, *Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm*, çev. Sol Yayınları Yayın Kurulu, Sol Yayınları, 1998.

Fiori, Guiseppe, *Gramsci: Bir Devrimcinin Yaşamı*, çev. Kudret Emiroğlu, Iletişim Yayınları, 2009.

Foucault, Michelle, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya U. Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, 2003.

Iggers, George G., *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Jenkins, Keith, *Tarihi Yeniden Düşünmek*, çev.Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi, 1997.

Gibbon, Edward, *Roma Imparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, çev. Asım Baltacıgil, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1994.

Gramsci, Antonio, *Hapishane Defterleri*, çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, 2003.

Hobsbawm, Eric J., *Devrim Çağı 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, 1998.

—, *Imparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, Dost Kitabevi Yayınları, 1999.

—, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, 2002.

—, *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, 1998.

—, *Tarih Üzerine*, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 2009.

Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger, *Geleneğin Icadı*, çev. Mehmet Şahin, Agora Kitaplığı, 2006.

Hill, Christopher, *1640 Ingiliz Devrimi*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yayınları, 1997.

—, *Dünya Tersine Döndü: Ingiliz Devrimi'nde Radikal Fikirler*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Iletişim Yayınları, 2011. Hilton, Rodney, *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş Süreci* çev. Müge Gürer-Semih Sökmen, Metis, 1984.

Kaye, Harvey, *İngiliz Marksist Tarihçiler*, çev. Arife Köse, İletişim Yayınları, 2009.

Laclau, Ernesto, Chantal Mouffe, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji / Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, çev. Ahmet Kardam, İletişim Yayınları, 2008.

Lenin, Vladimir Ilyiç, *Ne Yapmalı?*, çev. Ferit Burak Aydar, Agora Kitaplığı, 2010.

Lewin, Moshe, *Lenin'in Son Mücadelesi*, çev. A. Muhittin, Yücel Yay., 1976.

Lukacs, György, *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, Belge Yayınları, 2006.

—, *Lenin'in Düşüncesi Devrimin Güncelliği*, çev. Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, I. Basım: 1979, II. Basım: 1998.

Lyotard, Francois, *Postmodern Durum: Bilgi Üzerine Bir Rapor* çev.Ahmet Çiğdem, Vadi Yayınları, 2000.

Marx, Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1993.

—, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1999.

—, *Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, 2008.

—, *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1997.

—, *Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i*, çev. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, 2010.

Marx, Karl ve Friedrich Engels, *Alman Ideololjisi (Feuerbach)*, Sevim Belli, Sol Yayınları, 2004.

—, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Şükrü Alpagut, Yordam, 2008.

—, *Kutsal Aile: Ya Da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, çev.Kenan Somer, Sol Yayınları, 1969.

Munslow, Alan, *Tarihin Yapısökümü*, çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

Orwell, George, *Hayvan Çiftliği*,çev. Celal Üster, Can Yay., 2009.

Said, Edward, *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, 1998.

Smith, Adam, *Ulusların Zenginliği*, çev. M. Tanju Akad, Alan Yayıncılık, 2002.

Thompson, Edward Palmer, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoglu, Birikim Yayınları, 2004.

—, *Avam ve Görenek*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, 2006.

—, *Teorinin Sefaleti*, çev Ahmet Fethi Yıldırım, Alan Yayıncılık, 1994.

Troçki, Lev Davidoviç, *Edebiyat ve Devrim*, çev. Hüsen Portakal, Kabalcı Yayınevi, 1989.

—, *Ekim Dersleri*, çev. Erdal Tan, Yazın Yayıncılık, 1971.

—, *İhanete Uğrayan Devrim*, çev. Çiçek Öztek, Dayro Navora, Gülnur Acar Savran, Sungur Savran, Nail Satlıgan, Nesrin Tura, Şadi Ozansü, Taylan Acar, Alef Yayınevi, Ekim 2006.

—, *Rus Devrimi'nin Tarihi*, çev. Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, Cilt 1: 1998, Cilt 2: 1998, Cilt 3: 1999.

Voloshinov, Valentin Nikolaevich, Marksizm ve Dil Felsefesi, çev.Mehmet Küçük, Ayrıntı, 2001.

Zinn, Howard, *Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi: 1492'den Günümüze*, çev. Sevinç Sayan Özer, İmge Kitabevi, 2005.

Matt Perry *Marksizm ve Tarih*'te, tarihsel materyalist yöntemin ne olduğunu, hangi kavram ve araçların kullanıldığını ve bunların hangi sorunların tahlili ve analizinde nasıl işe yarayacağını anlatıyor. Karl Marx ve Friedrich Engels'in, onların ardından gelen ilk dönem Marksistlerin, 20. yüzyılda çeşitli eserler sunan Marksist yazarların ve tarihsel materyalist yöntemi kullanan tarihçilerin eserlerini inceliyor. Kavram ve analiz setlerinin izahının yanı sıra Marksistler arasında yaşanan tarih yazımı ve yönteme dair tartışmaları da ele alan yazar, genel olarak sosyal bilimler üzerinde, ama özellikle tarih alanında Karl Marx'ın araştırma ve inceleme yönteminin bıraktığı izlere odaklanıyor. *Marksizm ve Tarih*, hem bir araştırma yönteminin hem de iki yüzyıla uzanan tartışmaların etraflıca bir değerlendirmesini sunuyor.

İLETİŞİM 1503
BAŞVURU DİZİSİ 54